

asobid
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13 - 14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Aralık/December
2024

Sayı/Number
16

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences
ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567
Sayı/Issue 16 • Aralık/December 2024

İmtiyaz Sahibi/Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına
On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty
Dekan/Dean
Prof. Dr. D. Duygu KILIÇ (0000-0001-6425-6062)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)
E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Prof. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU (0000-0002-9674-3292)
E-mail: metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr
Prof. Dr. Levent KÜÇÜK (0000-0001-8819-7933)
E-mail: levent.kucuk@amasya.edu.tr

İngilizce Editörleri/English Revisers

Dr. Öğr. Üyesi Özge ÇETİN (0000-0002-7249-8755)

Alan Editörleri/Field Editors

Arkeoloji, Doç. Dr. Sami PATACI
Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan ŞAHİN
Coğrafya, Prof. Dr. Nuri YAVAN
Tarih, Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
Tarih, Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Tarih, Prof. Dr. Levent KÜÇÜK
Tarih, Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER
Tarih, Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY
Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Cavit GÜZEL
Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU
Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYIĞIT
Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ

Editöryal Sekreteryä/Editorial Secretariat

Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY (0000-0002-9482-0610)
E-mail: erkam.cagatay@amasya.edu.tr

Arş. Gör. Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)

E-mail: hatice.tuna@amasya.edu.tr

Öğr. Gör. Aslan Gökhan ÇELİK (0000-0002-6328-0818)

E-mail: aslan.celik@amasya.edu.tr

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA

Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16

E-mail: asobid@amasya.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannually**

Sayı/ Issue 16

Amasya

Aralık/December 2024

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Sevice

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/ Issue 16 • Aralık/December 2024

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanassov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kambek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. Mücahit Kaçar

İstanbul Üniversitesi, Türkiye
İstanbul University, Turkey

Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Anadolu University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/Issue 16 • Aralık/December 2024

Danışma Kurulu/Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvanç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psych. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480

Sayı/Issue 16 • Aralık/December 2024

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Doç. Dr. Mesut ŞİMŞEK
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammed Zeynel ÖZTÜRK
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail EGE
Uşak Üniversitesi

Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Derya UZUN AYDIN
Batman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet NUHOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Çetin KAYA
Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat EFE
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI
Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Murat HANILÇE
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KAHRAMAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cihan GENÇTÜRK
Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Derya COŞKUN
Erzurum Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TARAKÇI
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet YILMAZ
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Avni ERDEMİR
Amasya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Bülent MATPAY

Çaybağı (Kotur) Havzasının (Saray-Van) Jeomorfolojisi ve Jeomorfometrik Özellikleri

230-272

Mehmet KOÇYİĞİT

7 Numaralı ve H.1195-1198/M.1781-1784 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin Tahlili

273-294

Zahide Sena GÜNEŞ KAYA- Nuran PİLEHVARİAN KARA

Sedat Çetintaş ve Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı

295-335

Şahap BULAK

Mehmet Akif Ersoy'un Şiir Dili

336-373

Gürkan CEVGER- Furkan AKBULUT

Şikâyetler Bağlamında 1742-1749 Yılları Arasında Amasya Vakıfları

374-405

Hadi BELGE

Eflak ve Boğdan'da Fenerli Beyler Dönemine Geçiş Süreci: Mihail Rakoviça (1703-1744)

406-432

Ahmet YILMAZ- Selime BOĞMALIK

Gazneli Devleti'nde Hânedan Üyeleri ve Devlet Ricali Arasında Elçi Teatisi

433-453

Metin HAKVERDİOĞLU- Ömer ONAT

Yenikapı Mevlevihânesi Şiir Mecmuası ve Mecmuada Yer Alan Sıra Dışı Şiirler

454-478

Aykut ÖZBAYRAKTAR

Yahyâ el-Himmâni: Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Nitelikleri

479-501

Zeki TALUSTAN GÜLTEN

Bekir Geçit, İnsan Hakları Nedir?, Çizgi Kitabevi, İstanbul, Konya, 2022, 102 S

502-510

M, Bülent. (2024). Çaybağı (Kotur) Havzasının (Saray-Van) Jeomorfolojisi ve Jeomorfometrik Özellikleri. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 230-272.

ÇAYBAĞI (KOTUR) HAVZASININ (SARAY-VAN) JEOMORFOLOJİSİ VE JEOMORFOMETRİK ÖZELLİKLERİ GEOMORPHOLOGY AND GEOMORPHOMETRIC CHARACTERISTICS OF ÇAYBAĞI (KOTUR) BASIN (SARAY-VAN)

Öğr. Gör. Dr. Bülent MATPAY*
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
bulentmatpay@yyu.edu.tr

Öz

Yer şekillerinin oluşum ve gelişim süreciyle drenaj ağının kuruluşu ve gelişimi arasında güçlü bir bağ vardır. Yer şekilleri ve drenaj ağı özellikleri üzerinde rolü olan iç ve dış etmenlerden bazen biri diğerinden daha ön plana çıkabilmektedir. Bunlardan hangisinin etkin olduğu bilinirse havzanın jeomorfolojik evrimi, drenaj ağı özellikleri, topoğrafyayla ilişkisi açıklanabilir. Jeomorfometrik analizi yapılan havza, Van Gölü'nün doğusunda İran sınırındadır. 653 km² alana sahip havzanın ana akarsuyu Çaybağı Çayı'dır. Çalışmada literatür araştırması, uzaktan algılama (UA) teknikleri, coğrafi bilgi sistemleri (CBS) yazılımı ve arazi çalışmalarından faydalanılmıştır. Çalışma alanının jeomorfometrik özelliklerinin daha önce izah edilmemiş olması, havzanın özel bir konumda (Türk- İran sınırında) ve özgün nitelikte olması, havzanın erozyon, taşkın, yerleşme sorunları, arazi kullanımı gibi sorunları içermesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada yapılan analiz verileri ve elde edilen bulgular havza planlayıcılara, havza sorunlarının çözümünde rehber olması bakımından önemlidir. Analizler neticesinde havzada eğimin yüksek, erozif faaliyetlerin fazla, genel olarak gençlik evresinde, dinamik, dış bükey, dantritik karakterli,

*ORCID: orcid.org/0000-0002-2938-8913.

morfolojinin kısa mesafelerde değiştiği anlaşılmıştır. Havzada meydana gelen taşkınların oluşumunda, üst dizinlerden gelen yüksek akım ve kısa zamanlı maksimum akımların etkin olduğu hesaplanmıştır. Havzanın kuzeyinden güneyine doğru yükselti kademesinin arttığı görülmüştür. Havza morfolojisinin gelişiminde neotektonikle gelişen rejim değişikliğinin, flüvyal süreçlerle artan yamaç işleminin rolü fazladır. Çalışma, Van Gölü havzasının diğer alt havzalarıyla korelasyonu, havza önceliklendirilmesinde planlayıcılara rehber niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Jeomorfometri, jeomorfoloji, çaybağı havzası, fiziki coğrafya, saray.

Abstract

There is a strong connection between the formation and development process of landforms and the establishment and development of the drainage network. Internal and external factors can sometimes be more prominent than the other on landforms and their features. If it is known which of these is effective, the geomorphological evolution of the basin, its drainage network features and its relationship with topography can be explained. The basin, whose geomorphometric analysis was carried out, is on the border with Iran, east of Lake Van. The main stream of the basin, which has an area of 653 km², is Çaybağı Stream. Literature research, remote sensing, Geographic Information Systems and field studies were used in the study. This work; It is important that the geomorphometric features of the basin have not been explained before, that the basin is in a special location (on the Turkish-Iranian Border) and has a unique character, and that the basin contains problems such as erosion, floods, settlement problems and land use. The analysis data found in the study are important in terms of guiding basin planners in solving basin problems. As a result of the analysis, it was understood that the slope in the basin is high, erosive activities are high, generally in the youth phase, it is dynamic, convex, dendritic in character, and the morphology changes in short distances. It has been calculated that the high flow and short-term maximum flows coming from the upper series are effective in the formation of floods in the basin. It has been observed that the elevation level increases from north to south of the basin. In the development of basin morphology, the regime change that develops with neotectonics and the increasing slope cultivation with fluvial processes have a significant role. The study's correlation of the Lake Van basin with its sub-basins serves as a guide for planners in basin prioritization.

Keywords: Geomorphometry, Geomorphology, Çaybağı Basin, Physical Geography, Saray.

Giriş

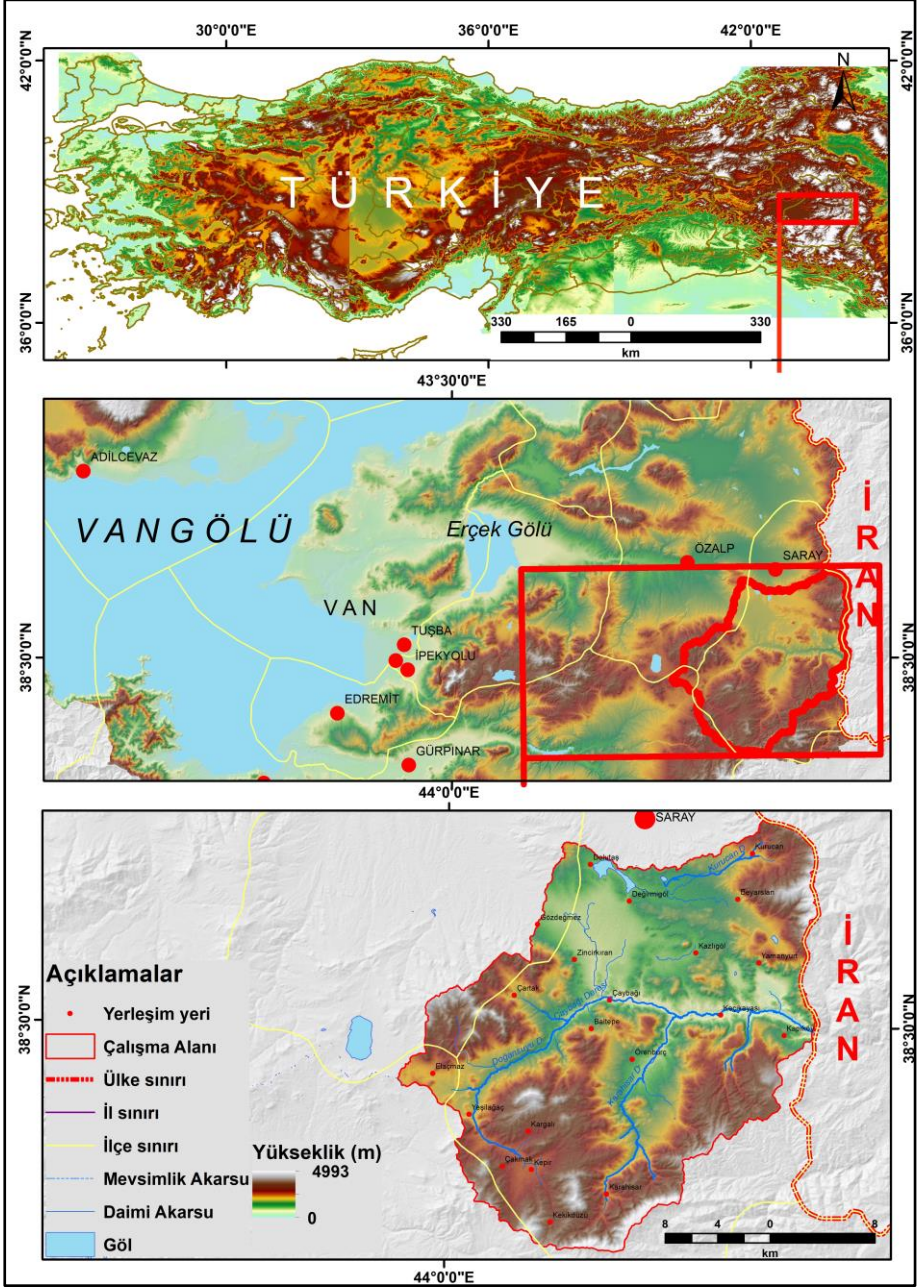
Dünyanın sahip olduğu özelliklerinden biri de homojen düz bir yüzeye sahip olmayışıdır. Bu yüzey oluşmaya başladığı ilk andan itibaren iç ve dış etmenlerin tesiri altında devamlı değişmektedir (Tunçdilek, 1985: 47). Morfometri bu yüzeye ait biçim ve boyut özelliklerinin nicel analizidir (Agarwal, 1998; Mahadevaswamy vd., 2011: 721). Nicel analizler, drenaj ağının gelişimi ve bu sistemin jeomorfolojik gelişimindeki etmenlerin izahında daha nesnel, kanıta dayalı ve korelasyon imkânı veren sonuçlar vermesi bakımından önemlidir (Turoğlu, 1997; Pike, 2000). Morfometrik parametrelerden (alansal, çizgisel ve yüzeysel) faydalanılarak yapılan hesaplamalar sonucu ortaya konulan nicel veriler, o arazinin jeomorfolojik geçmişi hakkında bilgi sahibi olma ve geleceği hakkında öngöründe bulunma imkânı sağlamaktadır. Bu sayede ulaşılan veriler ışığında arazinin oluşumu ve gelişimi hakkında bilgi edinilerek insanların doğaya zarar vermeden ondan faydalanma ve doğanın neden olabileceği zararlardan korunma yolları belirlenebilir. Bunun yanında doğal kaynakları tüketmeden sürdürülebilirliğin nasıl olması gerektiğine de cevap bulunabilir. Bu durum coğrafi ilke ve prensiplerine uygun olacak biçimde yapılacak planlamalarla mümkündür.

Havzaların jeomorfolojik oluşumu ve gelişim süreciyle drenaj ağının kuruluşu ve gelişimi arasında güçlü bir bağ vardır. Zira bu bağ relief hakkında önemli bilgiler içermektedir. Değişik sistem ve şekilsel özellikler veren drenaj tiplerinin oluşum ve gelişimini etkileyen ve yönlendiren etmenlerin neler olduğu tanımlanabilir. Akarsuların geçmişte ve günümüzde iklim koşullarına bağlı olarak aşındırma, taşıma ve biriktirme unsuru olması topografik görünümde yer şekillerinde değişimlere neden olmaktadır (Erinç, 2001). Dış etmenlerden akarsuyun tesiriyle gelişen değişimler tektonizma, litolojiyle beraber diğer jeomorfolojik unsurlarla da etkileşime geçerek havzalarının relief özelliğinde etkili olmakta o yerin jeomorfolojik evrimi hakkında önemli bilgi sunmaktadır (Özşahin, 2015: 705; Karaaslan ve Karataş, 2017: 128).

Günümüzde UA ve CBS tekniklerinden faydalanılarak birçok çalışmada morfometrik analizlerden faydalanılmaktadır (Horton, 1932; Miller, 1953; Schumm, 1954; Melton, 1957; Baumgardner, 1987; Patton, 1988; Turoğlu, 1997; Cürebal, 2004; Cürebal, 2006; Erginal ve Cürebal, 2007; Tarı ve Tüysüz, 2008; Özşahin, 2010; Özdemir, 2011; Karataş, 2014; Avcı ve Sunkar, 2015; Karabulut vd., 2016; Utlu ve Özdemir, 2018; Öztürk vd., 2019; Ege vd., 2019; Ege ve Duman, 2020; Ege ve Avsever, 2021; Uzun, 2019; 2021; Şimşek vd., 2021). Bu çalışmada Çaybağı havzasının seçilmesinin en önemli nedeni bu yerin kendine özgü jeomorfolojik unsurları ve drenaj özelliklerini barındırmasıdır. Bunun yanında literatür taraması sonucunda özel konuma sahip bu yerde (Türkiye-İran sınırında bulunması) jeomorfolojik ve jeomorfometrik bir çalışmanın henüz yapılmamış olması çalışmanın temel dayanağını oluşturmaktadır.

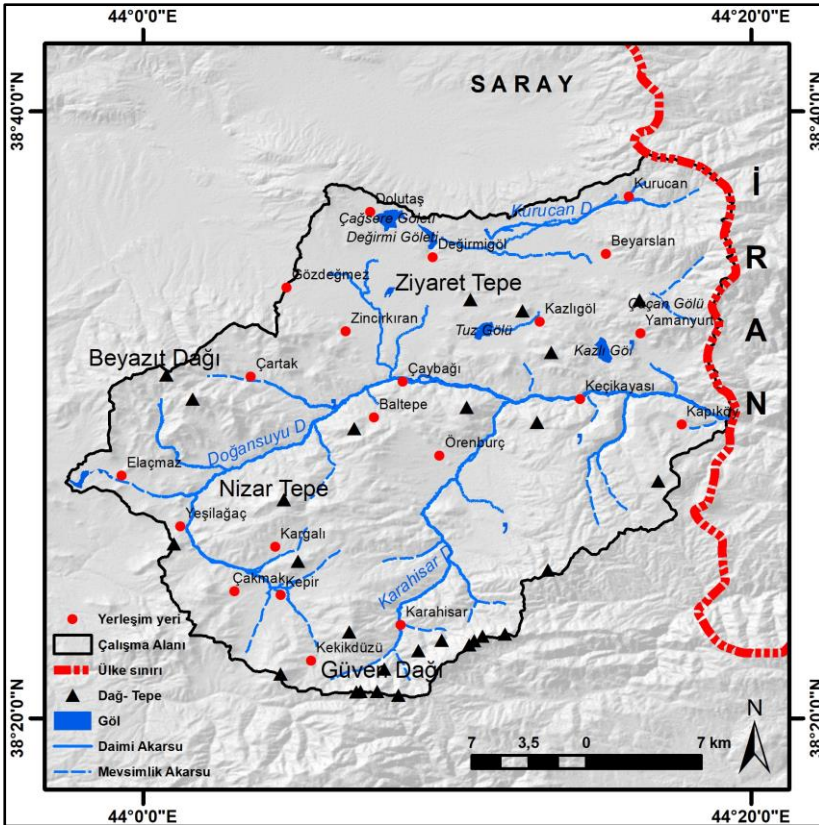
1. Çalışma Alanı

Türkiye coğrafi bölgelerine göre Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Murat-Van bölümünde ve Van ili sınırları içerisinde bulunan çalışma alanı, Van Gölü havzası ve İran sınırı arasında konumlanmaktadır (Görsel 1).

Görsel 1. Çalışma alanının lokasyon haritası.

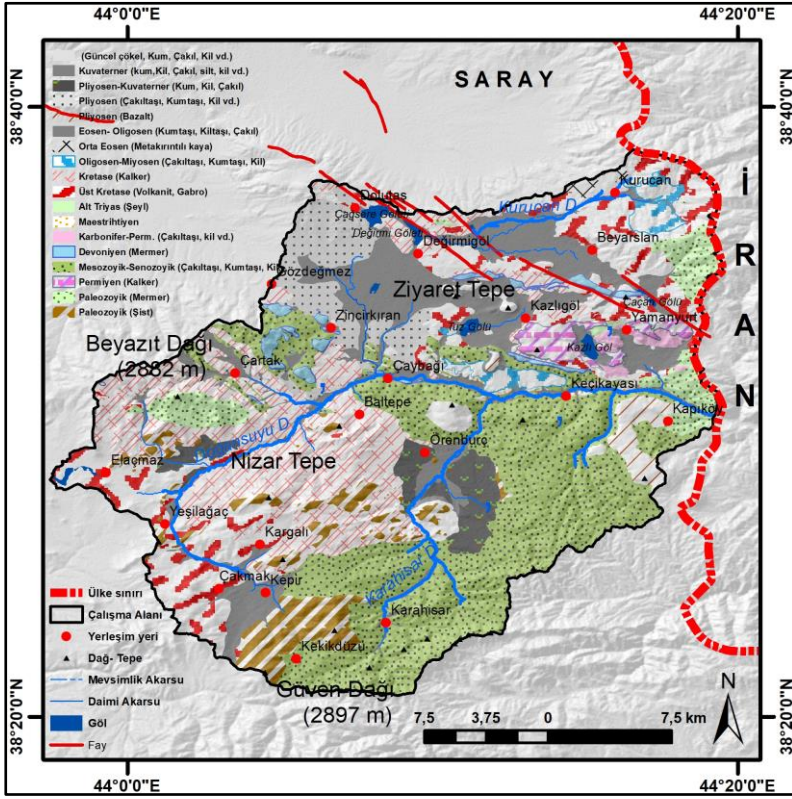
Havzanın ana akarsuyu Çaybağı Çayı'dır. Buna birçok daimi ve geçici yan kol bağlanmaktadır (Görsel 2). Bu kollar kaynağını yüksek dağlık-tepelik alanda bulunan kar erimeleri ve yağışlarla beraber fay ve karstik orjinli su kaynakları, farklı kayaçlar arasında yüzeye sızıntı şeklinde çıkan kaynaklardan almaktadır. Havzada bulunan göller Çağsere Gölü, Değirmi Gölü, Çaçan Gölü, Tuz Gölü, Kazlı Göl ve Çöplük Göleti'dir. Kuruyan ve kuruma eşiğinde olan bu göller birbirinden farklı orjinde olup farklı jeolojiye ait kayaçlar üzerinde bulunmaktadır. Bunlardan Çağsere, Çaçan ve Tuz Gölü dağlar arasında bulunan tektonik depresyonlarda bulunmakta ve çevreden gelen kar erimeleri ve yağışlarla beslenmektedir. Bu göllerin ortak özelliği sığ özellikte olmasıdır.

Görsel 2. Çalışma alanının hidrografi haritası.

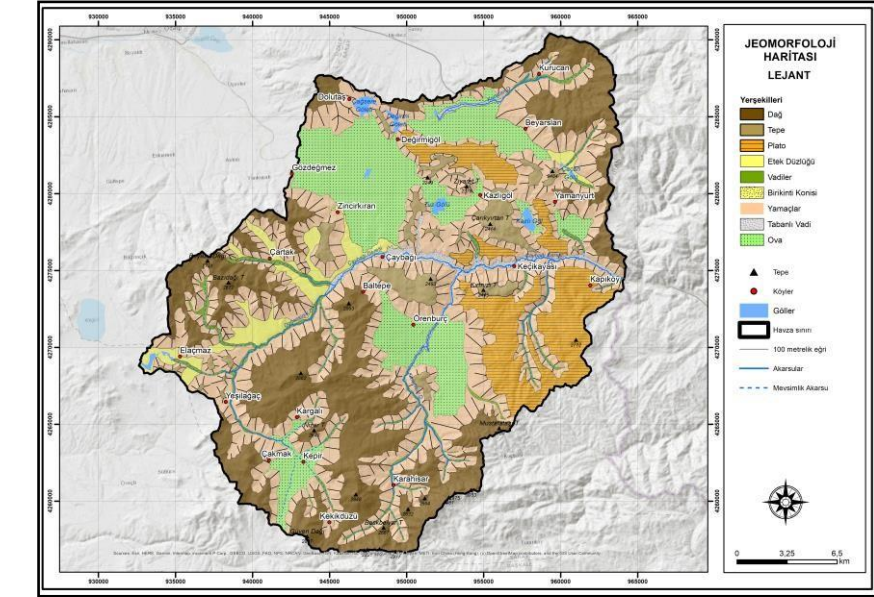

Çaybağı havzasının jeolojisi ve jeomorfolojisi neotektonikle gelişen rejim değişikliğinden etkilenen bir konumda olup havza yüksek dağlar, vadiler, tektonik depresyonlar, yüzey kıvrımları, fay vb. unsurları içermektedir. Örneğin Çaybağı Çayı vadisi boyunca gelişmiş tipik fay zonu morfolojisi dikkat çekicidir. Çaybağı köyü yakın doğusunda, vadi kenarında görülen traverten oluşumu ve sıcak su kaynakları faylanma olayının göstergesidir (Ketin, 1977). Kıtasal çarpışma sonucu gelişen jeolojik değişim (yükselme, alçalma ve faylanma), litolojik özellikler ve flüvyal süreçler havzanın morfolojik karakterine yansımıştır (Şaroğlu ve Güner, 1981). Çaybağı havzası, zaman periyodu bakımından farklı jeolojik zamanlar ve değişik kayalardan oluşmaktadır (Görsel 3). Havzanın temelini Paleozoik döneme ait kayalar oluşturmaktadır. Bunlar sert kalker, şist, melanj ve metakırıntılı kayalardır. Zincirkıran, Çaybağı, Çartak, Örenburç ve Kargalı'nın kuzeydoğusunda paleozoyik yaşlı kayalara rastlamak mümkündür.

Görsel 3. Çalışma alanı jeolojik zaman haritası (MTA, 2007).

Havzanın jeomorfolojisine bakıldığında; dağ, plato ve ova gibi ana yer şekillerinin yanında vadi, vadi tabanı düzlükleri, taraça ve birikinti konileri gibi birimler bulunmaktadır (Görsel 4). Havza topoğrafyası genç tektonik hareketlerle yükselmiş ve yeraltı ve yerüstü suların dinamiğine bağlı olarak parçalanmış ve günümüzdeki morfolojisini kazanmıştır. Havzanın jeomorfolojik unsurlarını oluşturan birimler tektonik depresyonların içinde bulunan göller, ovalar ve vadi tabanları oluştururken yamaçlardan itibaren eğimli etek düzlükleri, aşınım yüzeyleri, dağlar ve tepeler oluşturmaktadır.

Görsel 4. Çalışma Alanı Jeomorfoloji Haritası (Matpay ve Seyitoğulları, 2023).

Çalışma alanı iklim açısından Doğu Anadolu sert karasal iklimiyle karakterizedir. Bu karakter doğuya doğru yani denizel tesirden uzaklaştıkça belirginleşmektedir. Bölgede tektonik gençliliği sağlayan Arabistan platformunun Anadolu ile çarpışması (Şaroğlu ve Güner, 1981) yükselti koşullarının değişmesine neden olduğu açıktır. Havza topoğrafyasında yükselti farklılığı fazla ve yer şekilleri kısa mesafelerde değişmektedir. Bu durum tektonik depresyonlar ile yüksek dağlar arasında sıcaklık ve yağış koşullarının değişmesine neden olmaktadır. Böylece ova ve dağ arasında sıcaklık ve yağış koşulları gittikçe değişmektedir. Havzada yıllık ortalama sıcaklığı 6,2 °C olup en fazla olduğu ay 20,9 °C ile temmuz ayıdır. En düşük ortalama sıcaklık ise -9,6 °C olup ocak ayıdır. Havzaya ortalama en çok yağış miktarı ilkbaharda düşmekte olup yıllık ortalama toplam yağış miktarı 400 mm'nin üstündedir (Matpay, 2011). Sıcaklık ve yağış rejiminde meydana gelen değişimler havzada flüvyal süreçleri etkileyerek dolaylı olarak morfolojinin de değişimine neden olmaktadır. Havzanın toprak örtüsü malzeme taşınımının az olduğu yerlerde bulunduğu yere ait

litolojiden köken alırken, tektonik depresyonlarda taşınmış malzemelerden köken almaktadır. Tektonik depresyonlarda bulunan göl kıyılarında, tabanlı vadinin akarsu boylarında alüvyonlar ve kolüvyonlar yaygındır. Bozkır örtünün hâkim olduğu havzada nadiren ağaç ve çalı toplulukları, göl kıyılarında ise halofitler yaygındır. Fazla eğimli yamaçlar ve çıplak kayalıklar toprak ve bitki örtüsünden yoksundur.

2. Materyal ve yöntem

Topoğrafya üzerinde etkili olan iç ve dış etmenlerin rolü ve ölçüsü morfometrik analizlerden faydalanılarak yorumlanabilir. Yani topoğrafyada drenaj ağının dağılımı ve karakteri, yapının denetimi ve derecesi gibi unsurlar jeomorfik indislerle yapılan modellemeler ve morfometrik yaklaşımlarla rahatça izah edilmektedir. Çaybağı Havzası'nın flüvyal süreçler ve drenaj ağı yerleşiminin morfometrik indislerden faydalanılarak ortaya konulan bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra CBS ve UA tekniklerinden, çeşitli haritalardan, arazi gözlemleri, fotoğraflamalar, bölgede yapılmış bilimsel çalışmalardan (Ketin, 1977; Matpay, 2011; Seyitoğulları, 2012; 2022; Yılmaz, 2016; Matpay ve Seyitoğulları, 2023) faydalanılmıştır. Harita Genel Müdürlüğü'nden temin edilen 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları, 1/100.000 ölçekli Van iline ait jeoloji haritası MTA (Maden ve Tetkik Arama Genel Müdürlüğü), Alaska Fairbanks Üniversitesi Jeofizik Enstitüsü'nün web sitesinden temin edilen (ASF, 2024) 10 m çözünürlüğe sahip Alos Palsar uydusundan elde edilmiş Sayısal Yükselti Modeli (*SYM*) (*Digital Elevation Model (DEM)*) verisinden faydalanılmıştır. ArcGIS yazılımı kullanılarak havzaya ait bakı, eğim, yamaç eğriselliği, yükselti kademeleri, jeomorfoloji, hidroğrafya, drenaj yoğunluğu vb. haritalar hazırlanmıştır. Temel bulguları ortaya koymak için morfometrik indis (alansal, çizgisel ve yüzeysel (rölyef)) formüllerinden faydalanılarak hesaplamalar yapılmıştır (Tablo 1). Çalışmada flüvyal süreçler, drenaj ağı ve gelişiminde rol oynayan etmenlerden; yapı, tektonizma ve jeomorfolojik süreçlerin etkisini daha net izah eden indisler seçilmiştir. Ardından drenaj ağı (flow

direction, stream order, flow accumulation) özelliklerine ait haritalar üretilerek sayısal (Raster Calculator) hesaplamalar yapılmıştır. Akarsu sıklığı ve drenaj (vadi) yoğunluğu; çizgisel akarsu verilerinin Line-Kernel Density metodunun kullanımıyla hazırlanmıştır.

Nihayetinde çalışmada elde edilen morfometrik hesaplama sonuçları, haritalamalar ve arazi çalışmaları birlikte yorumlanarak ulaşılan bulgular ofis ortamında işlenmiştir.

Tablo 1. Kullanılan morfometrik indisler.

Alansal Morfometrik indisler			
İndis Adı	Formül	Kaynak	Tanımlama
Havza alanı (A)	(km^2)	Schumm (1956)	Alan hesabı (ArcGIS yazılımı ile yapılmıştır).
Havza çevresi (P)	(km)	Schumm (1956)	Çevre uzunluğu (ArcGIS yazılımı ile yapılmıştır).
Dairesellik oranı (Rc)	$R_c = 4\pi A/P^2$	Miller (1953),	Havza alanının, havzayla aynı çevre uzunluğuna sahip bir dairenin alanına oranlamasıyla hesaplanmaktadır.
Havza Şekli (R _η)	$R_f = A/L_b^2$	Horton, (1932)	Havza alanının, maksimum havza uzunluğunun karesine bölünmesinden elde edilen sonuç.
Havza biçim faktörü (R')	$R' = A/(B*L)$	Eagleson, (1970)	Alanın(A), maksimum havza genişliği (B) ile ana akarsu uzunluğu (L) çarpımına oranı
Biçim katsayısı (R _{cf})	$R_{cf} = L^2 / A$	Eagleson, (1970)	Havza uzunluğunun (L) karesinin, havza alanına oranı.
Birleşik şekil F. (R _u)	$R_u = L / A^{1/2}$	NIH, (1998)	Havza uzunluğunun (L) havza alanının kareköküne oranı.
Lemniscate oranı (K)	$K = L_b^2 * \pi / 4A$	Baiju vd., (2015)	Akarsuya paralel olarak havzanın bir ucundan bir ucuna çizilebilen maksimum mesafenin (L _b) karesinin, π ile çarpımının, alanın 4 katına oranı.
Akarsu Sıklığı (F _s)	$F_s = (\sum_{i=1}^N N) / A$	Reddy vd., (2004)	Havzadaki toplam dizin sayısının (N) havza alanına (A) oranı.
Tekstür Oranı (R _t)	$R_t = (\sum_{i=1}^N N_i) / P$	Horton, (1945)	Havzadaki 1. dizin sayısının (N ₁) havza çevre uzunluğuna (P) oranı.
Drenaj Tekstürü (R ^t)	$R^t = (\sum_{i=1}^N N) / P$	Ödeker ve Türkoğlu, (2020)	Strahler yöntemi ile oluşturulan toplam dizin sayısının (N _{toplam}) havzanın çevre uzunluğuna (P) oranı.
Drenaj yoğunluğu (D _a)	$D_d = (\sum L) / A$	Horton, (1932)	Tüm dizinlerin toplam uzunluğunun (L _{toplam}) havza alanına (A) oranı.

Çizgisel Morfometrik indisler			
Havza uzunluğu (L ve L _b)	(km)	Strahler, (1957)	L: Uzunlamasına en fazla mesafe. L _b : bir havzadaki ana akarsuyun ağız ve kaynak noktaları arasında çizilen doğruya paralel olarak, havzanın su bölümü çizgisinden başlayıp, su bölümü çizgisinde ölçülen en uzun mesafe.
Havza genişliği (W)	km	Strahler, 1964	Uzun eksene dik ölçülen en büyük genişlik değeri.
Akarsu uzunluğu (L _m)	km	Strahler, 1964	Kaynak kesimindeki en uzun 1. dizi yatağının başlangıcından havzadaki en büyük dizindeki akarsuyun ağız kısmına olan vadi uzunluğunun ölçümü

Akarsu uzunluk oranı (R _i)	$R_i = L_U / L_{U+1}$	Strahler, 1964	Strahler yöntemine bağlı olarak belirli bir dizinin toplam uzunluğunun (L _U) sonraki dizinin toplam uzunluğuna (L _{U+1}) oranıdır.
Çatallanma Oranı (R _b)	$R_b = N_U / N_{U+1}$	Strahler, (1952)	Bir dizindeki akarsu sayısının (N _U) bir üst dizinin sayısına (N _{U+1}) oranı.
Yüzeysel akış uz. (L _U)	$L_U = 1 / 2D_d$	Horton, (1945)	Drenaj yoğunluğunun (D _d) tersinin yaklaşık yarısıdır
Uygunluk Oranı (R _i)	$R_i = L_M / P$	Melton, (1957)	Ana akarsu yatağının toplam uzunluğunun (L _M) havza çevre uzunluğuna oranı.

Yüzeysel (Rölyef) Morfometrik indisler

Relief Oranı (R _h)	$R_h = H_R / L$	Schumm, (1956)	Bir havzanın en yüksek noktası ile en alçak noktası arasındaki mesafe farkının (H _R), havzanın maksimum uzunluğuna (L) oranı.
Vadi Genişlik-Vadi Yükseklik oranı (Vf)	$Vf = 2Vfw / [(Eld - Esc) + (Erd - Esc)]$	Bull & McFadden (1977)	Vfw: Vadi tabanı genişliği (m), Erd: Sağ yamaç yükseltisi (m), Esc: Vadi tabanı yükseltisi (m), Eld: Sol yamaç yükseltisi (m).
Hipsometrik Eğri (Hc)	$X = a/A \quad Y = h/H$	Strahler, (1952)	Havza Yükselti basamaklarının alansal dağılımı gösteren grafik olup, toplam bağıl yüksekliğinin (h/H), toplam bağıl alanına (a/A) oranlanması
Hipsometrik integral (Hi)	$Hi = Hort - Hmin. / Hmax. - Hmin$	Strahler, (1952)	Hipsometrik eğrinin altında kalan toplam alan.
Kurvatur Derecelendirme (Dc)	<i>Konkav, Konveks Yatay</i>	Wilson & Gallant, (2000)	Havzada yamaçların konkav (içbükey) konveks (dışbükey) ve yatay olma durumlarını gösterir.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Alansal Parametreler

3.1.1. Havza Alanı (A) ve Havza Çevresi (P)

Havzanın büyüklüğü, flüvyal akış ve erozif faaliyetleri hakkında bilgi sunmaktadır (Tarr ve Martin, 1914). Havza alanının bilinmesi planlamaların yapılması bakımından önemlidir. Havza alanı 653 km² hesaplanmıştır. Alanı 250 km² üzeri olan havzalar “büyük havza” olarak tanımlanmaktadır (Tülücü, 2012). Bu yönüyle çalışma alanı büyük havza niteliğindedir. Morfolojik olarak ova alanı ile dağlık alan arası yatay mesafenin fazla olması havza alanının büyük olmasını sağlamıştır. Havza çevresi ise havzanın su bölümü çizgisine ait engebe hakkında bilgi verir (Karataş, 2017). Girinti ve çıkıntı özelliği fazla olan havzanın çevre uzunluğu 129,031 km dir.

3.1.2. Dairesellik Oranı (Rc), Havza Şekli (Rf)

Havza alanının, havzayla eşit çevre uzunluğuna sahip bir dairenin alanına oranlanmasıyla hesaplanan Rc (Miller, 1953) havzanın şekli ve yapısal denetimin ölçüsü hakkında bilgi vermektedir (Gray, 1961; NIH, 1998; Mahadevashwamy vd., 2011). Ayrıca bu indisten hesaplanan değer polyelerin gelişim özellikleri hakkında da bilgi vermektedir (Şimşek vd., 2021). Rc havzanın jeolojisi, arazi kullanımı, iklim özellikleri, havza reliefi, eğimi akarsu yoğunluğu ve uzunluğundan etkilenir (Avci, 2023). Havza şeklini betimlerken Rc nin 1'e yakın hesaplanması daireselliği göstermektedir (Çoşkun ve Öztürk, 2022). Havza için Rc= 0,49 olarak hesaplanmıştır. Bulunan sonuca göre havzada flüvyal sürecin etkin ve dairesel eğilimli olduğu söylenebilir. Farklı formüllerle havza şekli hesaplanabilir. Bunlar biçim indeksi, biçim katsayısı, biçim faktörü, biçim görünüm oranı, sıkışıklık ve schumm katsayılarıdır. Bu çalışmada (Rf), (Rcf) ve (Ru) hesaplanmıştır. Rf havzanın geometrisi (dairelilik, uzunlamasına) hakkında bilgi vermektedir (Horton, 1932; Özdemir, 2011; Uzun, 2021). Düşük Rf değeri havzada kısa zamanda yan kollardan gelen az akımla, uzun süreli meydana gelen yüksek ana akımın göstergesiyken, Yüksek Rf

değeri ise aksi durumun göstergesidir (Biswas vd., 1999; Reddy vd., 2004; Özdemir, 2011; Utlı ve Özdemir, 2018). (Rf) havzanın ne ölçüde flüvyal erozyona maruz kaldığı hakkında fikir verdiği gibi yapısal denetim hakkında da bilgi vermektedir. (Eagleson, 1970; Ekinci, 2011; Karataş, 2017). Havza için $R_f = 0,59$, $R_u = 1,07$ ve $R_{cf} = 1,06$ olarak hesaplanmıştır. Bu indislerden elde edilen sonuca ait yorumlar benzerlik göstermektedir. Dairesel yakın şekli olan havzada, uzun zamanda yan kollardan gelen yüksek akım, kısa süreli düşük ana akımın görüldüğü ve kısa süreli maksimum akıma sebep bir durumun olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre flüvyal süreçlerin etkin olduğu söylenebilir. Arazide yapı kontrolünde gelişen dağlık ve yüksek aşınım yüzeyi yamaçlarında flüvyal süreçlerin marifetiyle derin yarılmış vadiler, birikinti konileri gözlenmiştir.

3.1.3. Sekiz/Kelebek Eğrisi (Lemniscate) Oranı (K) ve Akarsu Sıklığı (Fs)

Chorley (1957)'in önerdiği bu indis drenaj havzası şeklindeki değişimi ayırt etmek, havzalar arası farkı ortaya koyabilmek, Havza şeklinin sekiz/kelebek eğrisine ne kadar benzer ya da yakınlık gösterdiğine karar vermede kullanılmaktadır (Uçar, 2018). Lemniscate oranının 0,5-1,8 aralığında olması normal kabul edilmektedir (Baiju vd., 2015). Genel olarak havzanın ortalama eğimi hakkında da bilgi veren bu indisin (Rama, 2014) düşük hesaplanması akış hızının düşük olduğunu dolayısıyla sediman yükünün azaldığını, havzanın yuvarlak yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu oranın yüksek hesaplanması ise aksi yönde değerlendirmelerin göstergesidir. Yüksek lemniscate oranına sahip havzada heyelan, sel ve taşkın riski fazladır (Ödeker ve Türkoğlu, 2020). Havza için $K = 1,69$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer akışın az ve sediman taşıma gücünün azaldığını ve havzanın yuvarlak bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim arazi gözlemlerinde Çaybağı Çayı üzerinde menderesli bir akışın olduğu ve çoğu yerde kopuk menderesler olduğu görülmüştür. Bunun yanında yan kollarda sediman taşınımının fazla olduğu ve ana kola bağlanan ağızda taşıma gücünün ve eğimin azaldığı

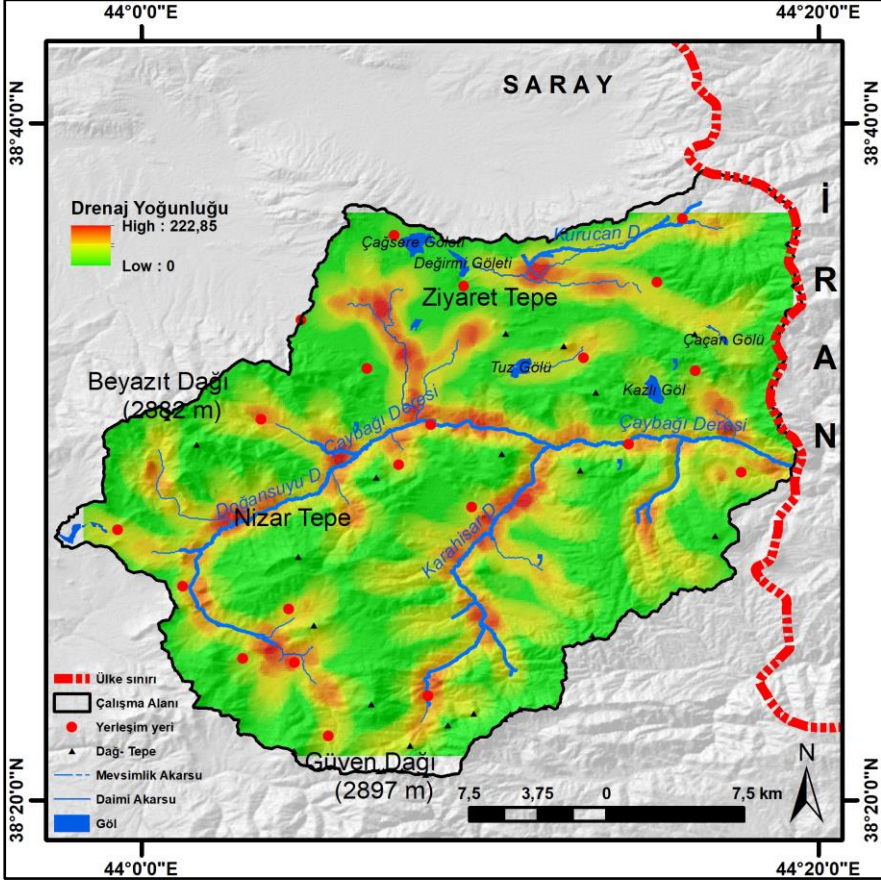
gözlemlenmiştir. Fs ise Akarsu sıklığı ve drenaj yoğunluğuyla doğru orantılı olup litoloji, bitki örtüsü ve reliefle ilişkilidir. Fs değerinin yüksek hesaplanması göreceli olarak zemin permeabilitesinin az, seyrek bitki örtüsünün ve yüksek reliefin göstergesidir. Buna karşın Fs değerinin düşük hesaplanması aksi yönde değerlendirmelerin göstergesidir. Dolayısıyla Fs değerinin yüksekliği doğal olarak taşkın potansiyelini işaret etmektedir (Obi Reddy vd., 2004; Özdemir, 2011; Ödeker ve Türkoğlu, 2020). Akarsu sıklığı oranı 1,03 olarak hesaplanmıştır. Havzanın kuzey kesimiyle güney kesimi arasındaki litolojik ve relief farklılıkları akarsu sıklığına yansımıştır. Keza yöre halkıyla yapılan görüşmelere göre tarihsel geçmişte yaşanan su baskınları çoğunlukla havzanın güneyinde gerçekleşmiştir.

3.1.4. Tekstür Oranı (Rt) ve Drenaj Tekstürü (Rt)

Strahler yöntemine bağlı olarak bir havzada bulunan toplam 1.dizin sayısının, çevre uzunluğuna oranlanmasıyla hesaplanan Rt (Obi Reddy, 2004; İmamoğlu, 2020) havzada bulunan kayaç özelliklerine ve geçirgenliğine, bakı koşullarına göre değişmektedir. Rt yüksek ise 1. düzeydeki akarsu kolları fazla, düşük ise az sayıdadır (Özdemir, 2011; Karataş, 2017; İmamoğlu, 2020). Dairesel havzalarda bu oran daha yüksek çıkmasına karşın uzunlamasına havzalarda düşük çıkmaktadır (Özdemir, 2011). Bunun yanında olası sel ve taşkınların yorumlanmasında Rt bilinmesi önemlidir. Havza için Rt 2,79 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ana akarsu yatağına 1. dizinden gelen kolların drenaj ağına büyük katkı yaptığı ve flüvyal süreçlerde etkili olduğunu göstermektedir. 1. dizin sayısının fazla olduğu ve diğer şartların da uygun olduğu alanlarda yüzeysel akışın ve erozyonunu fazla olacağı söylenebilir. Drenaj tekstürü kayaç özellikleri ve geçirgenlik hakkında bilgi vermektedir. Hesaplamaya göre Drenaj tekstürü; (<2) ise çok kaba taneli, (2-4) arası kaba taneli, (4-6) arası orta taneli, (6-8) arası İnce taneli, (>8) ise çok ince taneli yapıdadır (Smith, 1954; Ali ve Khan, 2013; Ödeker ve Türkoğlu; 2020). Havza için drenaj tekstürü 5,25 hesaplanmıştır. Havzanın drenaj yoğunluğuna göre yüzeysel akışın fazla ve “orta taneli” drenaj tekstürüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.5. Drenaj Yoğunluğu (Dd)

Horton'un önerdiği ve topoğrafyanın parçalanma derecesini gösteren bu indis (Horton, 1932, 1945; Ödeker ve Türkoğlu, 2020) jeoloji, iklim, drenaj ağı bitki örtüsü hakkında bilgi vermektedir (Hoşgören, 2001; Özdemir, 2011). Permeabilitesi yüksek kayaların olduğu yerlerde yeraltına sızma potansiyeli fazla ve yüzeyde aşınım az olacağından drenaj yoğunluğu düşük değerler sunacaktır. Buna karşın permeabilitesi düşük kayaların yoğun olduğu yüzeylerde yer altına sızma düşük olacağından yüzeysel akış fazla ve aşınımın fazlalığı ortaya çıkacaktır. Bu yüzden yüksek değerler hesaplanacaktır (Patton ve Baker, 1976; Patton, 1988; Özdemir, 2011). Drenaj yoğunluğu 0,74 hesaplanmış olup jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerin drenaj yoğunluğu üzerinde rol oynadığı anlaşılmıştır (Görsel 5).

Görsel 5. Çalışma alanının drenaj yoğunluğu haritası.

3.2. Çizgisel Parametreler

3.2.1. Havza Uzunluğu (L) Maksimum Havza Genişliği (W) ve Akarsu Uzunluğu (Lm)

Bir havzada ana akarsuyun kaynak ve ağız noktası arasında çizilen doğrultuya paralel olarak, havzanın su bölümü hattından başlayıp ve havzanın su bölümü hattında bitecek biçimde hesaplanan en büyük değer olarak tanımlandığından (Strahler, 1957; Karataş 2014) havza uzunluğu her zaman havzanın maksimum uzunluğuna karşılık gelmez. Havza uzunluğu 26,319 km dir. Havza genişliği indisi yapı ve flüvyal aşındırmanın havzadaki etkinliği hakkında fikir verir (Karataş, 2014). W değeri ana akarsu

kolunun yakın kuzeyinden itibaren ölçümlenerek 26,09 km ölçülmüştür. Lm belirlenirken, kaynaktan itibaren ağız kısmına olan mesafe hesaplanmıştır. Eğimin azaldığı yerden itibaren artan kıvrımlanmaya paralel olarak akarsu uzunluğu artmaktadır. Ağız kısmına yaklaştıkça artan menderesli yapıdan dolayı Çaybağı Çayı'nın uzunluğu fazla olup 42,725 km hesaplanmıştır.

3.2.2. Akarsu Uzunluk Oranı (RL)

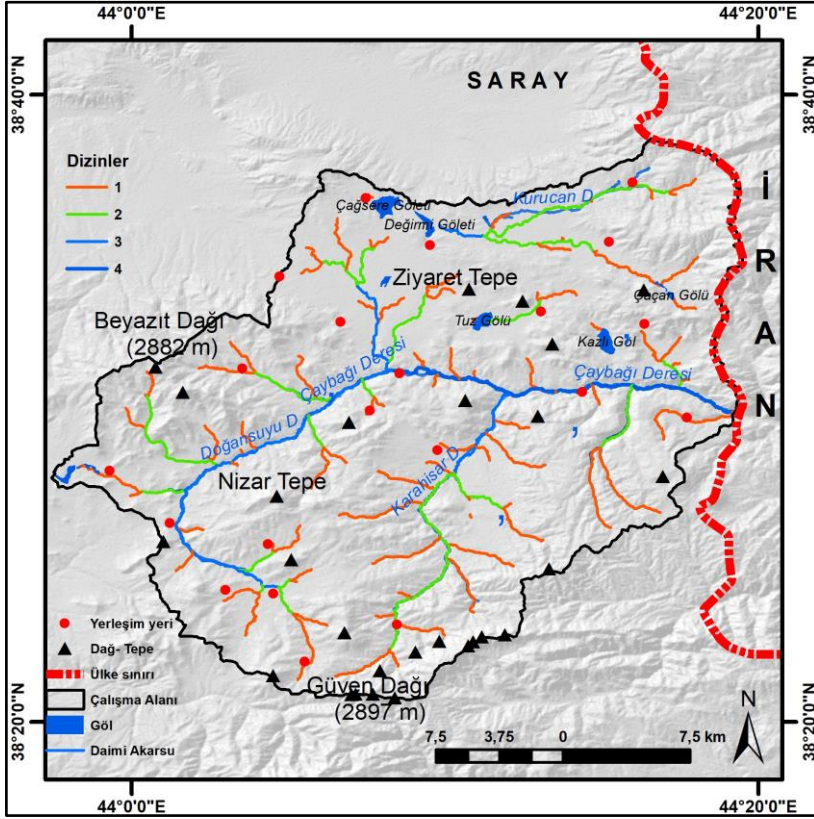
RL hesaplanmasında akarsu dizinlerinin uzunlukları esas alınmaktadır (Horton, 1945; Strahler, 1964). Strahler metoduna göre belirli bir dizinin toplam uzunluğunun kendinden sonraki dizinin toplam uzunluğuna oranıdır (Patton ve Baker, 1976; Patton, 1988; Altıparmak ve Türkoğlu, 2018; Uzun, 2019; Dursun ve Babalık, 2023). RL akarsu kollarındaki uzunluklara bağlı olarak tutulma oranı hakkında fikir vermekle (Patton, 1988) beraber taşkın ve akım toplanma zamanı ve bu doğrultuda akarsuyun aşındırma gücü hakkında bilgi vermektedir (Özdemir, 2011). Genel olarak; RL değeri düşük olan havzalar dar ve uzun, RL değeri yüksek olan havzalar ise uzunluk ve genişliklerinin birbirine yakın olduğu daha oval havzadır. RL değeri yüksek olan drenaj havzalarında alt dizinlerden gelen yüzeysel sular hızla birleşmektedir. Bu durum yüzeysel su kütesinin artmasına ve hızla akarsu yatağının dolmasına hatta yatağın taşıma kapasitesinin üstüne çıkmasına neden olmaktadır (Horton, 1945; Strahler, 1964; Özdemir, 2011). Ayrıca dandritik karakterli drenaj ağlarında düşük, paralel veya sub-paralel görünümlü drenaj ağlarında ise yüksek RL değerinden söz etmek mümkündür (Karataş, 2014; Altıparmak ve Türkoğlu, 2018). Havzada ortalama akarsu uzunluk oranı 1,96 olarak hesaplanırken dizinler arasında bu değer 1,83-2,55 arasında değişmektedir.

3.2.3. Çatallanma Oranı (Rb)

Her dizindeki akarsu sayısının üst dizine ait akarsu sayısına oranlamasıdır (Strahler, 1952; Schumm, 1956). Düşük değer, akıma ait hidrografın keskin olduğunu, yüksek değer ise hidrografın düşük ve devamlı olabileceğini göstermektedir

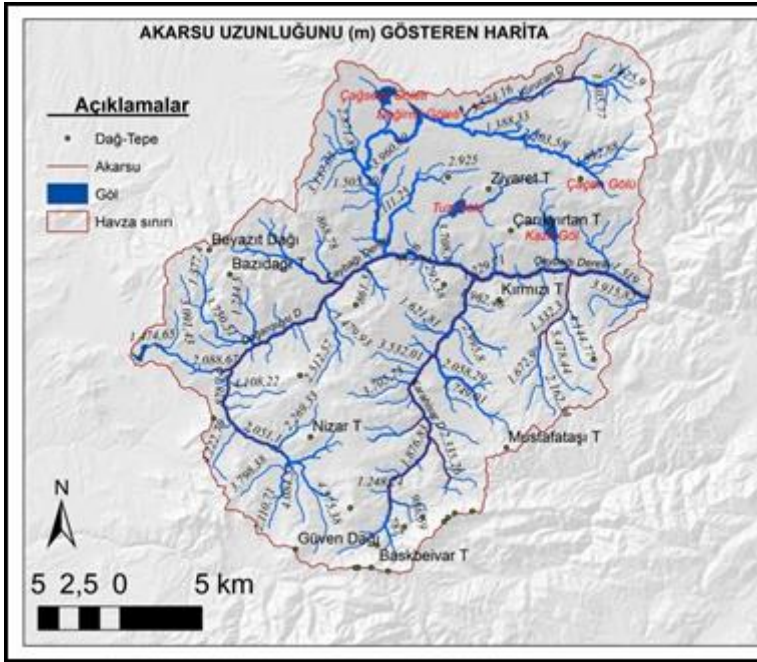
(Özdemir, 2011). Topografyanın parçalanma durumuyla flüvyal süreçlerin etkinliği, topografya yüzeyinin erozyonal gelişimdeki payının anlaşılmasında önemli bir veri olan Rb, jeolojik yapı, iklim ve reliefle sıkı bir bağı vardır (Karataş, 2014; 2017). Analizde $Rb=1,97$ hesaplanmıştır. Buna göre çalışma alanında drenaj ağının daha keskin ve belirgin olduğunu göstermektedir. Öncelikle 1. dizinde akarsu sayısının fazla olması flüvyal aşınmanın etkinliğini göstermektedir (Görsel 6).

Görsel 6. Çalışma alanı akarsu dizilişi ve çatallanma oranı haritası.

3.2.4. Yüzeysel Akış Uzunluğu (Lf)

Horton (1945) tarafından önerilen indis yere düşen yağışın yüzeyden akarak akarsuya ulaşım mesafesi olarak tanımlanır (Horton, 1945; Shah vd., 2014; Elbaşı, 2015; Karabulut, 2016). Bu indis havzanın hem hidrolojik hem de fizyografik yapısından etkilenmektedir. Yüzeysel akış uzunluğu hesaplamasında üç (3) sınıflandırma mevcuttur. Bunlar; düşük (< 0.2), orta ($0.2 - 0.3$) ve yüksek (>0.3) değer olarak sınıflandırılmaktadır. Yüksek değer, eğimin az ve akış yolunun uzun mesafeli olduğunu ayrıca daha fazla sızma ve az yüzeysel akışın oluştuğunu göstermektedir. Lf toprak erozyonu üzerinde doğrudan tesiri vardır (Chandrashekar vd., 2015; Dursun ve Babalık, 2023). Havzada ana kola bağlanan yan kol uzunluk mesafelerinin bir üst dizine göre gitgide arttığı söylenebilir (Görsel 7). Bu veriler ışığında havzanın Lf değeri 0,67 olarak hesaplanmış olup “yüksek değer” sınıfındadır.

Görsel 7. Çalışma alanı akarsu uzunluğu haritası.

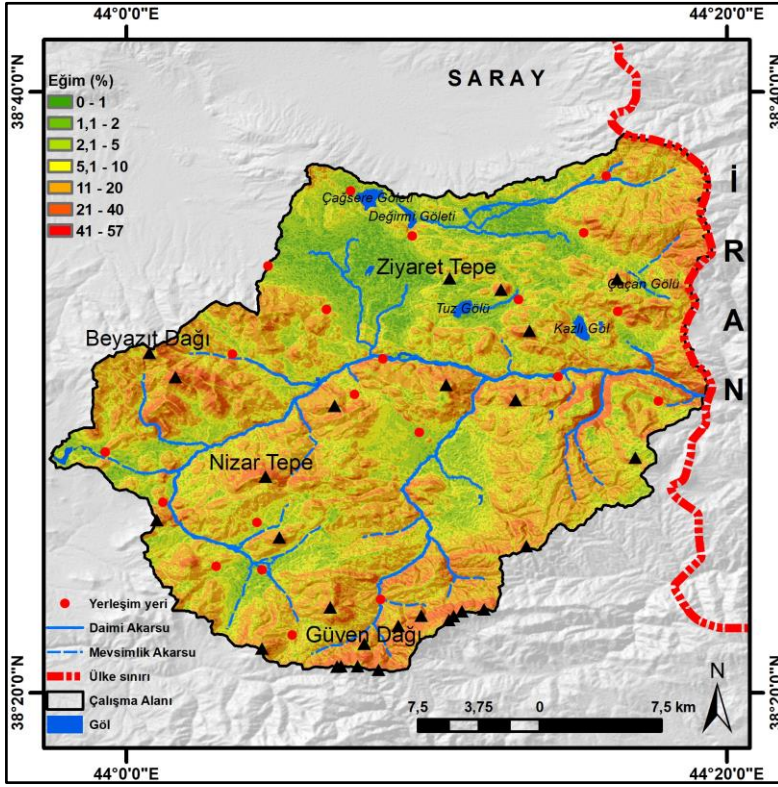
3.2.5. Uygunluk Oranı (Ri)

Ana akarsu toplam uzunluğunun havza çevresi toplam uzunluğuna bölünmesi uygunluk oranını vermektedir. Bu indis havzanın ne ölçüde olgunlaşma sürecine girdiği hakkında bilgi vermektedir (Karataş, 2017; Uzun, 2019). Bir havzada engebe azaldıkça ana akarsuların kıvrımlılık oranı artmaktadır. Buna bağlı olarak ana akarsu uzunluğu artarken havzanın girinti çıkıntıları ve çevre uzunluğu azalmaktadır. Böylece olgunluk düzeyi artan havzalarda ana akarsu uzunlukları artmış, çevre uzunlukları ise kısalmaktadır. Engebenin çok fazla olduğu genç havzalarda ise Ri çok düşük çıkmaktadır. Ancak bu genel durum faylanmanın ön planda olduğu havzalarda her zaman aynı sonucu vermemektedir (Öztekin ve Coşkun, 2021). Kısaca havza çevre uzunluğu arttıkça uygunluk oranı azalmakta iken ana akarsu toplam uzunluğu arttıkça uygunluk oranı artmaktadır. $R_i=0,33$ hesaplanmıştır. Bu veri ve hesaplama göre havzada aşınım ve flüvyal süreçlerin etkin olduğu söylenebilir.

3.3. Yüzeysel (rölyef) indisler

3.3.1. Eğim (SI):

Topoğrafyanın sahip olduğu eğim koşulları hem yüzeysel suların yer altına sızması üzerinde hem de flüvyal erozyonun şiddeti üzerinde belirleyici bir rolü vardır. Bunun yanı sıra kütle hareketleri, iklim koşulları, toprak kalınlığı, bitki örtüsü doğal ortam koşulları ile eğim arasında yakın bir bağ vardır (Karataş, 2017; Altıparmak ve Türkoğlu, 2018). Havzanın kuzey kesimiyle güney kesimi arasında eğim koşullarının farklılığı drenaj ağı niteliğine yansımıştır (Görsel 8).

Görsel 8. Çalışma alanı eğim haritası.

Havzanın eğim grupları ve oransal dağılımı homojen değildir (Tablo 2). Eğim koşulları üzerinde birçok iç ve dış etmenin rolü olmasına rağmen flüvyal süreçler, jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerin rolü ön plandadır. Havza morfolojisinin kuzeyden güneye doğru belirgin olan değişimi eğim özelliklerine de yansıdığı görülmektedir. Eğimin %1-15 arası olduğu yerler havzanın kuzeyi kesiminde fazla iken, Eğimin %15 ve üzeri olduğu yerler havzanın güneyinde fazladır. Saha gözlemlerinde eğimin az olduğu yerler, dağlar arasında tektonik çukurlukları yer alan ovalar, ana kolun aşağı çıkışı ve yan kolların ana kola bağlandığı ağır kısmıdır.

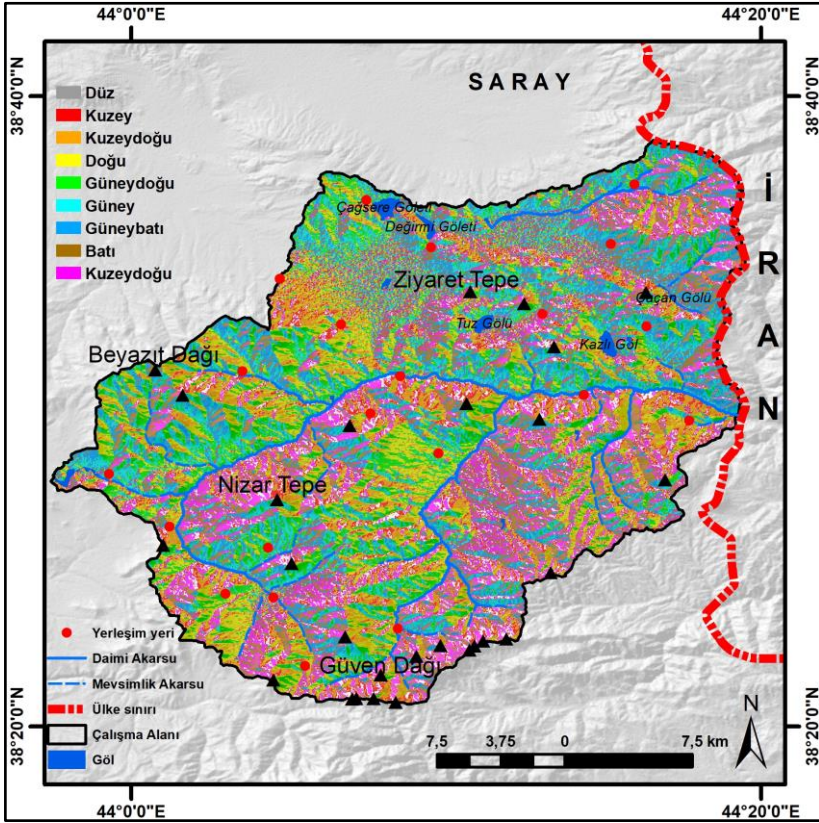
Eğim Grupları (%)	Oransal Dağılımı (%)	Eğim Grupları (%)	Oransal Dağılımı (%)
0-5	14,35	16-20	13,73
6-10	17,7	21-25	11,88
11-15	15,67	26 - >	26,68

Tablo 2. Çalışma Alanı Eğim Grupları.

3.3.2. Bakı (As)

Güneş ışınlarının geliş açısı, yağış, toprak oluşumu, güneşlenme süresi, kar örtüsünün yerde kalma süresi ve bitki örtüsü gibi çoğu doğal faktör üzerinde etkili olduğundan yola çıkarak hidrografik unsurlarla ilişkisi olduğu söylenebilir. Bakı ayrışmanın türü ve şiddeti üzerinde rolü vardır. Farklı bakı koşullarına sahip yamaçlar arasında erozyonal faaliyetler aynı ölçüde işlememektedir (Karataş, 2017; Uzun, 2019). Havza geneli için yapılan hesaplamalar ve bakı haritası incelendiğinde, doğu, batı, kuzey ve güney ana yönlerine ait bakı oranı yüzdesel dağılımı sırasıyla % 10,5, 11, 11 ve 11,7 olup birbirine yakın hesaplanmıştır. Düz alanların havzanın kuzeybatısında yoğun olduğu görülmüştür (Görsel 9).

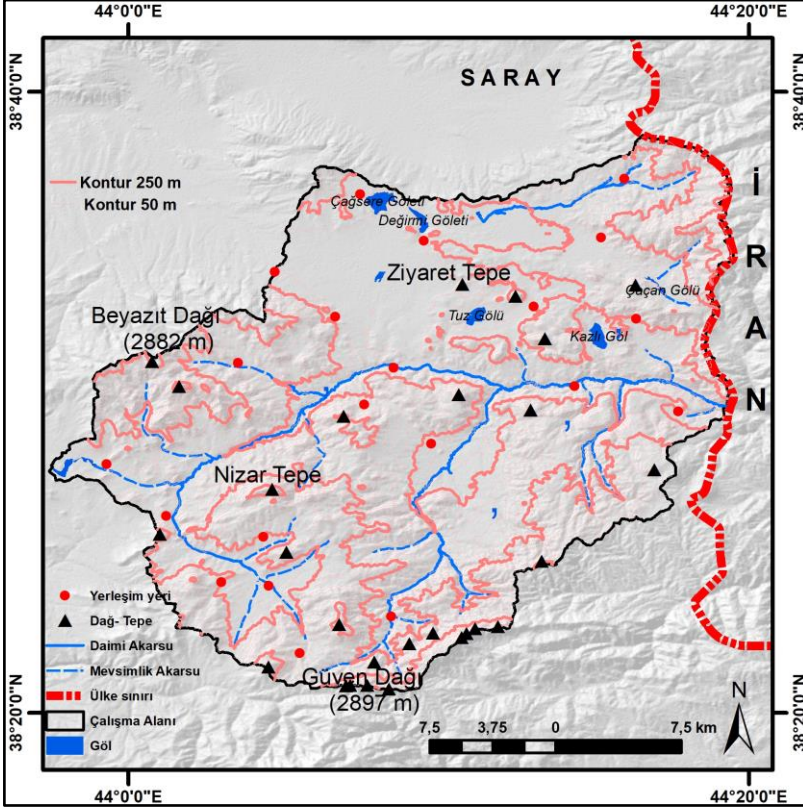

Görsel 9. Çalışma Alanı Bakı Haritası.

3.3.3. Yükselti (E):

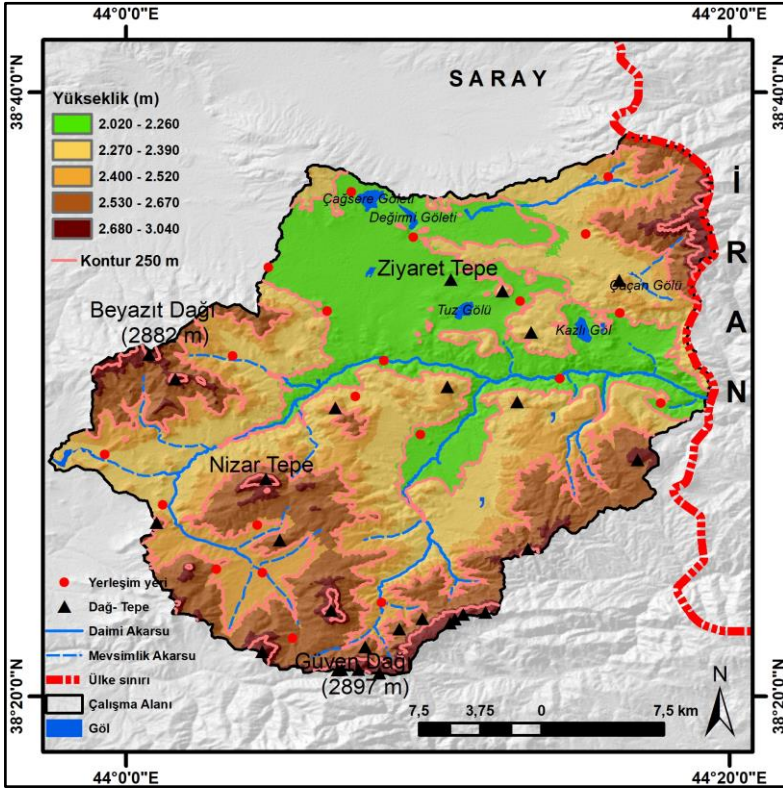
Yükselti kademelerinin dağılışı havzanın topografya yapısı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca iklimsel unsurlar, eğim ve baki gibi diğer birimlerle olan ilişkisiyle havzadaki aşınmanın dağılışı ve yamaç eğimlerinin işlenişi hakkında ipuçları da vermektedir. Havzada en düşük yükselti 2024 m, en fazla yükselti ise 3035 m olup yükselti amplitüdü 1011 m'dir. Havzada yükselti koşullarının kuzeyden güneye doğru artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum havzanın morfolojik karakterine de yansımaktadır. Öyle ki havzanın kuzey kesimleri dağ arası çukurlukları dolduran alüvyon tabanlı ova karakterindeyken, havzanın güneyi Çaybağı ve buna

bağlanan yan kollarla derin olarak yarılmış yüksek dağlık alan ve fazla eğimli yamaç karakterindedir (Görsel 10).

Görsel 10. Çalışma Alanı Topoğrafya Haritası.

Havzanın önemli yükselti noktaları dağlık ve yüksek aşınım yüzeylerine denk gelmektedir. Bu yükseltiler 2700 m üstünde olan yükseltilere (Beyazıt Dağı, Bazı Dağı, Güven Dağı) sahiptir (Görsel 11) Havzanın önemli yükselti noktaları dağlık ve yüksek aşınım yüzeylerine denk gelmektedir.

Görsel 11. Çalışma Alanı Yükselti Haritası.

3.3.4. Relief Oranı (Rh)

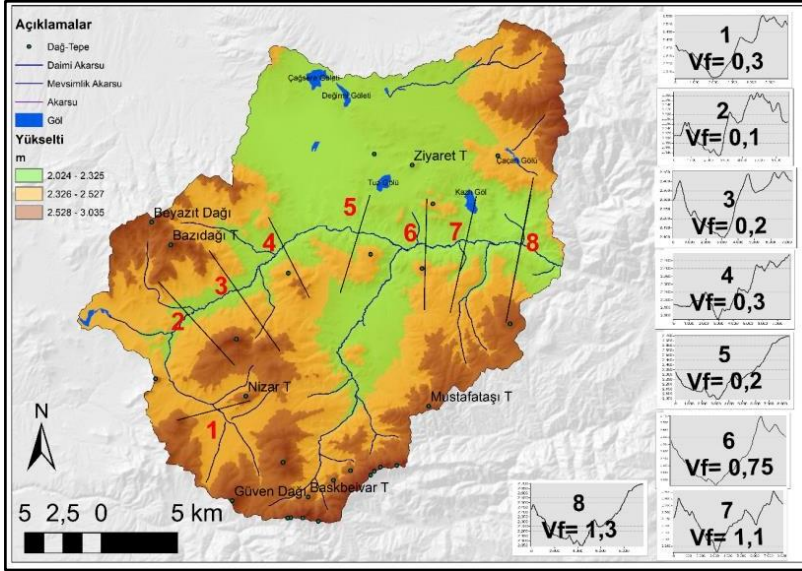
Belirli bir formülle hesaplanan Rh (Schumm, 1956; Pike ve Wilson, 1971; Uzun, 2019) erozyonal sürecin ve tektoniğin tesiri, engebелilik, flüvyal süreçlerin boyutu ve bunun drenaj ağına etkisi hakkında bilgi sunmaktadır (Cürebal ve Ekinci, 2007; Ekinci, 2005; Karataş, 2017). Yüksek relief oranı, eğimin dikliğini ve akarsuyun potansiyel enerjisinin kinetik enerjiye dönüşüm oranı hakkında fikir vermektedir. Dik olan havzada yüzey akışı genellikle daha hızlı olup daha yoğun havza boşalmasına ve fazla aşındırıcı kuvvet meydana gelmesine neden olmaktadır. Düşük relief oranı ise aksi durumun göstergesi olup yer altı suyu potansiyelinin iyi olduğu anlamını taşır (Öztekinci ve Coşkun, 2021). Ayrıca havzada kısa mesafeli yükselti farkının artması relief oranına yansımaktadır. Bu

durum da havzada yüzeysel suların dinamiğini artırmaktadır. Havza için $R_h = 26,93$ hesaplanmıştır.

3.3.5. Vadi Tabanı-Vadi Genişliği Oranı (Vf)

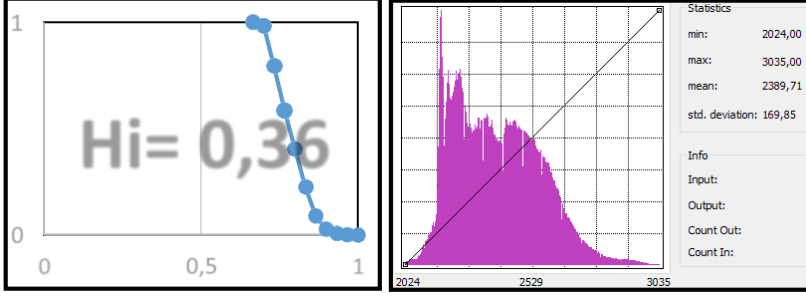
Vf tektoniğin yamaç profili üzerindeki etkisi hakkında fikir verir (Keller ve Pinter, 2002). Yani akarsu vadisinin bölgesel yükselimi sonucunda bulunduğu vadiyi derine doğru kazarak, morfolojik bakımdan gençleşip gençleşmediğinin anlaşılması için bu indise bakılmaktadır. İndisin kullanımındaki esas amaç; "V" biçimli derin vadilerle "U" biçimli geniş tabanlı vadileri ayırmaktır (Bull, 1977). Vadi tabanının yükseklik indisi sonucundan bulunan değerle tektonizmanın bölgesel etkisi ters orantılıdır. Vadi tabanının geniş, tektonik yükselmenin (uplift) düşük olduğu sahalar yüksek Vf değerleri ($V_f \geq 1.5$, yanal erozyonla oluşmuş "U" şekilli vadiler) ile temsil edilirken; vadi tabanının dar- eğimli, tektonik yükselmenin aktif olduğu sahalar düşük Vf değeri ($V_f \leq 1$, dar ve derin "V" şekilli vadiler) ile temsil edilir. $V_f = 1-1.5$ hesaplanırsa orta derece tektonik yükselimi söz konusudur (Keller ve Pinter, 2002; Silva vd., 2003; Bozdoğan ve Canpolat, 2023). Havzada ana akarsu kolu üzerinde 8 (sekiz) farklı noktada Vf indisi analizi yapılmıştır. Bu analizler sonucu Vf değerleri en düşük 0,1 ve en yüksek 1,1 ile bu değerler arasında tespit edilmiştir. Vf değerinin dağılışına bakıldığında havzanın ağız kısmına doğru Vf değerinin yükseldiği görülmüştür. Bu durum yamaç işleminin aktif olduğunu göstermektedir. Buna karşın 1,2,3,4 kesitlerine ait Vf indisleri ise derin vadilerin varlığını ve flüvyal aşındırma süreçlerinin baskın olduğunu göstermektedir (Görsel 12).

Görsel 12. Çalışma Alanı Vadi Tabanı-Vadi Genişliği Oranı (Vf) Haritası.

3.3.6. Hipsometrik Eğri (Hc) ve İntegral (Hi)

Hipsometrik eğriden faydalanılarak havzanın tektonik evrimi, aşınım yüzeylerinin genel özellikleri ve ana jeomorfolojik unsurları hakkında bilgi elde edilebilir. Hipsometrik eğrinin dış bükey olması havzanın gençlik, S biçiminde olması olgunluk, iç bükey olması havzanın yaşlılık evresinde olduğunun göstergesidir (Strahler, 1952; Özdemir, 2011; Sharma ve Mahajan, 2020; Coşkun ve Öztürk, 2022). Çalışma alanına ait hipsometri eğrisine bakıldığında dış bükey olduğu görülmektedir. Bu durum havzada dağ, tepe ve yüksek plato sahaları olarak görülmektedir. Keza arazi gözlemlerinde bu morfolojik unsurlar üzerinde aşınım faaliyetlerinin aktif olduğu, akarsu kollarının topoğrafyaya gömülmesiyle derin vadiler oluşturduğu görülmektedir. Yükselti- alan korelasyonu yapıldığında, neotektonikle rejim değişikliğine uğrayan havzada flüvyal süreçlerin etkin olduğu, aşınımın ve yamaç işleminin aktif olduğu söylenebilir (Görsel 13).

Görsel 13. Çalışma Alanı Hipsometrisi.

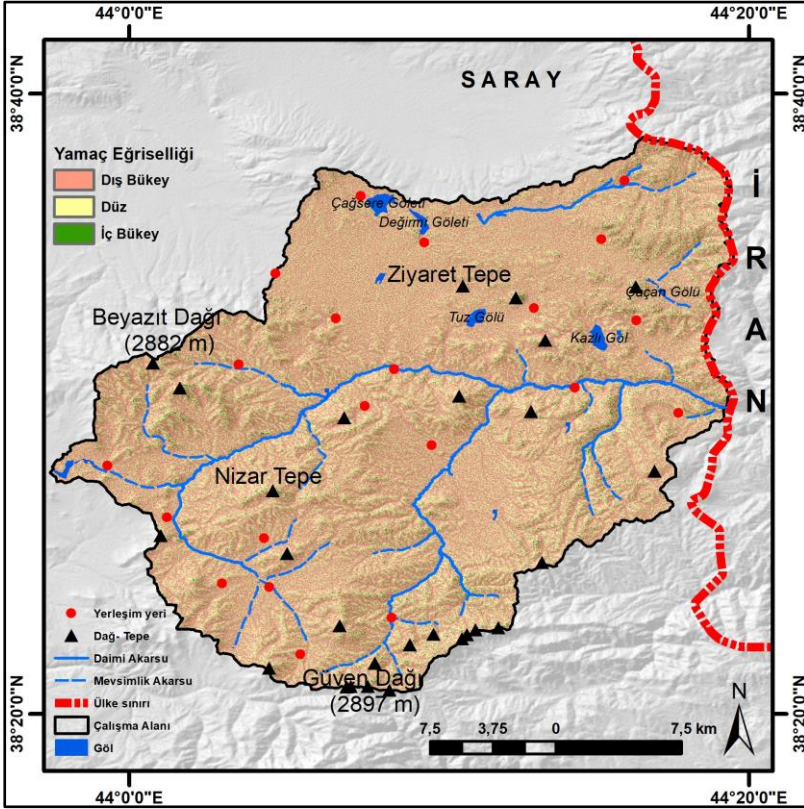
Topoğrafyanın aşınım döngüsü safhasını ve aşınım-parçalanma derecesi hakkında bilgi veren hipsometrik integral, hipsometrik eğrinin sayısal ifadesidir (Strahler, 1952). H_i değerinin yüksek olması topoğrafyanın yüksekliğinin göstergesiyken değerlerin orta ve düşük çıkması oldukça aşındırılmış-parçalanmış bir topoğrafyanın göstergesidir (Karataş, 2017; Özdemir, 2011). Havza için $H_i = 0,36$, ortalama yükselti 2389 m olarak hesaplanmıştır. Nihai olarak nispi yükseltisi 1'e yakın olan havzanın dış bükey hipsometri eğrisi ve H_i değeri birlikte yorumlandığında havzada aşındırıcı güçlerin etkin olduğu, genç ve dinamik bir topoğrafyayı temsil ettiği sonucu çıkarılabilir.

3.3.7. Kurvatür Derecelendirmesi (Yamaç Eğriliği / Dc)

Bu indisten faydalanılarak havza topoğrafyasının dış bükey (konveks), iç bükey (konkav) ve düz (yatay) olan yerleri ortaya konulabilir. Böylece havzanın zemin yapısı, relief özellikleri ve erozyonal gelişimi hakkında yorum yapılabilir. Konkav alan baskınlığı olgun ve yaşlı topoğrafyanın, konveks alan baskınlığı henüz olgunlaşmamış genç olan topoğrafyanın temsilcisidir. Konkav ve konveks sahaların birbirine yakın oranda olması ise ileri gençlik ve olgunluk safhasına işaret etmektedir (Karataş, 2017; Uzun, 2019). Havza genelinde yapılan kurvatür analizi sonucu havzanın iç bükey ve dış bükey alan dağılımları birbirine yakın olup

%48'lerin üzerindedir. Düz alanlar ise %1 civarındadır (Görsel 14). Dc verilerinden konkav ve konveks alan değerlerinin birbirine yakın hesaplanması havzada olgun ve genç sahaların birlikte yer

aldığını göstermektedir. Keza bu durum flüvyal sürecin havzadaki erozyonel tesirine delildir. Arazi gözlemlerinde vadi tabanına bağlanan yamaçlar ve havzanın aşağı çığırında konkav alanlar baskındır. Eğimin fazla olduğu yamaçlar ve akarsuyun yukarı çığırında konveks alanlar fazladır.

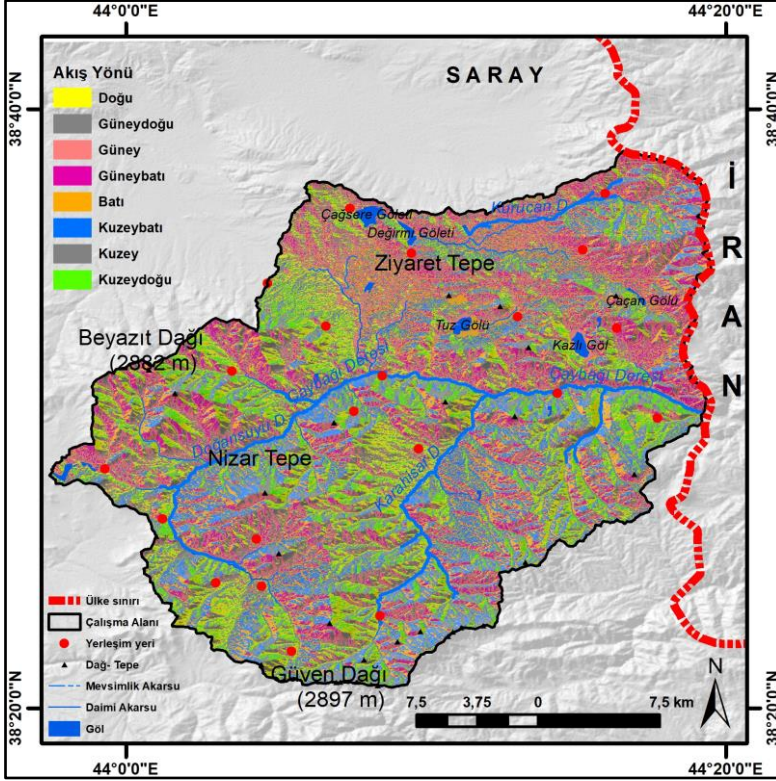

Görsel 14. Çalışma Alanı Yamaç Eğrisellik Haritası.

3.3.8. Akış Yönü Belirleme

Bu indis taşınan materyalin hareketi ve yönü hakkında bilgi verir (Tarboton, 1997). SYM üzerindeki grid hücrelerin her biri belirli yükseklik değerine sahiptir. Bunlar kendi değerinden küçük olan hücreye doğru akışa geçmektedir. Her hücre için dört ana ve dört ara yön belirlenmiştir. Bu indisten faydalanılarak herhangi bir noktaya düşen su kütlelerinin hangi yöne doğru hareket edeceği

tanımlanmıştır (Akkaya Aslan vd., 2004; Ödeker ve Türkoğlu, 2020). Bu veriler ışığında suyun toplanma alanı ve yönü belirlenerek taşkının görülme ihtimalinin olduğu lokasyon belirlenebilir. Çalışma alanının jeolojik ve jeomorfolojik karakterinin havzanın kuzeyi ve güneyi arasında belirgin farklılığı akış yönü üzerinde değişikliklere neden olmuştur. Havzanın kuzeyinde ovaya doğru yönelen yan kollar güney ve güneybatı istikametinde hareket ederek eğimin azaldığı depresyonlarda birikmektedir. Bu durum çukurluklara genç çökel birikimi olarak yansımaktadır. Arazi gözlemlerinde havzanın güneyinde ise litolojik unsurlara ait tabakaların eğim yönü, eğim açısı ve yükselti koşullarının değişkenliği akış yönü üzerinde belirleyici role sahip olduğu görülmüştür (Görsel 15).

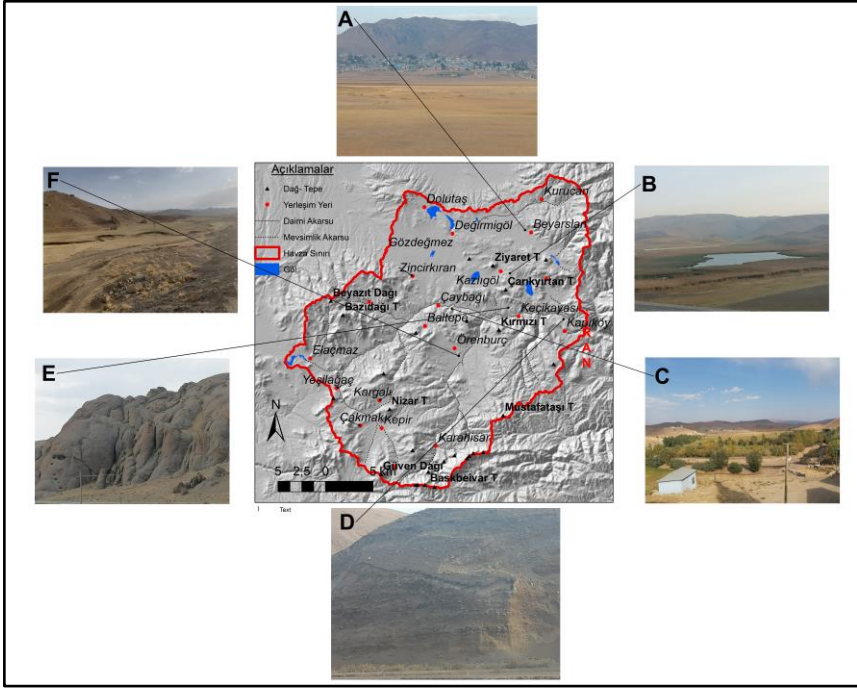
Görsel 15. Çalışma Alanı Akış Yönü Haritası.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmalara bakıldığında, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinde havza sınırlarının dikkate alınarak, kullanıma yönelik önceliklendirmenin yapılması günümüzde önem kazanan bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede havzaların coğrafi açıdan sahip olduğu güçlü ve zayıf yönlerinin tespitinde morfometrik analizler önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada Çaybağı Havzası'nın çizgisel, alansal ve yüzeysel morfometrilerine ait 26 indisin hesaplamaları yapılmış olup çeşitli haritalar üretilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir; Genel olarak havzanın bölgede son yaşanan neotektonik süreç, havzanın yükselmesine (uplift) neden olurken diğer yandan da flüvyal süreçlerin tesiriyle morfolojisinin değişime uğradığı/uğramaya devam ettiği söylenebilir. Morfometrik analiz sonuçları ve haritalamalara göre, havzanın dinamik ve genç bir aşınım sürecinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunu havza hipsometrisinin dış bükeyliği, ve hipsometrik integrali de doğrulamaktadır. Dairesele yakın şekli olan havzanın ova alanı ile dağlık alan arası yatay mesafe fazladır. "Büyük havza" niteliğinde, K-G eksenli hattı olan Türkiye-İran sınırı girinti-çıkıntı durumu fazla olduğu anlaşılmıştır. Keza havzada, uzun zamanda yan kollardan gelen yüksek akım, kısa süreli düşük ana akımın görüldüğü ve kısa süreli maksimum akıma sebep bir durumun olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum saha çalışmalarında yapı kontrolünde gelişen eğimi fazla dağlık/tepelik ve yüksek aşınım yüzeyi yamaçlarında flüvyal süreçlerin marifetiyle derin yarılmış vadiler, birikinti konileri olarak gözlenmiştir. Keza havzanın aşağı çığırında akışın az ve sediman taşıma gücünün azaldığını Çaybağı Çayı üzerinde menderesli bir akışın olduğu ve çoğu yerde kopuk menderesler olduğu görülmüştür. Bunun yanında yan kollarda sediman taşınımının fazla olduğu ve ana kola bağlanan ağızda taşıma gücünün ve eğimin azaldığı gözlemlenmiştir. Havzanın kuzey kesimi ile güney kesimi arasındaki litolojik ve relief farklılıkları akarsu sıklığına yansımıştır. Keza tarihsel geçmişte yaşanan su baskınları çoğunlukla havzanın güneyinde gerçekleşmiştir. Bu durum morfometri hesaplamalarıyla örtüşmektedir. Morfometrik

hesaplar ışığında ana akarsu yatağına 1. dizinden gelen kolların drenaj ağına büyük katkı yaptığı ve flüvyal süreçlerde etkili olarak erozyona neden olduğu/olabileceği söylenebilir. Havzanın drenaj yoğunluğuna göre yüzeysel akışın fazla ve “orta taneli” drenaj tekstürüne sahip olduğu, jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerin drenaj yoğunluğu üzerinde rol oynadığı anlaşılmıştır. Genel olarak dantritik karakterli havzanın yüzeysel akış uzunluğu “yüksek değer” sınıfında ve 1. dizinde akarsu sayısının fazla olmasından ötürü flüvyal aşınmanın etkin olduğu bu da flüvyal erozyonun güçlü olduğunu göstermektedir. Havza genelinde yapılan kurvatür analizi sonucu havzanın iç bükey ve dış bükey alan dağılımları birbirine yakındır bu durum flüvyal sürecin havzadaki erozyonal tesire delildir. Arazi gözlemlerinde vadi tabanına bağlanan yamaçlar ve havzanın aşağı çığırında konkav alanlar baskındır. Eğimin fazla olduğu yamaçlar ve akarsuyun yukarı çığırında konveks alanlar fazladır. Havzada eğim koşulları homojen olmayıp havza morfolojisinin kuzeyden güneye doğru belirgin olan değişimi (Görsel 16) eğim özelliklerine de yansıdığı görülmektedir. Saha gözlemlerinde eğimin az olduğu yerler, dağlar arasında tektonik çukurlukları dolduran alüvyon sahalar, ana kolun aşağı çığı ve yan kolların ana kola bağlandığı ağız kısmıdır. Nihai olarak drenaj ağları neotektonik ve flüvyal süreçlerin ortak etkisiyle gelişen havzada yamaç işleminin aktif olduğu görülmektedir. Morfometrik analizleri ortaya konulan havzanın Çaybağı Çayı havzasının Vangölü alt havzaları ile korelasyonu yapılarak havza temelli doğal kaynak yönetim planlamasında önceliklendirilmesi önerilmektedir. Bunun yanında Türkiye genelinde yapılan/yapılacak muhtemel havza çalışmalarında elde edilen morfometrik analiz ve yorumlamaları karar vericilere fikir vereceği açıktır.

Görsel 16. Çalışma Alanı Jeomorfolojik Birim ve Örnekleri.

Kaynakça

- Agarwal, C.S., (1998). Study of Drainage Pattern through aerial data in Navgarh area of Varanasi district, U.P. *Journal Indian Society of Remote Sensing*, 26: 169-175.
- Ali, S.A., Khan, N. (2013). Evaluation of morphometric parameters; A remote sensing and GIS based approach. *Open Journal of Modern Hydrology*, Vol.3 No.1: 20-27. Article ID:27229,8 pages Doi:10.4236/ojmh.2013.31004
- Altıparmak, S. ve Türkoğlu, N. (2018). Yakacık Çayı Havzasının Hatay Morfometrik Analizi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58 (1), 353-374.
- ASF, (2023). 21.01.2024, <https://search.asf.alaska.edu/#/?dataset=ALOS>

- Akkaya Aslan, Ş. T., Gündoğdu, K. S., & Demir, A. O. (2004). Sayısal yükseklik modelinden yararlanılarak bazı havza karakteristiklerinin belirlenmesi: Bursa Karacabey İnkaya Göleti havzası örneği. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 167-180.
- Avcı, V. (2023). Esmahanım Deresi Havzası'nın (Akçakoca- Düzce) Morfometrik Özellikleri ve Taşkınlara Etkisi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 25(1), 96-118. Doi: 0.24011/barofd.1148666
- Avcı, V. ve Sunkar, M. (2015). Giresun'da sel ve taşkın oluşumuna neden olan Aksu çayı ve batlama deresi havzalarının morfometrik analizleri. *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 30, 91-119.
- Baiju, C. K., Kumar, B. A., Gopinath, G., Chandran, M. S., & Ramkumar, T. (2015). GIS Based Morphometric Analysis of the Kochara Sub-Watershed of Greater Periyar Plateau (GPP) of South Western Ghats, India. *International Journal of Advanced Remote Sensing and GIS*, 4(1), 895-910.
- Baumgardner, R. W. (1987). Morphometric studies of subhumid and semiarid drainage basins, Texas Panhandle and Northeastern New Mexico (No. 163). *Bureau of Economic Geology. University of Texas at Austin*.
- Biswas, S., Sudhakar, S., Desai, V.R., (1999). "Prioritisation of Subwatersheds Based on Morphometric Analysis of Drainage Basin: A Remote Sensing and GIS Approach", *Journal of the Indian Society of Remote Sensing*, Vol. 27, No.3, p. 155-166.
- Bozdoğan, M., & Canpolat, E. (2023). Drenaj havzalarındaki morfolojik özelliklerin jeomorfik analizlerle incelenmesi: Delibekirli (Kırıkhan/Hatay) havzası örneği. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi* (11), 22-51. <https://doi.org/10.46453/jader.1207265>
- Bull, W.B. (1977) Tectonic Geomorphology of the Mojave Desert. USGS Contract Report, Office of Earthquakes, Volcanoes and Engineering, Menlo Park, CA

- Bull, W.B. and McFadden, L.D. (1977) Tectonic Geomorphology North and South of the Garlock Fault, California. In: Doehring, D.O., Ed., Geomorphology in Arid Regions: A Proceedings Volume of the 8th Annual Geomorphology Symposium, State University of New York, Binghamton, 23-24 September 1977, 115-138.
- Chandrashekar, H., Lokesh, V.K., Sameena, M., Roopa, J., Ranganna, G., 2015. GIS-based morphometric analysis of two reservoir catchments of Arkavati River, Ramanagaram District, Karnataka. International Conference on Water Resources, Coastal and Ocean Engineering (ICWCOE 2015), Aquatic Procedia, 4: 1345-1353.
- Chorley, R. J. (1957). Climate and morphometry. *The Journal of Geology*, 65(6), 628-638.
- Coşkun, M. ve Öztürk, A. (2022). Havza önceliklendirmesi bakımından Ermenek Çayı Havzası ve Gökçay Havzasının karşılaştırmalı morfometrik analizi. *Turkish Journal of Forestry*, 23(1), 1-10. <https://doi.org/10.18182/tjf.1024569>
- Cürebil, İ. (2004). Madra Çayı Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (11), 11-24.
- Cürebil, İ. (2006). Strahler yöntemiyle komşu akarsu havzalarının karşılaştırmalı analiz: Mıhlı ve Şahin Dereleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 71 –84.
- Cürebil, İ. ve Ekinci, D. (2006). Kızılkeçili Deresi havzasında CBS tabanlı RUSLE (3D) yöntemiyle erozyon analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 0 (47) , 115-129.
- Delibekirli (Kırıkhan/Hatay) Havzası Örneği. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi* (11), 22-51.
- Dursun, İ. ve Babalık, A. A. (2023). Burdur Gölü Havzasındaki morfometrik parametrelerin ve erozyon durumunun değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Forestry*, 24 (1), 25-38. DOI: 10.18182/tjf.1205157

- Eagleson, P. S. (1970). *Dynamic Hydrology*, McGraw-Hill, New York, USA.
- Ege, İ., & Avsever, D. (2021). Sille çayı havzası'nın (Konya) morfometrik özelliklerinin CBS ile belirlenmesi. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 6(2): 40-63.
- Ege, İ., & Duman, N. (2020). Maymun dağı (Çardak-Denizli/Dazkırı-Afyonkarahisar)'nın morfotektonik özelliklerinin CBS ile belirlenmesi. *Turkish Studies-Social*, 15(1), 277-307.
- Ege, İ., Polat, S., & İzmirli, E. (2019). Özdemirci (Çivril-Denizli) havzasının morfotektonik özelliklerinin CBS ile belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(44), 141-167.
- Ekinci, D., (2011) Safranbolu ve Çevresinin-Araç Çayı'nın, Soğanlı ve Eflanlı Çayları Ağız Noktaları Arasında Kalan Kısımına Ait Akarsu Havzasının- Jeomorfoloji Özellikleri. *Titiz Yayınları*, İstanbul.
- Elbaşı, E. (2015). Marmara Denizi Akarsu Havzalarının Morfometrik Analizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Erginal, A. E. ve Cürebal, İ. (2007). Soldere Havzasının Jeomorfolojik Özelliklerine Morfometrik Yaklaşım: Jeomorfik İndisler ile Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 203-210.
- Erinç, S. (2001). Jeomorfoloji I (Güncelleştirenler; Ahmet ERTEK, Cem Güneysu). İstanbul: Der yayın 3. Basım.
- Gray, D.M. (1961). Interrelationships of watershed characteristics. *Journal of Geophysical Research*, 66: 1215-1223. Doi: 10.1029/jz066i004p01215.
- Horton, R. E. (1932). Drainage-basin characteristics. transactions. *American geophysical union*, 13(1), 350-361.
- Horton, R. E. (1945). Erosional development of streams and their drainage basins; hydrophysical approach to quantitative

morphology. *Geological society of America bulletin*, 56(3), 275-370.

Hoşgören, M.Y. (2001). Hidrografya'nın Ana Çizgileri I: Yeraltısuları-Kaynaklar-Akarsular. *Çantay Kitabevi*, 4. Baskı, İstanbul.

İmamoğlu, A. (2020). Alaca Çayı Havzası Erozyon Durumunun Morfometrik Ölçümler ile İlişkisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 868-878.

Karaaslan, S. ve Karataş, A. (2017). Istranca Dağlarında Drenaj Şebekesinin Kuruluş ve Gelişimi. *Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s.127- 133). Elazığ.

Karabulut M.S. (2016). Drenaj Havzalarının Aster GDEM ve SRTM Verileri Temelinde Karşılaştırmalı Jeomorfometrik Analizi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Karataş, A. (2014). Karasu Çayı Havzasının Hidrografik Planlaması, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, İstanbul.

Karataş, A. (2017). Karasu Çayı Havzasının Hidrografik Planlaması. İstanbul: *Çantay Kitabevi*.

Keller, E. & Pinter, N. (2002). Active Tectonics: Earthquakes, Uplift, And Landscape. New Jersey: Prentice Hall

Ketin, İ., (1977). Van Gölü ile İran Sınırı Arasındaki Bölgede Yapılan Jeoloji Gözlemlerinin Sonuçları Hakkında Kısa Bir Açıklama. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, c. 20, 79-85.

Mahadevaswamy, G., Nagaraju, D., Siddalingamurthy, S., Lakshamma, Mohammad, S. I., Nagesh, P. C. and Krishna, R., (2011). Morpometric Analysis of Nanjangud Taluk, Mysore District, Karnataka, India, Using GIS Techniques, *International Journal of Geomatics and Geosciences*, 1 (4), 721-734.

Matpay, B. (2011). Akgöl ve yakın çevresinin jeomorfolojisi: Özalp, Van-Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, van.

- Matpay, B., & Seyitoğulları, M. A. (2023). Çaybağı (Kotur) havzasının (Van-Saray) eğitim ve yükselti koşulları bakımından arazi kullanımının ortaya konulması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(2), 1428-1453
<https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.21>
- Melton, M. (1957). An Analysis of the Relations Among Elements of Climate, Surface Properties and Geomorphology. Department of Geology, *Columbia University, Technical Report*, 11, Project NR 389-042. Office of Navy Research, New York.
- Miller, V. C., (1953). A quantitative geomorphic study of drainage basin characteristics in the Clinch Mountain area, Virginia and Tennessee, Technical Report no: 3, *Department of Geology, Columbia University*, New York, USA.
- MTA, 2007, "Van İlinin Yerbilim Verileri", Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etüdüleri Dairesi, Ankara
- NIH, (1998). Representative Basin Studies: Morphometric Analysis of Suddagedda Basin, Andhra Pradesh, *National Institute of Hyrology*, Jal Vigyan Bhavan, RoorkeIndia.
- Obi Reddy, G.P., et al. (2004). Drainage Morphometry and Its Influence on Landform Characteristics in a Basaltic Terrain, Central India: A Remote Sensing and GIS Approach. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 6, 1-16.
- Ödeker, B. ve Türkoğlu, N. (2020). Sabuncular Deresi Havzası'nın (Rize/Çayeli) Morfometrik Özelliklerinin Coğrafi Bilgisistemleri (CBS) ile Belirlenmesi, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 60 Sayı: 1 Sayfa Aralığı: 14-38 DOI: 10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.2
- Özdemir, H. (2011). Havza Morfometrisi ve Taşkınlar. Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistemik ve Bölgesel. Ed. Deniz Ekinci. İstanbul: *Türk Coğrafya Kurumu Yay.*, 457-474.
- Özşahin, E. (2010). Komşu akarsu havzalarının morfometrik analiz: Sarıköy ve Kocakıran Dereleri temel üzerine bir çalışma

- (Gönen Havzası, Güney Marmara). *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 139-154.
- Özşahin, E. (2015). Ganos (Işıklar) Dağı ve yakın duygular (Tekirdağ) akarsularının tahkim özellikler, *Uluslararası Günlük ile ilgili Sosyal Bilim*, 35, 139 -162
- Öztekin Y. S. ve Coşkun, M. (2021). Devrek Çayı Havzasının Vejetasyonu ve Hidrografyası, *İksad Publishing House*, Ankara, s. 379.
- Öztürk, B. ve Erginal, A. E. (2008). Bayramdere Havzasında (Biga Yarımadası-Çanakkale) havza gelişiminin morfometrik analizler ve jeomorfoik indislerle incelenmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 61- 68.
- Öztürk, M. Z., Özkan, D. ve Şimşek, M. (2019). Kapadokya Bölgesinin drenaj özellikleri. *Coğrafya Dergisi*, Journal of Geography, 38, 1-12.
- Patton, P. and Baker, V. (1976). Morphometry and Floods in Small Drainage Basin Subject of Diverse Hydrogeomorphic Controls. *Water Resources Research*, 12 (5), 941-952. <https://doi.org/10.1029/WR012i005p00941>
- Patton, P. C., (1988) Drainage basin morphometry and floods. In: Baker VR, Kochel RC, Patton PC (eds) Flood geomorphology. Wiley, USA, pp 51-65.
- Pike, R. J. (2000). Geomorphometry - diversity In quantitative surface analysis, *Progress in Physical Geography*, 24 (1), 1-20.
- Pike, R. J., and Wilson, S. E. (1971). Elevation-relief ratio, hypsometric integral, and geomorphic area-altitude analysis. *Geological Society of America Bulletin*, 82(4), 1079-1084.
- Rama, V. Anantha. (2014). "Drainage Basin Analysis for Characterization of 3rd Order Watersheds Using Geographic Information System (GIS) and ASTER Data." *Journal of Geomatics* Vol: 8.2.
- Reddy, G. P. O., Maji, A. K. ve Gajbhiye, K. S. (2004). Drainage morphometry and its influence on landform characteristics in

- a basaltic terrain, Central India—a remote sensing and GIS approach. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 6(1), 1-16.
- Schumm, S. A. (1956). Evolution of drainage systems and slopes in badlands at Perth Amboy, New Jersey. *Geol. Soc. Am. Bul*, 67, 597- 646.
- Seyitoğulları M.A. (2012). Özalp ilçesi ve yakın çevresinin fiziki coğrafya özellikleri, *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi*, Van
- Seyitoğulları M.A. (2022). Yukarı Karasu Havzasının Fiziki Coğrafya Özellikleri, *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Van
- Shah, A.H., Nengroo, Z.A., Kuchay, N.A., Bhat, M.S. (2014). Morphometric analysis and watershed prioritization for hydrological studies in Dal lake watershed of Jammu & Kashmir: A remote sensing & GIS approach, *Int. Journal of Recent Scientific Research*, 5/1, 82-94.
- Sharma, S., Mahajan, A.K. (2020). GIS-based sub-watershed prioritization through morphometric analysis in the outer Himalayan region of India. *Applied Water Science*,10,1-11.
- Silva, P. G., Goy, J. L., Zazo, C. and Bardaji, T. (2003). Fault- Generated Mountain Fronts In Southeast Spain: Geomorphologic Assessment Of Tectonic And Seismic Activity. *Geomorphology*, 50, 203-225. [https://doi.org/10.1016/S0169-555X\(02\)00215-5](https://doi.org/10.1016/S0169-555X(02)00215-5).
- Smith, K.G., (1954). "Standards for Grading Texture of Erosional Topography," *American Journal of Science*, Vol. 248, 1954, pp. 655- 668. doi:10.2475/ajs.248.9.655
- Strahler, A. N., (1952) Hypsometric Analysis of Erosional Topography, *Bulletin of the Geological Society of America*, 63, 1117-1142.
- Strahler, A.N., (1957). Quantitative analysis of American Geomorphology Transactions. *American Geophysical Union*, 38: 913-920.

- Strahler, A.N., (1964). Quantitative geomorphology of drainage basins and channel networks. In: V. T. Chow (Ed.) New York: McGraw Hill, *Handbook of Applied Hydrology*, pp. 4-76.
- Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Ögeler: Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri, *Türkiye Jeoloji Kur. Bül.*, 24(2), 39-50.
- Şimşek, M., Öztürk, M. Z., Doğan, U., & Utlı, M. (2021). Toros polyelerinin morfometrik özellikleri. *Coğrafya Dergisi*, (42), 101-119.
- Tarboton, D. (1997). "A New Method for The Determination of Flow Directions and Upslope Areas in Grid Digital Elevation Models." *Water Resources Research* 33(2), 309-319.
- Tarı, U. ve Tüysüz, O. (2008). İzmit Körfezi ve çevresinin morfotektoniği. *İTÜ Mühendislik Dergisi*, 7 (1), 17-28.
- Tarr, R. S. and Martin, L., (1914). *College Physiography*, Macmillan, New York.
- Tunçdilek, N. (1985). Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı. İstanbul: *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğr. Enst. Yayınları*.
- Turoğlu, H., (1997). İyidere Havzasının Hidrografik özelliklerine sayısal yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, (32): 355-364.
- Tülücü, K. (2012). "Su Kaynaklarının Planlanması", *Adana: Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Genel Yay. No: 175, Ders kitapları yayın no: A-53*.
- Uçar, A. (2018). Hidrolojik Modelleme için Havza Parametrelerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Belirlenmesi, *İnönü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Malatya.
- Utlı, M. ve Özdemir, H. (2018). Havza Morfometrik Özelliklerinin Taşkın Üretmedeki Rolü Biga Çayı Havzası Örneği. *Coğrafya Dergisi*, (36), 49-62.
- Uzun, M. (2019). Dilderesi Havzasında (Kocaeli) Morfometrik İndislerle Flüvyal Süreçler ve Drenaj Şebekesi Yerleşiminin Değerlendirmesi. *International Journal of Geography and*

Geography Education (40) , 454-477. DOI: 10.32003/iggei.573354

Uzun, M. (2021). İnegöl Havzasında Drenaj Ağı Gelişimi ve Flüvyal Süreçlerin Morfometrik Analizlerle İncelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30 (1) , 85-106. DOI: 10.51800/ecd.906685.

Yılmaz, M. (2016). Çaybağı (Kotur) Çayı Havzası'nda (Saray, Van) Nüfusun Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı. *Coğrafya Dergisi* (32), 1-18.

K, Mehmet. (2024). 7 Numaralı ve H.1195-1198/M.1781-1784 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin Tahlili. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 273-294.

7 NUMARALI VE H.1195-1198/M.1781-1784 TARİHLİ ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NİN TAHLİLİ ANALYSI AND EVALUATION OF ERZURUM AHKÂM BOOK NO. 7 AND DATED H.1195-1198/M.1781-1784

Dr. Mehmet KOÇYİĞİT*
mehmetkocyigit2525@gmail.com

Öz

Osmanlı Devleti'nde, Divan-ı Hümayun en üst düzeyde karar alma organıydı. Aynı zamanda kişisel şikâyetlerin görüşülerek karara bağlandığı bir yüksek mahkemedir. Osmanlı Devleti'nde temel prensip halkı üzerinde adaleti sağlanmaktı. Bunun için şikâyet hakkının kullanılması noktasında reayaya önemli haklar tanınmıştır. Haksızlığa uğradığını düşünen kişi(ler) bunun giderilmesi için en yakın mahkemeye müracaat yapabileceği gibi en yüksek mahkeme özelliği gösteren Divan-ı Hümayun'a da müracaatta bulunabilmişlerdir. Bu çalışmada 7 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri tahlil edilmiştir. 7 numaralı defter H.1195-1198/M.1781-1784 tarihleri arasında kapsamaktadır. Defter özelinde Erzurum Ahkâm Defterleri'nin tarih araştırmalarındaki önemine değinilmiştir. Defterde şikâyet konularının oluşum süreci, şikâyet etme biçimleri, şikâyetlerin çözüm mercileri ve şikâyet konuları, şikâyet edenlerin cinsiyet dağılımı bölgeden giden sorunlara karşın merkezin bu sorunlara verdiği çözüm önerileri ve yöntemleri irdelenmiştir. Defterde yer alan hükümlere bakılarak şikâyetler konularına göre tasnif edilmiştir. Eyalette miri toprak rejiminin uygulanışı ile yaşanan problemler ve yaşanan güvenlik meseleleri,

*ORCID: orcid.org/0009-0004-8252-2925.

ekonomik durumun göstergesi olan borç-alacak meseleleri, miras, vergi ile ilgili sorunlar hakkında bilgi sahibi olunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Şikâyet, Divan-ı Hümayun, Ahkâm Defteri, Erzurum.

Abstract

In the Ottoman Empire, the Imperial Council was the highest-level decision-making body. It was also a high court where personal complaints were discussed and decided. The basic principle in the Ottoman Empire was to ensure justice for its people. For this reason, important rights were granted to citizens in terms of exercising the right to complain. Person(s) who think that they had treated unfairly could have apply to the nearest court or to the Divan-ı Humayun, which was the highest court, to have this resolved. In this study, Erzurum Ahkam Register number 7 was analyzed. Notebook number 7 covers the dates H.1195-1198/AD 1781-1784. In particular, the importance of Erzurum Ahkam Registers in historical research is mentioned. In this study we examined the notebook in terms of the formation process of the complaint issues, the forms of complaint, the resolution authorities of the complaints and the complaint topics, the gender distribution of the complainants, the solution suggestions and methods given by the center towards the problems in the region. Complaints were classified according to topics by looking at the provisions in the notebook. It is aimed to gain information about the problems experienced with the implementation of the (A kind of Public Domain Land) regime in the state, security issues, debt-receivable issues that are indicators of the economic situation, inheritance and tax-related problems.

Keywords: Complaint, Divan-ı Hümayun, Ahkam Register, Erzurum.

Giriş

Şikâyet, kişi(lerin) yaşadıkları haksızlıktan kurtulmak veya bu durumu ortadan kaldırmak için meselenin ilgili makama ulaştırılması şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı Devleti adaleti sağlamak için şikâyet hakkının kullanılmasını toplumun her kesimine tanıtmıştır. Toplum oluşturulan her birey şikâyetini bulunduğu yerdeki adli mercie sunabileceği gibi doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a da iletebilmiştir. Bu anlamda şikâyetçi haksızlığa uğradığı ilk andan müracaatını yaptığı mahkemece

probleminin çözülememesi sonucunda şikâyetini Divan-ı Hümayun'a götürme hakkına sahipti (Taş, 2007:139).

Osmanlı Devleti'nin merkezileştiği andan 17. yüzyıla gelinceye kadar şikâyetler mühimme defterlerine yazılmıştır. Mühimme defterleri içerik olarak sosyal, siyasi ve askeri gibi konuları içerisinde barındırmıştır. Ayrıca Divan'a iletilen şikâyet konuları da bu defterlere kaydedilmiştir. Bu yüzyılda kayıtlar, konularına göre tasnif edilmiş ve farklı defterlerde tutulmaya başlanmıştır (İnalçık, 1998). Bunun sonucunda kamuyu ilgilendiren meseleler mühimme defterlerine, kişisel davalar için yapılan müracaatlar ise şikâyet defterlerine yazılmıştır (Emecen 2005:124).

1648 yılında bürokratikleşme ile birlikte şikâyetler için ayrı defterler oluşturulmuştur (Emecen, 2005: 107-139; -2011: 111-157). Şikâyet defterlerindeki kayıtların büyük çoğunluğu devlet kademesindeki kişilerin hukuki rolleri, suçların çeşitleri şikâyetçilerin sosyal ve coğrafi dağılımı hakkında bilgiler içermektedir. Şikâyet defterleri merkez ile taşra ilişkilerinde mühimme defterlerince eksik kalan noktaları tamamlayabilmiştir (Kovacks, 2012:275). Şikâyet defterlerinde problemlerin çoğu Divan'a gitmeden bölgesel mahkemelerce çözüldüğü bilinmektedir. Yani yerel idare ve mahkemece çözülemeyen idari veya hukuki ihtilaflar merkeze gönderilmiştir. Şikâyet defterlerinin konusunu çözülemeyen bu ihtilaflar oluşturmuştur (Gümrükçüoğlu, 2012: 175-206). Şikâyet Defterleri 1648-1823 yılları arasında tutulmuştur toplamda 208 defterden oluşmuştur (Özel, 1988: 550-551).

Ahkâm defterleri ise bölgesel çözülemeyen sorunların artması bunların merkeze duyurulması sonucunda bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla oluşturulmuştur. Hüküm kelimesinin çoğulu olan "*ahkâm*" (Devellioğlu, 1998: 389) kesin emirler veya kararlar anlamına gelmektedir (Özel, 1984: 550-551). Padişahın vermiş olduğu yazılı emre ise "*hükm-i hümayûn*" denilmiştir (Uzunçarşılı, 1988b: 280). İşte bu hükümler ile farklı devlet kararlarının aynen kaydedildiği defterlere de "*ahkâm defterleri*" denilmiştir (Pakalın, 1993: 30). Ahkâm defterleri şekilsel olarak şikâyet defterlerinden daha uzun ve dardır (Günay, 2013: 18).

Ahkâm defterleri dönemin Reisü'l-küttâp'ı Ragıb Efendi şikâyetlerin bölgelere göre sınıflandırılmasını istemesi sonucunda oluşturulmuştur. (Şimşir, 1994: 358-361). Bu defterlerinin ortaya çıkmasında en önemli etken artan şikâyetlerdir. Ahkâm defterlerinin kaydedilmesi 1839 yılına kadar devam etmiştir. Bu defterler Anadolu, Sivas, Trabzon, Diyarbakır, Şam, Halep, Karaman, Adana, Maraş, Erzurum, Silistre, Özi, Rumeli, Rakka, Mora, Bosna ve İstanbul gibi eyaletler için tutulmuştur (Aydiner 2007: 404; Sahillioğlu, 1988: 551).

Şer'iyye sicilleri Osmanlı toplum hayatının tamamına dair zengin bilgiler içermektedir. Bulunmayan yerlerde ahkâm defterleri şehir tarihi çalışmalarında araştırmacılar için oldukça önemli veriler sunar (Uğur, 2010: 8) Bunun en önemli nedeni ahkâm defterlerinin Osmanlı tarihi kaynaklarında sancaklardan başlayarak köylere kadar inerek birçok bölgenin tarihine ışık tutmasıdır (Faroqı, 2003: 96-97). Ayrıca Osmanlı Devlet sistemi ve bu sistemin taşradaki işleyişi, bu işleyişte yaşanan meseleler ancak ahkâm defterinde bulunan kayıtlardan öğrenilmektedir. Bundan dolayı ahkâm defterleri XVIII ve XIX. yüzyıllar şehir tarihi çalışmalarında şer'iyye sicillerinden sonra en önemli kaynak niteliğini oluşturmaktadır (Çiçek, 2016: 260).

1. Erzurum Ahkâm Defteri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Başkanlığı'nda 1155/1742 ile 1296/1879 yıllarını kapsayan toplamda Erzurum'a ait 19 adet defter bulunmaktadır (Türe ve Kaynar, 2017: 35). Bu defterler A. DVNSAHK.ER.d fon koduyla kayıtlıdır. Bu defterlerden 2 numaralı defterin kapağında Erzurum 2 numaralı ahkâm defteri yazsa da defter Erzurum'a ait değildir. İçerisinde Kars, Van, Çıldır gibi Eyaletlere ait hükümleri barındırmaktadır (Çiçek, 2016: 574). 2 numaralı ahkâm defterinin Erzurum'a ait olmadığını en açık göstergelerinden biri de defterde bulunan 132/5 numaralı hükümdür. Hükümde "Erzurum'a nakl olunmuştur" şeklinde yazılan derkenardır (A. DVNSAHK. ER. d002/67) (Çiçek, 2016: 132).

2. 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri

Defter 18x49 cm. ebadında olup, etrafı ebruli ve çiçeklerle kaplıdır. Kapak kısmında Erzurum Defteri yazmaktadır. Başlangıç tarihi olarak “*min evâsıt-ı cemazi-el ahire sene 1195*” ve bitiş tarihi “*ilâ evâhiri Şa’bân 1198*” şeklinde kayıtlıdır. Sayfa usulüne göre tutulan defterin 2 sayfası boştur.

Resim 1: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Kapağındaki Bilgiler

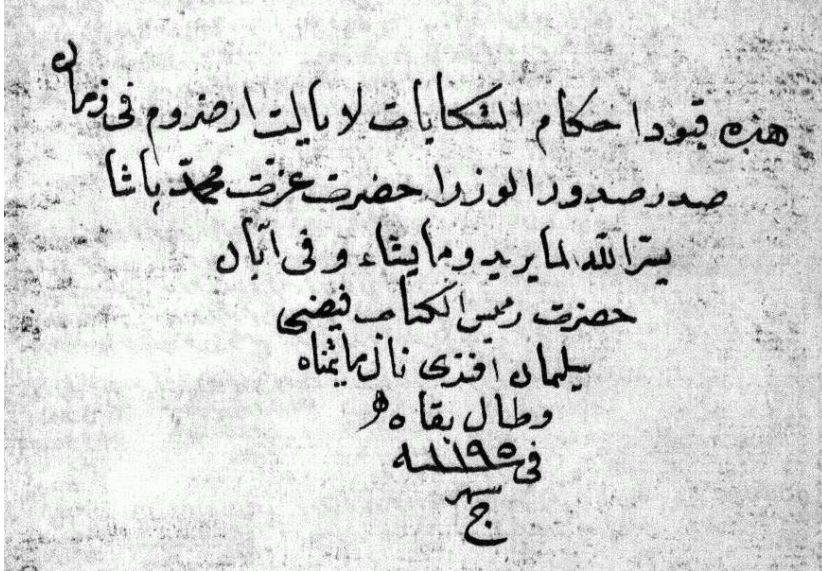
Defterde Erzurum eyaletine ait toplamda 610 hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerden 608 tanesi tarihli 2 hüküm ise tarihsiz olarak yazılmıştır. 6 hüküm ise üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Defterde farklı olarak 1178 yılına ait 5 hüküm bulunmaktadır.

Tablo 1: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Hükümlerin Ay/Yıl Olarak Dağılımı

Yıllar	Aylar												
	M.	S.	Ra.	R.	Ca	C.	B.	Ş.	N.	L.	Za.	Z.	Top.
1178	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5
1195	3	1	1	5	1	1	20	26	6	23	24	20	140
1196	0	2	11	18	18	33	25	20	6	19	8	10	190
1197	7	16	5	20	25	23	20	1	7	17	16	7	164
1198	7	6	9	14	22	18	15	15	1	-	2	-	109
Tarihsiz													2
Toplam	37	25	26	57	66	85	80	62	20	59	55	37	610

Yukarıdaki tabloda en fazla hükmün verildiği yıl 1196 en az hükmün verildiği yıl ise 1198 yılı olmuştur. Hükümler yazıldıkları ay içerisinde değerlendirildiğinde en fazla hükmün Cemaziyelahire (C./85) ayında verildiği en az hükmün ise Ramazan (N./20) ayında verildiği tespit edilmiştir.

Resim 2: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinin Giriş Kısmı

Defterin başlangıç kısmını “*Hâzihî kâyûd-ı ahkâmü’ş-şikâyât li-vilâyeti Erzurum fî zamân-ı sadr-ı sūdûrû’l-vûzarâ Hazret-i İzzet Muhammed Paşa yessera’llâhu mâyeşâ ve fî-eyân-ı Hazreti Re’îsü’l-küttâb Feyzi Süleyman Efendi nâle mâ yetemennâhu ve tâle bekahû (Fî sene 1195 şehr C.)*”, oluşturmaktadır.

Defterde bulunan hükümler çoğunlukla vali/kadı, molla, naip, voyvoda, emin gibi bölgenin örfi ve şer’i idarecilerine yazmıştır. (A. DVNSAHK. ER. d007: 2/1, 5/3, 29/3, 32/4, 43/2). Hükümlerin önemli bir kısmı Erzurum eyaletine ve eyalete bağlı sancak ve kazâlara gönderilmiştir. Fakat azda olsa farklı eyalet ve sancaklara ait hükümlere de rastlanılmaktadır (A. DVNSAHK. ER. d007: 5/2, 19/1-3, 37/2).

Tablo 2: 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Hükümlerin Sancak ve Kazâ Dağılımı

Bayburd	10/3, 10/4, 14/2, 30/4, 33/2, 37/3, 43/6, 50/4, 52/1, 53/1, 54/1, 55/4, 56/2, 57/5, 67/2-3, 68/2, 70/5, 72/2, 73/1, 74/1, 77/3, 79/4, 85/2-4, 92/1, 94/2, 96/2, 109/3, 114/4, 116/2-3, 118/4, 124/5, 129/1-3, 131/1, 136/4, 140/1, 148/3, 149/3, 154/2, 167/2, 168/4, 177/1-3.
Bolaman	53/3.
Çemişgezek	27/2, 103/3.
Erzincan	6/1, 9/1-2-3, 12/3, 16/2, 19/2, 21/2-3, 27/1-4, 29/4, 30/2, 36/2, 38/3, 40/1, 42/3, 44/4, 48/1, 51/2-3-4, 61/2, 64/2, 68/1-3, 69/5, 73/2-3, 75/3, 77/2, 89/1, 91/1, 95/1, 97/2, 104/5, 105/2, 108/2, 112/3, 113/4, 114/1, 115/4, 117/4, 119/4, 121/1-2, 122/1-3-4, 123/3-4, 129/2, 131/3, 132/3, 134/2-5, 139/3, 141/1-3, 146/4, 149/4, 150/2-3, 159/3, 169/1, 170/1, 173/4, 175/3, 180/1-2, 185/1-2, 192/3.
Erzurum	2/1-4, 4/1, 5/3, 6/5-6, 7/1, 8/4, 12/2, 16/5, 17/2, 21/1, 22/2, 25/1-2-3-4, 30/3, 32/1-2, 33/3, 36/1, 37/4-5, 38/1-2, 40/2-3, 42/4, 43/3, 48/2, 52/3, 55/2, 57/4, 64/1, 65/2-3, 69/1, 70/1, 71/1, 71/3, 72/3, 75/1, 79/2, 80/2, 83/2-3, 90/1-4, 95/3, 96/5, 98/1, 100/1, 101/1-4, 102/3, 103/2, 118/2, 119/3, 123/5, 133/1, 135/2, 137/1, 138/1, 140/4, 142/2, 145/2, 147/1, 147/6, 148/2, 149/1-2, 151/1, 156/2, 158/1-3, 161/2, 163/1, 165/1-2, 166/1, 167/1, 171/2, 172/1-2, 175-1, 176/3-4, 178/1, 179/1-2, 181/4, 182/3, 183/1-2, 186/1, 187/1-4-5.

Gercanis	50/5, 125/2, 131/4, 134/3, 146/2-3, 159/5, 180/3.
Gümüşhane	7/3, 11/1, 29/3, 55/5, 56/3, 115/2, 140/5, 148/1, 182/4
Habsamana	12/1, 17/3, 20/3, 31/2, 34/3, 80/4, 93/1-2, 94/3, 96/3, 101/2, 109/4, 157/2.
Hıms	23/1, 39/4, 57/3, 70/2, 78/1, 120/2, 125/3.
İskefsir	4/2, 13/2-3, 15/2, 20/2, 28/1, 31/1, 32/3-4, 43/5, 48/3, 49/1-3, 50/1-2, 57/1, 137/3, 138/2, 155/2, 158/2, 163/2, 166/2, 167/3, 171/1, 174/1-3, 177/2, 192/2.
İspir	7/4, 10/2, 29/5, 41/1-2, 44/2, 85/3, 100/2, 102/4-5, 161/5, 181/1.
Kağızman	143/3, 188/1.
Karahisar-ı Şarkî	2/3, 3/2, 3/3, 10/1, 15/1-4, 16/1-3-6, 17/1, 18/3, 19/4-5, 21/4, 22/3-4, 24/1-3, 26/1-2-3-4, 27/3, 28/2, 29/1, 35/3, 39/1, 43/3, 44/1, 46/2-3-4, 49/4, 50/3, 52/4, 54/4, 56/4, 57/2, 58/2, 66/1, 67/1, 68/4, 69/3-4, 70/3, 71/1-2-4, 72/1, 73/4, 74/2-4-5, 76-1-2-4, 77/1, 78/2-3-4, 79-1, 81/1-3-4-5, 82/1-2, 86/1, 88/1, 89/2-3, 90/2, 92/2-3, 93/3-5, 95/2, 96/1, 97/3, 99/1, 104/1-2-4, 107/4, 108/5, 110/2-3-4, 112/1-4-5, 114/3, 115/1-3, 117/1-2-3, 118/1-3, 120/1-3, 122/2-5, 123/1-2, 124/2-3, 125/1, 126/1-2-3-4, 127/2-3-4, 128/2, 131/2, 132/1, 133/2-3, 134/4, 135/1-3, 136/1, 139/1-2, 140/3, 141/2, 142/3, 143/2, 145/1-3-4, 146/1-5, 147/5, 150/1-4, 151/2-3, 153/1-2, 155/1, 156/1, 157/1-3, 158/4, 160/2, 165/3, 167/4, 168/3, 170/2-4-5, 171/3-4, 173/1, 175/2, 176/2-5, 178/4-5, 181/2, 182/1-2, 184/2, 185/3, 187/2-6, 189/1, 191/2.
Kelkid	3/5, 5/1, 6/2-3-4, 8/2-3, 14/3, 16/4, 38/4, 39/3, 66/2, 83/1, 114/2, 126/5, 128/3, 132/2.
Kiğı	24\2, 27\5, 84\2, 86\4, 87\2, 99\2-3, 101\3, 102\1, 105\1.
Koğanis	8/1, 66/3, 85/1.
Kuruçay	22/5, 34/1, 42/1, 43/1-4, 47/1-2, 53/2, 54/2-3, 55/3, 56/1, 61/1, 65/1-4, 82/5, 100/3, 109/2, 112/2, 124/1, 147/4, 168/1-2, 191/1.
Micingerd	18\1, 69\2, 103/1.
Milas	35/1-4, 64/3, 74/3, 76/3, 97/1, 104/3, 106/3-4, 107/1, 134/1, 154/3, 159/1, 172/4.
Pasin	12/4, 18/2, 177/4, 190/1, 192/1

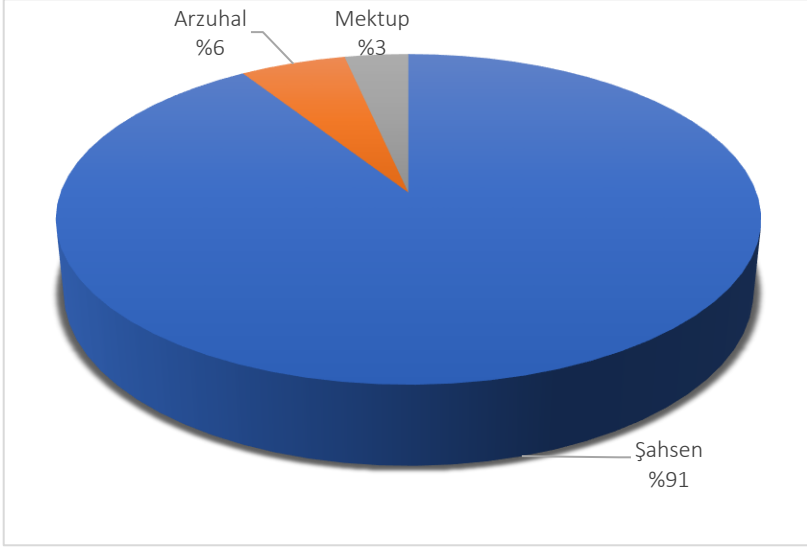
Şiran	14/1, 38/5, 39/2, 41/4, 42/2, 93/4, 115/5.
Tercan	28/3-4, 37/1, 86/2-3, 94/1, 144/2-3, 176/2, 178/2-3, 183/3, 193/3.
Tortum	44/3, 45/1.
Yakubbey	70\4.

3. Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapma Şekilleri

İncelen defterde şikâyetini Divan'a giderek şahsen şikâyetle bulunanlar için “ *Sadât-ı Kirâmdan Seyyid Hasan gelüp...*” (A.{DVNSAHK.ER.d) No:7, 9/1), Kendisinin şahsen gidemediği dilekçe şeklinde Divan'a şikâyetini ulaştıranlar için “ *Mehmed ve Ahmed südde-i saadetime arz-ı hâl edüp...*” (A.{DVNSAHK.ER.d) No:7, 68/4),” Ya da birinin vasıtası ile müracaat edenler için, “ *Mevlana Salih zîde şerefehû mektup gönderup...*” (A.{DVNSAHK.ER.d) No:7, 182/3), gibi ifadeler kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda şahsen başvurunun %91 oranında olduğu, en fazla şikâyetin Divan'a bizzat giderek şahsen yapıldığı görülmüştür. Bunda en büyük etkenin kişinin sorununun kendi eliyle ilgililere ulaştırmasıyla çözüme daha kısa ve etkin bir şekilde ulaşacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. En az başvurunun ise birinin (kadı, naip, alaybeyi vb.) vasıtası ile hazırlanan mektup ile yapılan müracaatların %3 oranında olduğu saptanmıştır.

Grafik 1: Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapma Şekillerinin Oransal Dağılımı

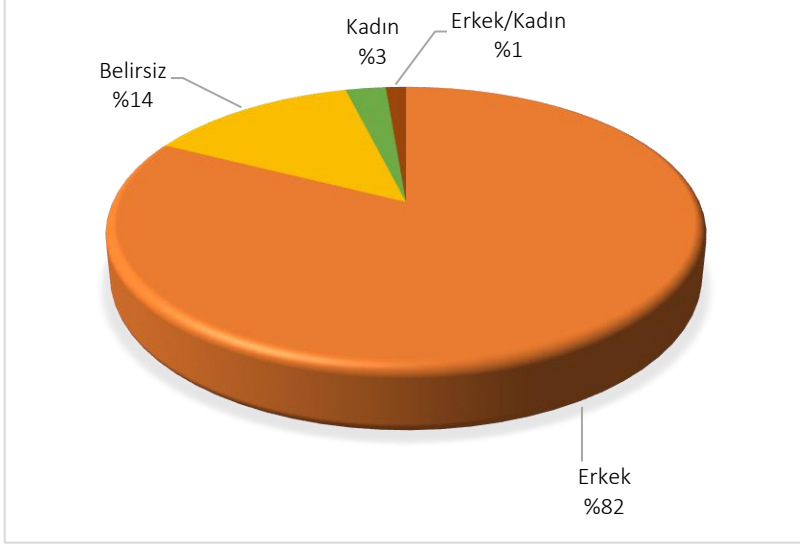

4. Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapanların Cinsiyet Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'a Müslüm-Gayrimüslim, askeri, reaya, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın toplumun her kesimine toplu ya da bireysel olarak bir mahkemeye veya Divan-ı Hümayun'a başvuru yapma hakkı tanınmıştır (Tuğluca 2010: 1).

Aşağıdaki tabloda erkeklerin %82 ile en fazla başvuru yapan kesim olduğu, ismi verilmeyen belirsizlerin oranının %14 olduğu, kadınların ise %3 oranında şikâyette bulunduğu tespit edilmiştir. Kadınların şikâyet yüzde oranı azda olsa bu şikâyetlere bakarak kadınların da sosyal hayatta aktif olduğunu görmek mümkündür. En az başvurunun ise %1 ile erkek ve kadınların birlikte yapmış oldukları başvurulardır.

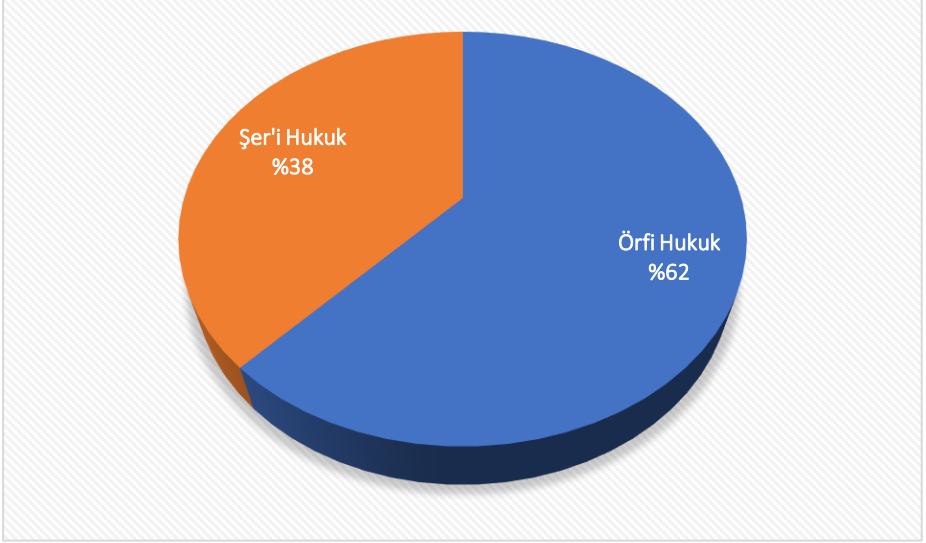
Grafik 2: Divan-ı Hümayun'a Başvuru Yapanların Cinsiyet Dağılımı

5. Divan-ı Hümayun'dan Şikâyetlere Verilen Çözüm Biçimleri

Osmanlı hukuk sisteminin temelini şer'i ve örfi hukuk oluşturmuştur. Şer'i hukuk kurallarını İslami kurallar oluştururken örfi hukuk kurallarını ise padişahın kendi örfi iradesine dayanan kurallar oluşturmuştur (Koşum, 2004: 145-146). Divan-ı Hümayun'da şikâyetler genelde örfi veya şer'i hukuka göre çözülmüştür. Aşağıdaki tablo incelendiğinde padişah iradesine dayanarak verilen çözüm önerisinin %62 ile daha fazla olduğu, şer'i hukuka dayanarak verilen çözümüm ise %38 olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 3: Şikâyetlere Verilen Çözüm Şekillerinin Oransal Dağılımı

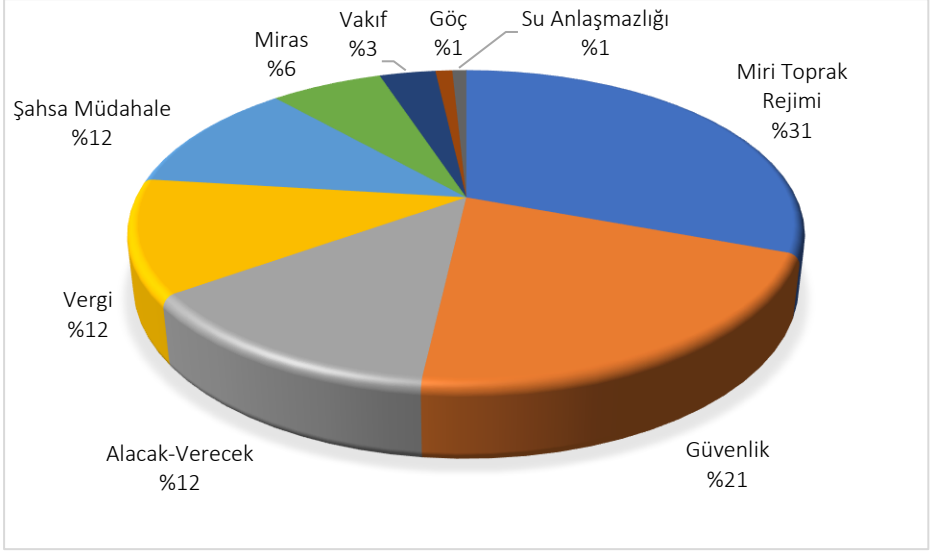
6.Şikâyetlerin Oransal Olarak Konu Dağılımı

284

7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde reyanın şikâyette bulunduğu konular, miri toprak rejimi, güvenlik, alacak-verecek meseleleri, vergi, şahsa müdahale, miras, vakıf, göç ve su anlaşmazlıkları gibi konulardır.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde oransal olarak en fazla şikâyetin %31 ile miri toprak rejimi en az şikâyetin ise %1 ile su anlaşmazlığı ve göç sorunları ile ilgili konularının olduğu saptanmıştır.

Grafik 4:Şikâyet Konularının Oransal Dağılımı

7. 7 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterinde Bulunan Hükümlerin İçeriği

7.1.Miri Toprak Rejimi

Erzurum 7 numaralı ahkâm defterinde en çok karşılaşılan sorunlardan biri toprak tasarrufu ile ilgili sorunlardır. Hükümlerin büyük çoğunluğunu araziden elde edilen mahsule ve gelire yapılan usulsüz müdahaleler şikâyetlerin konusunu oluşturmaktadır. Şikâyetlere çözüm bulunurken Defter-i Hakanî'de bulunan mufassal, icmal, ruznamçe gibi defterlere başvurulduğu görülmüştür.

Arazi tasarrufuyla ilgili olarak Erzurum valisi ve Micingird kadısına yazılan Evâhir-i Şa'bân 1190/5-14 Ekim 1776 tarihli hükümde Sipahi Ahmed Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Kendisinin Micingird sancağında Eyik nahiyesinde Gülesun adlı köyde 16.000 akçelik kısmın mutafasarrıfı olduğunu söylemiştir. Buraların geliri olan vergilere ismi verilmeyen sipahinin müdahalede bulunduğunu belirtmiştir. Şikâyet konusu ile ilgili olarak merkezde bulunan Defter-i Hakanî'ye bakılması istenilmiştir. Yapılan incelemede Sipahi Ahmed'in haklı olduğu görülmüştür.

Merkezden gönderilen hükümde müdahalenin önlenerek vergilerin Sipahi Ahmed'e verilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 18/1).

Milas kadısına ve Karahisarışarki kadısına yazılan Evail-i Safer 1197/ 6-15 Ocak 1783 tarihli hükümde Sipahi Ebubekir Divan'a müracaatta bulunmuştur. Karahisarışarki sancağı Milas nahiyesine bağlı Emlak adlı köyde 8599 akçelik kısmın mutasarrıfı olduğunu söylemiştir. Mutasarrıfı olduğu toprakların 2200 akçelik kısmın Defter-i Hakanî'ye göre ismi verilmeyen ortakları ile birlikte kullandığını bildirmiştir. Buna rağmen ortaklarının hisselerine düşenle yetinmeyerek Sipahi Ebubekir'in hissesine düşen öşür, rüsum ve mahsulata Defter-i Hakanî bulunan ruznamçe, icmal defterlerine bakılmış ve kanuna aykırı olarak müdahalede bulduklarını belirtilmiştir. Yapılan incelemede Sipahi Ebubekir'in haklı olduğu görülmüştür. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin önlenerek Defter-i Hakanî ve kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 107/1).

7.2.Miras

7 numaralı defterde göze çarpan ve Divan-ı Hümayun'a yansıyan bir diğer konu da miras ile ilgili sorunlardır. Özellikle mirasın paylaşılması konusunda yaşanan haksızlıkların engellenmesi amacıyla Divan'a başvurulurdu. Kadınların daha çok mirasın taksimatında yaşadıkları haksızlıkları engellemek için Divan-ı Hümayun'a başvurmuşlardır.

Erzurum valisi ve Erzincan kadısına yazılan Evâst-ı Receb 1197/ 12-21 Haziran 1783 tarihli hükümde Fatma, Firdevs ve Havva adlı kadınlar Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Babaları Abdullah'ın vefat ettiğini söylemişlerdir. Babalarından kalan arsa, bahçe ve bazı yerlerin bulunduğunu bu yerlerin kendilerine ve kardeşlerine hisseleri oranında intikal ettiğini bildirmişlerdir. Buna rağmen kardeşinin eşi Seyyid Salih ve kardeşi Seyyid Mehmed'in annelerinden düşen hisseyle yetinmeyerek diğerlerinin hisselerine müdahalede bulduklarını belirtmişlerdir. Kendilerinin mahkeme olduklarını ve haklılıklarını kanıtlamak için Şeyhülislamdan fetva aldıklarını dile getirmişlerdir.

Merkezden mahalline gönderilen hükümde herkesin hissesine düşene kanaat edip haksız müdahalenin önlenmesi ve mahkemeden verilen ilama göre hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007. 132/3).

Karahisarışarki kadısına yazılan Evâhir-i Şa'bân 1198/ 10-19 Temmuz 1784 tarihli hükümde Seyyid Abdurrahman, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mustafa Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Bunların babaları Osman'ın vefat ettiğini babalarından kalan arazilerin bulunduğunu söylemişlerdir. Babalarından kalan arazinin öşür ve rüsumunun kendilerine intikal ettiğini belirtmişlerdir. Buna rağmen aynı köyden Ali adlı kişinin bu yerlerin öşür ve rüsumuna müdahale ederek kendisinin aldığını bildirmişlerdir. Haklılıklarını kanıtlamak için Şeyhülislamdan fetva almışlardır. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenerek kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007. 187/6).

7.3.Vakıf

Divan'a yansıyan bir diğer konu da vakıflar ile ilgili şikâyetlerdir. Vakıflarla ilgili sorunlar arasında en fazla şikâyetin vakfın gelirine veya görevlisine müdahaleler oluşturmaktadır.

Erzurum valisi ve Karahisarışarki kadısına yazılan Evâhir-i Şevvâl 1195/10-19 Ekim 1781 tarihli hükümde Şeyh Sinan zaviyesi vakfının zaviyedarı olan Seyyid Ahmed Divan'a arzuhalde bulunmuştur. Karahisarışarki kazâsı Emlak nahiyesinde geliri olan öşür, mahsulat ve rüsumu cebabire denilen zorbacı kesimden bazılarının hisselerine müdahalede bulduklarını söylemiştir. Bunun üzerine yapılan incelemede merkezde bulunan Defter-i Hakanî kayıtlarına bakılması istenilmiştir. Sonuçta vakfın hissesine usulsüz bir şekilde müdahale edildiği tespit edilmiştir. Merkezden verilen hükümde alınan öşür ve rüsumun vakfa iade edilerek kanuna uygun hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 26/2).

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1194/ 15-24 Mayıs 1780 tarihli hükümde Seyyid Salih ve İsmail Divan'a müracaata bulunmuşlardır. Vakfın

mürşitlerinden ismi verilmeyen kişinin tarlalarını vakfa devir ettiklerini bildirmişlerdir. Daha sonra bu kişinin vefat etmesi ile dükkân ve eşyaları kardeşlerine intikal etmiştir. Erzincan da sakin Hafız ve Beyoğlu İbrahim adlı kişiler dükkân ve vakfa bırakılan tarlalara haksız bir şekilde müdahale ederek zapt etmişlerdir. Kendilerinin dava gördüklerini haklılıklarını kanıtlamak için Şeyhülislam'dan fetva aldıklarını belirtmişlerdir. Merkezden verilen hükümde haksız müdahalenin engellenerek zorla alınan yerlerin iadesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 64/2).

7.4.Güvenlik

Güvenlik ile ilgili şikâyetlerde Ahkâm Defterinde önemli bir yer tutmaktadır. Devlet otoritesinin azalması sonucunda kişisel ya da toplu bir şekilde yapılan eşkıyalık hareketleri en çok karşılaşılan hükümlerdendir.

Erzurum kadısına yazılan Evâhir-i Cemâziyelâhir 1195/14-22 Haziran 1781 tarihli hükümde Ali Efendi, Mehmed, Küçük Mehmed oğlu Salih Divan'a müracaat etmişlerdir. Bunlar kendi hallerinde olduklarını herhangi bir kimseye baskı ve zorlamalarının olmadıklarını söylemişlerdir. Yine aynı köyden mütegalibeden İsmail, İbrahim ve Hüseyin adlı kişilerin evlerini basarak hakarete bulduklarını bunlara ait 1000 kuruşluk emval ve eşyayı gasp ettiklerini bildirmişlerdir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde ilgililerinin yakalanarak hakkın alınması, müdahalenin engellenmesi ve zorla alınan emval ve eşyanın iadesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 4/1).

Bayburd kadısına yazılan Evâhir-i Ramazan 1196/30 Ağustos-7 Eylül 1782 tarihli başka bir hükümde ise İsmail ve İshak adlı kardeşler Divan'a giderek müracaata bulunmuşlardır. Babaları Elhaç İbrahim'in kendi halinde olduğunu bildirmişlerdir. Köyden Mehmed adlı kişinin kendi halinde olmadığını ve babasına saldırarak darp ettiğini bunun sonucunda babalarının vefat ettiğini söylemişlerdir. Mahkeme olduklarını ve Şeyhülislam'dan fetva aldıklarını belirtmişlerdir. Mahalline gönderilen hükümde Mehmed'in yakalanarak kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 56/2).

7.5.Borç-Alacak

Bir bölgenin ekonomik hareketliliğinin göstergelerinden birisi de borç-alacak ilişkileridir. Şöyle ki şikâyet konusu bir borç alacak ilişkisi olabileceği gibi ticaret sonucu yapılan borç-alacak ilişkisi veya faizle borç alıp verme gibi çeşitli olabilmektedir.

Karahisarışarki kadısına yazılan Evâsıt-ı Ramazan 1195/ 10-19 Eylül 1781 tarihli hükümde Ebubekir Bey adlı kişi Divan'a müracaat etmiştir. Kendisinin Hazinedar oğlu Mehmed Emin ve Seyyid Mehmed adlı kişilerde borç senedi ile 1022 kuruş alacak hakkının olduğunu söylemiştir. Sürekli istemesine rağmen kendisine muhalefet ederek ödemek istemediklerini belirtmiştir. İncelenen şikâyet sonucunda Ebubekir Bey'in haklı olduğu görülmüştür. Merkezden verilen hükümde muhalefet ettirilmeden alacağın tamamının tahsil edilerek Ebubekir Bey'e verilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 21/4).

Gümüşhane kadısına ve eminine yazılan Evail-i Ramazan 1198/21-30 Mayıs 1784 tarihli diğer örnek hükümde Elhaç İbrahim Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Gümüşhane mutasarrıflarından olan Ebubekir Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'e borç senedi ile 1027 kuruş verdiğini söylemiştir. Kendisinin alacağını tahsil etmek istediğinde Mehmed Bey'in çeşitli bahaneler üreterek vermek istemediğini belirtmiştir. Merkezden verilen hükümde hakkın tamamın tahsil edilerek muhalefet ettirilmeden Elhaç İbrahim'e verilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 182/4).

7.6.Vergi

Ahkâm Defteri vergi konusuyla ilgili zengin kayıtlar içermektedir. Defterde daha çok haksız vergi talebi ön plana çıkmaktadır.

İspir kadısına yazılan Evâhir-i Ramazan 1195/13-22 Temmuz 1781 tarihli hükümde Ali adlı kişi Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Köyde bulunan toprakları için kanun ve deftere göre Sipahiye vergisini ödediğini söylemiştir. Buna rağmen Sipahi Osman'ın kanun ve deftere aykırı olarak fazladan vergi talebinde bulunmuştur. Merkezde bulunan defterlere bakılarak yapılan

incelemede Sipahisi Osman'ın kanun dışı vergi talep ettiği görülmüştür. Divan'dan verilen hükümde müdahalenin engellenerek fazladan alınan verginin iadesi ve kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 10/2).

Kemah kadısına yazılan Evail-i Safer 1197/6-15 Ocak 1783 tarihli hükümde ise Kemah köyü ahalilerinden Bekir Beşe oğulları Seyyid Yusuf Seyyid Veli ve Seyyid Abdullah adlı kişiler Divan'a giderek müracaatta bulunmuşlardır. Bunlar ziraatını yaptıkları toprakların ödemeleri gereken vergilerini kanun ve deftere göre ödediklerini ancak zabitin fazla vergi talebinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Defter-i Hakanî bulunan icmal defterlerine bakılmış ve zabitin haksız bir şekilde vergi talep ettiği görülmüştür. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek fazladan alınan verginin iadesi ve kanunda belirtildiği şekilde hareket edilmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 108/1).

7.7.Şahsa Müdahale

Ahkâm defterine yansıyan bir diğer konuda Şahsa Müdahaledir. İskefsir kadısına ve Karahisarışarki voyvodasına yazılan Evail-i Şa'bân 1195/23-31 Temmuz 1781 tarihli hükümde Mehmed adlı kişi Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Kimseye bir müdanesinin olmadığını ve kendi halinde olduğunu söylemiştir. Aynı köyden Emin Ağa oğlu Osman adlı kişinin kendi halinde olmayan kötü bir kimse olduğunu belirtmiştir. Bu kişinin kendisine zor kullanarak müdahalede bulunduğunu ve zulüm ettiğini dile getirmiştir. Kendilerinin mahkeme olduklarını ve mahkemeden hüccet aldığını bildirmiştir. Merkezden mahalline gönderilen hükümde müdahalenin engellenerek baskı ve şiddetin engellenmesi istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 13/2).

7.8.Su Anlaşmazlığı

İnsan yaşamı için oldukça önemli olan su ile ilgili anlaşmazlıklar ahkâm defterlerinde karşımıza çıkan başka bir şikâyet konusudur. Şikâyet konuları genelde geçmişten beri kullanılan suya doğrudan yapılan müdahale ya da suyun kullanım yönünün değiştirilmeye çalışılmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Karahisarışarki kadısına yazılan Evâhir-i Rebûlevvel 1196/6-15 Temmuz 1782 tarihli hükümde Karahisarışarki kazâsı ahalilerinden Ahmed ve Himmet adlı kişiler Divan'a müracaatta bulunmuşlardır. Geçmişten beri kullandıkları köyleri sınırında bulunan suya Yarasun ve Kumas köyü ahalilerinin müdahale ederek suyun yönünü kendi köylerine doğru döndürmeye çalıştıklarını söylemişlerdir. Merkezden incelenmesi istenilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Yarasun ve Kuman köyü ahalisinin kanuna aykırı hareket ettikleri görülmüştür. Merkezden verilen hükümde müdahalenin engellenerek kanunda belirtildiği şekilde suyun kullanılması istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 52/4).

7.9.Göç

Reyanın bulunduğu yeri çiftliğini terk ederek başka bir yere göç etmesi vergi ile geçimini sağlayan sipahiye zor duruma düşürüyordu. Bu durumun engellenmesi için reyanın geri gönderilmesi için emirler gönderilmiştir.

Erzincan ve Tercan kadılarına yazılan Evâhir-i Zilka'de 1197/18-27 Ekim 1783 tarihli hükümde Sipahi Veli Divan'a giderek müracaatta bulunmuştur. Beratı şerifle mutasarrıfı olduğu Tercan kazâsına tabi Miran köyü reyası buldukları yerden ismi verilmeyen başka bir köye göç ettiklerini ve buralardan toplanması gereken vergileri toplayamadığından zor duruma düştüğünü bildirmiştir. Merkezden verilen hükümde reyanın kanuna muhalefet ettirilmeyerek geriye döndürülmeleri istenilmiştir (A. DVNSAHK. ER. d007: 150/2).

Sonuç

Eyalet Ahkâm Defterleri XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'da tutulan en önemli defter serilerinden birisidir. Bu kayıtlar içerdiği bölgenin XVIII. yüzyıldaki sosyal, ekonomik, askeri vb. konularda oldukça zengin bilgileri içermektedir.

Şikâyetlere verilen çözüm şekillerinde padişahın kanun yapma yetkisini kullanarak yani örfi hukuka dayanarak verilen çözüm şekillerinin şer'i hukuka bakılarak verilen çözüm şekline daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Defterde erkeklerin şikâyet oranının kadınlardan daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Buna rağmen kadınlarda şikâyette bulunmaları sosyal ve ekonomik hayatta aktif olarak katıldıklarını göstermektedir.

Erzurum 7 numaralı ahkâm defterine bakılarak Osmanlı miri toprak rejimi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Böylece bölgede miri toprak rejiminin uygulanması ve uygulama sırasında yaşanan sorunlar açıkça ortaya konulabilmektedir.

Şikâyetlerin içeriğine bakılarak alınan vergiler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Burada öne çıkan husus devlet görevlilerinin bölge halkından fazla vergi talep etmeleridir.

Şikâyetlere yansıyan bir diğer konu ise güvenlik problemleridir. Eşkîyalık faaliyetleri içerisinde grup halinde yapılan eşkıyalık faaliyetleri göze çarpmaktadır.

Yaşanan miras meseleleri de oldukça önem arz etmektedir. Zira miras taksimi sırasında yaşanan sorunlar kadınların uğradığı haksızlıklar defterde görülmektedir.

Azda olsa su anlaşmazlıkları ile ilgili şikâyetlerde bulunmaktadır. Tebaanın ihtiyaçları için kullandığı, hayvanlarına içirmek veya bağ-bahçe tarlasını sulamak içinde kullandığı suya bireysel ya da topluca müdahalelerde bulunduğu suyun yönünün değiştirilmeye çalışıldığı ana sorunlar olmuştur. Bu sorunların çözülmesi için merkezde bulunan defterlere bakılması çözümün temelini oluşturmuştur

Sonuç olarak Erzurum 7 numaralı ahkâm defterinde Erzurum eyaleti ve eyalete bağlı sancaklarda devlet mekanizmanın işleyişi, yaşanan sorunlar, toplumsal yapıdaki değişim ve gelişimleri bunların neden olduğu sonuçları tespit etmek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
Bab-ı Asafi Divan-i Hümayun Siciller, Erzurum Ahkâm
Defterleri A.{DVNSAHK.ER.d7.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Aydiner, M. (2007). “*Râgıp Paşa*”, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 34, 403-406.
- Çiçek, H. (2016). “2 Numaralı ve 1155-1191/1742-1749 Tarih Ahkâm Defteri’nin Şekil ve İçerik İncelemesi”, Çayelin’den Erzuruma Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu- Armağan Kitap. (Ed. Prof Dr. Selami Kılıç- Arş. Gör. Ahmet Safa YILDIRIM), *Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları*, 569-586.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5): 107-139.
- Emecen, F. M. (2011). Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum. (Editör) Koçal, A.: *Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet* içinde (ss.111-157). Timaş Yayınları.
- Koşum, A.(2004). *Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(17), 145-146.
- Faroqı, S. (2003), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2. Baskı.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2012). Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 175-206.
- Günay, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/1-17, 18.
- İnalçık, H. (1988). Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar. *Osmanlı Araştırmaları*, (7-8), 33- 54.

- Kovacks, N. E. (2012). 17. Yüzyılda Divân-ı Hümayun'un Şikâyet Defterleri: *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü* Uluslararası Kongresi Bildirileri, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, Türkiye, 275.
- Özel, Ahmet. (1988). "Ahkâm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (1), 550-551.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü-I*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1998). "Ahkâm Defteri". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (1), 551.
- Şimşir, N. (1994). Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 357-390.
- Taş, H. (2007). Osmanlıda "Şikâyet Hakkı"nın Kullanımı Üzerine Düşünceler, *Memleket Siyaset Yönetim*, 2(3), 186-204.
- Tuğluca, M. (2010). Osmanlıda Devlet- Toplum İlişkilerinin Açık Alanı (Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi 1683-1699). Hacetepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Türe, İ. ve Kaynar, S. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). "Şer'iyye sicilleri". TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi, 39.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988b). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Güneş Kaya, Z, S- Kara Pilehvarian, N. (2024). Sedat Çetintaş ve Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 295-335.

SEDAT ÇETİNTAŞ VE ATMEYDANI/İBRAHİM PAŞA SARAYI¹ SEDAT CETINTAS AND ATMEYDANI/IBRAHİM PASHA PALACE

Dr. Öğr. Üyesi Zahide Sena Güneş Kaya*
İstanbul Üniversitesi
zsgunes@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian**
Yıldız Teknik Üniversitesi
pvarian@gmail.com

Öz

16. yüzyılda Atmeydanı'nın önemli anıt yapılarından biri olan İbrahim Paşa Sarayı, Kanuni Sultan Süleyman'ın başveziri (sadrızamı) İbrahim Paşa/Pargalı İbrahim Paşa'nın ikametgâh olarak kullandığı bir yapıdır. Kesin inşa tarihi bilinmeyen ve İbrahim Paşa'nın Hatice Sultan ile evlendikten sonra taşınabilmesi için sarayda kapsamlı bir tadilat gerçekleştirilmiştir. Pargalı gözden düştüğünde idam edilmiş, ama saray özgün işlevini sürdürmeye devam etmiştir. Yönetim merkezinin Topkapı Sarayı'ndan taşınmasıyla saray önemini yitirmiştir. Etrafına yapılan çeşitli eklemeler sonucu yapının zaman içinde tarihi önemi unutulmuş ve yapı görünmez hale gelmiştir.

1937 yılında Henry Prost'un hazırladığı İstanbul İmar Planı gereğince İbrahim Paşa Sarayı'nın yerinde yeni düzenlemeler yapılması gündeme geldiğinde, Abideleri Koruma Heyeti Rölöve Bürosu'nda çalışmakta olan yüksek mimar Sedat Çetintaş yerinde incelemelerde bulunmuştur. Gözlemleri sonucu bu yapının

¹ Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian danışmanlığında Z. Sena Güneş Kaya tarafından hazırlanan "Türkiye Mimarlık Tarihinde Sedat Çetintaş" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* ORCID: 0000-0002-1595-6991

** ORCID: 0000-0002-0021-2076

Atmeydanı Sarayı olduğuna inanmış ve bu savını kanıtlamaya çalışmıştır. Bir yandan Atmeydanı Sarayı'nın varlığını ispatlamayı, bir yandan da yıkımını engellemeyi kendine görev edinmiştir. Çetintaş'ın mücadelesi Cumhuriyet, Yeni Sabah, Son Posta ve Son Saat gazetelerinde; Yapı ve Çınaraltı dergilerinde; Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı adlı eserinde yayınladığı yazılarında kendi gözünden ve kaleminden, en net hali ile izlenebilir. Sedat Çetintaş'ın deyimiyle o tarihte dört yüz elli yıllık olan Atmeydanı Sarayı için verdiği mücadele, bu çalışmada O'nun yazıları ışığında ele alınmıştır. Vaktinde gösterilen çabalar sayesinde bir kısmı ayakta kalabilen İbrahim Paşa saray binasından kalanlar, günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Atmeydanı, Sedat Çetintaş, İbrahim Paşa Sarayı, Adliye Sarayı, İstanbul İmar Planı.

Abstract

Ibrahim Pasha Palace is one of the remarkable monumental structures of Atmeydanı in the 16th century. The palace was the residence of Pargali Ibrahim Pasha, the grand vizier of Suleiman the Magnificent. The palace, which exact construction date is unknown, underwent extensive renovations so that Ibrahim Pasha could move in after his marriage to Hatice Sultan. When Pargali Ibrahim Pasha fell into disfavor he got executed but the palace continued to its original function. The palace lost its importance when the administrative center of the state moved from Topkapi Palace. Changes were made to the original functions of the palace, and large structures were built around. The complex was used as a treasury, a prison and for military functions by the end of the 19th century. The historical importance of the building was forgotten and the structure has become invisible over time.

Sedat Cetintas, who has been working at the Surveying Office of the Monuments Preservation Committee, conducted on-site inspections when new arrangements were made on the site of the palace in accordance with the Istanbul Master Plan prepared by Henry Prost in 1937. He believed that this structure was the lost Atmeydanı palace, and tried to prove this claim. He took it upon himself to prove the existence of Atmeydanı Palace on one hand, and to prevent its destruction on the other.

Cetintas' struggle for preservation of the palace can be seen in his writings published in the newspapers, in journals, and in his work titled "Ibrahim Pasha Palace Between Our Palaces and Our Caravanserais". In this study, we discuss his discourse in light of his writings. Most of the palace, which is used as the Turkish and

Islamic Art Museum today, has survived thanks to the efforts made at that time.

Keywords: Sedat Cetintas, Ibrahim Pasha Palace, Courthouse, Istanbul Master Plan.

Giriş

Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak yaklaşık kırk yıldır kullanılan Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı, inşasından günümüze kadar çalkantılı süreçlerden geçmiştir. İnşasından itibaren Topkapı Sarayı ile olan ilişkisi sayesinde gözde bir yapı olarak hayatına başlamış, sonrasında önemini yitirmiş ve yavaş yavaş kaybolarak unutulmuştur. Sarayın yeniden *bulunması* ile yapı grubunun ard arda yıkım kararlarının alınmasının aynı döneme rastlaması ilginçtir. Sarayın ortaya çıkarılarak korunması için çabalayan kişilerin başında gelen Sedat Çetintas'ın kaleme aldığı yazılarda bu süreci izlemek mümkündür.

İbrahim Paşa Sarayı İstanbul'daki 16. yüzyıl saraylarından biridir. İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen, Bizans'ın/Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hipodromuna/Osmanlı'nın Atmeydanına bakan yapıdan kalanlar, günümüzde Atmeydanı'nın kuzeybatı yönünde, Sultanahmet Cami'nin karşısında yer almakta ve Türk İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Pargalı İbrahim Paşa'nın², padişahın kardeşi Hatice Sultan ile evlenerek buraya yerleşmesi ile yapı, İbrahim Paşa Sarayı olarak anılmaya başlanmıştır. Topkapı Sarayı'na yakın konumundan dolayı ilerleyen dönemlerde de devlet erkanından paşaların ikametgahı olmuş, yönetim merkezinin yer değiştirmesi ile işlevini yitirmiş, zamanla kullanılmaz hale gelmiş ve etrafına yapılan ekler (hapishane, askeri şubeler, maliye evrak hazinesi/defterhane/Defter-i Hakani/Tapu Binası) nedeniyle saray niteliği unutulmuştur.

² Pargalı olduğu kuvvetle muhtemel olan önce makbul ve sonra maktul İbrahim Paşa; Kanuni Sultan Süleyman'ın 12 yılı aşkın süre sadrazamlığını yaptıktan sonra azledilmiş ve 1536'da Topkapı Sarayı'nda boğdurulmak suretiyle hayatına son verilmiştir (Emecen, 2000).

Zira 18. yüzyılda defterhane, mehterhane ve askeri dikimevi/elbise ambarı olarak kullanılan yapı, 19. yüzyılda bir yangın sonucu hasar almıştır (Gürses Söğüt, 2021: 525-533). 1871'den itibaren Mehterhane'nin bir bölümü "Umumi Hapishane" olarak kullanılmış, sarayın dördüncü avlu olarak da adlandırılan bu bölümü 1939'da Adliye Sarayı inşası için yıktırılmıştır. Projeleri mimar Vedat Tek tarafından hazırlanan ve Tapu Binası olarak bilinen Defter-i Hakani Binası ise 1908 yılında, eski binasının önüne inşa edilerek İbrahim Paşa Sarayı'nın Atmeydanı'na bakan cephesi önünde uzanmıştır (Erdoğan ve Eynallı, 2005: 44-55). Böylece sarayın 16. yüzyıldaki önemi ve işlevi gibi adı da unutulmuştur.

1936-1954 yılları arasında Abideleri Koruma Heyeti Rölöve Bürosu'nda çalışan genç ve tarihe meraklı bir mimar olan Sedat Çetintaş'ın saraya ait kalıntılar üzerine dikkati çekmesi ve bu süreçte konu hakkında yaptığı çalışmalarla burasının 16. yüzyılda İbrahim Paşa tarafından kullanılan saray olduğuna kanaat getirmesiyle bu sarayın gün yüzüne çıkarılması için çabaları başlamıştır. Sedat Çetintaş'ın yapı ile irtibatı olasılıkla o yıllarda Türk Tarih Kurumu'nda başlatılan bir projeye dayanmaktadır. Bu proje, Afet İnan'ın 1935 yılında Türk Tarih Kurumu'na sunduğu Mimar Sinan hakkında bir eser hazırlama önerisi olarak başlamıştır. Bu projenin çalışma ekibinde Mimar Sinan'ın eserlerinin rölövelerinin çıkarılması görevinde Sedat Çetintaş; Ali Saim Ülgen ve Sedat Hakkı Eldem ile birlikte yer almıştır (İnan, 1968: 63). 1937 tarihli İstanbul İmar Planı'na göre Adliye Sarayı inşası için yıkılması öngörülen ve o tarihte saray olarak anılmayan İbrahim Paşa Sarayı'nın, bahsi geçen proje bünyesinde çalışırken Sedat Çetintaş'ın dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk henüz hayattayken O'na sarayın önemini ve tarihi değerini anlatan Çetintaş, Atatürk'ten rölövesinin çıkarılması konusunda talimat almıştır. Dönemin Cumhuriyet, Yeni Sabah, Son Posta ve Son Saat gazetelerinde; Yapı ve Çınaraltı dergilerinde yazdığı makalelerden ve 1939 yılında çıkardığı *Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı* adlı eserinden sarayı tanıtmaya çalıştığı ve yıkılmaması için mücadele ettiği görülmektedir. Sedat Çetintaş bölgede ileriki

yıllarda başlayan imar hareketleri sırasında da sarayın yıkılmaması için büyük bir çaba göstermiştir.

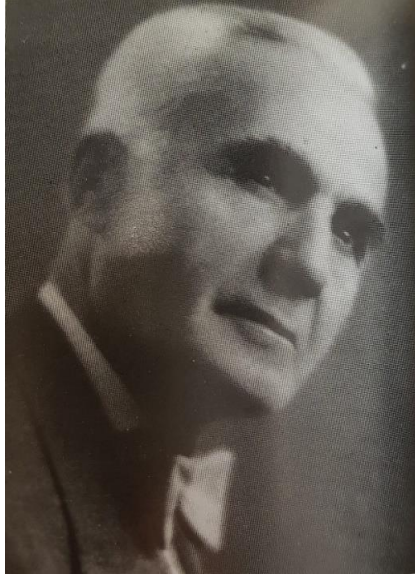
Türk Tarih Kurumu'nun Mimar Sinan eserleri üzerine kapsamlı çalışmalar başlattığı bu yıllar, Prost'un İstanbul imar planı üzerine çalışmalara başladığı döneme rastlamaktadır. İbrahim Paşa Sarayı'ndan kalanların yıkımı da, İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü ve Prost'un İstanbul İmar Planı üzerinde çalıştığı bir ortamda gündeme gelmiştir. Davet üzerine İstanbul'a gelen ve imar planı üzerinde 1936 yılında çalışmalara başlayan Prost, Sultanahmet Meydanını bir Cumhuriyet Meydanı haline getirmeyi amaçlamıştır. Planda Sultanahmet Cami üzerinden Atmeydanı'nı bir bakı terası olarak denize açma projesi ileri sürülmüş ancak uygulamadaki sıkıntılar nedeniyle plan hemen onaylanmamıştır. Bu projede İbrahim Paşa Sarayı'nın Adliye Sarayı için yıkımı öngörülmüş, bu olay büyük tartışmalara neden olmuş, yıkım kararı pek çok kez yinelenmiş, sarayın bir kısmı bu yıkım kararlarından kurtulamamıştır.

Ülkenin dış politikadaki karmaşık durumu, içeride yeni bir devlet düzeninin kurulması çabaları ve İstanbul'da köklü bir yeniden yapılanmanın olduğu bu dönemde Saray'ın zaman zaman tamamen ortadan kaldırılması söz konusu olmuştur. Mücadeleci kişiliğini bu yapıyı korumak üzere, tüm imkanlarını zorlayarak gösteren Sedat Çetintaş'ın yaşamı boyunca konu ile ilgili yazdığı yazılarında da süreci kendi açısından oldukça detaylı anlattığı görülmektedir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Sedat Çetintaş'ın gözünden, fakat dönemin şartlarını da dikkate alarak İbrahim Paşa Sarayı'nın günümüze ulaşma hikayesi ele alınmıştır.

1. Sedat Çetintaş

Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı'nın korunması için uzun yıllar mücadele eden Sedat Çetintaş, 1889 yılında Arapgirli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Orta öğrenimini Mekteb-i Sultani'de tamamlayan Çetintaş, 1917 yılında Sanay-i Nefise Mektebi'nden yüksek mimar olarak mezun olmuştur (Ödekan, 2004: 11) (Şekil 1). Türk anıtlarına olan hayranlığı okul yıllarında belli olmuş; 1935 yılındaki bir röportajında bitirme ödevi için farklı bir konu çalışıldığını, ancak kendisinin Sokullu Cami rölelerini

almak konusunda ısrar ettiğini belirtmiştir (Mekki Said, 18 Nisan 1935).

Şekil 1: Yüksek Mimar Sedat Çetintaş (Kuban, 1992, 106).

Çetintaş, Sanay-i Nefise Mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre Vezir Han'da bir marangoz ve tezyini sanatlar atölyesinde çalışmıştır (Çetintaş, 6 Temmuz 1943). 1923 yılında Bursa Belediyesi Fen İşleri Dairesi'nde ve Ankara Maarif Vekaleti Hars Müdürlüğü'nde kısa sürelerle görev almış, 1926 yılında Maarif Vekaleti İnşaat Dairesi'nin kuruluşunda bulunmuş, 1927 yılında özel mimarlık ofisini açmış, 1930 yılında Ankara Şehremaneti İnşaat Müdürlüğü'nde çalışmış ve 1931 yılında buradan da ayrılmıştır (Ödekan, 2004: 12). Uzun yıllar çalıştığı ortamlarda aradığını bulamayan Çetintaş'ın 1932 yılında Mustafa Kemal Atatürk ile tanışması bir dönüm noktası olmuş, bu tarihten sonra tüm enerjisini Türk anıtlarını belgelemeye ve tanıtmaya ayırmıştır. Atatürk, Maarif Vekaleti Antikite ve Müzeler Müdürlüğü'ne bağlı Abideleri Koruma Heyeti'ni kurmuş ve Çetintaş'ı bu heyete 15 Temmuz 1933 tarihinde ilk mimar üye olarak atamıştır (Ödekan, 2004: 13). Bu heyet bünyesinde bir süre belgeleme çalışmaları yaptıktan sonra merkezi İstanbul'da olan Maarif Vekaletine bağlı Abideleri Koruma Heyeti Rölöve Bürosu, Sultanahmet'teki Sultan

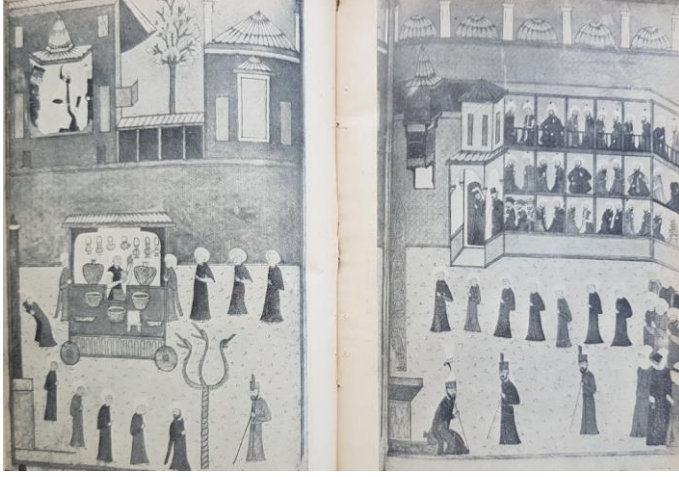
Mahmut Türbesi'nde 1936 yılında kurulmuş ve Çetintaş 1954 yılında emekli olana kadar bu büroda çalışmıştır (Ödekan, 2004: 14).

Çalışma hayatı süresince pek çok anıtı belgeleyerek korunmasını sağlayan Sedat Çetintaş zaman zaman çalışmalarını çeşitli sergilerle paylaşmıştır. Aynı zamanda mimarlık ve şehir üzerine ilk yazıları 1921'de yayınlanmaya başlayan Çetintaş; mimarlık tarihi, koruma, Anadolu, milli mimari, modern mimari, İstanbul'un imar planı gibi çeşitli konularda yazdığı yazıları ile ömrünün sonuna kadar kamuoyunu bilgilendirmeye devam etmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nde görev alarak, ömrünü adadığı anıtların korunması idealini daha iyi gerçekleştirebileceğini düşünen Çetintaş 1957 yılında Demokrat Parti milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. İktidar ile muhalefet arasındaki çekişme nedeniyle çalışmalarını istediği şekilde yürütemeyeceğini anlayan Çetintaş politikadan çekilme düşüncesini gerçekleştirmeden, 1960 yılındaki askeri müdahale yaşanmış ve Çetintaş'ın Meclis görevi son bulmuştur (İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1983: 1475). Yassıada duruşmalarından beraat eden Sedat Çetintaş, 1965 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir.

2. Atmeydanı Sarayı'nın İnşası, Kayboluşu, Bulunuşu

Türk Tarih Kurumu'nun Afet İnan'ın önerisiyle 1935 yılında başlattığı Mimar Sinan eserlerinin tespiti ile ilgili projesi, Çetintaş'ın İbrahim Paşa Sarayı'nı keşfetmesini sağlamış ve araştırmalarına yardımcı olmuştur. Çetintaş İbrahim Paşa Sarayı'nı yerinde görüp kronoloji tespitini yapmış, ardından çıkarımlarını belgelerle desteklemiştir. Çalışmalarını, günümüzde olması gerektiği kabul edilen şekilde, hem alanda hem arşivde sürdürmüştür. Bu araştırmalar sırasında sarayın yer aldığı, üç adet 16. yüzyıl minyatürüne (Şekil 2 ve Şekil 3) rastlayarak fikirlerinin doğruluğundan emin olduktan sonra evrak taramasının devamını Dr. Şevki Uludağ üstlenmiştir (Uludağ, 19 Ağustos 1938: 5; Çetintaş, 1939: 32).

Şekil 2: Çetintaş'ın İbrahim Paşa Sarayı'na dair eserinde yer alan Surname minyatürlerinden biri (Çetintaş, 1939, s. 32).

Şekil 3: Çetintaş'ın İbrahim Paşa Sarayı'na dair eserinde yer alan Surname minyatürünün özgün renkli hali (TSMK H 1344, 1588, 247b-248a'dan aktaran Kafescioğlu, 2019: 7-43).

Sedat Çetintaş'ın 5 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı yazısına göre Sedefkar Mehmet Ağa Sultanahmet Külliyesi'ni inşa ederken, İbrahim Paşa Sarayı bir asırlık bir yapı olmalıdır. Çetintaş yazısında sarayın Sedefkar Mehmet Ağa'nın eseri olamayacağını; yaptığı incelemeler sonucunda bir 16. yüzyıl eseri olduğunu belirtmiştir. Tezkiretü'l

Ebniye’de Mimar Sinan’ın kendi eseri olarak bahsettiği Atmeydanı Sarayı da Çetintaş’a göre bu yapının bir parçası olan büyük salondur (Çetintaş, 5 Haziran 1938: 9) (Şekil 4). İlerleyen zamanlarda dostlarından da aldığı destek ile yapının tarihine dair bilgilerini kesinleştiren Çetintaş, bu bilgileri Cumhuriyet, Yeni Sabah, Son Posta ve Son Saat gazeteleri ile Yapı ve Çınaraltı dergilerindeki yazılarında ve Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı adlı eserinde kamuoyu ile paylaşmıştır. Uzun yıllar süren İbrahim Paşa Sarayı’nın tespiti, tanıtımı ve araştırmaları süresince Çetintaş, yapı hakkında edindiği tüm bilgileri ve belgeleri toplayarak bir küçük arşiv oluşturmuştur. Araştırmalarında sadece ulusal kaynaklarla yetinmediği, uluslararası kaynaklara da ulaşmaya çalıştığı makalelerinden anlaşılmaktadır (Çetintaş, 2011: 322-324). Bu durum Sedat Çetintaş’ın Atmeydanı Sarayı’na verdiği öneme, yaptığı araştırmaların kaynaklarını bulma konusundaki hassasiyetine ve sarayın tespit ve tescili için gösterdiği özene işaret etmektedir.

Çetintaş’ın 4 Aralık 1950 tarihli Son Saat Gazetesi’nde aktardığına göre Atmeydanı Sarayı, Gül Baba’nın tavsiyesi üzerine Sultan II. Bayezid tarafından Galata Sarayı ile birlikte 15. yüzyıl sonunda kagir olarak inşa ettirilen bir devlet binasıdır³. O zamanlar ismi İstanbul Sarayı olan bu yapıyı Kanuni Sultan Süleyman Belgrad kuşatmasında iken 1521 yılında İstanbul Emini Ömer Ağa’ya tamir ettirerek dönüşte kız kardeşi ile evlenen İbrahim Paşa’ya tahsis etmiştir (Çetintaş, 4 Aralık 1950’den aktaran Çetintaş, 2011: 431). Bu tarihten sonra bu bina grubu, İbrahim Paşa Sarayı adıyla anılmıştır⁴. Topkapı Sarayı Arşivi D.9621 numarada bulunan ve

³ Osman Şevki Uludağ bu bilgiyi 19 Ağustos 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi yazısında “... İkinci Beyazid (1481-1512) zamanının eseri olan bina 1521’de adeta yeniden yapılracasına tamir görmüştür...” şeklinde vermektedir (Uludağ, 19 Ağustos 1938, s. 5).

⁴ Seyahatte olması nedeniyle Tarihçi Mükrimin Halil’in katılmadığı komisyon toplantılarına katılan Osman Şevki Uludağ 19 Ağustos 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi yazısında Saray ile ilgili araştırmalarını paylaşmıştır: “...Burasının adı Atmeydanı sarayı veya İbrahim Paşa Sarayı’dır. Peçevî, Hammer, Ata, Âli, Naima, Selânikî, Tevarihî Âliosman, Tarihi Âliosman tarihleriyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve bunlardan başka birçok tarih kitapları burası hakkında söyledığımız adları yazar. Şehinşahname ile

Şevki Uludağ tarafından transkripsiyonu yapılan bir mektup, Belgrad Seferi'ne çıkarken Sultan Süleyman'ın Atmeydanı Sarayı'nın tamiri için görevlendirdiği İstanbul Emini Ömer Ağa'dan padişaha yazılmıştır⁵. Mektuptan, yapının 1521 yılında tamire ihtiyacı olan bir eski yapıya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Çetintaş bu bilgiyi 1938 yılında yapının rölövesine başladığı zaman da fark etmiş, yapıdaki farklı duvar örgülerinden eklenen kısımları tespit etmiş ve bunların 11 Haziran 1947 tarihli Son Posta Gazetesi'ndeki yazısıyla 1521 yılı öncesine ait olabileceğini belirtmiştir (Şekil 4 ve Şekil 5). 1521 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle başlanılan tamirat, sefer dönüşü düşünleri yapılacak olan Sadrazam İbrahim Paşa ile Hatice Sultan'a tahsis edilmiş olan sarayın tamiratıdır. Viyana Devlet Arşivi'nde bulunan 27 Mayıs 1533 tarihli bir belgede, Avusturya'nın Osmanlı ile yaptığı ilk barış anlaşması sırasında Osmanlı başkentine gelen Viyana elçisinin gözlemleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Çetintaş, 2011: 323-324). Çetintaş 11 Haziran

Hünernamedeki minyatürler Atmeydanı veya İbrahim Paşa Sarayı'nı resmederler. Şu halde han, ahır, kervansaray... tabirlerini bir tarafa bırakmak doğru olur. Buraya sadece İbrahim Paşa Sarayı demek de doğru değildir. 1524'teki tamiri vesile ederek ilk defa saraydan bahseden kitaplarda İbrahim Paşa Sarayı tabiri, Topkapı Sarayı arşivindeki bir vesikada ise üç sene evvelki bir tamiri anlatan kayda göre (İbrahim Ağa Saadethanesi) olan bina hakkında Eyliya Çelebi (nısfı bölünüp padişahlara mahsus sarayı has olup) kaydını koyar ve orada bir de padişahlara mahsus kısmın bulunduğunu bildirir. Biz Babiâli evrakında bulduğumuz 1762, 1839 tarihli vesikalarda Evliya Çelebi'nin bildirdiği kaydın doğruluğunu teyid eden yazılar gördük ve Tanzimat devrine gelinceye kadar orada ayrıca bir (Divanhane-i Hümayun) bulunduğunu söyleyebiliriz. Şu halde İbrahim Paşa Sarayı kısmen de Topkapı Sarayı gibi padişah sarayı idi. ..." (Uludağ, 19 Ağustos 1938: 5.).

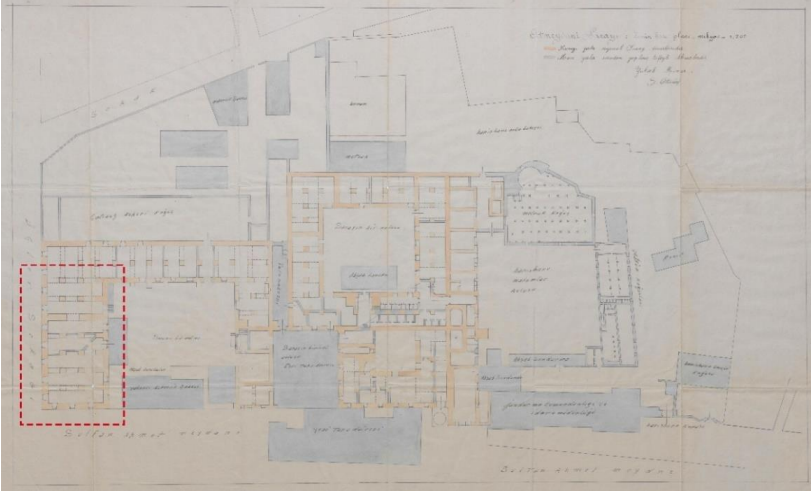
⁵ Çetintaş'ın 11 Haziran 1947 tarihli Son Posta Gazetesi'nde aktardığına göre bu mektubun metninde "Tafsil olur ki muhibb-i devlethanımız kitab-ı kerimi vacibü't-tekrim irsal buyrulup elfaz-ı gevher-nisarında munderiç olan kıdvettü'l-havass-ı sultaniye ayende-i mukarribü'l-hazretü'l-hakaniye İbrahim Ağa Hazretlerinin saadethaneleri tamir ve termimi muhyiniz gideli beri ila-yevmina ne mertebeye varmıştır. Mufassal yazılıp ilam edesiz deyu iş'ar olunmuş mümtesil'l-emrü'l-ali zikrolunan bina ne mertebede tamir olduğu tasvir ve tahrir olunup hak-i pay-i meram-bahşınıza irasl olundu. Budur ki zikrolunur. Sultanım hazretleri sefer-i hümayuna müteveccih olduklarında divanhanenin tarik-i amda olan duvarı ağardulup nakşolunuyordu. Şimdiki halde tamam oldu" diyerek tarife başlayan Ömer Ağa yapılan işleri sıralamaktadır (Çetintaş, 2011: 322).

1947 tarihli Son Posta Gazetesi'ndeki yazısında, Şarlken ile kardeşi Ferdinand'ın İstanbul'a gönderdikleri barış heyetinin başkanı olan Cornelius Duplicius Schepper'in Viyana İmparatorluk Arşivi'ndeki Symmicta Diplomat adlı el yazısı belgeleri arasında yer alan notlarından alıntı yapmaktadır. Çetintaş'ın aktardığına göre metin şu şekildedir:

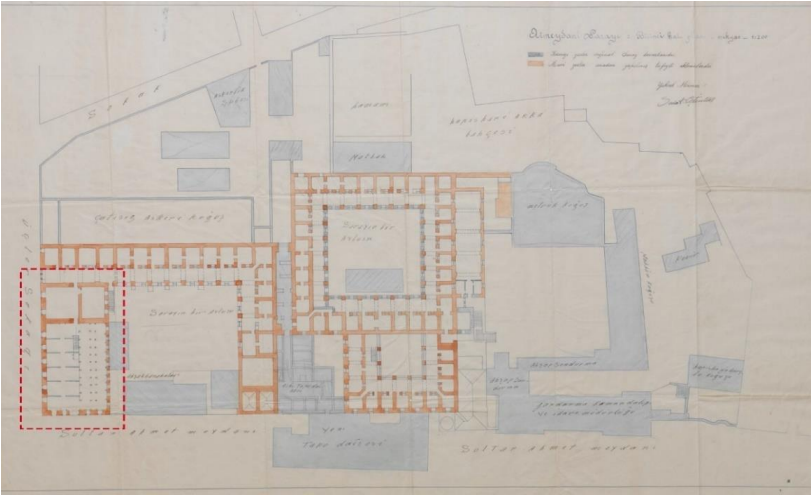
“Ayas Paşa Sarayı önünde düz bir nevi pazaryeri olan bir meydana çıktık. Meydan cenupta bulunuyor. Orada Herkules heykelleri taşıyan tunçtan sütunlar duruyor. Bunlar Buda'dan (Budin) buraya getirilmiştir. Bundan başka diğer yazılı sütunlar vardır. Uzaktan bu yazılar Latince gibi göründü. Yaklaşmak yasaktı. Bir tarafta hüküm veren bir hakim heykeli vardı. Hakim bir sandalyede oturuyor, etrafına büyükler toplanmıştır. Mezkur meydanın cenubunda deniz, batı tarafında İbrahim Paşa Sarayı ve bahçesi bulunuyor. Doğu tarafında hükümdarın sarayı ve haremi vardır. Onlar kadınları muhafaza ettikleri yere harem derler. Bu meydanda birçok darağaçları dikilidir. Bunlar da mücrimleri tehdit için dikilmiştir. Bundan sonra İbrahim Paşa Sarayı'na girdik. Bu saray İtalik tarzında yontma taşlardan inşa edilmiştir. Saraya iyi kaldırımli bir sokak çıkıyor. Kapıdan geçtikten sonra kalabalık bir hademe sürüsü bulunan bir meydana geçiliyor. Burada atlarımızdan indik. İkinci bir kapıdan başka bir meydana geçtik. Bu meydanın doğu tarafında bir galerisi vardır. Burada birçok hademe ve asilzadeler duruyor. Adet bizde de aynıdır. Orada halılarla örtülmüş taş sıralara oturduk. Paşa'nın gelişini bekliyorduk. Sonra selamlığa çağrıldık. Yukarıya çıktık. Bir kapıdan içeri girdik; orada da birçok asilzadeler duruyordu. Parmaklığa yaklaştık; bu parmaklık doğudan batıya doğru salonu ikiye bölüyor. Parmaklık ahşap ve yarım insan boyundadır. Buraya yaklaşınca ilk selamımızı verdik. Sonra kuzeyden güneye doğru döşenmiş on iki adım genişliğinde halılara kadar geldik. Burada bir daha selam verdik.”

Çetintaş'ın ulaştığı belgelerden bir diğeri Mehmed Halife'nin Tarih-i Gılmani'de yazdığı notlardır. Mehmed Halife, 1659 yılının temmuz ayında İstanbul'daki 120'yi aşan sarayların âlâsının Süleymaniye'de üç yüz odalı ve 1200 pencereci Siyavuş Paşa Sarayı olduğunu, en sadesinin ise *edna*⁶ olarak nitelediği Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı olduğunu söylemiştir (Mehmet Halife, 1976: 95).

⁶ Edna: Pek aşağı, en bayağı, çok alçak; az, pek az (Develioğlu, 1970: 242.).

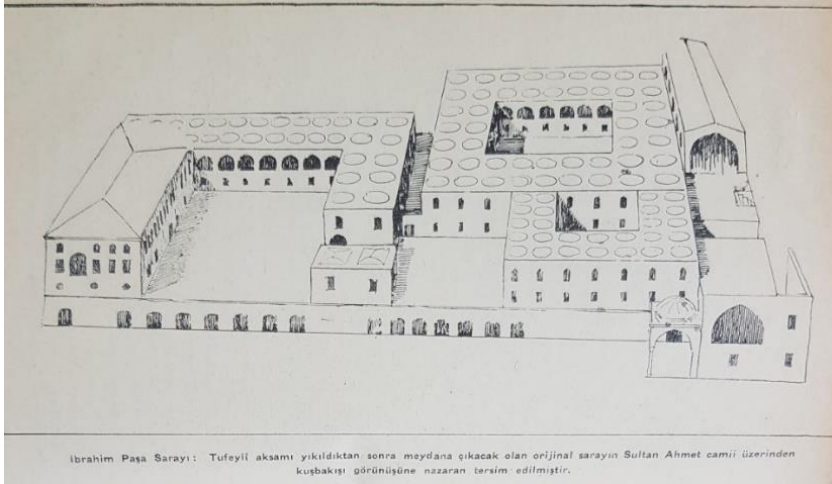
Şekil 4: Sedat Çetintaş'ın çizdiği İbrahim Paşa Sarayı zemin kat planı (Salt Araştırma Arşivi, Ülgen Ailesi Arşivi, TASUDOC0718003) üzerinde Mimar Sinan eklemesi olan merasim salonlarının yeri.

Şekil 5: Sedat Çetintaş'ın çizdiği İbrahim Paşa Sarayı birinci kat planı (Salt Araştırma Arşivi, Ülgen Ailesi Arşivi, TASUDOC0718) üzerinde Mimar Sinan eklemesi olan merasim salonlarının yeri.

Mehmet Halife'nin *edna* diye vasıflandırdığı İbrahim Paşa Sarayı 1521'de devlete ait önemli bir yapıyken, bir sadrazam konağıyken, 1582 yılında mevcut kısımları onarılan ve yeni eklemeler yapılarak genişletilmişken (Uludağ, 19 Ağustos 1938: 5); 1659 yılına gelindiğinde artık sadrazam sarayı olarak kullanılmayan, yetersiz

kalmış bir yapıdır. Çetintaş'a göre İbrahim Paşa Sarayı İstanbul, Edirne ve Galata'daki Acemi Oğlanlarının eğitildiği devlet yapılarından birisidir (Çetintaş, 2011: 452). Çetintaş, yerinde yaptığı ölçme çalışmaları ve araştırmalara dayanarak Atmeydanı Sarayı'nın iki büyük ve iki küçük avlu çevresinde, iki ve üç katlı yapılardan oluştuğunu belirtmektedir (Çetintaş, 5 Ağustos 1938: 5)(Şekil 4, Şekil 5 ve Şekil 6). Ana binasının Atmeydanı'na bakan uzun cephesi 138m, kuzeybatıya doğru genişliği yaklaşık 75m ölçülerindedir (Çetintaş, 5 Ağustos 1938:5). Çetintaş Bursa, Edirne ve Topkapı sarayları gibi Türk saraylarının bağımsız kasırlardan meydana geldiğine, İbrahim Paşa Sarayı'nın ise az sayıda büyük kütleli yapılardan oluştuğuna dikkat çekmektedir (Çetintaş, 19 Eylül 1947: 1, 5). Çetintaş sarayın bu özelliğinin Mimar Sinan eklemeleriyle bozulmadığını ve bu eklemelerle yeni bir karakter, hususiyet ve ihtişam oluşturduğunu yazmaktadır. Yazısında 1938 yılında üst katında 68 oda ile 6 tane salon bulunduğunu da belirtmektedir (Çetintaş, 19 Eylül 1947: 5).

Şekil 6: İbrahim Paşa Sarayı'nın perspektif çizimi (Çetintaş, 1939, s. 26).

İbrahim Paşa Sarayı'nın, Sinan gibi büyük bir mimarın yetiştiği ocak olan Yeniçerilerin Acemi Oğlanlar mektebini de içermesine dikkat çeken Çetintaş; sarayın önemini belirtmek için bu sarayın incelenmesi ve okunması "Türkün dört buçuk asırlık bir tarih kitabını okumak demektir" diye yorum yapmaktadır (Çetintaş,

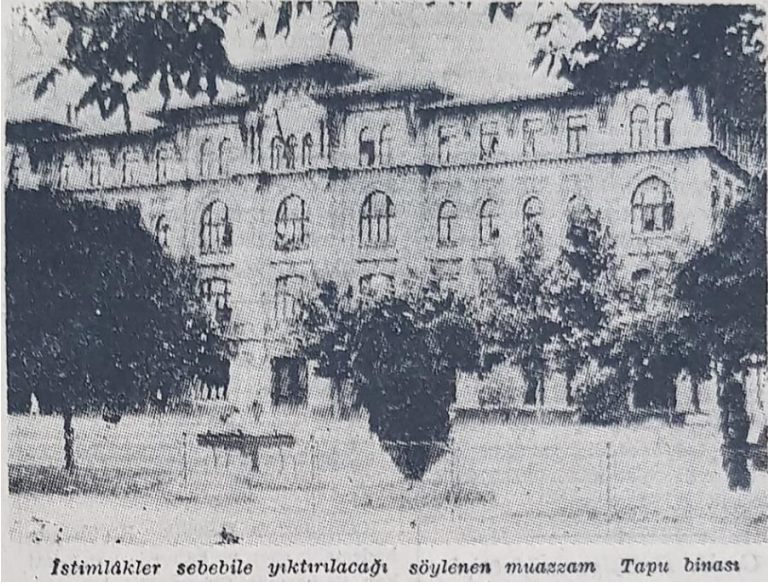
2011: 431). Çetintaş 1 Ağustos 1951 tarihli Musiki Mecmuası'ndaki makalesinde Sultan II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdıktan sonra, yeniçeri ocaklarına asker yetiştiren Galata'daki kışlayı yeniden elden geçirerek burada 1838'de Tıbhane-i Amire'yi açtığını; Atmeydanı'ndaki kışlaya da Mehterhane'yi yerleştirdiğini belirtmektedir (Çetintaş, 2011: 465). Padişah ikametinin 1856 yılında Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasının ve Avrupai bando-mızıkaya çevrilen mehter takımının (Mızıkai Hümayun) yeni saraya uzak kaldığı için Çırağan Sahil Sarayı'na taşınmasından sonra buradaki kışla binaları uzun süre kullanılmamıştır (Çetintaş, 2011: 465). Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı'nın toplumsal bellekten silinmesi böylelikle başlamıştır.

1937 yılında hazırlanan İstanbul İmar Planı, artık kullanılmaz/atıl hale gelmiş olan ve Sedat Çetintaş'ın 1936 yılında rölövesini çıkararak tarihi geçmişini araştırmaya başladığı bu yapılar topluluğunun yıkılmasına yönelik hazırlanmıştır. Çetintaş 5 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında, bu yapıların içlerine girmeden değerinin kavranamayacağını vurgulamakta; planı hazırlayan Henri Prost'un verdiği kararın, tarihimizi bilmediği için mazur görülebileceğini, Prost'un da tarihimizi bilmeyen bir yabancı olarak dışardan bakıp bu kararı verdiğini⁷ yazmaktadır (Çetintaş, 5 Haziran 1938: 9). 1937 yılında Henri Prost yönetiminde hazırlanan İstanbul İmar Planı'nda saray yapıları ile Mimar Vedat Tek'in tasarladığı ve 1908 yılında sarayın önüne inşa edilen Tapu Binası'nın yıkım kararı verilmiştir (Şekil 7). Sedat Çetintaş ise 1939 yılında yayınladığı eseriyle ve 5 Haziran 1938 ve 2 Ağustos 1939 tarihli Cumhuriyet gazetelerinde yayınladığı makalelerinde gerekçeleriyle tarihi önemi ve toplumsal hafızadaki yeriyle gözden çıkarılamayacak yapılara yönelik bu karara itirazını yapmıştır (Çetintaş, 1939; Çetintaş, 5 Haziran 1938; Çetintaş, 2 Ağustos 1939: 2). Bu tartışmanın başladığı tarihte, İbrahim Paşa Sarayı'ndan kalan binalar; hapishane olarak

---

⁷ "Mimar Prost mazurdur, çünkü Türk tarihini bilmez ve şunu da itirafa mecburum ki eski eserler üzerinde çalışan bir mimar olduğum halde bizzat içine girip ciddi tetkikat yapmadan burada ciddi binalar bulunduğuna ben de kani değildim; çünkü dışarıdan bunlar berbat ve tahammül edilmez şekillere sokulmuştur."

kullanılan kısım, yeni yapılan tapu dairesi, maliye evrak hazinesi, askeri şubeler ve dikimhane ambarı olarak kullanılan kısımlardır (Şekil 8). Çetintaş'a göre hapisane koğuşu olarak kullanılan, sarayın 26 m x 18 m ölçülerindeki büyük salonu, klasik Türk binaları içinde günümüze ulaşabilmiş en büyük⁸ salondur (Çetintaş, 5 Ağustos 1938: 5).

Şekil 7: Tartışmaların sürdüğü dönemde bir gazete haberinde Tapu Binası (Yeni Sabah, 22 Eylül 1947: 1, 5).

⁸ Bu salonla büyüklük açısından yarışabilecek Dolmabahçe Sarayı'nın (1843-1856) 2000 metrekareye ulaşan Muayede Salonu yaklaşık 25m x 25m ölçülerindedir.

Şekil 8: İbrahim Paşa Sarayı'nın hapisane olarak kullanıldığı dönemden avlusunun görünümü (Kültür Envanteri, İbrahim Paşa Sarayı).

Çetintaş 5 Ağustos 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan açık mektubunda, Prost'un planından çok etkilendiğini, planı doğru bulduğunu; ancak Adliye Sarayı'nın yerleşmesi öngörülen niteliksiz yapılar topluluğu olarak gösterilmiş yerde İbrahim Paşa Sarayı'nın (Şekil 4) bulunduğunu fark etmesiyle bu beğenisinin kaybolduğunu ifade etmiştir (Çetintaş, 5 Ağustos 1938: 5). Çetintaş, gözlemlerinden edindiği çıkarımlar konusunda kendinden emin tavrını sürdürmekle birlikte, konu hakkında derinlemesine araştırma yapan tarihçilerin çıkıp yapının İbrahim Paşa Sarayı olmadığını söylemesi durumunda uzmanların fikirlerine değer vererek ısrarından vazgeçeceğini de eklemektedir (Çetintaş, 5 Ağustos 1938: 5). Sözlerine o dönemde gazeteler aracılığıyla cevaplar verilmişse de bilimsel bir yaklaşımda bulunulmamış ya da yapıların Atmeydanı Sarayı olmadığına dair bir belge sunulmamıştır. Bu nedenle Çetintaş, yapının Atmeydanı Sarayı olduğuna ilişkin iddiasının idari ve resmi elemanlar tarafından değil tarihçiler, mimarlar, arkeologlar tarafından değerlendirilmesi gerektiğini de her fırsatta belirtmiştir.

3. İbrahim Paşa Sarayı, Siyaset ve Çetintaş

İstanbul imar planı hazırlanırken, Tarihi Yarımada'nın merkezine devlet dairelerinin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Bu sırada, yıkılması planlanan alanda oldukça büyük boyutlarda ve

derin geçmişe sahip tarihi bir yapının ortaya çıkması planların değişmesine neden olmuştur. Bir yandan Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı adıyla anılan yapının görmezden gelinerek yıkımının hızlandırılmasına çalışılmıştır. Diğer yandan ise sarayı kurtarmak, korumak ve ortaya çıkarmak için bir mücadeleye girişilmiştir. Bu mücadelenin öncülerinden biri Yüksek Mimar Sedat Çetintaş olmuştur. Meslek yaşamının büyük kısmını bu sarayı tanıtmak ve korumak ile geçirmiştir. Verdiği mücadeleyi uygun ortam buldukça yazıları ile gündemde tutmuştur. Bu sayede günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan yapıdan kalanlar bugüne kadar ulaşabilmiştir.

4. İnceleme Komisyonları Süreci

Sedat Çetintaş, İbrahim Paşa Sarayı hakkındaki ilk fikirlerini ve krokileri paylaşmasının ardından kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Yapının incelenmesi için Vali Muhittin Üstündağ tarafından, görüşmelerini İstanbul Belediyesi'nde sürdürecektir bir komisyon kurulmuştur. İlk komisyon toplantısı 3 Ağustos 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. Komisyon üyeleri Vali Muhittin Üstündağ, Cumhuriyet Savcısı Hikmet Onat, İbrahim Hakkı Konyalı ile Üniversite Profesörler Heyeti adına Mükrimin Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu adına Sivas Mebusu Prof. Şemsettin Günaltay, Eski Eserleri Koruma Encümeni adına Efdaleddin Tekiner, Müzeler Genel Müdürü Aziz Ogan, Milli Eğitim Bakanlığı adına sarayın rölövesini almış yüksek mimar Sedat Çetintaş'tan oluşan beş kişilik bir uzman heyeti ve Vali'nin daveti olmadan toplantıya katılan Konya Milletvekili tarihçi Dr. Osman Şevki Uludağ ile toplantı yapılmıştır (Çetintaş, 17 Ağustos 1938: 7; Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2). 6 Ağustos'taki toplantı ise Şemsettin Günaltay, Muhittin Üstündağ, İstanbul Milletvekili Salah Cimcoz, Aziz Ogan, Güzel Sanatlar Akademisi'nden Prof. Mimar Hikmet, Sedat Çetintaş, Sedat H. Eldem, Müzeler Müdürü Kemal Altan, İstanbul Nafia Müdürü ve Vilayet Mektupçusu Osman'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. Gündemi Adliye Sarayı'nın inşası sebebi ile İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılması gereken bölümlerinin belirlenmesi oluşturmuştur. Önerilen gündem uzun tartışmalara ve sert çıkışlara neden olmuştur (Cumhuriyet, 7 Ağustos 1938: 1, 8). Türk Tarih Kurumu'nun tüm delegelerinin katılımı ile Çetintaş'ın rehberliğinde 12 Ağustos 1938

tarihinde yapıya bir ziyarette bulunulmuştur (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1938: 1) (Şekil 9). Bu ziyarette Yusuf Ziya, Hikmet Bayur, mebuslardan Yahya Kemal Beyatlı, Osman Şevki Uludağ ve kurum sekreteri Uluğ da yer almıştır (Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2). Çetintaş bağlı olduğu kurum adına rölöve alırken Osman Şevki Uludağ da Atmeydanı Sarayı'nın tarihteki yerini inceleyerek iki koldan çalışmışlar (Abaloğlu, 27 Ağustos 1938: 1; Çetintaş, 1939:32; Uludağ, 8 Ağustos 1949) ve Uludağ, toplanan Türk Tarih Kurumu heyeti önünde yaptığı araştırmanın sonuçlarını okumuştur. Komisyon üyelerinden Prof. Yusuf Ziya ve Ali Muzaffer Göker sarayın korunmaması; Fuat Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Hikmet Bayur ise sarayın korunması konusunda fikir beyan etmişlerdir. Ali Muzaffer Göker yapının saray olduğunu kabul etse de bu harap hali ile yapının korunamayacağını belirtmiştir. Uludağ, yapının değerini gösterecek şekilde restore etmenin görevleri olduğu şeklinde bu düşünceye karşılık vermiştir (Uludağ, 8 Ağustos 1949). Sonuçta yapının, tarihte adı geçen Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir (Şekil 10).

Mimar Sedad Çetintaş dün hâpishâne binasını gezen Türk Tarih Kurumu azasına izahat veriyor

Şekil 9: İbrahim Paşa Sarayı için kurulan ilk komisyonu 12 Ağustos 1938 tarihli alan çalışmasında gösteren bir gazete haberinden ayrıntı (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1938: 1).

Sedat Çetintaş ve Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı

Tarih	Üyeler	Koruma Taraftarları	Yıkım Taraftarları	Karar
9 Ağustos 1938 (ilk toplantı)	Vali Muhittin Üstündağ (Komisyon Başkanı) Cumhuriyet Savcısı Hikmet Onat İbrahim Hakkı Konyalı Üniversite Profesörleri Heyeti adına Mükrimin Halil Yamaç Türk Tarih Kurumu adına Sivas Mebusu Prof. Şemsaddin Günaltay Eski Eserleri Koruma Encümeni adına Efdaleddin Tekiner Müvekkel Genel Müdürü Aziz Ogan Millî Eğitim Bakanlığı adına sarayın rolövesini almış yüksek mimar Sedat Çetintaş Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ	Mükrimin Halil Yamaç Şemsaddin Günaltay Efdaleddin Tekiner Aziz Ogan Sedat Çetintaş Osman Şevki Uludağ	Muhittin Üstündağ (Komisyon Başkanı) Hikmet Onat İbrahim Hakkı Konyalı	
12 Ağustos 1938 (TTK üyelerinin yapılan toplantısı)	TTK üyeleri TTK Genel Sekreteri Prof. Muzaffer Göker Kurum Sekreteri Ulaş ile; Prof. Yusuf Ziya Hikmet Bayır Mebus Yahya Kemal Bayarlı Mebus Osman Şevki Uludağ	Fuat Köprülü İsmail Hakkı Uzünçarsılı Hikmet Bayır	Yusuf Ziya Ali Muzaffer Göker	Oy birliği ile yapının tarihte adı geçen İbrahim Paşa Sarayı olduğuna karar verilmiştir.
15 Ağustos 1938	Türk Tarih Kurumu adına Sivas Mebusu Prof. Şemsaddin Günaltay Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ Eski Eserleri Koruma Encümeni adına Efdaleddin Tekiner Müvekkel Genel Müdürü Aziz Ogan Millî Eğitim Bakanlığı adına sarayın rolövesini almış yüksek mimar Sedat Çetintaş Cumhuriyet Savcısı Hikmet Onat Akademi Millî Mimari Semineri öğretmeni yüksek mimar Sedat Hakkı Eldem İstanbul Vakıflar Mimarı Vasfi Arkeoloji Müzesi mimarı Kemal Altan o zamanki Adalet Sarayı projesini hazırlamış Asım Kömürçü Akademi hocalarından modernist Arif Hikmet Belediye İmar Müdürü Ziya Kocacınan Belediye Harita Müdürü İstanbul Bayındırlık Müdürü Mebus Salah Cimcoz İbrahim Hakkı Konyalı Belediye Meclisçüsü Osman Nuri Erşin (çekimsiz)	Şemsaddin Günaltay Osman Şevki Uludağ Efdaleddin Tekiner Aziz Ogan Sedat Çetintaş	Hikmet Onat Sedad Hakkı Eldem İstanbul Vakıflar Mimarı Vasfi Kemal Altan Asım Kömürçü Arif Hikmet Belediye İmar Müdürü Ziya Kocacınan Belediye Harita Müdürü İstanbul Bayındırlık Müdürü Mebus Salah Cimcoz İbrahim Hakkı Konyalı	Yapının yıkımı uygun bulunmamıştır.

Şekil 10: İbrahim Paşa Sarayı için kurulan ilk komisyonun faaliyetleri.

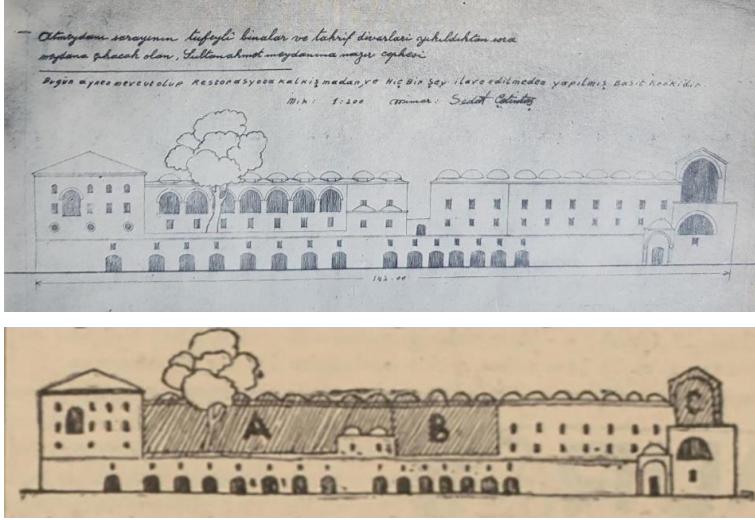
Vali başkanlığındaki komisyonun seçtiği mimarlardan istenen rapor mühendis Ziya Kocacınan, İstanbul Vakıflar mimarı Vasfi (Egeli), Arkeoloji Müzesi mimarı Kemal Altan, Akademi Millî Mimari Semineri öğretmeni yüksek mimar Sedat Hakkı Eldem ile mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından hazırlanmıştır (Çetintaş, 17 Ağustos 1938: 7). 1938 yılında İbrahim Paşa Sarayı hakkında belediyede yapılan üçüncü ve son toplantı 15 Ağustos'ta gerçekleşmiş ve yapının akıbeti için oylama yapılmıştır. Yapının korunması için oy kullanan beş kişi Şemsaddin Günaltay, Osman Şevki Uludağ, Efdaleddin Tekiner, Aziz Ogan ve Sedat Çetintaş'tır. Oylama sonucu 11'e 5 yapının yıkımı uygun görülmüştür. Yapının yıkılması yönünde komisyondaki diğer yüksek mimarlar (Hikmet Onat, Sedat Hakkı Eldem, Vasfi Egeli, Kemal Altan, Asım Kömürçü ve Arif Hikmet), Belediye İmar Müdürü, Belediye Harita Müdürü ve İstanbul Bayındırlık Müdürü olan üç yüksek mühendis; mebus Salah Cimcoz; İbrahim Hakkı Konyalı oylarını kullanmıştır. Oylama sonucunun ardından eleştirilerinde Çetintaş, yüksek mimarlar için eski eserlerden anlamadıkları veya kişisel çıkar nedeniyle tarafsız kalamadıklarını yazmıştır (Çetintaş, 2011: 441; Çetintaş, 3 Ekim 1947: 1, 6; Çetintaş, 2011, s. 403; Cumhuriyet, 17 Ağustos 1938: 8). Ayrıca Vali Muhittin Üstündağ'ın kararı hızlandırmak için tüm üyeler bulunmamasına rağmen, o gün orada bulunanlar ile oylamayı yaptığını da belirtmiştir. Çetintaş, toplantılarda Hikmet Onat ile akıl hocası olarak nitelediği İbrahim Hakkı Konyalı'nın

uzmanları susturmak için hep yüksek perdeden konuştuklarından da bahsetmektedir (Çetintaş, 3 Ekim 1947: 6). İbrahim Paşa Sarayı üzerine 2012 tarihli bir kitabı olan Prof. Dr. Nurhan Atasoy 2016 yılındaki bir röportajında İbrahim Hakkı Konyalı'nın, Çetintaş'ın tespitlerini geçersiz kılmak için İbrahim Paşa Sarayı üzerine bir kitap yazdığını; ancak taraflı dilinden ötürü kitabın bilimsel olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir (Atasoy, 2016).

Alınan kararın ardından İstanbul İmar Müdürü Yüksek Mühendis Ziya Kocainan oylama ile aynı tarihli bir beyanatında yıkılmak istenen sarayın değersizliğinden bahsetmiş ve bölgenin değerlendirilmesi için yıkılıp yeniden yapılması gerektiğini söylemiştir. Kocainan sarayın değersizliğini dört kriter üzerinden açıklamıştır⁹. Çetintaş gecikmeden Kocainan'ın sözlerine cevap vermiş ve cevabında bu yapıda eksik olarak gösterilen noktaların tamamının mevcut olduğunu, eksik olduğu düşünülenlerin/görünmeyenlerin bir kısmının ise yapının temizlenmesinin ardından ortaya çıkacağını ifade etmiştir (Çetintaş, 18 Ağustos 1938: 5). Bir polemige dönüşen karşılıklı gazete yazılarında Ziya Kocainan 20 Ağustos 1938 tarihli Yeni Sabah gazetesinde (Kocainan, 20 Ağustos 1938: 4) saray için bir cephe önerisi getirmiş, sebep olarak da Çetintaş'ın çizimlerinin belediye'deki toplantılar sırasında incelenerek çizimlerde eksiklikler bulunmasını göstermiştir (Şekil 11). Çetintaş ise, vali ve belediye başkanının başkanlığındaki toplantılarda sunduğu raporun okunmasının sonraki toplantıya bırakılması, rölöveleri ve raporu hakkında kendisine soru sorulmaması ve sorularının yanıtız kalması üzerine sonraki toplantıları katılmayarak protesto ettiğini belirtmiştir (Çetintaş, 21 Ağustos 1938: 6). Bu yazısını şaka ile karışık bir iğneleme ile bitirmiş; Kocainan'ın krokisini Çetintaş'ın rölövesinin üzerinden çizdiğine işaret etmiştir.

---

⁹ Çetintaş'ın aktardığına göre bu kriterler kısaca: 1-Yerine uyarak etrafıyla bir ahenk teşkil etmek. 2-Plan, hacim, hulasâ kompozisyon itibarıyla değeri olmak. 3-İnşaat ve malzeme bakımından değeri olmak. 4-Tezyinî ve renk bakımından değeri olmak.

Şekil 11: İbrahim Paşa Sarayı'nın 1938 yılı cephesi (Çetintaş, 1939: 17) ve altında Ziya Kocainan'nın hazırlayarak yayınladığı İbrahim Paşa Sarayı cephesi (Kocainan, 20 Ağustos 1938: 4).

Osman Şevki Uludağ da 8 Ağustos 1949 tarihinde bir yazı yayınlamış, yazısında bu polemik sırasında Türk Tarih Kurumu'nu, dolayısıyla Atatürk'ü temsil eden Günaltay'ın yüksek perdeden konuşan Cumhuriyet Savcısı'na verdiği sert cevaptan bahsetmiştir (Uludağ, 8 Ağustos 1949)¹⁰.

Sedat Çetintaş'ın başlattığı araştırmalar, çalışmalar ve gazetelerde yazdığı yazılarla kamuoyuna yansıyan İbrahim Paşa Sarayı'nın yeniden keşfi ve gazetelerde bu keşifle ilgili araştırma belgeleri ile çizimlerin yayınlanması; ilk komisyondan çıkan yıkım kararının ardından kamuoyunda bu karara karşı tepkilere neden olmuştur. Türk Tarih Kurumu divan üyeleri, İbrahim Paşa Sarayı'na incelemelerde bulunmak üzere geldikten ve bu yapının İbrahim Paşa Sarayı olduğunu oy birliği ile kabul ettikten sonra sonuç

¹⁰ Komisyon toplantıları sırasında yaşanan sert polemiklerden 12 Temmuz 1949 tarihli Yeni Sabah Gazetesi'ndeki yazısında Sedat Çetintaş da bahseder (Sedat Çetintaş, Sayın Başbakanımıza İkinci Açık Mektup, Yeni Sabah, 12 Temmuz 1949: 2.). Burada bahsi geçen Şemsettin Günaltay dönemin başbakanıdır ve Çetintaş'ın 16 Ocak 1951 tarihli Son Saat Gazetesi'ndeki ifadesine göre İbrahim Paşa Sarayı/Atmeydanı Sarayı'nın ortaya çıkarılarak korunması için bizzat Atatürk'ten emir almıştır (Çetintaş, 2011: 440-443).

Başvekalet'e bildirilmiş, Başvekalet niteliksiz eklerin ayıklandıktan sonra tekrar değerlendirilme yapılmasını bir tezkere ile bildirmiştir. Bu değerlendirme sonucunda saray yapılarının korunmasına ya da yıkılmasına karar verilmesi uygun görülmüştür. Böylece Vali Muhittin Üstündağ'ın başkanlığında komisyonun aldığı karar geçerliliğini yitirmiştir. Sarayın öncelikle eklerinin yıktırılıp ana binanın ortaya çıkarılması Türk Tarih Kurumu heyeti tarafından da uygun görülmüş, Mustafa Şekip Tunç Cumhuriyet gazetesinin 2 Eylül 1938 tarihli nüshasındaki "Kültür Muhiti" başlıklı makalesinde bu zaferi alkışlamıştır (Çetintaş, 4 Ekim 1947:1, 3; Tunç, 2 Eylül 1938: 3). 1938 tarihli raporda ana yapının ortaya çıkarılması ve kullanımı için etnoğrafya müzesi veya devlet arşivi gibi binanın mimari ve tarihine uygun kullanımlar önerilmektedir (Çetintaş, 17 Ağustos 1938: 7). İlerleyen zamanlarda Arkeoloji Müzesi Binası'nın kendisine göre değersiz bir yapı olmasından dolayı yıkılmasını öneren Çetintaş, bu yapının kaldırılması ile eserlerin İbrahim Paşa Sarayı'nda sergilenmesini de başka bir seçenek olarak sunmaktadır (Çetintaş, 17 Temmuz 1942: 2). Eklemelerin yıkılmasına dair kararı imzalayan Bakanlar Kurulu üyeleri Başbakan Celal Bayar, Maarif Bakanı Saffet Arıkan ve Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'dur (Çetintaş, 2011: 403). Türk Tarih Kurumu'nun bu karardaki rolünün o zamanlar Atatürk'ün emri anlamına geldiğini Çetintaş sevinerek eklemektedir.

Gelişmelerden kısa süre sonra vefat eden Atatürk'ün yerine geçen İsmet İnönü, İstanbul İmar Planı'nın Sultanahmet'e dair kısmını onaylamıştır. Komisyonda alınan sarayın eklerinin yıkılmasına yönelik karar uygulanmamış, yıkım doğruca Mimar Sinan'ın eklediği büyük salondan başlamıştır. Yıkım sırasında sıkı önlemler alındığını ve içeriye görevliler dışında kimsenin kabul edilmediğini söyleyen Sedat Çetintaş durmamış, dışardan görebildiği bölümleri gün gün fotoğraflarla belgelemeye çalışmıştır (Çetintaş, 4 Ekim 1947: 3; Uludağ, 8 Ağustos 1949). İbrahim Paşa Sarayı'nın korunması konusunda çaba harcayanlardan biri olan Osman Şevki Uludağ, milletvekili olması sayesinde şantiye alanına girerek içeriden belgelemeler yapabilmıştır. Ancak bu aşamada Sinan'ın inşa ettiği Türk salonları kaybedilmiştir (Çetintaş, 4 Ekim 1947: 3).

Uludağ'ın aktardığına göre; Günaltay'ın Atatürk'e "... *Bütün emelim, sivil mimarimizin bakiyesi olan bu eserin restore edilerek gelecek nesillere devredilmesini temin etmektir*" yazan raporunu verdiği sırada sarayın Sinan'ın yaptığı elçi köşkü ile büyük salonu yıkılmıştır. Günaltay uygulamanın başına geldiğinde fikirlerinin değiştiğini söyleyen Uludağ, sarayın bir kısmının yıkılmasını bir fesat eseri olarak görmektedir. Asım Kömürcü'nün imzaladığı ve Prost'un hazırladığı plana göre, Adliye ve Belediye Saraylarının İbrahim Paşa Sarayı'ndan 30 m geride inşa edilmesi planlamıştır. Böylece İbrahim Paşa Sarayı yıkılarak Bizans/Doğu Roma Hipodrom'u ortaya çıkarılacaktır (Uludağ, 8 Ağustos 1949).

Sedat Çetintaş'ın ifadesine göre "Çinili Köşk ile Baltacılar Dairesi arasındaki, Kalfa Yeri veya Kalfa Meydanı olarak anılan Osmanlı başmimarlık ofisinin yerinde, o dönemde yarım asırlık bir bina olan Arkeoloji Müzesi" bulunmaktadır. Çetintaş çeşitli nedenler öne sürerek bu yapının da kaldırılması gerektiğini zaman zaman gündeme getirmiştir. Konuyla ilgili Akademi yıl sonu sergisinde Milli Mimari Semineri salonunda sorumlu profesöre, ki İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılması yönünde oy kullanan Eldem'dir (Ödekan, 2004: 30), fikri sorulduğunda alınan cevap "Öyle rastgele binaları yıkacak kadar zengin değiliz efendim" olmuştur (Çetintaş, 14 Nisan 1943: 2). Anlaşılan o ki bu cevabı, İbrahim Paşa Sarayı'nın meydana şeref verecek nitelikte (Çetintaş, 17 Ağustos 1938: 7) olduğunu düşünse de yıkılması yönünde oy kullanan Eldem'e yüklenmesi için Çetintaş'a bir fırsat vermiştir (Çetintaş, 14 Nisan 1943: 2).

İlk komisyondaki uzman heyeti, sundukları tüm bilimsel verilere ve gerçekçi yaklaşımlara, hatta Çetintaş'ın olayı basına taşıyıp Hüseyin Cahit Yalçın'ın Yeni Sabah'ta, Yunus Nadi Abaloğlu'nun Cumhuriyet'te, Asım Us'un Vakit'te desteğini alan (Çetintaş, 3 Ekim 1947: 6; Çetintaş, 2011: 345) bir kamuoyu oluşturmaya rağmen azınlıkta kalmıştır. Birinci aşamada komisyonda alınan karara göre niteliksiz ekler değil, yıkıma ön ayak olan kişilerin istediği kısımlar yıkılmıştır. Aslında söz konusu sarayın komisyon kararınca tarihi yönden kıymetli olduğu ve yıkılmasının doğru olmadığı yönünde bir görüş mevcuttur (Cumhuriyet, 20 Ağustos 1939; Erkün, 22 Ağustos 1939: 7). Azınlıkta kalan komisyon üyelerinin savunduğu

fikrin geniş yankı bulması, Çetintaş'ın ısrarla oluşturduğu kamuoyu sayesinde yayıldığı düşünülebilir. Çünkü Çetintaş'ın gazetelere yansıyan yazıları ile saraya ait plan ve cephelere referanslar verilmektedir. Ayrıca savaş sonrası ekonomisinin şartları içinde, uygulanması planlanan istimlak ve yıkımın maliyeti de dönemin yazılı basınının manşetlerinde tartışma konusu edilmiştir (Yeni Sabah, 1 Ekim 1938: 1, 5.; Yeni Sabah, 22 Eylül 1947: 1, 5.). Büyük miktardaki harcamaların söz konusu olması, Saray'ın kamuoyunu ilgilendirmesinin bir başka boyutudur. Fakat sonrasında yapının yıkılması tekrar gündeme gelmiştir.

İki yıl sonra yeni bir girişim ile sarayın kalan kısımlarının da ortadan kaldırılması için harekete geçilmiştir. İkinci yıkım girişimi, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından, Çetintaş'ın kendisi ile iletişime geçmesi sayesinde durdurulmuştur (Çetintaş, 6 Ekim 1947: 1, 3). Çetintaş 5 Şubat 1948 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında yıkımın durdurulmasının ardından İbrahim Paşa Sarayı'nı, yanında Aziz Ogan ve Tahsin Öz ile birlikte ziyaret eden Hasan Ali Yücel'in doğru karar verdiğini söylediğini aktarmıştır (Çetintaş, 2011: 346).

Hasan Ali Yücel'in İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkımını durdurmasının üzerinden yaklaşık on yıl geçmişken, tekrar bir yıkım girişiminde bulunulmuştur. Bu dönemde Prost Planı'nda İbrahim Paşa Sarayı'nın yerine Adliye Sarayı'nın inşa edilmesinin uygun görülmesi üzerine bir yarışma açıldığını ancak yerin darlığının hiçbir projenin seçilememesine neden olduğunu Çetintaş aktarmıştır (Çetintaş, 2011: 346). Ayrıca Çetintaş 16 Eylül 1947 tarihli gazetelerde demeci yayınlanan İstanbul Bayındırlık Müdürü İsmail Devletkuşu'nun, Mimar Vedad Bey'in Meşrutiyet yıllarında yapmış olduğu Tapu Dairesi'nin arkasında kalan sultan dairesini *fil ahırı* olarak nitelediğini ve sözlerinin devamını "... İbrahim Paşa Sarayı dışında kalan binaların yıkılması ve sarayın da esaslı şekilde restore edilmesi kaydıyla..." şeklinde getirdiğini belirtmektedir (Çetintaş, 6 Ekim 1947: 3). Buradan sarayın 1939 yılındaki harem dairesi yıkımından ayakta kalan sultan dairesinin *restorasyon* adı altında yıkımı için Bayındırlık Bakanlığı'nın hamlesinin söz konusu olduğu çıkarımında bulunan Çetintaş'a göre Devletkuşu'nun 1938 tarihli bir gazete demecindeki "... birkaç harap duvara kubbeye

mukabil Adalet Sarayı ihtiyacı bakımından yıllardan beri mustarip İstanbul'a Adalet sarayı yapılacak, bu güzel vesile ile de hakiki İbrahim Paşa Sarayı tamir edilerek meydana çıkarılacak..." sözleri yukarıdaki sözleri ile tutarlıdır (Devletkuşu, 25 Eylül 1947: 3). Olayları kamuoyuna yansıtan Çetintaş 27 Eylül 1947 tarihli yazısında bu yıkıcı tahripler sonucu hangi sarayın kalıp da restore edileceğini sorgulamaktadır (Çetintaş, 23 Eylül 1947: 3). Bununla birlikte Devletkuşu ile Çetintaş arasında yazılı basında yaşanan küçük polemikten, Devletkuşu'nun konuyu büyötmek yerine İstanbul'un ihtiyaç duyduğu Adalet Sarayı'nı bir an önce tamamlamak için çalıştığı anlaşılmaktadır (Devletkuşu, 5 Ekim 1947: 5).

Saray hakkında gelişen, kendi deyimiyle *acı* olaylardan Yunus Nadi de bahsetmektedir (Çetintaş, 23 Eylül 1947: 3). Olayın yaşandığı günlerde Yunus Nadi kendi gazetesi Cumhuriyet'te sarayın tamamen yıkılıp, ileride yerinde hiçbir zaman bir saray olmadığını bile iddia edileceğine dair yazısına "*İbrahim Paşa Sarayı – Saray denilen binayı yıkacaklar, yok edecekler, sonra da 'İşte görüyorsunuz ya... Burada saray maray yok' diyecekler*" (Abalıoğlu, 22 Ağustos 1939: 1) şeklinde başlık atmıştır.

İbrahim Paşa Sarayı'nın ayakta kalan sultan dairesini İstanbul İmar Planı çerçevesinde Adalet Sarayı'nın inşasını gerçekleştirmek amacıyla yıktırmak isteyen ve bunun için bir bilim kuruluna ihtiyaç duyan dönemin Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı 3 Haziran 1947'de İstanbul'da tekrar bir komisyon toplamıştır (Çetintaş, 31 Aralık 1950: 3). İncedayı'nın kurduğu üçüncü komisyondaki bilim ekibinde yer alan Çetintaş'tan başka Prof. Albert Gabriel, şair ve tarihçi Yahya Kemal Beyatlı, tarihçi Prof. Mükrimin Halil, arkeoloji profesörü Arif Müfid Mansel ile Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz sarayın varlığını ve korunmasını Çetintaş'a katılarak savunmuş, Adalet Sarayı'nın İbrahim Paşa Sarayı yıkılarak üzerinde yükselmesine karşı çıkmıştır (Çetintaş, 2011: 348). İlk komisyonda da yer alan ve sarayın korunması yönünde görüş bildiren Aziz Ogan ile Reşit Saffet'in bu tarihte sarayın yıkılmasını uygun bulması ilginçtir (Çetintaş, 31 Aralık 1950: 3).

Şemsettin Günaltay'ın Malta Köşkü demecindeki Adliye ve İbrahim Paşa Sarayları hakkındaki sözlerini değerlendiren Çetintaş Başbakan'a yazdığı açık mektubunda, tarih profesörü ve zamanında Türk Tarih Kurumu'nu temsilen İbrahim Paşa Sarayı'nın korunması için çaba sarf etmiş olan Başbakanın, İstanbul'un 500. fetih yıldönümünde İstanbul'a İbrahim Paşa Sarayı gibi bir değeri armağan etmek istediği çıkarımında bulunmakta; ya da daha büyük ihtimalle bu yönde yol göstermektedir (Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2). Çetintaş'ın 6 Ağustos 1949 tarihli Yeni Sabah Gazetesi'ndeki yazısında aktardığına göre; o yıllarda Çetintaş'a karşı görüşte olan çevre de artık yapının değerini kabul etmiş, sarayın yıkılması gerektiğine yönelik karara 1938 yılında imza atmış mimarlardan Asım Kömürcüoğlu dahi fikrinden dönerek yayınladığı bir broşür ile yapının korunması gereğini savunmaya başlamıştır. Ancak önerildiği gibi, saraydan kalanların yeni yapılacak bir binaya bağlanması, Çetintaş'ın deyişiyle "yıkılarak kaburgaları ortaya çıkarılmış cinayet izlerini maskeleyen" olacaktır (Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2). Çetintaş'a göre uygun olan tek şey İbrahim Paşa Sarayı'nın mimari ve tarihi kimliğine saygı göstererek etrafını istimlak etmek ve yapıyı kendi başına restore ederek işlevlendirmektir. 1938 tarihli raporda önerildiği gibi ve o gün de ihtiyaç olan bir arşiv veya bir milli müze söz konusu yapı grubu için oldukça uygun işlevlerdir.

Yüksek Mimar Sedat Çetintaş'ın zaman zaman sert çıkışları olmakla birlikte, yazılarında genellikle yumuşak ve tatlı bir dille ikna yöntemlerini denediği görülmektedir (Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2). 14 Kasım 1950 tarihli Vatan Gazetesi'nde Gabriel'in, ortada bir sebep ve kendisinin konu ile doğrudan ilgisi olmadığı halde Adalet Sarayı'nın modern bir ihtiyaç olduğundan dolayı inşaatının geri kalmaması gerektiğini yazdığı ve Çetintaş'ın 31 Aralık 1950 tarihli Son Saat Gazetesi'nde "İlimde Tezad Olmaz" başlıklı yazısında aktardığı "...siz Bizans uzmanlarının sözlerine bakmayınız, burada Adalet sarayı pekala yapılabilir" şeklindeki ibaresi Çetintaş'ı kızdırmıştır. Bakanlara açık mektup şeklindeki, fikir değişikliğini açıklayan bu gazete yazısı nedeniyle artık 60 yaşını doldurmuş olan Çetintaş, takındığı sert tavrı ile Gabriel'in üst kademelerden bir çıkar ya da beklentisi olup olmadığını sormaktan

çekinmemiştir (Çetintaş, 31 Aralık 1950: 3). Bu yıllarda Çetintaş, kişi özelindeki eleştirilerine devam etmektedir. Günaltay'ın sarayın korunması, restore edilerek gelecek nesillere bırakılması gerektiği yönünde oy kullandığı komisyonda bu görüşe karşı duran bir yüksek mimarın, 1949 yılında Eski Eserleri Koruma Encümeni tarafından başkan seçilmesini acıklı bulduğunu 16 Ocak 1951 tarihli Son Saat Gazetesi'ndeki yazısında yazmaktadır. Eski eserler hakkında ciddi bir bilgiye sahip olmamakla itham ettiği Eldem'in; İbrahim Paşa Sarayı konusu açıldıkça encümen azalarından bazılarını uzmanmış gibi gazetelerde konuşturduğunu ve en sonunda kendisinin "*Çıkan Bizans eserleri kıymetlidir. Fakat projemde yapacağım ufak tadilatla bunların üzerine Adalet Sarayı'nı yaparım ve yapılacak sarayın bodrum katında bu eserler korunmuş olur*" diye açıklamada bulunduğunu söyleyen Çetintaş, böyle bir eski eser korumasını ise koruma olarak görmemektedir¹¹.

Yıkım ve sarayın toprağa gömülü haldeki alt kat kalıntılarının sökümü devam ederken, sitemini açığa vuran Çetintaş, kimi nereye şikayet edeceğini merak ettiğini belirtmektedir (Çetintaş, 2011: 443). Çünkü İbrahim Paşa Sarayı'nın varlığını kabul ettirebilmek ve sürdürülebilmek adına gidebileceği her yere gitmiş; bakanlara, başbakana ve hatta Cumhurbaşkanlarına ulaşmıştır. Tüm bu çabalara rağmen sarayın yıkılması tekrar tekrar gündeme gelmeye devam etmiştir

5. İstanbul İmar Planı'nda Adalet Sarayı'nın Yeri ve İki Sarayın Boğuşması¹²

İbrahim Paşa Sarayı'nın bulunduğu adada yer alan ve kamuoyu gündeminde Çetintaş'a göre kasten "*hapishane*" olarak anılan yapı

¹¹ Aslında bu yöntem günümüzde belirli koşullar altında ve belirli örneklerde olumlu karşılanan bir koruma yöntemidir. Yöntemin kabul edilebilir olması ve yeni yapının bodrumunda sergilenebilmesi için mevcut yapının halihazırda ağır hasarlı veya tamamına yakınının kaybedilmiş olması gerekmektedir. Ranta yenik düşen bu yöntem koruma uzmanlarınca o zaman da kabul edilmemektedir. İbrahim Paşa Sarayı için ise yapının tüm katlarının mevcut olmasından dolayı Çetintaş'ın söylediği gibi bu yöntemin günümüzde de kabul edilebilmesi mümkün görünmemektedir.

¹² Sedat Çetintaş, İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılarak yerine Adliye Sarayı inşa edilmesi konusunda bu tabiri sıklıkla kullanmaktadır.

grubunun, Prost Planı'nda yıkılması öngörülmüştür. Plan dahilinde yapı adasındaki İbrahim Paşa Sarayı, sarayın müstemilatları, tapu daireleri, yanındaki Ticaret Mektebi, arkasındaki Güzel Sanatlar Mektebi ve Sedefkar Mehmet Ağa'nın inşa ettiği medrese, imaret, darüşşifa gibi 17. yüzyıl Türk eserleri kaldırılarak ortada nazar boncuğu gibi sadece Sultanahmet Camii ile Ayasofya'nın bırakılması planlanmıştır. Ayaktaki pek çok Türk eserini kaldırmayı öneren aynı imar planı, alandaki arkeolojik Bizans eserlerinin korunmasına ise geniş yer ayırmıştır (Çetintaş, 2 Ağustos 1939: 2). Döneminde Çetintaş tarafından sert eleştiriler getirilen bu yaklaşım, yukarıda bahsedilen koruma yöntemi gibi, günümüzdeki koruma yaklaşımı tarafından da doğru karşılanacak bir karar olmayıp, dönem eserlerine ve kentin tarih katmanlarına saygı gösteren koruma yaklaşımları daha uygun bulunmaktadır. 2 Ağustos 1939 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki yazısıyla Çetintaş, 1938 yılında Atatürk'ün önerdiği gibi ek binalarının yıkılıp sarayın en sona bırakılarak tekrar değerlendirilmesini önermiş, koruma kavramlarına uyan bir orta yol bulmaya çalışmıştır (Çetintaş, 2 Ağustos 1939: 2).

Kendi deyimıyla, yazılarını yayınladığı gazete olan Cumhuriyet Gazetesi haricinde aleyhine yazı çıkmayan hiçbir matbuat kalmayan Çetintaş mücadelesinden vazgeçmemiştir. İlk komisyondan çıkan ayıklama kararıyla birlikte Çetintaş, hapishanenin değil özgün sarayın yıkımına başladığını, elçiler salonunun mahvedildiğini, harem dairelerinin kubbelerinin delindiğini, avlu revaklarının kemerlerinin yıkıldığını tespit etmiştir (Çetintaş, 2011: 426). Atatürk'ün vefatını izleyen bu dönemde sarayın niteliklerinin dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'ye doğrudan aktarılmasıyla yapının geri kalanının kurtarılacağı fikri Çetintaş'a bir çare olarak görünmüş olabilir. Çünkü Türk Tarih Kurumu üyelerine açık mektup şeklindeki 18 Ağustos 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında bu fikirden ilk kez bahseden Çetintaş'ın, Cumhurbaşkanı ve Kurum üyelerinin konuya dikkatini çekmeyi amaçladığı hissedilmektedir (Çetintaş, 18 Ağustos 1938: 5).

Prost'un hazırladığı planda Atmeydanı ve çevresi, Cumhuriyet Anıtı'nın dikileceği yer ve devlet yapılarının yoğunlaştığı bir devlet

mahallesi olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle meydandaki tüm ekleriyle birlikte sarayın da yıkılması gerektiği şeklinde genel bir görüş mevcuttur. Ancak Çetintaş, Prost'un burayı bir devlet mahallesi olarak kurgulamasının, konumu gereği de uygun olmadığını, zira bu meydanın halkın devlet dairelerini rahatça kullanabileceği şekilde kolay ulaşılabilir bir ana aks üzerinde yer almadığını söylemektedir. Prost'un hazırladığı plana göre ana aks ve en önemli bulvar, Yenikapı'dan Taksim'e uzanan Atatürk Bulvarı iken, devlet dairelerini Sultanahmet'te toplamak Çetintaş'ın deyiimiyle *gariptir* (Çetintaş, 1939: 39). Çetintaş, vazgeçilmesi gereken bu yıkım fikrine karşı İbrahim Paşa Sarayı'nın korunmasını savunurken büyük bir hatayı önlediğine inanmaktadır. Binbirdirek Sarnıcı, İbrahim Paşa Sarayı ve Firuzağa Camii arasında inşa edilmek istenen Adalet Sarayı'nın buradaki eski eserler için tuzak olacağını dile getiren Çetintaş, Adalet Sarayı'nın buradaki kısıtlı alana sığdırılması için bazı önlemlerin alınıp, binanın kadrosunda ve projesinde küçültmelere gidileceği konusunda da önemli bir öngöründe bulunmaktadır. Adliye Kurumu'nun yeni gelişen bir kurum değil, olgunlaşmış ve daha küçülmek yerine sürekli büyüyecek bir kurum olduğunun altını çizen Çetintaş buraya, küçültülmesi planlanan bir Adliye Sarayı yapılsa bile ileride genişlemesi gerektiğinde, çevresindeki yapıların feda edilmesinin tekrar tartışmaya açılacağını belirtmektedir. Bu durumda on yıldan uzun süredir kendisinin koruma mücadelesi verdiği İbrahim Paşa Sarayı, yıkılması gündeme getirilecek ilk yapı olacaktır. Çünkü Binbirdirek Sarnıcı'nın zaten bir Bizans yapısı olduğu için -Hipodrom'da eski Bizans hayatını sembolize etmek isteyen- Prost dahil koruyucusu oldukça fazladır; İbrahim Paşa Sarayı ise devlet tarafından pek çok kez ortadan kaldırılmak istenen ve yeni inşa edilecek Adliye Sarayı'na en yakın olan yapıdır (Çetintaş, 26 Mart 1949: 2; Çetintaş, 2011: 453). Tepkilere rağmen İstanbul İmar Planı'nda Adliye Sarayı'nın yerinde değişiklik yapılmaması (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1938: 2) da Çetintaş'ın çıkışlarının zaman içinde sertleşmesine yol açmıştır. Çetintaş'a göre Prost Planı, "*frenlenmesi gereken bir gariپ düşünceler yumağı*" haline gelmiştir (Çetintaş, 26 Mart 1949: 2).

Yazılı basında, çeşitli meslek sahiplerinden ve avukatlardan da yeni Adliye Sarayı'na yer gösterenler olmuştur. Adliye Sarayı için yer arayışı sürdüğünden 29 Eylül 1948 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki "Adliye Sarayı Niçin Yapılamıyor?" başlıklı yazısında yer önerilerinden bahseden Çetintaş öneriler arasında yangın kulesinin Haliç tarafından Sultanhamamı'na inen sırtların, Düyun-u Umumiye binasının bulunduğu ve yine Sultanhamamı'nın üstlerine kadar uzanan geniş alanın ve Atatürk Bulvarı'nın bulunduğunu aktarmaktadır (Çetintaş, 29 Eylül 1948: 2). Geçen on yıllık sürede Prost'un, çevre yapılara uyumlu şekilde tasarlanacak bir resmi daire fikrinin yerine, ayrılan bütçe ile mevcut sarayın temizlenip tamir edilmesi yönünde fikirler gelişmeye başlamıştır. Sarayın onarıldıktan sonra resmi daire olarak işlevlendirilse bile Adliye'nin bugünkü yerinde kalması ve Adliye'nin yanına postane yapılmasının kullanıcılarını daha çok sevindireceği yönünde farklı görüşler de gündemdedir. Eski İstanbul Adliye Müfettişlerinden Ali Şevket Erkün'e göre mevcut Adliye'nin yerinin daha merkezi olduğu ve Sultanahmet Meydanı'nın işyeri olmadığı göz önüne alındığında, bütün binanın tamamının Adliye'ye tahsisi ile uzun vadede tüm ihtiyaçların karşılanması mümkün görünmektedir (Erkün, 22 Ağustos 1939: 7). Çetintaş'ın aktardığına göre, Cevdet Kerim İncedayı'nın Nafia Vekili iken toplamış olduğu komisyon üyelerinden Prof. Dr. A. Gabriel, Adalet Sarayı için Hukuk Fakültesi'nin yanını göstermiştir. Yahya Kemal Beyatlı ise, Adliye Sarayı'nın o günkü Vilayet binaları yerinde yapılmasının uygun olacağı fikrini ileri sürmüştür. Fakat bir türlü Adliye Sarayı için yer bulunamamış, 1948 yılında yeni bir Bakanlar Kurulu kararıyla İbrahim Paşa Sarayı'nın kalan kısmının kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu kez Sedat Çetintaş mücadelesine bir taraftan Cumhuriyet sütunlarında Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e açık mektup yazarken, diğer taraftan o sırada toplanan Türk Tarih Kurumu Kongresi'ne başvurarak devam etmiştir (Çetintaş, 29 Eylül 1948: 2). Girişimlerinin sonuç verdiğini ifade eden Çetintaş, aslında çok da memnun değildir; zira on yıl içinde üçüncü kez İbrahim Paşa Sarayı'nın korunmasına dair karar verilmiş olması, kararın kararsızlığını göstermektedir.

O zamanlarda İstanbul'un geneli ve yeni açılan Atatürk Bulvarı oldukça düşük yoğunluklu bir imara sahiptir. Ulaşım imkânı ve Atatürk Bulvarı'nın düşük yerleşim yoğunluğundan dolayı Çetintaş'a göre Yeni Adliye Sarayı'nın yeri Atatürk Bulvarı olmalıdır. Tarihi İbrahim Paşa Sarayı ise kurtarılarak uygun bir şekilde restore ettirilip Devlet Arşivi yapılmalıdır (Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2).

6.İktidar Değişikliği

Çetintaş'ın 1950 yılından itibaren, aynı yıl mayıs ayında yapılan seçimlerden sonra artık iktidarda olmayan Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı duran bir tavır sergilediği yazılarının üslubundan anlaşılmaktadır. Dönemin Adalet Bakanı Halil Özyörük'e İbrahim Paşa Sarayı ile Adliye Sarayı'nın 1938 yılından beri süren çekişmesine son verecek bir çözüm bulunması isteğiyle açık mektuplar (Çetintaş, 26 Mart 1949: 2; Çetintaş, 12 Temmuz 1949: 2; Çetintaş, 6 Ağustos 1949: 2) yazmış olan Çetintaş, bu yıkımların olduğu dönemde Meclis'te olmasına rağmen dönemin Başbakanı Günaltay'ı dönemin Adliye Bakanını, kabine arkadaşlarını ve Halk Partisi yöneticilerini suçlamamaktadır (Çetintaş, 2011: 426-430). İbrahim Paşa Sarayı için mücadele ettiği yıllarda, Çetintaş'ın bazı kişilere başından beri sempati duyduğu, bazı kişilere ise zaman içinde sempatisini kaybettiği yazılarından takip edilebilmektedir.

15 Ağustos 1938 tarihli komisyondan çıkan İbrahim Paşa Sarayı hakkındaki "*Burada korunmaya değer tarihi bina yoktur. Baştanbaca yıktırılıp yeni binalar yapılmasının uygun*" olduğuna dair kararı aktaran Çetintaş, Atatürk'ün sarayın yıkımını onaylamasını sağlamak için durumun kılıfına uydurulmaya çalışıldığını söylemektedir. Ayrıca Çetintaş, çıkan kararın altına düşülen notta yer alan "*Buraya yapılacak yeni bina projelerinin heyetimiz tarafından tetkik ve tasvibi gerektir*" ibaresini sarayın korunmasına karşı oy kullanan kişilerin hizmetlerinin karşılığını açık açık istemeleri olarak değerlendirmekte ve eleştirmektedir (Çetintaş, 2011: 441). Çetintaş eleştirilerini 60'lı yaşlarına geldiğinde ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidardan düştüğünde basına yansıtabilmiştir. Rölöve Bürosu'ndan 1954 yılı itibariyle emekli bir yüksek mimar olan Çetintaş'ın bu dönemde kişiliğinin

daha da sertleşmiş olduğu yazılarından anlaşılabilir. Bu durum aynı zamanda tek partili dönemin politik ortamının eleştirilere çok imkan vermediğine işaret etmektedir.

Çetintaş 1950 seçimleriyle göreve gelen yeni Demokrat Parti iktidarının tarihi eserlere ve özellikle İbrahim Paşa Sarayı'na karşı daha korumacı yaklaşacağını düşünmüştür. Açık mektuplarında bu tavrı rahatlıkla görülen Çetintaş, yeni gelen yöneticilerin de geçmişte yapılan hataları anlamadıklarını 18 Nisan 1951 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında ifade etmiş, yöneticilerin değişmesinin neden kalıcı çözüm getirmediğine dair gerçekçi ve temel bir sebebe işaret etmiştir. Yeni bir partinin ve yeni bakanların işbaşına gelmiş olmasına rağmen vaktiyle bu sarayı yıkan kadrolar değişmemektedir (Çetintaş, 2011: 453). İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılması her gündeme geldiğinde yeni bir seçim yapıldığını ve iktidar ya da kabinenin değiştiğini belirten Çetintaş'a göre; seçimle işbaşına gelen yeni bakanlar, değişmeyen alt kadrolara fikir sordukları için her seçimde *yıkım* kararı tekrar gündeme gelmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son bulması bile, *imarçılık* adı altında çalışan *kör kazmanın*¹³ faaliyetine mani olamamıştır.

Yeni göreve gelen Demokrat Parti iktidarına yol göstermek ve geçmişteki hataların tekrarlanmaması adına Çetintaş, bıkmadan saray hakkında bilgilendirmeyi ve dikkat çekmeyi amaçlayan yazılarını sürdürmüştür (Çetintaş, 2011: 426-430; Çetintaş, 2011: 430-434; Çetintaş, 31 Aralık 1950: 3; Çetintaş, 2011: 451-454; Çetintaş, 2011: 440-443). Çetintaş, yıktırıldığı söylenen fakat hala bodrum kat kalıntıları duran İbrahim Paşa Sarayı kalıntı katının

---

¹³ Çetintaş'ın ilk kez 12, 14 ve 15 Temmuz 1935 tarihlerinde Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazılarında kullandığı "Kör Kazma" (Beyatlı, 2008 :127-129), Yahya Kemal'in Aziz İstanbul eserinde yer alan 26 Ocak 1921 tarihli bir makalesinden gelmektedir. Yahya Kemal eserinde Küçüksu'da Üçüncü Selim döneminden kalma karakolun yıkılışına şahit olduktan sonra kaleme almıştır. Makalesinin başlarında "*Bu şehri harap görmektense dümdüz görmekten daha çok zevk alırız*" der ve yazısını şöyle bitirir: "Medeniyete dair birçok kör itikatlarımız gibi kör kazmayı da bir tarafa bırakmalı. Ne bizim yeniliğe hayrımız oldu ne de yeniliğin bize. Bir gün olur yine 'yeni'ye vücut verebiliriz. Elverir ki bize şimdi hiçbir zararı olmayan eski binalarımız yerinde dursun..."

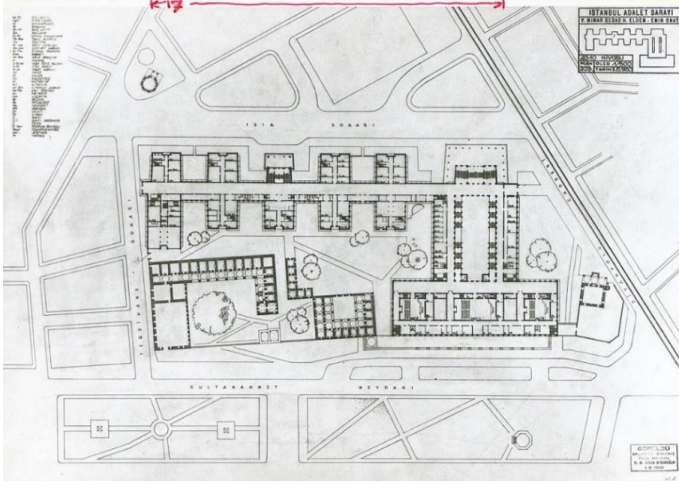
üzerine yapılacak yeni binanın inşaatı sırasında bu kalıntıların kaldırılacağını söylemektedir. Zemin tesviyesinin yapıldığı günlerde Adalet Bakanı'na yazdığı yazıda 1939 sökümünden arta kalan 1,75 m kalınlığındaki orta kat harem duvarlarının batı ve güney duvarları dinamitlenmektedir. Geriye yıkılacak bir şey kalmadan ve Atatürk'ün ölümünden kısa süre önce Bakanlık Kurulu'nca alınan kararın ve gerekçelerinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini 9 Temmuz 1950 tarihli Son Saat Gazetesi'ndeki yazısında Çetintaş kamuoyuna haber vermektedir (Çetintaş, 2011: 426-430). Çünkü Adalet Sarayı'nı Sultanahmet'te tarif edilen yerde yapmak Çetintaş'a göre İbrahim Paşa Sarayı'ndan vazgeçmektir ki geçmiş, şimdi ve gelecek müdahalelerin de saray yıkıldıktan sonra *restorasyon* olarak adlandırılması mümkün değildir. Günümüzde de belirli bir kısmı ayakta olan bir yapıyı tamamen ortadan kaldırarak sonradan restitüsyonunu yapmak veya temellerini sergilemeye çalışmak gibi restorasyon yaklaşımları uygunsuz karşılanmaktadır. Bunun yerine mevcut yapıyı/yapı kalıntılarını sağlamlaştırmaya yönelik ve yeniden kullanıma kazandıracak yaklaşımlar kabul görmektedir. Bu nedenle İbrahim Paşa Sarayı'nı bir taraftan yıkmaya çalışırken aynı anda koruyacağını ifade eden söylemler hem döneminde hem günümüzde kafa karıştırıcı olmuş ve koruma bakımından uygunsuz görülmüştür.

Adalet Sarayı da Çetintaş'ın deyimiyle pürüzsüz ve tam teşekküllü bir *saray* olması gerekirken bir boşluğa sıkıştırılmamalıdır (Çetintaş, 2011: 428). O dönemde yakın gelecekte birkaç milyon nüfusa ulaşması tahmin edilen İstanbul'da, o yılların İstanbulundakilerin Çetintaş'ın deyimiyle mecbur kalmadıkça ayak basmadığı Sultanahmet'te, tamamen arkeolojik olan bu alanda Adalet Sarayı boğulmak istenmektedir (Çetintaş, 2011: 454).

Sonuçta 1948 yılında açılan yarışma ile uzun sürecek inşa macerası başlayan Adliye Sarayı (Şekil 12) çeşitli nedenlerle tamamlanamamış, sadece Saray'ın arkasındaki kısımları kullanıma açılabilmiştir (Şekil 13). Emin Onat ve İbrahim Paşa Sarayı inceleme komisyonunda yer alan mimarlardan Sedat Hakkı

Eldem'in tasarladığı İstanbul Adliye Sarayı'nın mevcut bölümlerinin inşası 1955 yılında bitirilmiştir. Kalan kısımların inşası Eldem tarafından yeniden tasarlanmış ve 1978 yılında gündeme getirilmiş, ancak hayata geçirilmemiştir. Adliye birimlerinin 2012 yılında Çağlayan Adliyesi'ne taşınmasının ardından yapı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir. İbrahim Paşa Sarayı'nın restorasyonu ise 1973 yılında Hüsrev Tayla idaresine verilmiş ve 1983 yılında yapının müze olarak kullanımının başlamasına kadar devam etmiştir (Eyice, 2000, 347).

Şekil 12: İnşa edilmesi planlanan Adliye Sarayı'nın 1950 tarihli vaziyet planı (Salt Araştırma Arşivi, Edhem Eldem Koleksiyonu, TSHEPA09404).

Şekil 13: Adliye Sarayı'nın günümüzdeki durumu (Kültür Envanteri, Eski Sultanahmet Adliye Binası).

Yüksek Mimar Sedat Çetintaş'ın tespitlerinin ve öngörülerinin doğruluğu günümüzde daha iyi anlaşılmış durumdadır. Kentin nüfusu yirmi milyonu aşmış, alana inşa edilen Adliye Sarayı'nın yetersiz kalması sonucu adliye birimleri bu binadan taşınmıştır. İbrahim Paşa Sarayı'na restore edildikten sonra 1983 yılında, 1914 yılında Süleymaniye İmareti'nde kurulmuş olan Türk ve İslam Eserleri Müzesi taşınmıştır. Sonuçta Çetintaş'ın etnoğrafya müzesi veya milli müze olmasını önerdiği bu yapıdan kalanlar 41 yıldır müze olarak ayakta durmaktadır (Şekil 14).

Şekil 14: İbrahim Paşa Sarayı'nın günümüzdeki durumu (Kültür Envanteri, İbrahim Paşa Sarayı).

Sonuç

İstanbul'un fethinden sadece 150 yıl sonra kentin tepelerinde yer kalmadığı için bir Sinan yapısı olmasına rağmen ahşap Ahmed Paşa Sarayı yıktırılarak Sultanahmet Camii inşa edilebilmiş ve İstanbul'un ikonik silueti tamamlanmıştır. Cami inşa edilirken, Atmeydanı'na bakan İbrahim Paşa Sarayı yaklaşık yüzyıllık bir yapıdır. Çetintaş, 1938 yılında görevi gereği tanınmaz haldeki yapıyı ziyaret ettiğinde yapının önemini kavramış; tanıtmak ve korumak için elinden gelen çabayı göstermiştir. Rölövelerini almış, hakkında araştırmalar yapmış, araştırmalarını gazete sütunlarında yayınlamış ve araştırmalarının sonuçlarını kitap halinde bastırıştır.

Sarayın Çetintaş tarafından yeniden keşfedildiği zamandan itibaren yeni yapılması planlanan Adliye Sarayı, yerine yapılacağı İbrahim Paşa Sarayı'na karşı bir tehdit haline getirilmiştir. İlk komisyondaki uzman heyeti sundukları raporda tüm bilimsel verilere ve gerçekçi yaklaşımlara, hatta Çetintaş'ın olayı basına taşıyarak bir kamuoyu oluşturmaya rağmen yıkılmaması konusundaki kararda azınlıkta kalmıştır. Çetintaş'a göre, Adalet Sarayı'nı yapabilmek için İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılması gerekmemekte, inşaatı da şehircilik açısından uygun görünmemektedir. Uygulama aynı zamanda Atatürk'ün verdiği emre de ters düşmektedir. Çetintaş'a göre Adliye Sarayı'nın buradan vazgeçilerek diğer alternatifler göz önüne alınıp uygun başka bir yere inşa edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar dönemin idarecileri tarafından bilimsel temele oturtulmaya çalışılsa da; o zamanlarda bütün olarak ayakta duran dört buçuk asırlık kagir bir sarayın imar planında yıkılması öngörüldüğü için kaldırılmaya çalışılması, günümüz koruma yaklaşımı açısından da anlaşılabilir gibi değildir.

Sarayın korunup yeniden işlevlendirilmesi de 1938 yılından itibaren Çetintaş'ın aktif olarak sahada çalıştığı dönemde çok gündeme getirilmesine rağmen sözde kalmıştır. İmar planı ile ilgili gelişmeler yaşandığında, Adliye Sarayı'nın yapımı gündeme geldiğinde veya genel seçim yapıldığında bir şekilde İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkımı söz konusu olmuştur. Çetintaş her seferinde yapıyı korumak için elinden geleni gerek kamuoyunu

bilgilendirerek gerek üst makamlara ulaşarak yapmıştır. Uğraşları için “... Bizzat tehlikelere göğüs germek suretiyle ömrünü bu uğurda çalışmaya vakfetmiş bir ilim adamıdır” (Çetintaş, 2011, s. 354) şeklinde övgüler almıştır. Ancak bu övgüler onun mücadelesinin başarı ile sonuçlanmasına yetmemiştir. Bu mücadeleden öyle bunalmıştır ki, iktidar değişiminden sonra tepkisini şu sözlerinde bulmaktayız: “Kör kazma merakımız sayesinde, İstanbul şehrini 1951 yılında körler memleketinin kendisi diye payelendirmek istiyorum” (Çetintaş, 2011, s. 454). Kültürel mirasın korunması ve yeniden kullanılması Cumhuriyet’in erken dönemlerinden beri üzerinde ciddi tartışmalar yapılan ancak eski eser tahribatına bir türlü engel olamayan bir konudur. O günden bugüne konuya yaklaşımımız değişmemiştir. Dileriz ki İstanbul’a katkı yapan tüm eserler, Çetintaş’ın İbrahim Paşa Sarayı’na gösterdiği hassasiyetle yaşasın.

Kaynakça

- Abalioğlu, Y. N. (27 Ağustos 1938). Atmeydanı Sarayı İçin Bir İki Söz De Bizden. *Cumhuriyet*, 1, 3.
- Abalioğlu, Y. N. (22 Ağustos 1939). İbrahim Paşa Sarayı. *Cumhuriyet*, 1.
- Atasoy, N. (2016). Matrakçı'nın Minyatürü İbrahim Paşa Sarayı'nı Kurtardı. (S. Karagöz, Röp.) <http://www.lacivertdergi.com/soylesi/>. Erişim: 28.05 2020.
- Beyatlı, Y. K. (2008). Kör Kazma. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 127-129.
- Cumhuriyet*. (7 Ağustos 1938). Hapishane Binası İşinde Münakaşalı Bir Toplantı, 1, 8.
- Cumhuriyet*. (13 Ağustos 1938). Tarih Kurumu Heyeti İlmi Tetkikata Başladı, 1, 7.
- Cumhuriyet*. (14 Ağustos 1938). Mimarlar Heyeti, Prost'un Planına İştirak Etmeğe Karar Verdi, 2.
- Cumhuriyet*. (17 Ağustos 1938). İlmi Komisyon Dün Son Kararını Verdi, 1, 8.
- Cumhuriyet*. (20 Ağustos 1939). Kendi Kendimizi Tenkid: İstanbul'un Tarihi Siması, Adliye Vekilimizden Bir Rica.
- Çetintaş, S. (5 Haziran 1938). Kör Kazma Hortlayabilir Mi? *Cumhuriyet*, 9.
- Çetintaş, S. (5 Ağustos 1938). Atmeydanı Sarayı Hakkında-Adliye Vekilimize Açık Mektub. *Cumhuriyet*, 5.
- Çetintaş, S. (17 Ağustos 1938). İbrahim Paşa Sarayı Niçin Yıktırılmaz? *Cumhuriyet*, 7.
- Çetintaş, S. (18 Ağustos 1938). Hapishane Meselesi - İmar Müdürümüzün Dört Sözüne Cevap. *Cumhuriyet*, 5.
- Çetintaş, S. (21 Ağustos 1938). İmar Müdürümüzün İnkarı Koca Bir İtiraftır. *Cumhuriyet*, 6.

- Çetintaş, S. (1939). *Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Çetintaş, S. (2 Ağustos 1939). İbrahim Paşa Sarayı Tarihe Karışırken. *Cumhuriyet*, 2.
- Çetintaş, S. (17 Temmuz 1942). Türk İstanbul'un Yıldönümü – Fatih'in Heykellerini Dikmeden Evvel. *Cumhuriyet*, 2.
- Çetintaş, S. (14 Nisan 1943). Çinili Köşk, Arkeoloji Müzesi, İbrahim Paşa Sarayı. *Cumhuriyet*, 2.
- Çetintaş, S. (6 Temmuz 1943). Büyük Milli Şef'in Türk Sanatına Yeni Bir Hediyesi. *Cumhuriyet*.
- Çetintaş, S. (19 Eylül 1947). Adliye Sarayı'na Ait Ciddi Münakaşalar - İbrahim Paşa Sarayı'nın Tarihçesi. *Yeni Sabah*, 1, 5.
- Çetintaş, S. (23 Eylül 1947). Saray Mı, Fil Ahır Mı? *Yeni Sabah*, 1,3.
- Çetintaş, S. (3 Ekim 1947). İbrahim Paşa Sarayı Macerasının Tarihçesi. *Yeni Sabah*, 1,6.
- Çetintaş, S. (4 Ekim 1947). İbrahim Paşa Sarayı Macerasının Tarihçesi. *Yeni Sabah*, 1,3.
- Çetintaş, S. (6 Ekim 1947). İbrahim Paşa Sarayı Macerasının Dördüncü Safhası. *Yeni Sabah*, 1,3.
- Çetintaş, S. (29 Eylül 1948). Adliye Sarayı Niçin Yapılamıyor? *Cumhuriyet*, 2.
- Çetintaş, S. (26 Mart 1949). Sayın Başbakanımıza Açık Mektup. *Yeni Sabah*, 2.
- Çetintaş, S. (12 Temmuz 1949). Sayın Başbakanımıza İkinci Açık Mektup. *Yeni Sabah*, 2.
- Çetintaş, S. (6 Ağustos 1949). Sayın Başbakanımıza Üçüncü Açık Mektup. *Yeni Sabah*, 2.
- Çetintaş, S. (31 Aralık 1950). İlimde Tezad Olmaz. *Son Saat*, 3.
- Çetintaş, S. (4 Aralık 1950). Ecdad Yadigarlarından Bir Tarih Külliyesi Yıkılırken. *Son Saat*.

- Çetintaş, S. (2011). *İstanbul ve Mimari Yazıları*. (İ. Dervişoğlu, Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Develioğlu, F. (1970). Edna. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Devletkuşu, İ. (25 Eylül 1947). İbrahim Paşa Sarayı Münakaşası-Nafia Müdürü S. Çetintaş'a Cevap Veriyor. *Yeni Sabah*, 1, 3.
- Devletkuşu, İ. (5 Ekim 1947). İbrahim Paşa Sarayı Davası-Nafia Müdürünün S. Çetintaş'a İkinci Cevabı. *Yeni Sabah*, 1,5.
- Erdoğan, Ü. ve Eynallı, E. (2005). Mimar Vedat Tek. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 11, 44-55.
- Emecen, F. (2000). İbrahim Paşa, Makbul. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, 333-335. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erkün, A. Ş. (22 Ağustos 1939). İbrahim Paşa Sarayı Yıkılmamalıdır. *Cumhuriyet*, 7.
- Eyice, S. (2000). İbrahim Paşa Sarayı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, 345-347. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gürses Söğüt, S. (2021). Projects in Sultanahmet Square in the Late Ottoman Period [Bildiri], *4th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism. Alanya*. Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Antalya, 20-21 Mayıs 2021.
- Halife, M. (1976). *Tarih-i Gilmani*. (K. Su, Sad.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (1968). *Mimar Koca Sinan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi. (1983). *Çetintaş, Sedat*, C. 3, 1475. İstanbul.
- Kafescioğlu, Ç. (2019). Sokağın, Meydanın, Şehirlilerin Resmi: On Altıncı Yüzyıl Sonu İstanbul'unda Mekân Pratikleri ve

- Görselliğin Dönüşümü. *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, 1, 7-43.
- Kocainan, Z. (20 Ağustos 1938). Hapishane ve Adliye Sarayı Meselesi. *Yeni Sabah*, 4.
- Kuban, D. (1992). Sedat Çetintaş-Motivasyon ve Tutku. *Arredamento Dekorasyon*, 38, 106-107.
- Kültür Envanteri, İbrahim Paşa Sarayı. <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=39525>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2024.
- Kültür Envanteri, Eski Sultanahmet Adliye Binası. <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=183578>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2024.
- Ödekan, A. (2004). *Yazıları ve Rölöveleriyle Sedat Çetintaş*. İstanbul: İTÜ Yayınevi.
- Mekki Said (18 Nisan 1935). Mimar Sedad'la Bir Mülakat. *Cumhuriyet*.
- Salt Araştırma Arşivi, Ülgen Ailesi Arşivi, TASUDOC0718. Erişim tarihi: 21.09.2023.
- Salt Araştırma Arşivi, Edhem Eldem Koleksiyonu, TSHEPA09404. Erişim tarihi: 21.09.2023.
- TSMK H 1344, 1588, 247b-248. Nakkaş Osman ve atölyesi, "Pâpûş-ı sipâhiyân işler şehirlü tâ'ifesi", İntizami, Sûrnâme.
- Tunç, M. Ş. (2 Eylül 1938). Kültür Muhiti. *Cumhuriyet*, 3.
- Uludağ, O. Ş. (19 Ağustos 1938). Binanın Tarihi Kıymeti Olduğu Muhakkaktır. *Cumhuriyet*, 5.
- Uludağ, O. Ş. (8 Ağustos 1949). Başbakan Şemsettin Günaltay'a Açık Mektup, Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi.
- Yeni Sabah*. (1 Ekim 1938). Adliye Sarayı İstimlak Muamalatına Hız Verildi, 1, 5.
- Yeni Sabah*. (22 Eylül 1947). Adliye Sarayı, Galiba, 7 Değil, 17 Milyona Mal Olacak!, 1, 5.

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 2548-0480 (Print)/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 16 • Aralık/December 2024

Sayfa/Page: 336-373

Geliş Tarihi / Received: 14.09.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 18.11.2024

B, Şahap. (2024). Mehmet Akif Ersoy'un Şiir Dili. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 336-373.

MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİR DİLİ MEHMET AKİF ERSOY'S POETIC LANGUAGE

Prof. Dr. Şahap BULAK*

Siirt Üniversitesi

sahapbulak@gmail.com

Öz

Sadece İstiklal Marşı'nın şairi olarak değil, aynı zamanda şiire getirdiği çeşitli yeniliklerle de Türk şiirinde müstesna bir yere sahip olan Mehmet Akif Ersoy, hemen her şair gibi beğendiği şairleri örnek alarak sanat yolcuğuna çıkmış, özgün bir edebî kimlik kazanınca başta mesnevi nazım şeklini manzum hikâyeye dönüştürmek ve aruz veznini Türkçeye mükemmel bir şekilde uygulamak üzere Türk şiirine birçok yenilik getirmiştir. Yalnız şeklî yeniliklerle yetinmeyen şair, dil ve anlatım konusunda da çok önemli yeniliklere imza atmıştır. Bu sebeple kendi dönemi ve sonraki dönemlerde aydın, şair ve araştırmacıların ilgi odağı olmuş, en çok ilgi çeken yönlerinden biri de şiirlerinde kullandığı nevi şahsına münhasır dil olmuştur.

Bu çalışmada şiirlerinde bireysel konulardan ziyade genellikle toplum yaşamını olumsuz etkileyen sosyal sorunları sade, akıcı ve anlaşılır bir dille işleyen Mehmet Akif Ersoy'un şiir dili mercek altına alınmıştır. Bunun için öncelikle şairin şiir dili üzerine yapılan araştırmalar bakış açıları ve mahiyetleri bakımından ele alınmış ve bu araştırmalarda yaşanan temel sorunlar ile şairin farklı dil kullanımlarının sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra sanat yaşamı ve edebî kişiliğinden hareketle şiirlerinde kullandığı dil, sanat yaşamına etkisiyle birlikte ele alınarak bütün yönleriyle değerlendirilmiştir. Ayrıca şairin Tanzimat'tan beri süregelen dilde

*ORCID: orcid.org/0000-0002-6459-3680.

sadeleşme faaliyetlerine bakışı hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece şiirlerinde kullandığı dil, bütün yönleriyle ortaya konmaya, bu dilin kendi şiiri ve Türk şiirine katkısı belirlenmeye çalışılmış, dolayısıyla şairin ve şiirinin anlaşılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dil, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, Mehmet Akif Ersoy, Şiir Dili.

Abstract

Mehmet Akif Ersoy holds a distinctive position in Turkish poetry, not only as the author of the Independence March but also for the various innovations he introduced to poetry. Like many poets, he began his artistic journey by drawing inspiration from admired predecessors. As he developed a unique literary identity, Ersoy introduced numerous innovations, notably transforming the mathnawi verse form into a narrative poem and skilfully applying the Arabic prosody to Turkish poetry. His contributions were not limited to stylistic innovations; he also made significant advancements in language and expression. Consequently, he became a focal point for intellectuals, poets, and researchers during his time and in subsequent periods. One of the most idiosyncratic aspects of his work is the distinctive language he employed in his poems.

This study examines the language used by Mehmet Akif Ersoy in his poems, which predominantly address social issues affecting societal life rather than personal concerns, employing a straightforward, fluent, and comprehensible style. The study first reviews existing researches on Ersoy's poetry, assessing their perspectives and methodologies, and highlights the fundamental challenges and reasons behind his use of various language forms. Then, based on his artistic career and literary personality, the language used in his poems was evaluated in all its aspects, along with its impact on his artistic development. Additionally, the poet's views on language simplification movements, which began during the Tanzimat period, are discussed in the study. This study aims to reveal all aspects of the language used in his poems, determine its contribution to both his own poetry and Turkish poetry, and enhance the understanding of the poet and his work.

Keywords: Language, Turkish Poetry in the Republican Period, Mehmet Akif Ersoy, Poetry Language.

Giriş

İstanbul'un Fatih semti gibi muhafazakâr bir çevrede, müderris olan babasının dizinin dibinde büyüüp yetişen Mehmet Akif Ersoy, çocukluğundan itibaren hayata çok yönlü bakmayı düstur edinmiş; hayatı gibi, "gerçek" eksenine oturttuğu sanatını da toplumun hizmetine adanmıştır. "Kur'an'a Hitab" adlı ilk şiirini 14 Mart 1895 yılında, Mektep Mecmuasında yayımlayan Mehmet Akif, bu şiirini müteakip dinî ve ahlaki konulu bazı şiirler yazarak bunları "Resimli Gazete"de yayımlamış fakat bu şiirlerini "Safahat"adlı adlı ilk eserine almamıştır. 1897'den II. Meşrutiyet'e kadar herhangi bir şiirini yayımlamayan şair, ilk eserini 1911 yılında "Safahat" adıyla yayımlamıştır. İlk eserinden itibaren kendi hayatı ve çevresinden hareketle halkın gündelik yaşamını realist bir bakış açısıyla dile getirmiş ve çok iyi bir gözlemci olduğunu ortaya koymuştur. 1912 yılında yayımlanan "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı ikinci eserinde, düşünce dünyasında besleyip büyüttüğü İslam Birliği fikrini kâğıda dökmüştür. Bu eserinde sıradan insanların yaşamından yola çıkarak aydınlar arasında tartışılmalı ulusal ve evrensel meseleleri çok başarılı bir şekilde şiirine taşıyan Akif, bu anlamda Türk şiirinde önemli bir yeniliğe imza atmıştır.

1913 yılında yayımladığı "Hakkın Sesleri" adlı eserinde ayet ve hadislerin manzum yorumlarına yer vererek halkı bilinçli olmaya davet eden şair, aynı zamanda Balkan savaşını kaybetme sebeplerini de irdelemiştir. 1914 yılında yayımlanan "Fatih Kürsüsünde" adlı eserinde marifet ve fazilet eksenli konuları ele alan Mehmet Akif, 1917 yılında yayımlanan "Hâtıralar" adlı eserinde Berlin, Mısır ve Necid seyahatleri bağlamında Batı medeniyetinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Sanat hayatının en verimli döneminde yayımladığı "Âsım (1919)" adlı eserinde gençliğe seslenen şair, sağlam duruşlu bir fikir adamı olarak idealindeki gençlik portresini ortaya koymuştur. Hayatının ilerleyen yıllarında çektiği siyasi ve ekonomik sıkıntılar onda onulmaz yaralar açmış, bu sıkıntılar 1933'te yayımlanan "Gölgeler" adlı eserinde yer alan kimi şiirlerine

de yansımıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarının heyecanını yansıtan, kurtuluşu müjdeleyen dizelerin de yer aldığı bu eserinde hastalık, geçim sıkıntısı ve siyasi baskının derin izlerini taşıyan karamsar ve bezgin ruh halini yansıtan dinî lirik manzumeler daha geniş yer tutmuştur. Şairin söz konusu kitapları, daha sonra ilk kitabının adı olan "Safahat" adı altında birleştirilerek tek kitap haline getirilmiştir.

Edebiyat tarihindeki yerini, İstiklal Marşı'nın şairi olmaktan ziyade Türk şiirine getirdiği yeniliklerle edinen Mehmet Akif Ersoy, 1980'li yılların ortalarına kadar genellikle "İstiklal Marşı'nın Şairi" olarak anılmış, bu özelliğinin dışında pek araştırma konusu olmamıştır. Başta alt sosyo-ekonomik sınıflar olmak üzere toplumun hemen her kesiminin duygu, düşünce ve sorunlarını kendi zamanına kadar pek görülmeyen -hatta kendisinden sonra da uzun bir süre pek görülmeyecek- bir şekilde gerçeğe uygun olarak şiirlerine konu edinmiştir. İslam edebiyatının ortak nazım şekillerinden olan ve genellikle soylu kişilerin başından geçen hayallerle genişletilmiş kahramanlık ve aşk hikâyeleriyle hayat bulan Mesnevi nazım şeklini, toplumun değişik kesimlerinin gerçek hayatlarından aldığı kesitlerle onların sorunlarını konu alan Manzum Hikâyeye dönüştürmüş ve böylece toplumsal hayatın kronikleşen temel sorunlarını şiirin dolayısıyla edebiyatın konusu haline getirmiştir. Ayrıca yüzyıllar boyu Arapça ve Farsça dil kurallarını Türkçeye transfer etmek pahasına büyük emekler verilmesine rağmen Türkçeye mükemmel bir şekilde uygulanamayan aruz veznini, hayatın doğal akışı içerisinde evde, sokakta, çarşıda, pazarda kullanılan konuşma diliyle yazılmış şiirlere bile mükemmel bir şekilde uygulamayı başarmıştır. Aynı zamanda şiirin sadece yazı dilinin temelini oluşturan ve aydınlar arasında konuşulan İstanbul ağzıyla değil, aynı zamanda halk arasında gündelik yaşamda kullanılan konuşma diliyle de yazılabileceğini ortaya koymuştur.

Sadece İstiklal Marşı'nın şairi olarak değil, aynı zamanda şiire getirdiği çeşitli yeniliklerle de Türk şiirinde müstesna bir yere sahip olan Mehmet Akif, halkın gönlünde olduğu gibi edebiyat

tarihinde de halkçı ve yenilikçi kimliği ile önemli bir yer edinmiştir. Hemen her şair gibi beğendiği edebî şahsiyetleri örnek alarak sanat yolcuğuna çıkan şair, zamanla toplumcu gerçekçiliği esas alan özgün bir edebî kimlik kazanmıştır. Bu edebî kimliğini toplumun sorunlarına duyarlı aydın kimliğiyle besleyen şair, düşünceleri ve sanatıyla kısa sürede ön plana çıkmış, özellikle manzum hikâyeleriyle Türk şiirinde yeni bir çığır açmıştır. Bu kapsamda şiire birçok yenilik getiren şair, sadece şekli yeniliklerle yetinmemiş, aynı zamanda dil ve anlatım alanında da çok önemli yeniliklere imza atmıştır. Bu sebeple kendi dönemi ve sonraki dönemlerde aydın, şair ve araştırmacıların ilgi odağı olmuş, en çok ilgi çeken yönlerinden biri de şiirlerinde kullandığı dil olmuştur.

Bu çalışmada şiirlerinde bireysel konulardan ziyade genellikle toplum yaşamını olumsuz etkileyen sosyal sorunları sade, akıcı ve anlaşılır bir dille işleyen Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde kullandığı dil mercek altına alınmıştır. Bunun için öncelikle şairin şiir dili üzerine yapılan araştırmalar bakış açıları ve mahiyetleri bakımından ele alınmış ve bu araştırmalarda yaşanan temel sorunlar ile şairin farklı dil kullanımının sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra sanat yaşamı ve edebî kişiliğinden hareketle şiirlerinde kullandığı dil sanat yaşamına etkisiyle birlikte ele alınarak bütün yönleriyle değerlendirilmiştir. Ayrıca şairin Tanzimat'tan beri süregelen dili sadeleştirme faaliyetlerine bakışı hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece şiirlerinde kullandığı dil, bütün yönleriyle ortaya konmaya, bu dilin kendi şiiri ve Türk şiirine katkısı belirlenmeye çalışılmış, dolayısıyla şairin ve şiirinin anlaşılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

1. Mehmet Akif Ersoy'un Şiir Dili

Türk edebiyatında hemen her yönüyle dikkat çeken şairlerden biri, Mehmet Akif Ersoy'dur. Bu sebeple çokça araştırma konusu olmuş, bu araştırmalarda çeşitli yönleriyle tartışılmış ve şiirinin değişik yönleriyle ilgili birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu araştırmalarda en çok üzerinde durulan yönlerinden biri, şiirlerinde kullandığı dildir.

1.1. Mehmet Akif Ersoy'un Şiir Dili Üzerine Yapılan Araştırmalar

Son yıllarda araştırmacıların yoğun ilgisini çeken Mehmet Akif Ersoy, başta hayatı, edebî kişiliği ve sanatı olmak üzere çok çeşitli yönleriyle birçok araştırmaya konu olmuş, adına özel dergi sayıları çıkarılmış, bilgi şölenleri düzenlenmiş, bu çalışmalarda şairin hayatı ve sanatı çeşitli yönleriyle ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmında onun en çok dikkat çeken yönlerinden biri olan dil ve üslubu ele alınmış, şairin şiirlerinde kullandığı dil, bazen münferit olarak, bazen dil ve anlatım, bazen de dil ve üslup bağlamında incelenmiştir. Söz gelimi, Hamza Zülfikar, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiir Dili Üzerine" adlı çalışmasında onun şiir dilini münferit olarak ele almış, şiirlerindeki dil malzemesinden hareketle şairin dili hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur (1986:512-520). Necmettin Hacıeminoğlu, "Safahat'ın Dil ve Üslûbu" adlı çalışmasında şiirlerinde kullandığı dili, dil ve üslup bağlamında ele almış ve şiirlerinden verdiği örneklerden hareketle şairin konuya göre dil seçerek toplumun değişik kesimlerinin kullandığı dili şiir diline yansıttığını belirtmiştir (1970:81-112). Zeynep Korkmaz, Mehmet Akif'in dilini "Mehmet Akif Ersoy ve Türkçe" adlı bildirisinde münferit olarak (1976:25-47), "Mehmet Akif'te Dil ve Üslûp Özellikleri" adlı makalesinde ise dil ve üslup bağlamında ele alıp kronolojik olarak üç evreye ayırarak incelemiştir (1976:25-47;1986:554-564). Mustafa Uluçay, "Mehmet Âkif Ersoy'un Eserleri Üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi" adlı doktora tezinde şairin şiirlerinde kullandığı dili, dil ve üslup bağlamında ele almış, Mithat Cemal Kuntay, Eşref Edip Fergan, Fevziye Abdullah Tansel, Necmettin Hacıeminoğlu ve Zeynep Korkmaz gibi araştırmacıların görüşleri ışığında şiirlerinden örneklerle onun dil ve üslubunu ortaya koymaya çalışmıştır (2014). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Mehmet Akif Ersoy'un dil ve üslubu üzerine yapılan çalışmalarda şiir dili, genellikle üç ayrı döneme ayrılarak incelenmiş ve buradan hareketle bazı çıkarımlara gidilmiştir (Korkmaz, 1976:25-47; Korkmaz, 1986:554-564; Aktan, 2009:131-

134; Uluçay, 2014). Mehmet Akif'in şiir dilini üç ayrı döneme ayırarak inceleyen ilk araştırmacı, Zeynep Korkmaz'dır. Korkmaz, söz konusu dönemleri kesin çizgilerle ayırmamakla birlikte Mehmet Akif'in şiir dilini, şiirlerini yazmaya başladığı ilk dönem, şairliğinin gelişme ve olgunluk evresinden oluşan ikinci dönem ve Mısır'da geçirdiği son yıllarını içeren üçüncü dönem olarak üçe ayırmış; şairin sanat hayatının ilk döneminde hocası Muallim Naci çizgisinde süslü, ağır ve ağırdalı bir dil, ikinci döneminde sade ve anlaşılır bir dil, üçüncü döneminde ise birinci dönemi kadar olmasa da ikinci dönemine nispeten ağır bir dil kullandığı kanaatine varmıştır (1976:25-47;1986:554-564). Bilal Aktan, Korkmaz'ın bu kanaatinden hareketle Mehmet Akif'in şiir dili için birinci dönemi, 1895-1908 yılları arası; ikinci dönemi, 1908- 1925 yılları arası; üçüncü dönemi, Mısır'a gittiği 1925 yılından ölümüne kadar geçen süre ile sınırlamış ve Korkmaz'ın kanaatine benzer görüşler dile getirmiştir(2009:131-134). Mehmet Akif Ersoy'un dil ve üslubu üzerine doktora çalışması yapan Mustafa Uluçay da şairin dil ve üslubunu esas itibariyle Korkmaz ve Aktan'a benzer şekilde üç döneme ayırarak incelemiş, bu dönemlerle ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmuş ve bu çıkarımları şiirlerinden örneklerle desteklemiştir (2014). Bunların dışında az da olsa şairin farklı dil kullanımlarının sadece dönemlerle açıklanamayacağını, bunda işlenen konuların etkili olduğunu savunan araştırmalar da mevcuttur (Hacıeminoğlu, 1970;81-112).

İlk eserini 1911 yılında "Safahat" adıyla yayımlayan Mehmet Akif, 1912 yılında "Süleymaniye Kürsüsünde", 1913 yılında "Hakkın Sesleri", 1914 yılında "Fatih Kürsüsünde" adlı eserini yayımlamıştır. Daha sonra 1917 yılında "Hâtıralar", 1919 yılında "Âsım" adlı eserini yayımlayan şair, 1933 yılında son şiir kitabı olan "Gölgeler" adlı eserini yayımlamıştır. Görüldüğü üzere ilk dört şiir kitabını bir yıl ara ile; beşinci şiir kitabını onlardan üç yıl sonra; altıncı şiir kitabını beşinci kitabından iki yıl sonra; son şiir kitabını ise altıncı kitabından on dört yıl sonra yayımlamıştır. Eserlerinin yayımlanma tarihlerine bakıldığında sanat hayatının dönemlere ayrılarak incelenmeye pek müsait olmadığı görülür. Zira son şiir kitabı dışındaki şiir kitapları arasında geçen süreler, dönemlere

ayrılmak için yeterli değildir. Ayrıca şiirleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde sanat hayatının farklı dönemlerinde farklı dil kullanımına başvurduğu şeklinde bir kaniya varmak için yeterince malzeme olmadığı görülür.

1.2. Mehmet Akif Ersoy'un Şiir Dili Üzerine Yapılan Araştırmalarda Temel Sorunlar

Bugüne kadar yapılan çalışmalara bakıldığında Mehmet Akif Ersoy'un dil ve üslubu hakkında genel kabul gören tahliller yapılamadığı söylenebilir. Çeşitli sebepleri olmakla birlikte bu durumun en önemli sebeplerinden biri, şüphesiz bütün şiirlerinin uzun zaman boyunca tarihlendirilememesidir. Söz konusu tarihlendirme yapılamayınca bu hususta yapılan değerlendirmeler çoğu zaman afaki kalmış, genel kabul gören sonuçlara ulaşamamıştır. Bu değerlendirmelere şairin edebî hayatının farklı dönemlerinde yazdığı fakat "Safahat" adlı eserini oluşturan şiir kitaplarına almadığı şiirler de katılınca bu konuda genel kabul gören bir kaniya ulaşmak oldukça zorlaşmıştır. Neyse ki son yıllarda şairin şiiri ve sanatı ile ilgili yapılan çalışmalarla şiirlerinin tarihlendirilmesi sorunu büyük ölçüde çözülmüştür.

Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinin tarihlendirilmesi hakkındaki önemli çalışmalardan biri, belki de en önemlisi, Necmettin Turinay tarafından hazırlanan "İstiklal Marşının 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı SAFAHAT" adlı çalışmadır. Bu çalışmada yaşamından hareketle Mehmet Akif'in hayatı, sanatı ve edebî kişiliği kısaca irdelenmiş, sadece "Safahat" adlı eserine aldığı şiirleri değil, çeşitli zaman ve mecralarda yayımlanmış diğer şiirleri de ele alınarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Mehmet Akif'in bütün şiir kitaplarını bir araya getirdiği "Safahat" adlı eserine almadığı şiirleri tasnif edilerek bunların sanat hayatının farklı dönemlerinde kaleme alındığı ortaya konulmuş ve bu şiirlerinin şiir kitaplarına alınmama sebepleri ile ilgili de birtakım tespitlerde bulunulmuştur. Bu sebeple birçok açıdan önem arz eden bu eserde bilhassa şiirlerinin yazılma/yayımlanma zamanları belirlenmeye çalışılmış ve bununla ilgili şu hususlar tespit edilmiştir:

“En sondan başlayarak:

1. Şairin Mısır’da yayınladığı Gölgele’ın neşrinden sonraki şiirleri. Yani 1933’ten, şairin vefatı tarihi olan 27 Aralık 1936’ya kadar söylediği veya yazdığı şiirleri.

2. Şairin Türkiye’den Mısır’a gidip yerleştiği ve Gölgele’ın neşrine (1933) kadar geçen süre içinde kaleme aldığı şiirlerden bazılarının ilgili eserine dâhil etmediği görülebiliyor.

3. İstiklâl Marşı ve Ordunun Duası gibi Mütareke ve Milli Mücadele döneminde kaleme alınmış, fakat buna rağmen de Gölgele’e veya Asım’a (1924) dâhil edilmemiş şiirleri.

4. Akif’in ilk altı Safahat’ını yayınladığı sıralarda kaleme aldığı, aynı zamanda Sıratı Müstakim ve Sebilürreşat’ta da neşredilen, fakat buna rağmen de her hangi bir eserine dâhil etmediği şiirleri.

5. İlk çıkan eseri Safahat’tan (1911) önceki dönemlerde yazdığı şiirleri. Diğer bir ifadeyle de gençlik dönemi şiirleri!..

6. Bir de bütün bunların dışında bazı şiirleri var Akif’in. İstiklâl Marşı veya marş nitelikli diğer şiirleri gibi.” (2021:34).

Mehmet Akif’in ilk şiirlerinin önemli bir kısmını eserine almaması, genellikle birçok şairin yaptığı gibi en çok beğendiği şiirlerini bir araya getirerek ilk şiir kitabını oluşturduğu şeklinde yorumlanır. Ancak bu durum, çoğu şairin yaptığı gibi kaliteli ve seviyeli şiirlerin seçilip bir araya getirilmesinden ziyade onun düşüncelerinde dolayısıyla şiir anlayışında yaşadığı kırılmadan kaynaklanmaktadır (Turinay, 2021:34). Zira 1900’lü yılların başından itibaren sosyal sorumluluk yüklenerek toplumun sorunlarını çözmek üzere birtakım arayışlara girmesi, onda büyük kırılmaya sebep olmuş; bu kırılma, fikri alanla sınırlı kalmamış; sanatına dolayısıyla şiirlerine de yansımış ve şairin özgün bir edebî kişilik kazanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Böylece yeni bir şiir anlayışı benimseyen Mehmet Akif, realist ve natüralistlerden öğrendiklerini de kullanıp sosyal içerikli şiirler

yazmaya ağırlık vermiştir. Büyük çoğunluğu manzum hikâyelerden oluşan bu tür şiirleri, Türk şiirinin en iyi manzume örnekleri olarak kabul edilir.

Şiirlerinin tarihlendirilmesi sorunu da belli ölçüde çözüldüğüne göre Mehmet Akif'in dil ve üslubu hakkında önemli bir karar daha vermek gerekir. Şairin sanatı dolayısıyla edebî kişiliği değerlendirilirken bütün şiirleri mi yoksa sadece şiir kitaplarına aldığı şiirler mi esas alınmalıdır? Edebî kişiliğini değerlendirirken şairin sağlığında yayımladığı eserlerine dâhil etmediği şiirleri esas almak onun tercihlerini hiçe saymak anlamına gelir ki bu durum, adil ve hakkaniyetli olmadığı gibi bilimsel bir yaklaşım da olamaz. Zira söz konusu şiirleri sanat serüveninin değişim ve gelişim sürecini ortaya koyabilmek için önem arz edebilir. Ancak edebî kişiliği belirlenirken bu şiirlerinin esas alınması doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çoğunluğu ilk gençlik dönemine ait olsa da, şairin sanat hayatının değişik dönemlerinde yazdığı bu şiirler şekil ve içerik bakımından incelendiğinde yazılma dönemleri, şekil, içerik, dil ve üslup bakımından çeşitlilik arz ettikleri görülür. Bu sebeple içerisinde sanat bakımından güçlü olan şiirler de mevcut olan bu şiirlerin değişik sebeplerle şiir kitaplarına alınmadığı kanısı ağır basar. Buradan hareketle şairin edebî kişiliği belirlenirken sadece şiir kitaplarına aldığı şiirlerinin; sanatının dolayısıyla edebî kişiliğinin değişim ve gelişim sürecinin ortaya konulması için ise, bütün şiirlerinin esas alınması gerektiği söylenebilir.

1.3. Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Kullandığı Dil

1900'lü yılların başından itibaren fikrî anlamda büyük bir değişim yaşayan Mehmet Akif Ersoy, kendisi için bir milat olarak kabul edebilecek bu değişimi, çıkardığı süreli yayınlardaki yazılarında dile getirmekle kalmamış, sanatına dolayısıyla şiirlerine de yansıtmıştır. Zira bu dönemden itibaren "doğallık", "gerçeklik" ve "çeşitlilik" temelleri üzerine oturduğu şiirlerine bakıldığında onun sanatıyla toplumun bütün kesimlerine ulaşmayı hedeflediği açık bir şekilde görülür.

Son dönemde yapılan araştırmalarla ortaya çıkan şiirlerinin tamamı göz önüne alınırsa Mehmet Akif'in şiir dili, 1895 öncesi ve 1895 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılabilir. Birinci dönem, şairin ilk gençlik yıllarına tekabül eden dönem olup Muallim Naci, Abdülhâk Hâmid, Hâfız ve Sadi gibi şairlerin etkisinde kalarak yazdığı ilk dönem şiirlerini kapsar. Mehmet Akif, bu dönemde yazdığı şiirlerinde eski şiirin dolayısıyla Muallim Naci çizgisinin sadık bir temsilcisi hüviyetindedir. Öyle ki bazı şiirleri başlıksız olup Divan edebiyatında olduğu gibi "gazel, terkib-i bend, kıta" gibi nazım şekli adlarını taşımaktadır:

"Gazel

*Şevk-i a'mak-ı hayalât etmede her an beni
Kürretü'l aynım o güzel eyliyor hayran beni
Dil-i harâb-ı ızdırabım, nevha-saz-ı hayretim
Ah-ı sevda-yı elimindir eden giryân beni
Bilmedim mazilerim, hengâm-ı ikbalim imiş
Sevk-i yâdı hasret eyler şimdi ol ezmân beni
Şerha-dâr-ı nâveg-i aşk olduğum günden beri
Hiç rahat koymuyor bu yareli vicdan beni
Derd-i takatsûz-ı hecrin Âkifi mahv eyliyor
Merhamet kıl etme terk, Allah için ey can beni"*

(Turinay, 2021:112)

"Terkib-i Bend

*Sâkî getir ol câmı ki âyine-i cândır
Ser-şâr-ı safâdır, tarab-efzâ-yı cinândır
Allah için olsun bana bir bâde yetiştir
Zira dil-i hayret-zedenin hâli yamândır
Şûrîde-hayâl etti beni sâik-i sevdâ
Mecnûn gibi derbederim bunca zamandır"*

...

(Turinay, 2021:124-126)

"Beyit

*Ayran daha midesinde kaynar,
Kalkar da teres bilâdo oynar."*

(Turinay, 2021:144)

“Kıta

*Bir gün azıcık kazmayı vurdum yere nâgâh
Aks etti derinden bana şu nâle-i cângâh:
Zinhâr, yavaş vur ki bu toprak yığnında
Bilsen ne kadar baş, ne kadar göz yatıyor âh!”*

(Turinay, 2021:167)

1895 öncesi yazdığı şiirler dikkatle incelendiğinde şairin bu dönemde kendi döneminin edebî cereyanlarını özellikle de hocası Muallim Naci’yi örnek alarak şiir yazdığı görülür. Nitekim kendisi de bu dönemde yazdığı şiirlerin dönemin en gözde şairlerinden biri olan Muallim Naci’nin şiirlerinden mülhem olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiş, bunu yakın dostlarıyla paylaşmaktan da çekinmemiştir (Kuntay, 1986:346). Bu yönüyle bakıldığında bu dönem, özgün edebî kimliğini oluşturma yolunda bir arayış dönemi olarak değerlendirilebilir.

347

Mehmet Akif’in bu dönemde yazdığı şiirlerin kahır ekseriyeti, süslü ve ağır bir dille yazılmıştır. Bu şiirlerin bir kısmı tarz, şekil, içerik, dil ve üslup bakımından Servet-i Fünûn şairlerinin şiirlerini çağrıştırır:

“Resim Arkası Şiir

*Takdim edeyim şu resmi derken
Ey zat-ı mübeccelü’l hasâil,
Birden bire geçti hâtırımdan
Nerden ise bir alay mesâil.”*

(Turinay, 2021:129)

“Bak Şu Güzel Kız

*Bak şu güzel kız acaba böyle neden ağlıyor
Eşk-i teri âdetâ cûyu gibi çağlıyor
Belli yüzünden kızın, sineciğin dağlıyor
Eşk-i teri âdetâ cûyu gibi çağlıyor
Tîr-i nigehe batıyor nâle-i cangâhına*

*Ağlayışı benziyor bir veremin âhına
Yalvararak söylüyor derdini Allah'ına
Eşk-i teri âdetâ cûyu gibi çağlıyor.”*
(Turinay, 2021:131)

“O Güzel Teranelerden
*Yandım o güzel terânelerden
Ey bülbül-ü nev-nevâ-yı lâhût!
Duysaydı şu lahn-i hak-pesendi
Dâvûd bile olurdu mebhût!”*
(Turinay, 2021:167)

“Ya Bu Âlemde
*Ya bu âlemde vefa yok zaten
Ya vefasız bütün ebnâ-yı zaman!
Kime ok atmayı öğrettimse
Sonra bir gün beni de aldı nişan!”*
(Turinay, 2021:190)

Bu dönemki şiirlerine genel olarak bakıldığında bunların kahır ekseriyetinin şekil, içerik, dil ve üslup bakımından Divan Şiiri, Tanzimat Şiiri ve Servet-i Fünûn şiiri gibi çeşitli şiir akımlarını çağrıştıran şiirlerden oluştuğu söylenebilir. Söz konusu şiirlerin o dönemde yaygın olan uzun şiir, tasvir, mektup, hasbihal ve resim altı şiirlerden oluşması, şairin o dönemdeki Türk şiirinin bütün damarlarını yakından takip ettiği, kendi şiirinde bütün bunları denediği şeklinde değerlendirilebilir. Kendi dönemindeki yaygın şiir cereyanlarının hemen hepsinin tarzını denemiş olsa da Mehmet Akif, bunlardan herhangi birine bütünüyle teslim olmamış, bu dönemi olgunlaşmaya giden yolda bir arayış merhalesi olarak değerlendirmiştir. Kahır ekseriyetini şiir kitaplarına almadığı bu şiirler, dil bakımından genellikle Divan şiiri dili, Tanzimat dili, Tekke dili, Medrese dili ve Servet-i Fünûn dili gibi Türkçenin o dönemki değişik kullanımlarına örnek teşkil ederler. Bunlar arasında sayıları çok az da olsa sade ve akıcı bir dil ile yazılan şiirlere de rastlamak mümkündür:

“Âşık Garib'e Dönmek
Heyhât söndü şevkim, şevkimle ben de söndüm:

Hanlarda sürte sürte Âşık Garib'e döndüm."

(Turinay, 2021:135)

Sade dille yazdığı bu şiirler, şairin sonraki dönemde sade, duru ve akıcı dille yazdığı şiirlerin habercisi olarak görülebilir.

Mehmet Akif, 1890'lı yıllarda yazdığı birkaç şiiri dışında bu dönemde yazdığı sayıları 200'ü bulan ilk dönem şiirlerini kitap halinde yayımlamadığı gibi şiir kitaplarına da almamıştır. Önemli bir kısmı, sanat kalitesi bakımından dönemin sanat yönü güçlü şiirlerinden pek geri kalmayan bu şiirler hacim, seviye ve muhteva bakımından pekâlâ bir şiir kitabı olabilecekken Mehmet Akif'in bunları şiir kitaplarına almaması, onun bu dönemi, özgün edebî kişilik kazanma yolunda bir arayış, kavrayış ve keşif dönemi olarak gördüğünün göstergesi olarak kabul edilebilir. Buradan hareketle Mehmet Akif Ersoy'un sanat yolculuğunun iki dönemden oluştuğu, birinci döneminin şairin deneme, arayış, keşif ve özgün edebî kişilik kazanma dönemi; ikinci döneminin ise özgün edebî kişilik kazandığı esas dönemi olduğu söylenebilir.

Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasında yaşadığı değişim, 1900'lü yılların başından -tam tarih vermek gerekirse 1895 yılından- itibaren sanatına da sirayet etmiş, o zamana kadar Muallim Naci çizgisinde yazan şair, özgün bir edebî hüviyet kazanacağı çeşitliliği esas alan ve daha çok sosyal içerikli manzumelere dayanan yeni bir şiir anlayışı ile yazmaya başlamıştır. Bu dönem, sanat hayatının özgün edebî hüviyetle yazdığı esas dönemidir. Bu dönemde vezin, kafiye gibi Muallim Naci çizgisinden gelen birtakım şekli hassasiyetleri devam ettirse de içerik bakımından yeni bir yaklaşım ortaya koymuş, sosyal içeriklere yönelerek toplumun kanayan yaralarını işlemeye başlamış, manzum hikâyelere ağırlık verip yeni bir edebî anlayış ortaya koymuştur. Bu yeni yaklaşım, başta dil ve üslubu olmak üzere şairin kendisine has bir edebî hüviyet kazanmasına vesile olmuştur. Bu dönemden itibaren daha çok sosyal içerikli manzumelere ağırlık verip sade ve akıcı bir dil ile şiirler yazan şair, başta Muallim Naci çizgisi olmak üzere Tanzimat, Servet-i Fünun, Fecr-i Ati ve Milli Edebiyat gibi edebî cereyanların çizgisinde şiirler

yazmayı da ihmal etmemiş, böylece “doğallık”, “gerçeklik” ve “çeşitlilik” üzerine kurduğu sanat yolculuğunu çok yönlü bir şekilde sürdürerek şiirlerinin sanat yönünü olabildiğince zenginleştirmiştir.

Her zaman çok keskin çizgilerle olmasa da ilk şiir kitabı olan “Safahat” adlı eserinden itibaren yayımladığı bütün şiir kitaplarında dil çeşitliliği görmek mümkündür. “Seyfi Baba”, “Hasta”, “Mahalle Kahvesi”, “Küfe”, “Meyhane” gibi sosyal içerikli manzumelerde özgün edebî kimliğini çok açık bir şekilde ortaya koyan şair, kitabında “Resimli Gazete” döneminden beri sürüp gelen bir anlayışa göre yazılmış “Hasbıhal”, “Bir Mersiye”, “Merhum İbrahim Bey”, “Tevhid Yahut Feryat”, “Ezanlar”, “İnsan”, “Canan Yurdu”, “Bir Mersiye” ve “İstiğrak” gibi şiirlerine de yer verip onlara sahip çıkmış, dil ve üslup bakımından çok yönlü bir şiir anlayışı benimsediğini göstermiştir. Böylece şiirlerinde Türkçenin kendi dönemindeki hemen her kullanımını işleyerek dile hâkimiyetini ortaya koymuştur:

*“Düşün âvâre bir mâder ki: evlâdından olsun dûr;
Tahayyül eyle yâhud bir yetîm-i hânümân-mehcûr;
O bedbahtın nasıl evlâdı hiç gitmezse yâdından;
Nasıl çıkmazsa mâder, öksüzün bir dem fuâdından;
Benim yâdım da, ey ârâm-ı can, yâd-ı güzînindir.
Ne yapsam çünkü manzûrum, senin feyz-i mübînindir:”* (İstiğrâk, Safahat)” dizelerinde Divan şiiri dilini;

*“Konduğu her gusn-i ter minberidir bülbülün,
Zemzeme addettiğin hutbesi, faslu’l-hitâb.
Reng-i hakikat nedir, fark eden ebsâr için,
Goncada matvî duran her varak ümmü’l-kitâb.”* (Gül Bülbül, Safahat)” dizelerinde Tanzimat dilini;

*“Kiminin yâd-ı ihtirâmı kalır,
Kendi gittikte cânîşîni olur;
Kiminin bir yığın meberrâtı,
Toplanır, heykel-i metîni olur;
Kiminin de olanca hâtırası,
Böyle bir sâye-i hazîni olur!”* (Bir Resmin Arkasına Yazılmış İdi, Safahat)” dizelerinde Servet-i Fünûn dilini;

"Nühüfte kalb-i ketûmunda leyl-i deycûrun,
Seninle biz iki âvâre-ser idik gûyâ:
Ki tâ ebed kalacak muhtefî nazarlardan,
Meğer ki onları etsin lisân-ı subh ifşâ!" (Tercümedir, Safahat)"
dizelerinde Fecr-i Âtî dilini;

"Başlattığı gün mektebe, duydum ki, diyordu,
Rahmetli babam: "Âdem olur oğlum ilerde."
Annemse, oturmuş, paşalıklar kuruyordu...
Âdemliği geçtik! Paşalık olsun, o nerde?
Âmâli tezâd üzre giderken ebeveynin ,
Hep böyle harâb olmada etfâl ara yerde!" (Hüsrân-ı Mübîn,
Safahat)" dizelerinde Medrese Türkçesini;

"Eğer üç günlük istikbâl için ferdâyı anmazsan,
Hederdir, korkarım, dünyâda imrâr ettiğin eyyâm.
Hakîkî bahtiyâr ancak o âdemdir ki, dünyâdan
Giderken mâmelek nâmıyle terk eyler büyük bir nâm.
İlâhî! Doğru bir meslek nasıl bulsunlar insanlar,
Hakâik hep dururken perde-pûş-i zulmet-i evhâm?" (Bir Mezar
Taşına Yazılmış İdi Safahat)" dizelerinde Tekke dilini görmek
mümkündür. Hatta aynı şiirde bile farklı şiir cereyanlarının dilini
yansıtan dizelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi, "Hasbîhâl"
adlı şiirinin

"Bugünlük iş bugün lâzım yapılmak, yoksa ferdâya
Bırakmışsan... O ferdâlar olur peyveste ukbâya!" (Hasbîhâl,
Safahat)" dizelerinde Fecr-i Âtî dilini;

"Benim on beş yıl evvelden kalan işler durur hâlâ;
Yarın bir başlayıp yapsam demiştim, bak, demin hattâ!" (Hasbîhâl,
Safahat)" dizelerinde Milli Edebiyat Türkçesini; "İtirâf" adlı şiirinin

"Safahât'ımda, evet, şi'r arayan hiç bulamaz;
Yalnız, bir yeri hakkında: "Hazîn işte bu!" der.
Küfe? Yok. Kahve? Hayır. Hasta? Değil. Hangisi ya?
Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-i heder!" (İtirâf,
Safahat)" dizelerinde İstanbul Türkçesini; devamındaki

"Sinîn-i ömr-i şedâid-güzîni olmalıdır,
Cebîn-i pâkine pîrin bu çîn-i ye'si veren.

Elinde tartısı, dūşunda mülk-i seyyârı;” (İtirâf, Safahat)” dizelerinde Divan şiiri dilini görmek mümkündür.

Her ne kadar şiirlerinde Türkçenin kendi dönemindeki farklı kullanımlarına yer verse de Mehmet Akif’in edebî kimliğiyle özdeşleşen dil, şüphesiz manzumelerinde kullandığı sade, duru ve akıcı konuşma diline dayanan Türkçedir. Bu dil, “Hasta” şiirindeki

*“O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi;
Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi!,
Kafa bir yük kesilip boynuna, çökmüş bağıri;
İki değnek gibi yükselmiş omuzlar yukarı.”* dizelerinde,

“Küfe” şiirindeki

*“Ne istedin küfeden, yavrum? Ağzı yok dili yok,
Baban sekiz sene kullandı... Hem de derdi ki: “Çok
Uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz...”
Baban gidince demek kaldı âdetâ öksüz!
Onunla besleyeceksin ananla kardeşini.
Bebek misin daha öğrenmedin mi sen işini?”* dizelerinde,

“Hasır” şiirindeki

*“-Ver ordan on paralık zencefil, çörek otu, biber.
Geçenki beş para borcumla on beş etmedi mi?
– Silik bu yirmilik almam...
– Uzatma gör işimi!
– Oğul, çabuk... Bana tîrak ... Okunmuş olmalı ha!
Bizim çocuk, adı batsın, yılcık olmuş...”* dizelerinde,

“Seyfi Baba” şiirindeki

“Geçen akşam eve geldim. Dediler:

– Seyfi Baba

Hastalanmış, yatıyormuş.

– Nesi varmış acaba?

– Bilmeyiz, oğlu haber verdi geçerken bu sabah.

– Keşke ben evde olaydım... Esef ettim, vah vah!” dizelerinde olduğu gibi manzumelerinin hemen hepsinde görülür. Bu sade dil, “Küfe” şiirindeki

“Dedim ki ben de:

– Ayol dinle annenin sözünü!

*Fakat çocuk bana haykırdı ekşitip yüzünü:
– Sakallı, yok mu işin? Git cehennem ol şuradan!
Ne dirlanıp duruyorsun sabahleyin oradan?”* dizelerinde,

“Meyhane” şiirindeki

“ – Hasan, ne dedin?
– Bırak, köpoğlu kadın amma çalceneymiş hâ!
– Benimki çok daha fazlaydı.
– Etme!
– Elbet ya!

*Onun için boşadım. Sen işitmedin mi Halim?
– Kadın lâkırdısı girmez kulağıma zâti benim.
Senin karım dediğin âdetâ pabuç gibidir:
Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir.”* dizelerinde,

“Mahalle Kahvesi” şiirindeki

“– Asıldı bey koza!
– Besbelli, bak sırttı aval;
– Bacak elinde mi?
– Kır, Hamdi sen de dağlıyı al.
– Ulan! Kapakta imiş dağlı... Hay köpoğlu köpek!
– Köpoğlu kendine benzer, uzun kulaklı eşek!” dizelerinde olduğu

gibi zaman zaman konuşma dilinin argo ile beslenen sokak Türkçesine dönüşür. Gerçek hayattan alındığı için sadelik, duruluk ve akıcılığını her zaman koruyan bu dil, “Kocakarı İle Ömer” şiirindeki

*“Bir karanlık geceydi pek de ayaz...
İbni Hattâb’ı görmek üzre biraz,
Çıktım evden ki yollar ıpsız.
Yolcu bir benmişim meğer yalnız!”* dizelerinde,

“Köse İmam” şiirindeki

*İlmi az, görgüsü çok, fıtratı yüksek bir imam
Tanırım ben, ki hayâtında tanıtmıştı babam.
“Kim bilir; şimdi ne âlemde benim şanlı Köse’m;
Görmedim üç senedir, bâri gidip bir görsem...”* dizelerinde olduğu gibi aile bireyleri ya da sıkı dostlar arasındaki günlük diyaloglarda sık görülen ev ağzını yansıtan bir Türkçeye bürünür.

Mehmet Akif'in "Safahat" adlı ilk şiir kitabında görülen dil çeşitliliği, ikiden fazla şiirden oluşan "Hakkın Sesleri", "Hatıralar" ve "Gölgeler" adlı şiir kitaplarında da vardır. Hatta bu kadar belirgin olmasa da "Süleymaniye Kürsüsünde", "Fatih Kürsüsünde" ve "Asım" gibi bir veya iki şiirden oluşan şiir kitaplarında da görülür. Söz gelimi, genelde sade bir dille yazılan "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirindeki

"Bir musanna' kemer, üstünde kurulmuş Tevhîd;

Daha üstünde bir âyet ki: Hudâ'dan te'yîd,

Emr-i mevkût-i salâtın bize kat'iyetine.

Şöyle bir baktı mı insan, kapının hey'etine ,

Evvêlâ her iki yandan oluyor çehre-nümûn :

Mütenâzır iki mihrâb, iki âzâde sûtûn." dizelerinde Divan şiiri dili,

"Şimdi ey sevgili kâri', azıcık vaktin eğer

Varsa -memnûn olacaksın- beni ta'kîb ediver.

Gireriz koynuna, düşsek bile şâyed yorgun,

Karşıdan baktığımız heykel-i nûrânûrun." dizelerinde Tanzimat

dili,

"Bırak etrâfi da, karşında duran ma'bede bak:

Başka bir sâhile gehvâre-i emvâcından,

Böyle şeh-dâne çıkarmış mı yakınlarda zaman!..

Ne seher-pâre-i san'at ki ezelden mahmûr...

Leb-i deryâdan uçan bir ebedî hande-i nûr!

Sanki ummân-ı bekânın ezeli bir mevci,

Yükselirken göğe, donmuş da kesilmiş inci!.." dizelerinde Servet-i

Fünûn dili,

"Olamaz böyle sefîl ümmet için hakk-ı hayat.

Duyulan nağme-i hürriyyet onun son nefesi!

Yaşamaz yoksa, emîn ol ki bu barbar çetesi,

Medenî Avrupa'nın dâmen-i irfânında;

Asya'nın belki o kumluk Arabistân'ında,

Lâşe hâlindeki bir devlete vardır medfen..." dizelerinde Fecr-i Âti

dili,

"İnliyor nâle-i gayret der ü dîvârından ,

Dâr duydukça gelen sayhayı deyyârından .

Rûhlar yanmada bî-tâb-ı tecellî kalarak,

Dîdeler nâ-mütenâhî , ebedî müstağrak.

Âkıbet, başladı mahfilde hazin bir feryâd;
Yeniden coştı eninlerle o bî-hûş eb'âd." dizelerinde Tekke dili,
"Kimdi kürsîdeki? Bir bilmediğim pîr amma,
Hiç de bîgâne değil kalbe o câzib sîmâ.
Bembeyaz lihye-i pâkiyle, beyaz destârı ,
O mehîb alnı, o pek mûnis olan dîdârı,
Her taraftan kuşatıp, bedri saran hâle gibi,
Ne şehâmet, ne melâhat veriyor, yâ Rabbi!" dizelerinde Medrese dili,

"Yıkılır bir gün olur mahkemeler, ma'bedler;
En temiz yerleri en kirli ayaklar çiğner;
Beşeriyet yeni bir din tanıyıp ilhâdı,
Beşerin hâfızasından silinir Hakk'ın adı" dizelerinde Milli Edebiyat dili,

"Köprüden çok geçirim; hem ne kadar geçtimse,
Beni sevk etmedi bir kerrecik olsun ye'se,
Ne Halîc'in o yosun çehreli miskin suları;
Ne onun hilkate küsmüş gibi durgun kenarı!" dizelerinde İstanbul Türkçesi,

"Eski sevdâları, kâbilse, unutsun Ruslar...
– Ne dedin? Anlamadım! Hey gidi hülyâcı Tatar!
Kahraman milleti gördün... dediğin Türkler mi?
Sana söylersen eğer, şimdi düşündüklerimi,
Ebediyen bu hayâlâta vedâ eylersin.
– Ya senin votkacılardan mı hayır beklersin?
– Hasta canlandı, o iş bitti, diyorsun; heyhât!" dizelerinde Sokak dili ve

"– Çelebim, gel bakalım, gel... Dikilip durma, çay iç...
Hasta canlandı, ne dersin? Bunu ummazdın a hiç...
Kahraman milleti gördün ya: Biraz silkindi,
Leş yiyen kargaların sesleri birden dindi!" dizelerinde konuşma dilinin bütün canlılığını yansıtan sade bir Türkçeye dönüşür. Aynı dil bazen berraklaşarak

"İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!" dizelerinde veciz bir Türkçeye;

*“Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız.
Ya o mahviyeti insan göremez bir yerde...
Togo’nun umduğunuz tavrı mı vardır? Nerde!
“Gidelim!” der, götürür! Sonra gelip tâ yanıma;*

Çay boşaltırdı ben içtikçe hemen fincanıma.” dizelerinde Sehl-i Mümteni derecesinde özlü anlatımı esas alan saf bir Türkçeye dönüşür.

Örneklerde de görüldüğü üzere sanatında çeşitliliği esas alan Mehmet Akif’in şiirlerinde Divan şiiri dili, Tanzimat dili, Servet-i Fünûn dili, Fecr-i Ati dili, Milli Edebiyat dili, Medrese dili, Tekke dili, İstanbul Türkçesi ve konuşma dili Türkçesinin en güzel örnekleri mevcuttur. Uzun şiirleri dikkatle incelendiğinde Türkçenin söz konusu kullanımlarını tek bir şiirinde bile görmek mümkündür. İyi bir gözlemci olan şair, şiirlerinde toplumun bütün kesimlerinin kullandığı dile en doğal haliyle yer vererek Türkçenin kullanımıyla ilgili ustalığını göstermiştir. Onun dili kullanma kabiliyetini gösteren bu çeşitlilik, aynı zamanda onun toplumun bütün kesimlerine hitap edebilmesine imkân tanımış, o da bu imkânı olabildiğince kullanarak toplumun tamamına hitap edebilmiştir. Halkın içinden gelen bir şair olarak halkın kullandığı dili en doğal haliyle şiirlerine aktaran Mehmet Akif, bu sayede şiirlerinde hatta çoğu zaman aynı şiir içerisinde çok değişik gramer özelliklerini bir arada vererek şiirlerini dil malzemesi bakımından da çok zenginleştirmiştir. Bu zenginlik, şiirlerine anlam derinliğinin yanı sıra canlılık ve akıcılık da kazandırmıştır.

Mehmet Akif’in şiirlerinde dikkat çeken başka bir husus da dil kullanımının konuya göre değişiklik göstermesidir. O, milli konuları işlediği şiirlerinde Milli Edebiyat dili veya İstanbul Türkçesini kullanırken, şahsî ve dinî duygularını dile getirdiği şiirlerinde bazen Tanzimat Türkçesini, bazen de Arapça Farsça kelime ve kelime gruplarıyla dolu Servet-i Fünûn veya Fecr-i Âti dilini çağrıştıran ağır ve süslü bir dil, sosyal sorunları dile getirdiği manzumelerinde ise konuşma dilini esas alan sade bir Türkçe kullanmıştır. Onun manzumelerinde anlattığı kişileri, hayatın doğal akışındaki durumlarına uygun bir şekilde konuşturması, konuşma

dilinin bütün yönleriyle şiirde yer almasını sağlamıştır. Gramatikal malzeme bakımından da oldukça zengin olan bu dil, sıklıkla yapılan konu, renk ve ton değişiklikleriyle şiirde eşine az rastlanır bir çeşitlilik kazanmıştır. Tunca Kortantamer, bu durumu, "O, bir olay naklettiği zaman son derece sade, çekici bir konuşma diline, İstanbul Türkçesi'nin günlük kullanımına başvurur. Derin bazı hissiyatını anlatırken ise dili değiştirir. Kelime kadrosu ağırlaşır, okumuş, kültürlü bir İstanbullunun bilerek ağırlaştığı bir kelime kadrosu kullanır; ama yine de cümle yapısı onun eserlerinin ruhuna uygundur. Çünkü kelime kadrosu sade de olsa, ağıdalı da olsa Akif berrak düşüncelerin adamıdır, kapalılığı sevmez. Bu bakımdan dilinin en büyük özelliklerinden birisi düşünce bakımından açık seçik, mantıklı, tutarlı ifade edilmesine hizmet edecek bir yapıya sahip oluşudur" şeklinde özetler (1986:114). Mehmet Akif bu çeşitlilikle kelime oyunları ve hayal unsurlarına başvurmadan dil ustalığı sayesinde toplumsal yaşamı doğal akışı içerisinde bütün renkleriyle şiire sokmayı başarmıştır.

Her ne kadar kendi dönemindeki bütün dil kullanımlarını şiirlerinde yaşatmaya çalışsa da Mehmet Akif'in şiirleri söz konusu olduğunda ön plana çıkan dil; sade, duru ve akıcı Türkçedir. Özellikle şiirlerinin büyük kısmını oluşturan manzumelerinde sade ve akıcı bir konuşma dili kullanan şair, kişileri yaş, cinsiyet, karakter, kültürel, sosyal ve ekonomik statülerine göre konuşturup halkın konuştuğu Türkçeyi deyim ve atasözlerinin yanı sıra ünlem, hitap, beddua, küfür, argo gibi neredeyse bütün mahalli tabirleri içeren en doğal hali ve bütün incelikleri ile yansıtma başarısını göstermiştir. Dolayısıyla şiirlerinde kişi ve meslek jargonundan sohbet, mahalle, kahvehane, meyhane, sokak ve ev ağzına kadar konuşma dilinin hemen her kullanımına rastlamak mümkündür. Onun bu başarısına dikkat çeken Hacıeminoğlu, Hüseyin Rahmi ile Ahmet Rasim'in halkın gündelik yaşamda kullandığı doğal dili nesir diline yansıtarak gösterdikleri başarıyı Mehmet Akif'in nazımda gösterdiğini belirtir (1970:94).

Gözleme önem veren Akif, toplumun değişik kesimlerinden kişileri, yoğun tasvir ve tahlillerden kaçınıp günlük hayatı yansıtan

kesitlerle şiirine almış, bunları sosyal statülerine uygun bir şekilde konuşma diliyle konuşturup topluma ayna tutarcasına bir gerçeklik ile sunmayı başarmıştır. Bu sunumda toplumun bütün kesimleri kendisinden bir şeyler bulmuş, daha önce şiire giremeyen kesimler de şiirde kendisine yer bulmuştur. Böylece halkın kahır ekseriyetinin hayatını idamede kullandığı konuşma dili bütün incelikleriyle şiire girmiş; konu, kişi kadrosu, zaman ve mekân ile adeta realist birer hikâyeye vücuda gelmiş, bu hikâyelerde normalde kaba olarak görülen küfür, beddua ve argolu ifadeler bile sempatik bir hal almıştır (Yılmaz, 2009;196). Söz konusu konuşma dili, şiirlerinin samimiyet ve gerçekliğini olumlu etkilemiş, onun dil ve üslûbunu daha da etkili hale getirmiştir (Korkmaz, 1986: 560).

Şiirlerinde tahkiye, tasvir, tahlil, hitabet, muhavere gibi birçok anlatım tekniğini bir arada kullanan Mehmet Akif, her bir anlatım tekniğini uygun dil kullanımlarıyla olabildiğince etkili hale getirmiştir. Şairin toplumsal duyarlılığının yansımalarına imkân tanıyan bu dil tercihi, tekdüze bir dilden ziyade günlük konuşma dilinin söz varlığının zenginliğini de beraberinde getiren bir dildir. Akif'in hakikat karşısındaki tavrının bir parçası olarak şekillenen söz konusu dil, gerçekliğin estetik arayışlar arasında kaybolmasına izin vermemiş, kişi, olgu ve olayları olduğu gibi görmeyi ve göstermeyi öncelikli hale getirmiştir (Koç, 2015:382). Şiire rahat ve doğal söyleyişi getiren bu dil, sadece değişik sosyal çevrelerin dil kullanımlarını şiirine taşımakla kalmamış, daha ileri boyuta ulaşarak Sehl-i Mümteni derecesine varmıştır.

1.4. Mehmet Akif'in Şiirlerinde Farklı Dil Kullanımlarının Sebebi

Edebiyatın bir toplumu ahlaki alanda düzenleyebilecek en etkili araç olduğuna inanan Mehmet Akif'e göre henüz kalkınmasını tamamlayamamış toplumlar için sanat, dolayısıyla edebiyat eğlence kaynağı olamayacağı için bu tür toplumlarda "sanat sanat içindir" anlayışı hiçbir anlam ifade etmez. Zira evrensel yönleri bulunmakla beraber sanatın vatani, içerisinde hayat bulunduğu toplumdur. Dolayısıyla içerisinde vücut bulunduğu toplumu gerçek kimliği ve bütün yönleriyle yansıtması gereken sanat, mahallî ve

toplum içindir. Bu durumda eğlenceden ibaret olmayan sanat, diğer alanlar gibi toplumun maddi ve manevi kalkınmasına hizmet etmelidir. Hemen her toplum, kendisini aydınlatıp milli bilinç kazandıracak, ahlaki bakımdan olgunlaştıracak bir edebiyata muhtaçtır. Bu sebeple toplumu oluşturan bütün kesimlerin duygu, düşünce ve sorunları edebiyatın konusudur. Toplum, edebiyat aracılığıyla sosyal hayatın aksayan yanlarını ortaya sermek suretiyle kendisini düzeltmeye çalışmalıdır. Bunun için edebiyat sadece aydınlara değil, toplumun tamamına hitap etmeli ve bu amaca uygun eserler ortaya koymalıdır.

Aydın bir kişi olarak toplumun sorunlarına duyarsız kalamayan Mehmet Akif Ersoy, II. Meşrutiyet'e giden dönemden itibaren fikrî ve edebî anlamda özgün bir kişilik kazanmış, sadece düşünceleri değil, edebî anlayışı da bu doğrultuda şekillenmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra aydınlar arasında Osmanlı toplumunun içerisine düştüğü umutsuzluk ve kargaşadan kurtulmanın yolları aranmaya başlanmış, pek çoğu hayata geçirilmemiş olsa da fikrî anlamda birçok yeni gelişme yaşanmıştır. Mehmet Akif Ersoy da bu dönemde her vatansever aydın gibi memleketin içerisine düştüğü zor durumdan kurtulması için elinden geleni yapmış ve memleketin bu durumdan kurtulması için ilk yapılması gerekenin halkı aydınlatmak olduğuna karar vermiştir. Darülfünûn'da edebiyat öğretmenliği yaptığı dönemde Balkan savaşları dolayısıyla ülkenin ihtiyacını derinden duyduğu daha sağduyulu yaklaşımlar üretmek amacıyla kurulan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin önde gelen isimleri arasında yer almıştır. Bu heyetin isteği üzerine Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye camilerinde verdiği konferanslarda toplumun bütün kesimlerini birlik, beraberlik ve aydınlanmaya davet etmiştir. Kısa sürede karşılık bulan bu konferanslarda toplumun tamamını muhatap alarak samimi duygularla toplumsal duyarlılığın sesi olmuş, sınıf ve siyasi görüş farkı gözetmeksizin toplumun bütün kesimlerinin sorunlarını dile getirmiş, adil ve tarafsız bir tutumla maşeri vicdanın ortak diliyle özgürce fikirlerini dile getirmiştir. Bu durum, onu sadece mensup olduğu muhafazakâr kesimler nazarında değil, toplumdaki bütün siyasî çevreler nazarında saygı duyulan, güven

uyandıran bir kişilik ve dolayısıyla toplumun önde gelen kanaat önderlerinden biri haline getirmiştir. (Turinay, 2021:16-17). Bu sebeple “sanat toplum içindir” fikrini benimseyip bu fikrini gerçekleştirmek için sanatını araç olarak kullanmaya karar vermiştir. Sırat-ı Müstakim dergisinin ilk sayısından itibaren yayımladığı makalelerinde dile getirdiği fikirlerde açıkça görüldüğü üzere Mehmet Akif için sanatını toplumu aydınlatma aracı olarak kullanma fikri, 1900’lü yılların başından itibaren bir ideal haline gelmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmeler zamanla şairin toplumcu yanını daha da geliştirerek yaşadığı toplumu da içerisine alan ümmetçi bir kimliğe bürümüş ve onu sadece Osmanlı toplumunun değil, bütün İslam dünyasının savunucusu, ıstırap ve acılarının sesi haline getirmiştir.

Yaşamı, sanatı ve düşünceleri arasında mükemmel bir uyum olan Mehmet Akif Ersoy’un yaşamı ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde sanatında görülen değişim ve kırılmaların şairin fikri hayatında yaşadığı değişimlerle birebir örtüştüğü görülür. Bu değişimi, sağlıklı bir şekilde izleyebilmek için düşünce dünyasını yazıya döktüğü Sırat-ı Müstakim dergisi ile bu derginin devamı olan Sebilürreşad dergisi büyük önem arz eder. Sırat-ı Müstakim dergisinin 56. sayısında edebiyatın toplum hayatında büyük bir etkiye sahip olduğunu dile getiren şair, halkın gözünü açacak ahlakını düzenleyip olgunlaştıracak bir edebiyata muhtaç olduğumuzu belirtmiş, edebiyatın bir toplumu manevi yönden geliştirebilecek en etkili vasıta olduğunu belirtmiştir. Bu dönemden itibaren fikri anlamda büyük bir değişim yaşayan şair, bu değişimi sanatına yansıtmış ve sadece aydın kesimi değil, toplumun bütün kesimlerini esas alan bir sanat icrasına yönelmiştir. Bu duygu ve düşüncelerle sanat yolculuğunda makas değiştirip sosyal sorunlara yönelen şair, kısa sürede toplumda karşılık bulunca 1900’lü yılların başından itibaren sanatını; toplumu aydınlatma, halkın duygu, düşünce ve sorunlarını yansıtma aracı olarak toplumun hizmetine sunmuştur.

Toplum olarak kalkınmanın ilk ve en büyük adımının halkı aydınlatmak olduğuna inanan Mehmet Akif, sanatı dolayısıyla edebiyatı toplumu aydınlatmanın en etkili yolu olarak görür. Ona

göre edebiyat, Divan edebiyatında olduğu gibi sadece aydın zümreye değil, toplumun bütün kesimlerine hitap etmeli, sadece estetiği amaçlamamalı, toplumun bütün kesimlerinin duygu, düşünce ve sorunlarını dile getirmelidir. Toplum da bunu fırsat bilmeli, edebiyat vasıtasıyla üstüne düşen vazifeyi idrak ederek kendisini düzeltmeye çalışmalıdır. Böylece edebiyata büyük bir misyon yükleyen şair, bu fikirlerini çeşitli vesilelerle dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda buna uygun bir sanat anlayışı ortaya koyarak bunların pekâlâ yaşama geçirilebilecek fikirler olduğunu da kanıtlamıştır. Memleketin kurtuluşu yolunda yaptığı büyük fedakârlıklara rağmen yaşadığı hayal kırıklığının dışında kişisel sorunlarını eserlerine pek yansıtmayan şair, sanat hayatının sonuna kadar sanatını toplumu aydınlatma aracı olarak kullanmış, halkın duygu, düşünce ve sorunlarını yaşamın olağan seyri içerisinde gerçekçi bir şekilde dile getirmeyi amaçlamıştır.

Şiirlerinde kullandığı aruz kalıplarından anlatım tekniklerine kadar edebî kişiliğinin hemen her yönünü çeşitli yaklaşımlarla besleyen Mehmet Akif, şiirlerinde tek tip bir dil kullanımına gitmemiş, toplumun hemen her kesiminin günlük yaşamında kullandığı dil kullanımlarını işlevsel bir şekilde şiirlerine taşımış, bununla bütün topluma seslenmeyi amaçlamıştır. Şiirlerinde tekdüze bir dil kullanmak yerine çeşitli dil kullanımlarına başvurmasının esas sebebi de budur. Türkçenin kendi dönemindeki bütün kullanımlarına hâkim olması bu amacını kolaylaştırmıştır. Nitekim şairi çok iyi tanıyan yakın dostu Mithat Cemal Kuntay, onun dili için "*Altı, yedi Türkçe bilir: Divan Türkçesi. (Maruf olmayan bir divan şairinin bile bir eseri okununca asrını tahmin edecek kadar bu Türkçeyi tanır.) Tekke Türkçesi; Medrese Türkçesi; Tanzimat Türkçesi; Servet-i Fünûn Türkçesi; Ev ve sokak Türkçesi. Hâsılı Anadolu'nun en uzak yerindeki 'jargon'dan Beyoğlu'nun Dolapdere mahallesindeki argoya kadar bütün Türkçeleri bilir...*(1986:343)" diyerek onun ağır sanatlı dilden sıradan insanların sokakta konuştuğu sade dile kadar hemen her kullanımına şiirlerinde en doğal haliyle yer verecek kadar Türkçeye hâkim olduğunu söyler.

1.5. Mehmet Akif Ersoy'un Dilde Sadeleşmeye Bakışı

Tanzimat'tan beri süregelen dilde sadeleşme tartışmalarına dâhil olan aydınlardan biri olan Mehmet Akif, bu konudaki fikirlerini çıkardığı süreli yayınlarda dile getirmiş ve makul olmak kaydıyla dilde sadeleşmeden yana olduğunu belirten makaleler yayımlamıştır. Bununla yetinmeyen şair, bu konudaki fikirlerini "Fatih Kürsüsünde" adlı şiir kitabının "İki Arkadaş Fatih Yolunda" adlı bölümündeki

"Biraz değişmeli artık bu eski zihniyet...

"Lisâna hiç yenilik sokmayın!" demek: Cinnat.

- Hayır, ta'assub eden yok... Şu var ki: İcâbı

Tahakkuk etmeli bir kerre; bir de, erbâbı

Eliyle olmalı matlûb olan teceddüdler...

Düşün ki böyle midir bizde?" dizeleri ve devamında görüldüğü üzere şiirleri vasıtasıyla da dile getirmiştir. Söz konusu fikirlerinden açıkça anlaşıldığı üzere Türkçenin sadeleşmesinden yana olan Akif'e göre, dil ne kadar sadeleşirse sadeleşsin, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin birçoğu Türkçe içerisinde yaşamaya devam edecektir. Bu sebeple halkın diline yerleşmiş, etrafında mecazlar oluşmuş Arapça ve Farsça kelimeler, artık Türkçenin malı olmuştur. Temel ölçüsü 'halkın dili' yani "yaşayan Türkçe" olmak kaydıyla Türkçenin sadeleştirilmesi, göz ardı edilemez bir mecburiyettir.

Dili halkın anlamayacağı Arapça, Farsça kelime ve terkiplerle doldurmayı doğru bulmayan Mehmet Akif, aynı şekilde halk arasında kullanılagelen etrafında mecazlar oluşmuş kelimeleri sırf yabancı dillere ait diye dilden atıp onların yerine tarihî ya da çağdaş Türk lehçelerinden kelime almayı da doğru bulmaz. Yakın dostu Eşref Edip'in dili sadeleştirme ile ilgili, "*Şimdi Türk edebiyatından Arabî, Farisî kelimeleri kaldırıyorlar. Bu hususta siz ne dersiniz?*" sorusuna, "*Biz bunu zaten yapıyorduk. Ancak bu birden olmaz. Yavaş yavaş olmak lâzım. Benim Safahat'larım sırasıyla tetkik olunursa görülür. Meselâ Âsım, diğerlerine nispetle daha sade ve Türkçedir*"

cevabını vererek bu konuda izlenmesi gereken yolu işaret eder (Özkan, 2020: 93-106).

Dilde sadeleşme konusundaki fikirleriyle Milli edebiyatçılara yakın duran Akif'e göre dil, asıl mimarları olan şair ve yazarlar tarafından doğal gelişim seyrinde sadeleştirilmeli, bunun ötesinde bir müdahale yapılacaksa, bu müdahale dil uzmanları tarafından dilin doğal gelişim seyrini bozmayacak şekilde yapılmalıdır. Aksi takdirde dile yapılacak herhangi bir müdahale dil katliamına dönüşür. Şiirlerinde duru, sade ve doğal bir dil kullanarak bu fikirlerini hayata geçiren şair, bu yönüyle Milli Edebiyatçıları bile çok geride bırakmıştır.

Sonuç

Türk şiirine birçok yenilik getiren Mehmet Akif Ersoy, uzun yıllar sadece İstiklal Marşı'nın şairi olarak anılmış, çeşitli sebeplerle yeteri kadar araştırmalara konu olmamıştır. Ancak son yıllarda araştırmacıların yoğun ilgisini çekmiş, birçok araştırmaya konu olmuş, hayatı, şahsiyeti, sanatı ve edebî kişiliği gibi çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kısmında şiirlerinde kullandığı dil, bazen münferit olarak, bazen de çeşitli bağlamlarda ele alınarak incelenmiştir. Dil ve üslubu üzerine yapılan çalışmalarda şairin şiir dili, genellikle üç ayrı dönem halinde ele alınmış, şiirlerini yazmaya başladığı ilk dönemde, Muallim Naci çizgisinde süslü ve ağır bir dil; şairliğinin gelişme ve olgunluk evresinden oluşan ikinci dönemde sade ve anlaşılır bir dil; Mısır'da geçirdiği son yıllarını da kapsayan üçüncü dönemde ise, ikinci dönemine nispeten ağır bir dil kullandığı şeklinde bir tespitte bulunulmuştur. Söz konusu tespit, bu konudaki en baskın fikir olarak birçok araştırmacı tarafından pek irdelenmeden günümüze kadar tekrar edilegelmiştir.

Yayımlanma tarihlerine bakıldığında Mehmet Akif'in "Safahat", "Süleymaniye Kürsüsünde", "Hakkın Sesleri", "Fatih Kürsüsünde" adlı eserlerini birer yıl ara ile, "Hâtıralar" adlı eserini üç yıl sonra, "Âsım" adlı eserini bir önceki eseri olan "Hâtıralar"dan iki yıl sonra, "Gölgeler" adlı eserini ise, bir önceki eseri olan "Âsım"dan on dört

Yıl sonra yayımladığı görülür. Söz konusu eserlerinin yayımlanma tarihleri ve içerdikleri şiirlerin dil ve anlatımı dikkatle incelendiğinde sanat hayatının dönemlere ayrılarak incelenmeye pek müsait olmadığı söylenebilir. Zira son kitabı dışındaki şiir kitapları arasında geçen süreler, dönemlere ayrılmak için yeterli değil ve her bir şiir kitabında yer alan şiirlerin dili arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Ayrıca diğer şiir kitaplarından on dört yıl sonra yayımlanan “Gölgeler” adlı şiir kitabındaki dil çeşitliliği de şairin sanat hayatının belirli dönemlerinde farklı dil kullanımına başvurduğu şeklinde bir kaniye engel teşkil eder. Aynı dil çeşitliliği, bir veya iki şiirden oluşan eserlerinde bile mevcutken bilimsel olarak böyle bir kaniye varmak mümkün değildir.

Bugüne kadar birçok araştırmaya konu olmasına rağmen Mehmet Akif Ersoy’un dil ve üslubunun hâlâ çeşitli araştırmalara konu olmasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında aradan çok uzun süre geçmesine rağmen başta şiir kitaplarına almadığı şiirleri olmak üzere bütün şiirlerinin tarihlendirilememesi gelir. Şiirleri uzun süre boyunca tarihlendirilemeyince, değerlendirmeler, genellikle kitaplarında yer alan şiirleri üzerinden ve belirli bakış açıları ile yapılagelmiştir. Bu sebeple söz konusu değerlendirmeler çoğu zaman afaki kalmış, dolayısıyla genel kabul gören sonuçlara ulaşamamıştır. Bu değerlendirmelere sanat hayatının farklı dönemlerinde yazdığı ancak şiir kitaplarına almadığı şiirler de dâhil olunca şairin dil ve anlatımı hakkında genel kabul görebilecek bir kaniye ulaşmak iyice zorlaşmıştır. Bütün bunlara genel geçer şablonlarla yapılan ideolojik ve toptancı yaklaşımlar da eklenince bu durum, içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.

Son yıllarda yapılan araştırmalarla Mehmet Akif’in -şiir kitaplarına almadığı şiirleri dâhil- şiirlerinin tarihlendirilmesi sorunu büyük ölçüde çözülmüştür. Bu sorun çözüldüğüne göre şairin dil ve anlatımı hakkında doğru sonuçlar elde edebilmek için çok önemli bir karar daha vermek gerekir. Şairin şiirlerinde kullandığı dil ve anlatımı sadece şiir kitaplarına aldığı şiirlere göre mi yoksa bütün şiirlerine göre mi belirlenmelidir? Sadece dil ve anlatımı değil, sanatının bütün yönleriyle doğru tahlili için çok

mühim olan bu karar, toptancı yaklaşımlar yerine şiir kitaplarında yayımlanan ve yayımlanmayan şiirlerinin arz ettikleri önem dikkate alınarak verilirse şairin sanatı dolayısıyla dil ve anlatımı daha doğru tahlil edilebilir. Şöyle ki Mehmet Akif, kuvvetle muhtemel ilk gençlik döneminde yazdığı şiirlerini henüz özgün bir edebî kimlik kazanmadığından tamamen kendisine ait hissetmediği; daha sonraki yıllarda yazdığı şiirlerini ise armağan etmek üzere yazdığı için şiir kitaplarına almamıştır. Bu sebeple sanat hayatının değişim ve dönüşüm sürecini ortaya koyabilmek için bütün şiirlerinin dikkate alınması büyük önem arz eder. Ancak, edebî kişiliği değerlendirilirken sadece şiir kitaplarına aldığı şiirlerinin esas alınması gerekir. Zira şairin sağlığında yayımladığı kitaplarına almadığı şiirleri esas alarak edebî kişiliğini belirlemek, kendisinin eserlerine dâhil etmediği şiirleri üzerinden değerlendirmek anlamına gelir. Onun tercihlerini hiçe saymak anlamına gelen bu durum, adil ve hakkaniyetli olmayacağı gibi bilimsel bir yaklaşım da olmayacaktır.

Şiir yolculuğuna başta Muallim Naci olmak üzere eski şiirin devamından yana olan şairleri örnek olarak başlayan Mehmet Akif, ilk gençlik döneminde yazdığı ve şiir kitaplarına almadığı şiirlerinde şekil, içerik, dil ve anlatım olarak genellikle eskiye bağlı kalmış ancak ileride ortaya koyacağı edebî anlayışa dair ipucu mahiyetinde bazı şiirler de yazmıştır. Bu dönemde genellikle şahsi duygularını yansıtan bireysel konular işleyen şair, zamanla toplumun içinde bulunduğu buhrana duyarsız kalamamış, sorumluluk alıp bu buhranın aşılması için çare arayan aydınların arasına katılmıştır. Bu kapsamda bazı oluşumlarda yer almış, toplumun bir bütün halinde aydınlanması için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler kapsamında verdiği konferans ve yazdığı makalelerle toplumda karşılık bulan şair, katıldığı bütün etkinliklerde fark gözetmeksizin toplumun bütün kesimlerinin sorunlarını dile getirmiş ve bu tavırla büyük bir beğeni toplamıştır. Tarafsız ve adil tutumu ile maşeri vicdanın sesi olan Mehmet Akif, kısa sürede sadece mensubu olduğu muhafazakâr çevrede değil, toplumun bütün kesimlerinin nazarında saygın bir aydın haline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler, sosyal duyarlılığını

daha ileri bir boyuta taşıyarak ümmetçi bir niteliğe bürümüş ve onu sadece mensubu olduğu Osmanlı toplumunun değil, bütün İslam âleminin sesi ve savunucusu haline getirmiştir.

Sosyal sorunları edebiyatın konusu haline getiren Mehmet Akif, halkı bilinçlendirebilecek en etkili araç olarak gördüğü edebiyatı dolayısıyla şiiri, toplumu aydınlatmak için bir vasıta olarak kullanmıştır. Bu amaçla sadece aydın kesimi değil, toplumun bütün kesimlerini esas alan bir sanat icrasına yönelmiş, bunun gereği olarak sanatını “doğallık”, “gerçeklik” ve “çeşitlilik” temelleri üzerine oturtup şiirlerinde değişik şekil, konu, anlatım tekniği, dil ve üslup kullanarak toplumun bütün kesimlerine ulaşmayı hedeflemiştir. Vatanını içerisinde hayat bulduğu toplum olarak açıkladığı sanatın toplumu gerçek kimliği ve bütün yönleriyle yansıtması gerektiğine inanan şair, toplumsal hayatın bir parçası olan edebiyatın diğer alanlar gibi toplumun maddi ve manevi kalkınmasına hizmet etmesi gerektiğini savunmuş ve bu fikirlerini sanatıyla hayata geçirerek kişi ve konularını gerçek hayattan aldığı manzumeleriyle toplumun bütün kesimlerinin duygu, düşünce ve sorunlarını edebiyatın konusu haline getirmiştir. Bireysel konulardan ziyade sosyal sorunları ön plana çıkarıp sanat yolculuğunda makas değiştiren şair, sanatını halkın duygu, düşünce ve sorunlarını yansıtmak için toplumun hizmetine sunmuş, ahlakını düzenleyerek halkı gafletten alıkoyacak bir edebiyat oluşturup bu edebiyat aracılığıyla sosyal hayatın aksayan yanlarını gözler önüne sermiş ve bu tavrıyla toplumda kısa sürede büyük beğeni toplamıştır.

Daha ziyade sade ve akıcı bir dil kullanmakla beraber şiirlerinde Türkçenin kendi dönemindeki bütün kullanımlarına yer veren Mehmet Akif'in şiir dili, 1895 öncesi ve 1895 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılabilir. Birinci dönem, şairin ilk gençlik yıllarına tekabül eden dönem olup Muallim Naci, Abdülhâk Hâmid, Hâfız ve Sadi gibi şairlerin etkisinde kalarak yazdığı ilk dönem şiirlerini kapsar. Özgün edebî kimliğini oluşturma yolunda bir arayış dönemi olarak değerlendirilebilen bu dönemde yazdığı şiirler; şekil, içerik, dil ve üslup bakımından genellikle Divan Şiiri, Tanzimat Şiiri ve Servet-i Fünûn şiiri gibi dönemindeki çeşitli şiir akımlarını

çağrıştıran şiirlerden oluşmaktadır. Mehmet Akif'in Türk şiirinin kendi dönemindeki bütün damarlarını yakından takip ettiğini gösteren söz konusu şiirler, onun kendi dönemindeki yaygın şiir anlayışlarını denediğini fakat bunlardan herhangi birine dâhil olmadığını gösterir. Şairin kendi özgün çizgisini oluşturmak için bir ara merhale olarak değerlendirilebilen bu dönemde yazdığı şiirlerin dili de doğal olarak daha çok eski şiir dili çizgisinde olup süslü ve ağır dildir.

Mehmet Akif Ersoy'un düşünce dünyasında yaşadığı değişim, 1895 yılından itibaren sanatına da yansımış, o zamana kadar Muallim Naci çizgisinde yazan şair, bu dönemden itibaren özgün bir edebî hüviyet kazanacağı çeşitliliği esas alan yeni bir şiir anlayışı ile yazmaya başlamıştır. Sanat hayatının ikinci ve esas dönemi olan bu dönem, Muallim Naci çizgisinden gelen birtakım şekli hassasiyetleri devam ettirmekle birlikte şairin başta dil ve içerik olmak üzere birçok açıdan yeni bir edebî anlayışla yazdığı dönem olmuştur. Bu dönemden itibaren daha çok sade ve akıcı bir dil ile yazdığı sosyal içerikli manzumelere ağırlık veren şair, başta Muallim Naci çizgisi olmak üzere Tanzimat, Servet-i Fünûn, Fecr-i Ati ve Milli Edebiyat gibi edebî cereyanların çizgisinde şiirler yazmayı da ihmal etmemiş, böylece "doğallık", "gerçeklik" ve "çeşitlilik" üzerine kurduğu sanat yolculuğunu çok yönlü bir şekilde sürdürerek şiirlerinin sanat yönünü olabildiğince zenginleştirmiştir. Hemen her bakımdan çeşitlilik ile beslediği şiirlerini tekdüze bir dil ile yazmak yerine toplumun bütün kesimlerinin kullandığı dilde yazıp Türkçenin farklı kullanımlarını şiirlerine taşımış, bununla toplumun tamamına seslenmeyi amaçlamıştır. Türkçenin kendi dönemindeki bütün kullanımlarına hâkim olması bu amacına ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Sanatında çeşitliliği esas alan Mehmet Akif'in şiirlerinde Divan şiiri dili, Tanzimat dili, Servet-i Fünûn dili, Fecr-i Ati dili, Milli Edebiyat dili, Medrese dili, Tekke dili, İstanbul Türkçesi ve konuşma dili Türkçesinin en güzel örnekleri mevcuttur. Uzun şiirleri dikkatle incelendiğinde Türkçenin söz konusu kullanımlarını tek bir şiirinde bile görmek mümkündür. Şiirlerinde

toplumun değişik kesimlerinin kullandığı dil kullanımlarına en doğal haliyle yer veren şair, böylece sadece Türkçenin kendi dönemindeki farklı kullanımlarına olan hâkimiyetini göstermekle kalmamış, aynı zamanda toplumun tamamına hitap edebilme imkânı elde etmiş ve bu imkânı başarılı bir şekilde kullanarak okur kitlesini olabildiğince genişletmiştir. Şiirlerinde sadece Türkçenin farklı kullanımlarını yansıtmakla kalmayan Mehmet Akif, aynı zamanda çok değişik gramer özelliklerini bir arada vererek şiirlerini dil malzemesi bakımından da çok zenginleştirmiştir. Bu zenginlik, şiirlerine anlam derinliğinin yanı sıra canlılık ve akıcılık da kazandırmıştır.

Mehmet Akif'in şiirlerinde dikkat çeken başka bir husus da dil kullanımının konuya göre değişiklik göstermesidir. Milli konuları işlediği şiirlerinde Milli Edebiyat dili veya İstanbul Türkçesini kullanan şair, şahsî ve dinî duygularını dile getirdiği şiirlerinde bazen Tanzimat dilini, bazen de Arapça Farsça kelime ve terkiplerle dolu Servet-i Fünûn veya Fecr-i Âti dilini çağrıştıran ağır ve süslü bir dil, sosyal sorunları dile getirdiği manzumelerinde ise konuşma dilini esas alan sade bir dil kullanmıştır. Söz konusu farklı dil kullanımları, onun şiirlerini kelime, kelime grubu, cümle türü ve söz varlığı dolayısıyla gramatikal malzeme bakımından da olabildiğince zenginleştirmiştir. Ayrıca manzumelerinde yer verdiği kişileri, hayatın doğal akışındaki durumlarına uygun bir şekilde konuşturması, konuşma dilinin bütün yönleriyle şiirlerinde yer almasını sağlamıştır. Söz konusu dil, sıklıkla yapılan konu, renk ve ton değişiklikleriyle eşine az rastlanır bir çeşitlilik kazanmıştır. Şair, bu çeşitlilik sayesinde kelime oyunları ve hayal unsurlarına başvurmadan toplumsal yaşamı bütün renkleriyle doğal akışı içerisinde şiire taşımayı başarmış, bu yönüyle Türk şiirinde müstesna bir yer edinmiştir.

Her ne kadar kendi dönemindeki bütün dil kullanımlarını şiirlerinde yaşatmaya çalışsa da Mehmet Akif'in şiirleri söz konusu olduğunda ön plana çıkan dil; sade, duru ve akıcı Türkçedir. Şiirlerinin büyük kısmını oluşturan manzumelerinde sade ve akıcı bir konuşma dili kullanan şair, yoğun tasvir ve tahlillerden kaçınarak toplumun değişik kesimlerinden kişileri, gündelik

yaşamlarını yansıtan kesitlerle şiirine almış, bunları sosyal konumlarına uygun doğal hâlleriyle konuşturup topluma ayna tutmuş gibi bir gerçeklik ile sunmayı başarmıştır. Böylece şiirlerinde halkın kahır ekseriyetinin konuştuğu konuşma dilini deyim ve atasözlerinin yanı sıra ünlem, hitap, beddua, küfür, argo gibi neredeyse bütün unsurlarını içeren en doğal hali ve bütün incelikleri ile yansıtmayı başarmıştır. Dolayısıyla şiirlerinde meslek jargonundan sohbet, mahalle, kahvehane, meyhane, sokak ve ev ağzına kadar konuşma dilinin hemen her kullanımına rastlamak mümkündür. Şiire doğal ve rahat söyleyişi getiren bu dil, sadece değişik sosyal kesimlerin dil kullanımlarını şiire taşımakla kalmamış, daha ileri boyuta ulaşarak Sehl-i Mümteni derecesine varmıştır. Mehmet Akif'i modern çağın Sehl-i Mümteni temsilcisi haline getiren bu söyleyiş, aynı zamanda şiirlerinin gerçekliğini ön plana çıkarıp samimiyetini daha görünür kılarak dil ve anlatımını daha da etkili hale getirmiştir.

Oranı değişmekle beraber Divan şiirinden Halk şiirine kadar Türk şiirinin bütün sahalarında şiir dili oluşturmada belirli ölçülerde yararlanılan konuşma dili, Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde çok önemli bir işleve sahiptir. Halka ulaşmanın en etkili yollarından birinin halkın diliyle halka seslenmek olduğunun farkında olan Mehmet Akif, şiirlerinde halkın gündelik yaşamında kullandığı doğal konuşma diline, ağızların hitap, ünlem, argo ve küfür gibi en uç özelliklerine varıncaya kadar hemen her yönüyle yer vermiştir. Söz konusu yaklaşım, gerçek hayatı yansıtan manzum hikâyelerindeki kahramanların diline de yansımıştır. Şiirlerinde tahkiye, tasvir, tahlil, hitabet, muhavere gibi birçok anlatım tekniğini bir arada kullanan Mehmet Akif, genellikle muhavere üzerine kurduğu manzum hikâyelerinde, kahramanları, gerçek hayattaki şekilde konuşturarak konuşma dilini bütün zenginliğiyle şiirlerine taşımıştır. Dolayısıyla konu ve anlatım tekniği çeşitliliği, beraberinde şiirde eşine az rastlanır bir dil çeşitliliği getirmiştir. Çok zengin bir dil malzemesi içeren bu çeşitlilik, beraberinde samimiyete dayanan bir inandırıcılık getirmekle kalmamış, aynı zamanda şiirlerine hareket ve canlılık da katmıştır.

Yaşam felsefesi olarak toplumcu gerçekçi bir şair olan Mehmet Akif, Tanzimat'tan beri süregelen dilde sadeleşme tartışmalarına duyarsız kalamamış, bu konuyla ilgili fikirlerini makaleleri hatta şiirleri vasıtasıyla dile getirmiştir. Bununla yetinmeyen şair, dilde sadeleşmeyle ilgili fikirlerini fiiliyata dökerek arzu ettiği dili şiirlerinde uygulamalı olarak göstermiştir. Türkçenin sadeleşmesinden yana olan şaire göre, Türkçenin sadeleştirilmesi bir mecburiyettir. Her türlü aşırılıktan uzak durulması kaydıyla şiir dilinin sadeleştirilmesi yararlı olacaktır. Bu sadeleştirmede temel ölçü 'halkın lisanı ve yaşayan Türkçe' olmalıdır. Gündelik yaşamda halk arasında kullanılan etrafında mecazlar oluşmuş Arapça ve Farsça kelimeler artık Türkçenin malı olduğundan bu kelimelerin dilden atılması doğru olmadığı gibi mümkün de değildir. Dolayısıyla dil, doğal gelişim sürecinde şair ve yazarlar tarafından sadeleştirilmeli, bunun ötesinde bir müdahale gerekiyorsa bu müdahale makul ölçüde olmalı ve dil uzmanları tarafından dilin doğal gelişim seyri içerisinde yapılmalıdır. Aksi takdirde sadeleştirme, bir dil kıyımına dönüşebilir. Bu fikirleriyle dilde sadeleşme tartışmalarında Milli edebiyatçılara yakın duran şair, şiirlerinde sade ve akıcı bir dil kullanarak bu fikirlerini hayata geçirmiş, bu yönüyle Milli Edebiyatçıları bile çok geride bırakmıştır.

Ele aldığı meselelerin çeşitliliğini üslubuna dolayısıyla da dil ve anlatımına yansıtan Mehmet Akif, kendi dönemine kadar hatta kendisinden sonraki dönemde bile eşine az rastlanır sade, canlı ve zengin bir dil kullanmıştır. Sanatın mahalli olduğunu savunan şair, şiirlerinde başta deyimler ve atasözleri olmak üzere halk dilinin bütün unsurlarını en doğal halleriyle kullanmış, bunun yanı sıra Türkçenin kendi dönemindeki diğer kullanımlarını ihmal etmeyerek şiirlerinde anlama derinlik, anlatıma zenginlik kazandırmıştır. Sade dile ağırlık vermekle beraber Türkçenin kendi dönemindeki bütün kullanımlarına şiirlerinde yer veren şair, şiirde eşine az rastlanır bir ifade zenginliğine erişmiştir. Böylece Türkçenin zengin ifade kabiliyeti ve söz varlığından olabildiğince faydalanan şair, hedef kitle, anlatım kabiliyeti, anlam derinliği ve dil malzemesi bakımından nevi şahsına münhasır bir dil oluşturarak

Türkçenin ifade kabiliyetine de çok önemli katkılarda bulunmuştur. Şairin dili kullanma becerisini ortaya koyan bu durum, onu Türkçenin başarılı temsilcilerinden biri haline getirmiştir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. - ABDULKADİROĞLU, N. (1989). *Mehmet Akif Ersoy Hakkında Yazılanlar (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan Makaleler)*, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara.
- Aksan, D. (2005). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınları, Ankara.
- Aktan, B. (2009). *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Dil ve Üslup*, 1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildirileri, 131-134.
- Çantay, H. B. (2008). *Âkifnâme*, Erguvan Yayınevi, İstanbul.
- Demirci, İ. (2008). "Mehmet Akif'in Türkçesi", Hece Dergisi Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı, Ankara s.395-403.
- Doğan, D. M. (2009). *Camideki Şair Mehmet Akif*, Yazar Yayınları, Ankara.
- Duman, M. (2011). "Akif'in Dili" Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri 12-13 Mart 2011, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s.303-314.
- Ercilasun, A. B. (1986). *Mehmet Akif'in Dili*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.1, s.45-53.
- Fergan, E. E. (1960). *Mehmet Akif: Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (1970). *Safahat'ın Dil ve Üslûbu*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2012, İstanbul, c. 18, s. 81-112.
- Kartalçık, V. (2009). *Asım'ın Söz Varlığı Üzerine Bir Çözümleme Denemesi*. 1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildirileri, 793-816.

- Koç, O. (2015). "Mehmet Âkif'in Şiir Dili: Safahat'ta Metafor ve Metonim Kullanımları", Türk Dili Dergisi, 109 (767-768), s.382-394.
- Koçak, A. (2011). "Mehmet Âkif'in Şiir Dili ve Söz Varlığı Üzerine", Dil ve Edebiyat, 36, 30-32.
- Korkmaz, Z. (1976). "Mehmet Akif Ersoy ve Türkçe" Mehmet Akif Sempozyumu, Hacettepe. Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.25-47.
- Korkmaz, Z. (1986). "Mehmet Akif'te Dil ve Üslûp Özellikleri", Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara, S. 420, s.554-564.
- Kortantamer, T. (1986). "Mehmet Akif ile Sadî Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi" Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 89-134.
- Kuntay, M. C. (1986). *Mehmet Akif*, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Küçük, M. (2014). *Mehmet Akif Ersoy ve Türkçe*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 21, 93-112.
- Okay, O. (1998). *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özkan, M. (2018). *Safahat'ta Konuşma Dili*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Özkan, M. (2020). "Türkçenin Sadeleşme Ekseninde Mehmet Akif ve Türk Dili", Karabük Türkoloji Dergisi, Cilt/Sayı: II (2020), Karabük, s. 93-106.
- Parlatır, İ. (1986). "M. Akif'in Şiiri Üzerinde Bir Üslûp İncelemesi", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy'u Anma Kitabı, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, s.97-127.
- Süleyman N. (1991). *Mehmet Akif*, İz Yayıncılık (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul.
- Tansel, F. A. (1973). *Mehmet Akif Ersoy*, İrfan Yayınevi, İstanbul.

- Timurtaş, F. K. (1997). *Mehmet Akif'in Türkçeciliği, Sanat-Edebiyat Dünyasından*. Haz.: Mustafa Özkan. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Turinay, N.(2021). *İstiklal Marşının 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı SAFAHAT*, TBMM Yayınları, Ankara.
- Uluçay, M. (2014). *Mehmet Âkif Ersoy'un Eserleri Üzerinde Dil ve Üslûp İncelemesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yetiş, K. (1991). "*Safahat'ta Bir Anlatım Tekniği Olarak Karşılıklı Konuşmalar*" Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri 12-13 Mart 2011, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s.489-500.
- Yılmaz, A. (2009). *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Halk Dilinin Kullanımı*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl/Year: 2009 " Cilt/Volume: 6 " Sayı/Issue: 11, 189-210.
- Zülfikar, H. (1986). "*Mehmet Âkif Ersoy'un Şiir Dili Üzerine*", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 420, s.512-520.

Akbulut, F. -Cevger, G. (2024). Şikâyetler Bağlamında 1742-1749 Yılları Arasında Amasya Vakıfları. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 374-405.

ŞİKÂyetLER BAĞLAMINDA 1742-1749 YILLARI ARASINDA AMASYA VAKIFLARI¹

AMASYA WAQFS BETWEEN THE YEARS 1742-1749 IN THE CONTEXT OF COMPLAINTS

Doktora Öğrencisi Furkan Akbulut*
Amasya Üniversitesi
akbulutdalyan@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Cevger**
Amasya Üniversitesi
grkancevger@gmail.com

Öz

Osmanlı İmparatorluğu altı asırlık ömrü boyunca hem başkentte hem de taşrada adalete büyük önem vermiştir. Tebaasına karşı adaleti sadece yerel mahkemelerle sağlamakla yetinmeyen imparatorluk, yerel mahkemelerin çeşitli sebeplerden dolayı çözüm üretmediği durumlarda, adaleti tesis edecek ve halkın sorunlarına çözüm bulacak yeni bir imkân daha sunmuştur. Bu imkân sayesinde Osmanlı tebaası, ikamet ettikleri mahallerde sorunlarını çözemese bile devletin en üst yargı mercii olan Divân-ı Hümayun'a şikâyetlerini iletebilmişler ve bu şikâyetlerin giderilmelerini sağlayabilmişlerdir. Tebaanın şikâyetleri ve Divân'ın bu şikâyetlere getirdiği çözümler; erken tarihlerde Mühimme Defterleri'ne, daha sonraki tarihlerde sırasıyla Şikâyet

¹ Bu çalışma; Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Cevger'in danışmanlığında, Yüksek Lisans öğrencisi Furkan Akbulut tarafından hazırlanmış ve kabul edilmiş olan "1-3 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde Amasya Kazâsı ile İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* ORCID: 0009-0002-1457-1958

** ORCID: 0000-0003-1029-8616

ve Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne kaydedilmişlerdir. Bu çalışmada; 1-3 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nde Amasya Kazâsı'nda yaşayan insanların 1742-1749 yılları arasında Divân-ı Hümâyun'a ilettikleri vakıflar ile ilgili şikâyet kayıtları esas alınmıştır. Bu dönemde vakıf meselelerini içeren toplam 128 şikâyet kaydı tespit edilmiş ve bu bağlamda bir müessese olarak vakıflarda meydana gelen türlü bozulmalar, vakıfların yaşadığı sıkıntılar, vakıf görevlilerinin usulsüzlükleri veya mağduriyetleri ve benzeri meseleler üzerinde durulmuştur. Ülke genelinde meydana gelen siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bozulmanın vakıf sistemine Amasya özelinde ne gibi sorunlara sebebiyet verdiği şikâyet kayıtlarında yer alan örnekler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ahkâm Defterleri, Amasya, Şikâyet, Vakıf.

Abstract

Throughout its six-century life span, the Ottoman Empire attached great importance to justice both in the capital and in the provinces. The empire, which was not content with providing justice to its subjects only through local courts, offered another opportunity to administer justice and find solutions to the problems of the people in cases where local courts could not provide solutions due to a variety of reasons. Thanks to this the Ottoman subjects were able to place their complaints to the Divan-ı Hümâyun, the highest judicial authority of the state even if they could not resolve their problems in the vicinity of their residence and were able to have them resolved. The complaints of the subjects and the Divân's solutions to these complaints were recorded in Mühimme Books in the early period and in Şikâyet and Ahkâm-ı Şikâyet Books in the later periods. This study is based on the records of complaints about foundations made by the people living in the province of Amasya to the Divân-ı Hümâyun between the years 1742-1749 in the Sivas Ahkâm-ı Şikâyet (Complaint) Books No. 1-3. In this period, a total of 128 complaint records were identified on the waqf issues which focused on such matters as various deteriorations in waqfs as an institution, the problems experienced by waqfs, and irregularities or victimization of waqf officials. Also, the findings show what sort of problems the political, economic and socio-cultural deterioration that occurred throughout the country led to in the waqf system with a focus on Amasya.

Keywords: Ahkâm Registers/Books, Amasya, Complaints, Waqf.

Giriş

Deniz seviyesinden yaklaşık 400 metre yükseklikte ve iki tarafı kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulan Amasya şehri (Şahin ve Emecen, 1991: 1), zaman içerisinde birçok devlete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Hattiler'in hâkimiyet sahası içerisinde yer alan kent (Akurgal, 2005: 17), Hititler ve devam eden süreçte pek çok antik dönem devletin hâkimiyet sahası içerisinde kalmıştır. Türkler tarafından hangi tarihte fethedildiğine dair net bir bilgi bulunmasa da Amasya, 11. yüzyılın sonlarına doğru Türklerin yönetimine geçmiş ve o tarihten günümüze kadar Türk hâkimiyet sahası içerisinde varlığını devam ettirmiştir (Şahin ve Emecen, 1991: 1).

Osmanlı fethinden önce Danişmendlilerin ve Selçukluların idari nüfuzu altında yer alan Amasya kenti (Hüsameddin, 2022: 88), Osmanlı hâkimiyetine girmesinden hemen sonra jeopolitik açıdan hayli önemli bir konuma yükselmiş ve devletin dâhilî meselelerinde de kritik rol oynamıştır. Amasya; 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı şehzadelerinin devlet işlerinde tecrübe kazanabilecekleri bir yönetim birimi, diğer bir deyişle Şehzade Sancağı olarak işlev görmüştür (Akdağ, 1975: 181). Şehzade sancağı haline getirildikten hemen sonra da Amasya ve çevresinde Osmanlılar tarafından yoğun bir imar faaliyeti de başlatılmıştır (Keçeci Kurt, 2022: 13).

Amasya, gerek şehzadelerin taht kavgalarında gerekse 16. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Celâlî eşkıyaları ve isyankâr medrese öğrencileri için harekât sahası olmuş (Akdağ, 1975: 181) ve bu durumdan bir hayli zarar görmüştür. 1576 tarihli mufassal ve 1643 tarihli avarız defterini karşılaştıran bir çalışmada Celâlî eşkıyalıkları ve diğer sebepler neticesinde Amasya nüfusunda, özellikle köy sayısı ve köylü nüfusunda bir hayli azalma olduğu görülmektedir (Özel, 2018: 98-99).

Osmanlı yönetimi boyunca idarî taksimatta birçok defa değişiklik yaşayan kent, 1520 yılına kadar Rum (Sivas) Eyâleti'nin idari merkezi olmuştur (Şimşirgil, 1990: 289). 1520'den sonra muhtelif sebepler neticesinde eyâlet merkezi Sivas'a nakledilmiştir (Açıkel, 2008: 225). Bu durumun, 19. yüzyılda da mevcudiyetini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır (Belge, 2020: 779).

1510 tarihinde Amasya Sancağı idari taksimat olarak; Amasya merkez kazâ olmak üzere Merzifon, Gedegra, Zeytun ve Lâdik kazâlarından oluşurken, 1576 tarihli tahrir defterinde Havza'nın da eklenmesiyle birlikte bu rakam altıya ulaşmıştır. 1666-1667 tarihli Amasya şeriyeye siciline göre Amasya Sancağı, merkezi Amasya Kazâsı olmak üzere; Zünnûnabad, Havza, Gedegra, Gelgiras, Zeytun, Gümüş, Geldigelen, Merzifon-ı Abad ve Merzifon kazâlarından ibaretti (Kundakçı, 2016: 82). 18. yüzyıla gelindiğinde Amasya Kazâsı merkez olmak üzere; Gedegra, Havza, Merzifon-ı Abad, Gelgiras, Zeytun, Geldigelen, Lâdik, Zünnûnabad, Merzifon ve Gümüş kazâlarından oluşmaktaydı (Cevger, 2021: 219).

19. yüzyılda Amasya Sancağı'nın idari yapılanmasında belirgin bir değişim yaşanmış ve kazâ sayısı artmıştır. Amasya Sancağı; Amasya, Havza, Erbaa, Zünnun, Zeytun, Zile, Osmancık, Köprü, Gelgiras, Gümüş, Lâdik, Mecitözü ve Merzifon olmak üzere on üç kazâdan müteşekkil bir idari yapılanma içerisindeydi (Keçeci Kurt, 2022: 40)

Sancağın merkez kazâsı olan Amasya yıllar boyunca çeşitli idari yapılanmalara uğramıştır. Mesela 1576'da Argoma, Geldigelen, Akdağ, Yavaş, Bergoma, Aştakul ve Gelgiras olmak üzere yedi nahiyeden oluşan Amasya Kazâsı (Gürbüz, 1993: 75), incelenen dönem olan 1742-1749 yılları arasında ise Geldigelen, Argoma, Akdağ, Yavaş, Aştakul ve Ezinepazar olmak üzere altı nahiyeden meydana gelmekteydi.

1. Osmanlı Tebaasının Şikâyet Hakkı ve Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri

Birçok açıdan İslâm siyasî düşüncesinden ve Orta Asya Türk geleneklerinden etkilenen Osmanlı İmparatorluğu'nda temel düstur adalet mefhumu olmuştur. Bu kavram, halkın doğrudan padişahla iletişime geçip, şikâyetlerini dile getirebilmeleri olarak anlaşılmaktadır (İnalçık, 2020: 63). İmparatorluk, adalet düsturunu gerçekleştirebilmek için birden fazla hukukî müesseseyi teşkil etmiş ve tebaasının hizmetine sunmuştur. Bunlardan birisi taşra mahkemeleri, bir diğeryse Divân-ı Hümâyun'dur. Pek çok araştırmacının üzerinde farklı

tanımlamalar yaptığı Divân-ı Hümâyün (Koyama, 1990: 865), çeşitli devlet işlerinin görüşüldüğü merci olmakla yetinmemiş, halkın şikâyetlerinin dinlenerek çözümler üretildiği üst mahkeme görevini de yerine getirmiştir (Temelkuran, 1975: 133).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman veya gayrimüslim ayrımı olmadan herkesin arzuhal sunma ve şikâyet etme hakkı vardı (İnalçık, 2010: 125). Osmanlı tebaası için hukukî anlamda hem ilk hem de son başvuru mercii olan Divân-ı Hümâyün'a başvurmak için herhangi bir koşul bulunmamaktaydı. İster Müslüman olsun ister gayrimüslim ister erkek olsun ister kadın, haksızlığa uğradığını düşünen her birey buraya başvurabilmekte ve adalet arayabilmekteydi (Tuğluca, 2020: 49).

Divân-ı Hümâyün; üst mahkeme işlevine ilave olarak çeşitli sebeplerden dolayı verilen kararların sıhhatinden emin olunamaması, davaya dair yeni delillerin ortaya çıkması gibi durumlar ortaya çıktığında temyiz vazifesi de görebilmekteydi (Mumcu, 1986: 92). Divân-ı Hümâyün'da görülen çeşitli davalar, başlangıçta *Mühimme Defterleri*'ne kaydedilirken şikâyet sayılarının artması ve bürokrasinin ihtisaslaşma ihtiyacı neticesinde başka bir defter serisine kaydedilmeye başlanmıştır ki 1649 yılında tutulmaya başlanan bu defterler, *Şikâyet Defterleri*'dir (Kütükoğlu, 2020: 519).

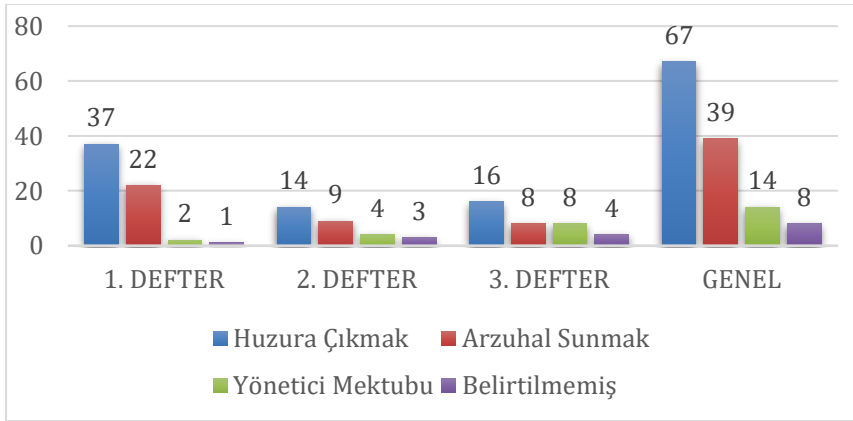
Şikâyet Defterleri'nden sonra halkın ve idarecilerin şikâyetlerinin kaydedildiği diğer bir defter çeşidi de *Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri*'dir. Bu defterler, şikâyet sayılarının bir hayli artması ve devletin bu şikâyetleri süratli bir şekilde gidermek istemesi gibi etkenler nedeniyle 1742 yılında dönemin reisül-küttâbı Ragıp Efendi tarafından oluşturulmuştur. Muhtevası bakımından şikâyet defterleri ile birçok hususta benzerlik gösteren ahkâm-ı şikâyet defterleri, şikâyet defterlerinden farklı olarak eyâletler bazında oluşturulmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2017: 22).

Ahkâm-ı şikâyet defterleri idarî taksimata göre 16 eyâlet adına oluşturulmuş olup, bu eyâletlerden birisi de Sivas Eyâleti'dir. Sivas Eyâleti'ne dair 36 defter mevcut olup, bu çalışmada 1742-1749 yılları arasını kapsayan ilk üç defterde yer alan Amasya Kazâsı ile ilgili şikâyetler esas alınmıştır. İncelenen dönemde Amasya Kazâsı

ile ilgili farklı konularda toplam 411 şikâyet kaydı tespit edilmekle birlikte, çalışmanın ana konusunu oluşturan vakıflar ile ilgili şikâyetlerin sayısı 128 adettir.

İncelenen dönemde vakıflar ile ilgili şikâyette bulunan kimselerin Divân-ı Hümâyün'a farklı şekillerde müracaat ettikleri tespit edilmiştir. Müracaatlar huzura çıkmak, arzuhal sunmak ve şer'î veya örfî yöneticiler aracılığıyla mektup göndermek şeklinde gerçekleşmiştir. En çok tercih edilen yöntem huzura çıkmak olup, ardından sırasıyla arzuhal sunmak ve yöneticiler aracılığıyla mektup göndermek tercih edilmiştir. Vakıflar ile ilgili şikâyetlerde divana müracaat yöntemleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik.1 Divân-ı Hümâyün'a Başvuru Yöntemleri

2. Vakıflar ile İlgili Şikâyetler ve Devletin Yaklaşımı

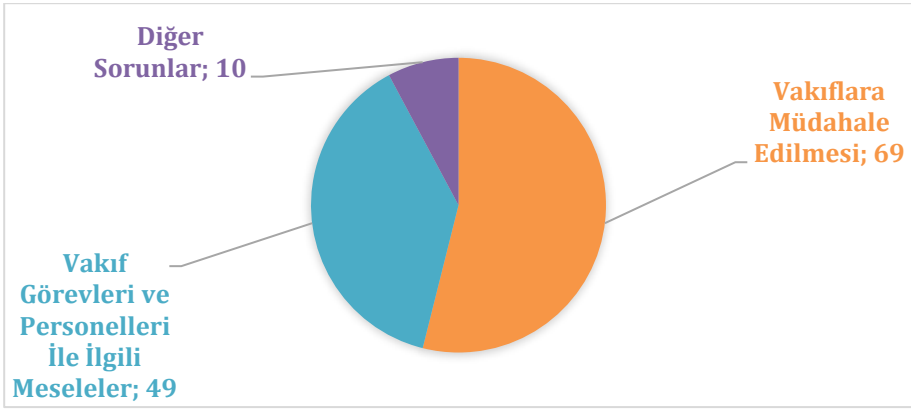
Hukukî bir terim olarak vakıf; sahibi tarafından bir malın Allah rızası için dinî, hayrî ve içtimaî bir amaca ebediyen tahsis edilmesi demektir (Günay, 2012: 475). İslâm toplumlarında vakıfların temel amacı Allah rızası için hayır işleme içgüdüsüdür. Bu içgüdü nedeniyle vakıf kurucuları vakıflarını ihdas etmişler ve ihtiyaç sahiplerine ulaşabilmeyi hedeflemişlerdir. İslâm medeniyetinde vakıfların sadece dinî işlevi olmamakla birlikte birtakım sosyal sorumlulukları da bulunmaktadır. Mesela; Cami, medrese, imaret, kervansaray ve hastane gibi sosyal yapıların teşkil edilmesinde, yine şehircilik ve bayındırlık gibi beledî hizmetlerin sunulmasında da vakıflardan istifade edilmiştir.

Vakıflar, Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşmasında hiç şüphesiz çok önemli bir yer tutmuştur, ancak devletin muayyen dönemlerinde başka kurumlarda yaşanan bozulmalar, vakıf müessesesinde de kendisini göstermiştir. Vakıflarda yaşanan bu bozulmalar, genellikle işleyişte görülen suiistimaller olsa da başka faktörler de bozulmaya etki etmiştir. Mesela; devlet arazilerinin vakıf haline getirilmesi, aile vakıflarının yaygınlaşması, vakfedilebilecek malların gayrimenkul olma kaidesinin ortadan kalkması, icâreteyn ve gedik sistemlerinin kötüye kullanımı bu faktörler arasında sayılabilir (Alkan, 2007: 70).

18. yüzyılda devletin içinde bulunduğu mevcut siyasi ve ekonomik yapıdaki bozulma vakıf müessesesinde de çözümlere sebebiyet vermiş ve bu durum, Amasya Kazâsı özelinde birçok şikâyetin oluşmasına neden olmuştur. Vakıflarla ilgili tespit edilen şikâyetler üç ana başlık halinde tasnif edilmiş ve her başlığın içerisinde de farklı konuları ihtiva eden şikâyet türlerine rastlanmıştır. Mesela; vakıflara müdahale edilmesi başlığı, vakıf gelirlerine ve vakıf mülklerine müdahale edilmesi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Vakıf gelirlerine müdahale edilmesi de içerisinde pek çok konuyu barındırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, verilen bilgilerin daha rahat anlaşılabilir olması amacıyla başlıkların sınırlandırılması yoluna gidilmiştir.

İlgili dönemde tespit edilen 128 şikâyet, Amasya'da bulunan vakıfların yaşadıkları sorunları, gerçekleşen suiistimleri ve devletin bu tarz meseleler karşısında sergilediği tavrı göstermesi bakımından oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. 128 şikâyet kaydının konularına göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik.2 Vakıflar ile İlgili Şikâyetlerin Konularına Göre Dağılımı

Amasya Kazâsı'na dair 128 şikâyet kaydı içerisinde 43 farklı vakfın ismine, nerede olduğuna ve statüsü ile ilgili verilere de ulaşılmıştır. Bu vakıfların 26'sı kazâ merkezinde bulunurken, 17'si kazâyâ bağlı nahiyelerde yer almaktadır. Ayrıca, bu vakıflar arasında statü açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim vakıfların 23'ü aile vakfı olup, diğerlerinin aile vakfı olup olmadığına dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Bu vakıfların isimleri, statüleri ve buldukları bölgeler şöyledir;

Tablo.1 Şikâyet Kayıtlarında Bahsi Geçen Vakıfların Buldukları Yerler ve Statüleri

İsim	Bulunduğu Bölge	Statüsü
Yakup Paşa Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Mustafa Bey Hamamı Vakfı	Amasya/Merkez	---
Şadi Bey ve Barak Bey Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Ali Bey Oğlu Mustafa Bey Medresesi Vakfı	Hakala köyü	---
Mehmet Çavuş Han Vakfı	Amasya/Merkez	---
Yörgüç Paşa Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Yakut Paşa Vakfı	Yağlıbasan köyü	---
Şeyh Saadeddin Zaviyesi Vakfı	Ezinepazar Nahiyesi	Aile Vakfı
Şeyh Hasan Karamancık Zaviyesi Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Şeyh Sadi Zaviyesi Vakfı	Amasya/Merkez	---
Şeyh Bayezid Zaviyesi Vakfı	Ezinepazar Nahiyesi	Aile Vakfı
Hoca Sultan Zaviyesi Vakfı	Amasya/Merkez	---
Torumtay Vakfı	Amasya/Merkez	---
Devlet Hatun Vakfı	Merzifon	---

Firuz ve Hüseyin Ağa Vakıfları	Amasya/Merkez	---
Seyyid Kubad ve Seyyid Hüsameddin Vakıfları	Amasya/Merkez	---
Sultan Alâeddin Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Human Bey Vakfı	Argoma Nahiyesi	Aile Vakfı
Sultan Bayezid Han Vakfı	Amasya/Merkez	---
Hızır Paşa Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Selamet Hatun Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Abdurrahman Muslu Vakfı	Amasya/Merkez	---
Seyyid Yahya Zaviyesi Vakfı	Hakala köyü	Aile Vakfı
Ethem Medresesi Vakfı	Divanluca köyü	---
Pervane Bey Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Rıdvan Mehmet Paşa Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Çırayan Hatun Vakfı	Amasya/Merkez	---
Şeyh İlik Zaviyesi Vakfı	Geldigelen Nahiyesi	---
Ehli Hatun Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Mehmet Paşa Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Hoca Mahmud Vakfı	Hakala köyü	---
Şeyh Sofu Zaviyesi Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Şeyh Pir İlyas Türbesi Vakfı	Amasya/Merkez	---
Mevlâna Şerefeddin Hamza Ağa Türbesi Vakfı	Merdhor köyü	Aile Vakfı
Hoca Bey Vakfı	Varay köyü	Aile Vakfı
Kasr-ı Cedid ve Solak Otası Vakıfları	---	---
Şeyh Ahmet Dede Vakfı	Gedegra Nahiyesi	Aile Vakfı
Hacı Şah Vakfı	Aştakul Nahiyesi	Aile Vakfı
Oruç Bey Vakfı	Amasya/Merkez	---
Hacı Torur Vakfı (?)	Geldigelen Nahiyesi	Aile Vakfı
Sinan Paşa Vakfı	Amasya/Merkez	Aile Vakfı
Mustafa Bey İbn El-Hac Mirza Bey Vakfı	Kuşçu köyü	Aile Vakfı
Ayas Ağa Vakfı	Amasya/Merkez	---
TOPLAM	43	23

İncelenen dönemde vakıflarla alakalı toplam 128 şikâyet kaydının defterlere dağılımı da şu şekildedir;

Tablo.2 Vakıflarla İlgili Şikâyetlerin Defterlere Dağılımları

Şikâyetler Bağlamında 1742-1749 Yılları Arasında Amasya Vakıfları

DEFTER	SAYI	YÜZDE	Sayfa/Hüküm Numarası
1. DEFTER	62	%48,437	3/3, 4/1, 10/1, 11/3, 19/4, 20/1, 27/1, 28/1, 29/3, 30/6, 42/1, 43/2, 43/3, 46/4, 53/1, 54/1, 54/4, 56/5, 57/2, 62/2, 64/1, 67/5, 69/3, 69/5, 70/5, 108/4, 110/1, 114/2, 132/2, 133/2, 140/1, 148/2, 166/1, 169/5, 171/2, 175/2, 176/1, 177/2, 183/3, 184/1, 186/1, 186/3, 187/1, 189/1, 192/3, 193/4, 196/4, 200/2, 217/3, 218/2, 219/1, 219/3, 224/1, 227/2, 239/2, 242/5, 250/2, 260/2, 261/2, 269/2, 273/5, 274/6
2. DEFTER	30	%23,43	7/1, 7/4, 22/4, 24/1, 36/1, 79/1, 94/3, 105/2, 106/1, 127/2, 161/4, 166/2, 168/1, 168/2, 172/3, 177/1, 178/3, 181/2, 190/3, 301/1, 303/2, 361/1, 366/2, 382/1, 387/2, 414/1, 417/2, 421/2, 433/1
3. DEFTER	36	%28,12	2/4, 13/5, 14/2, 15/1, 23/1, 42/3, 76/4, 114/1, 124/4, 130/2, 136/1, 136/4, 145/3, 153/3, 166/4, 184/3, 197/5, 198/2, 198/3, 208/1, 218/4, 253/1, 265/4, 269/4, 271/4, 279/1, 284/5, 292/1, 304/1, 310/3, 320/3, 325/2, 328/2, 330/2, 340/5, 340/6

Defterlerde vakıflarla ilgili meselelere ait şikâyetlerin sayısında yıllara göre önemli değişiklikler görülmektedir. 1742-1744 yıllarını kapsayan birinci defter, incelenen dönem ve kazâ özelinde vakıflarla ilgili kayıtların en fazla olduğu defterdir. Bu defterde Amasya Kazâsı'na ait 146 şikâyet kaydı bulunmaktadır ve bunun %42,46 sı vakıflara ait meselelerle ilgilidir. 1 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'nde sancak-kazâ ayrımı yapılmaksızın vakıflarla alakalı toplam 269 kayıt bulunmaktadır (Dursun, 2015: 20). Bu kayıtların %23,04 ü Amasya Kazâsı'na ait gözükmetedir. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde 26 kazâya dair kayıtların olduğu dikkate alındığında vakıf konusu özelinde Amasya Kazâsı'nın önde gelen kazâlardan biri olduğu rahatlıkla

söylenbilir. 1744-1747 yıllarını kapsayan ikinci defterde de Amasya Kazâsı'na dair 121 kayıt bulunmaktadır ve bunun %24,79 u vakıf meseleleri ile alakalıdır. Üçüncü defterde (1747-1749) ise 144 şikâyet kaydı mevcuttur ve %24,99 u vakıflarla ilgilidir. Bu üç defterde öne çıkan husus, Amasya Kazâsı'na dair çeşitli konuları haiz nice şikâyet kayıtları içerisinde çoğunluğu genellikle vakıfların teşkil etmiş olmasıdır. Vakıflarla ilgili kayıtlar, dönem dönem sayısal anlamda değişiklik göstermiş olsa da ilk üç defter özelinde her zaman ekseriyeti oluşturmuştur.

Vakıf müessesesi, Amasya'da olduğu gibi imparatorluğun muhtelif bölgelerinde de şüphesiz çok önemlidir. Bu öneme binaen diğer ahkâm defterlerinde de vakıflara dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Mesela, 1750-1762 yılları arasında İstanbul'daki vakıflarla ilgili 192 şikâyet kaydı Divân-ı Hümâyun'a intikal etmiştir (Buluttekin, 2013: 183). Yine bu minvalde Trabzon Ahkâm Defterlerini esas alan iki çalışmada da Kürtün Kazâsı'nda bulunan vakıflarla ilgili pek çok şikâyetin Divân'a ulaştığı görülmektedir (Gökçek, 2018: 75; Gök, 2020: 455).

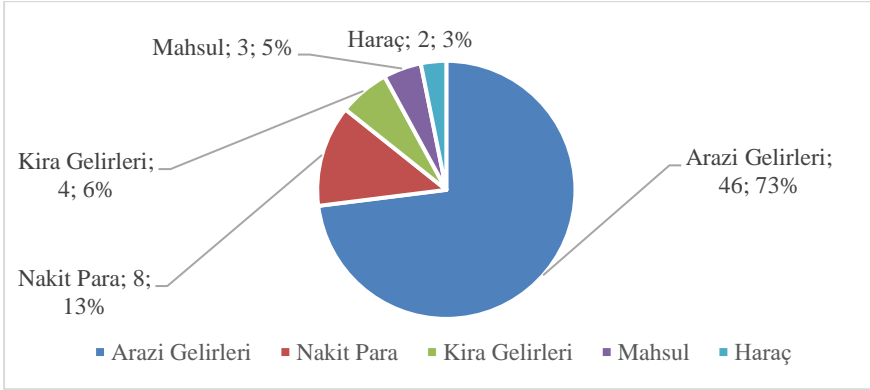
2.1. Vakıflara Müdahale Edilmesi

Amasya'da bulunan vakıflarla ilgili tespit edilen 128 şikâyetin 69'u vakıflara müdahale edilmesi ile ilgili olup, şikâyetler genel olarak iki ana konuya ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi; vakıf gelirlerine müdahaleleri, diğeri de vakıflara ait mülklere yapılan usulsüz müdahaleleri ihtiva etmektedir.

2.1.1. Vakıf Gelirlerine Müdahale

Bilindiği üzere vakıf müessesesi birtakım gelirlerin veya mülklerin bağışlanması itibariyle işleyişine devam edebilmiş ve yükümlülüklerini yerine getirebilmiştir. Bu bağlamda vakıflara ait pek çok gelir kaleminin bulunuyor olması, vakıflarla ilgili yaşanan sorunların büyük çoğunluğunun vakıf gelirleriyle alakalı olmasını anlaşılabilir kılmaktadır. Amasya Kazâsı özelinde de vakıfların yaşadığı sorunların başında, vakfın sahip olduğu gelirlere haksız müdahale edilmesi gelmektedir. Konuyla alakalı 63 şikâyet kaydı mevcut olup, müdahale edilen gelirlerin dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik.3 Şikâyete Konu Olan Vakıfların Gelir Dağılımı ve Şikâyet Sayısı

Vakıfların en büyük gelir kalemlerinden birisi, şüphesiz arazi gelirleridir. Vakıflar, bu arazilerin Amasya özelinde malikâne kısmına sahip bulunmaktadırlar. Dolayısıyla arazi gelirlerine yapılan müdahaleler, %73 lik oran ile şikâyetlerin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Bu müdahaleler, genellikle dışarıdan kişiler tarafından gerçekleşmiş gözükse de vakıf çalışanlarının, dirlik erbabının ve hatta başka vakıfların müdahaleleri de söz konusu olmuştur. Mesela 1743 tarihli bir kayda göre; Amasya'da Çavuş köyünün öşür ve benzeri vergileri eskiden beri Torumtay Vakfı'na ait iken, Hüseyin Ağa Vakfı'nın mütevellisi, bahsi geçen köyün gelirlerinin Hüseyin Ağa Vakfı'na ait olduğunu ileri sürerek birtakım müdahalelerde bulunmuştur. Bu durum karşısında Divân, kayıtlara bakarak ilgili arazinin hangi vakfa ait olduğunu saptamış ve buna göre hareket edilerek kanuna aykırı müdahalelerin ortadan kaldırılmasını buyurmuştur (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi [BOA], Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, d.1, s. 67/5).²

Osmanlı İmparatorluğu'nda mirî arazi rejiminin yanı sıra Sivas Eyâleti başta olmak üzere Karaman Eyâleti ve Kuzey Suriye'de uygulanan farklı bir toprak rejimi daha söz konusudur. Resmî vesikalarda "iki başlu" veya "iki baştan tasarruf" olarak bahsi geçen bu rejim, malikâne-divânidir (Genç, 2003: 518). Bu rejimde araziler, *malikâne* ve *divânî* olmak üzere iki hisseye ayrılır;

² Bundan sonra arşiv fon kodu, defter ve sayfa numarası; BOA, DVNS. AHK. SS. d. şeklinde yazılacaktır.

birincisini vakıflar veya şahıslar, ikincisini ise devlet adına dirlik erbabı tasarruf ederdi (Cin-Akyılmaz, 2013: 526).

İncelenen dönemde Malikâne-Divâni sisteminin, Amasya sınırları dâhilinde de etkin bir şekilde uygulanmakta olduğu ve kazâ dâhilinde bulunan vakıflara ait arazilere veya arazi gelirlerine, aynı arazilerin divâni hissesine mutasarrıf olan tımar erbabının müdahaleleri görülmektedir. Mesela; 25 Aralık 1745 tarihli bir şikâyet kaydında Varay köyünün malikâne hissesi Bayezid Paşa Vakfı'na ait olup bu topraklardan elde edilen mahsul vakıf tarafından alına gelmekteyken, köyün divâni kısmına sahip sipahiler, kendi gelirleriyle yetinmeyerek Bayezid Paşa Vakfı'na ait gelirleri de zapt etmişlerdir. Divân, zorla alınan bu gelirlerin Bayezid Paşa Vakfı'na iade edilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.2, s. 301/1).

Vakıfların maddî açıdan yaşadıkları diğer bir sorun da vakıf parasının zimmete geçirilmesidir. Ülke genelinde yaşanmış olması muhtemel olan ve kurumsallıktan ziyade vakıfların işleyişlerinde yaşanan bozulmaları yansıması açısından misal olarak gösterebilecek bu tarz hadiseler, Amasya'da bulunan vakıflarda da yaşanmıştır. Tespit edilen kayıtlarda zimmetine para geçirdiği görülen kişiler, genellikle vakıf mütevellileri olmuşlardır. Mesela 12 Nisan 1746 tarihli bir kayda göre; Hacı Halil Paşa Medresesi'nin depremde dolayı zarar görmesi sebebiyle tamir edilmesi gündeme gelmiş, ancak tamir için kullanılması düşünülen para vakıf mütevellileri tarafından zimmete geçirilmiştir. Olayın açıklığa kavuşması neticesinde Divân, mütevellilerin görevden alınmalarına hükmetmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.2, s. 366/2).

Vakıflara ait gelirlere sadece dışarıdan kişiler veya vakıf mütevellileri değil, aynı zamanda vakıf çalışanları da müdahalede bulunmuşlardır. Vakıf çalışanlarının bu kanunsuz eylemleri, maaşlarını yeterli bulmamalarından kaynaklanmış olabilir. Mesela Eylül 1745 tarihli bir şikâyete göre; Şeyh Pir İlyas Türbesi Vakfı'nın hizmetlileri, türbeye ait gelirleri gasp edip kendi aralarında paylaşmışlardır. Divân, türbeye ait gelirlerin iade edilmesine hükmetmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.2, s. 181/2).

İncelenen dönem içerisinde vakıfların maddî açıdan yaşadıkları başka sorunlar da arşiv vesikalarına yansımıştır. Alacak-verecek,

vakıftan haraç isteme ve vakfa ait kiralardan ödenmemesi bu gibi hususlardandır. Aralık 1743 tarihli bir şikâyet kaydında Sultan Alâeddin Vakfı'na ait kira bedellerinin ödenmediği, ayrıca mülkiyet iddiasıyla vakıf paralarının zimmete geçirildiği görülmektedir. Bu paraların vakıf mülkiyetine alınması ve muhalefet edilmemesi, Divân tarafından emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 219/3).

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonlarından itibaren siyasî, askerî ve malî anlamda güç kaybetmeye başlamıştır. Dış politikada ve savaşlarda başarısızlıkların yaşanmasıyla birlikte, içeride de birtakım çözümler meydana gelmiştir. Taşrada idari anlamda başlayan bozulma, ülke genelinde görülen yüksek seviyedeki enflasyonun tahrip edici etkisiyle daha da artmış, bu sebeple devletin taşradaki kontrolü günden güne azalmıştır. Böyle bir dönemde taşradaki yöneticiler, kendi otorite ve ekonomilerini sağlamlaştırma arayışlarına düşüp, çözümü de savunmasız halkın üzerine varmakta, onlardan fazla vergi veya kanunda mevcut bulunmayan vergiler ihdas ederek tahsil etmekte bulmuşlardır. Taşradaki nüfuzlu kişilerin bu eylemleri, ilgili dönemde Amasya'da bulunan vakıflara da sirayet etmiş ve vakıflar, bu kişilerin kanuna aykırı taleplerinden dolayı sıkıntı içerisine düşmüşlerdir. Nitekim Kasım 1742 tarihli bir şikâyet kaydına göre; Ezinepazar nahiyesinde bulunan Şeyh Saadeddin ve Şeyh Bayezid Zaviyeleri Vakıfları, birer ay arayla Amasya Sancağı mutasarrıflarının "zaviye teftişi" adıyla kanuna aykırı olan taleplerinden dolayı şikâyetçi olmuşlardır (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 43/3 – 57/2).

2.1.2. Vakıf Mülklerine Müdahale

Vakıflara müdahale edilmesiyle ilgili diğer önemli husus, mülklere yapılan müdahalelerdir. Bu konuyla alakalı toplam 6 şikâyet bulunmaktadır. Mülklere yapılan müdahaleler, vakıf mallarının tamir ettirilmemesi veya mallarının tamirine haksız muhalefet edilmesi gibi hadiseleri içermektedir. Bu hadiselerde genellikle mütevelliler şikâyetçi olmuşlardır. Mesela 6 Temmuz 1748 tarihli bir kayda göre; Torumtay Vakfı'na ait caminin tamire ve bakıma ihtiyacı olmasına rağmen, bazı kişiler bu işe karşı çıkmışlardır. Mütevellinin şikâyeti üzerine yapılan muhalefetin

ortadan kaldırılması buyrulmuştur (BOA, DVNS. AHK. SS, d.3, s. 198/2).

2.2. Vakıf Görevleri ve Çalışanları ile İlgili Sorunlar

2.2.1. Vakıf Görevleri

İlgili dönemde vakıflarla ilgili meselelerde çoğunluğu oluşturan ikinci husus, vakıf görevlerine yapılan müdahalelerdir. Konuyla ilgili toplam 29 şikâyet kaydı olup, kendi içerisinde farklı hadiseleri barındırmaktadır. Şikâyetler sırasıyla; vakıf tevliyetine müdahale, vakıf görevini zorla ele geçirme, tevliyetin dışarıdan kişilere iltizamla verilmesi, vakıf görevlerinin farklı karşılıklarla tevcih edilmesi, tevliyetin el değiştirmesi ve göreve haksız müdahaledir.

Vakıf müessesesinde müteveli, belli kaideler çerçevesinde vakıf işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimsedir ve bu görev ve yetkiye velâyet, görevlendirmeye ise tevliyet denilmektedir (Öztürk, 2006: 217). Bir nevi vakfî yönetme görevi anlamına gelen tevliyetle ilgili meseleler, pek çok kez şikâyet konusu olmuştur. Nitekim ilgili dönemde 22 şikâyet bu konuyla ilgili olup, 18 şikâyette tevliyete müdahale edenler dışarıdan kimseler iken, 4 şikâyet kaydında ikinci dereceden vâkıf evladı olan kimseler sorunun sebebini oluşturmuştur.

Şikâyet kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla vakıfla alakası olmayan kişiler, tevliyete müdahaleleri sırasında genellikle vâkıf evladı olduklarını iddia etmişlerdir. Mesela Mayıs 1743 tarihli bir şikâyette; Amasya'da bulunan Sultan Alâeddin Darü's-şifası Vakfı'nın mütevellisi Şerife Hatun ölünce tevliyet kızlarına geçmiştir. Buna rağmen Abdullah adlı kişi, vâkıf evlatlığı iddiasında bulunarak tevliyeti ele geçirmiş ve bu husus, şikâyet konusu olmuştur. Divân, Abdullah'ın iddiasının araştırılmasını ve neticenin kendisine bildirilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 132/2).

Vakıf görevleriyle ilgili diğer bir husus, vakıf görevlerini ele geçirmedir. Bu konuyla alakalı 2 şikâyet tespit edilmiştir. Bu usulsüzlüklerin ilki dışarıdan birisi tarafından gerçekleştirilirken, diğerinde şikâyetin sebebi bizzat mütevellinin kendisidir. Mesela Şubat 1743 tarihli bir vesikada; Amasya'da bulunan Yakup Paşa

Vakfı'nın mütevellisi Hacı Ali adlı şahıs, vakıfta kayyumluk ve hizmetçilik vazifelerini, bu hizmeti eda eden kişilerin ölmesinden sonra kendi üzerine kaydettirmiştir. Durumdan haberdar edilen Divân da olayın araştırılmasını ve neticenin kendisine iletilmesini emreden hükmünü Amasya kadısına göndermiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 70/5).

İncelenen dönemde vakıf görevleri ile ilgili diğer bir husus vakıf tarihi açısından da son derece ilgi çekici mahiyettedir. Tespit edilen 2 kaydın konusu, tevliyetin iltizam şeklinde dışarıdan kişilere verilmesidir. Ağustos 1744 tarihli kayda göre; Amasya'da yer alan Ehli Hatun Vakfı'nın tevliyeti birden fazla kişinin uhdesinde bulunmaktadır. Ancak mütevellilerden Osman ve Emine, üzerlerinde bulunan görevi ifa etmeyip, Duacıoğlu Süleyman adında bir kimseye iltizam etmişlerdir. Vakfın diğer bir mütevellisi olan Seyyid İsmail'in bu durumu bildirmesi üzerine tevliyetin dışarıdan kişilere iltizam olarak verilmemesini belirten hüküm, Taşabâd ve Amasya kadılarına gönderilmiştir. (BOA, DVNS. AHK. SS, d.2, s. 7/4-8/1).

Vakıf görevleriyle alakalı yaşanan diğer bir usulsüzlük de vakıf vazifelerinin farklı karşılıklarla tevcih edilmesidir. İncelenen dönemde bu nevi olaya sadece bir defa tesadüf edilmiştir. Mart 1747 tarihli kayıta; Hızır Paşa Vakfı'nda cüzhanlık³, muvakkitlik⁴ gibi vazifelerin karşılıkları defterlerde kayıtlı olmasına rağmen, Ehlüddin adlı kişi defterde belirtilen tutarlardan farklı bir şekilde bu vazifelerin karşılığını almaya başlamış ve vakıf mütevellilerinin şikâyetlerine konu olmuştur. Konunun kendisine intikal etmesi üzerine kayıtlara bakan Divân-ı Hümâyün, vazifelerin defterlere göre tevcih edilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.3, s. 13/5).

³ Camilerde Kur'an'dan bir cüz okumakla yükümlü olan görevlilerdir (Pakalın, 1993: 318).

⁴ Çoğunlukla camilerin yakınında aynı caminin müstemilatından olarak içinde doğru zamanı gösteren saatlerin bulunduğu ve muvakkithane denilen yerin görevlisidir. Bu kimseler astronomi ilmine haiz olup, maaşlarını cami vakfından alırlardı (Sertoğlu, 2015: 358). Güneşe bakarak namaz vakitlerini bildiren kimse (Heyet, 2011:1717)

2.2.2. Vakıf Çalışanlarıyla İlgili Meseleler

Vakıflarla ilgili meselelerden bir diğeri de vakıf çalışanlarıyla ilgilidir. İncelenen dönemde sadece mütevellilerin usulsüzlükleri veya dışarıdan gelen müdahaleler değil, vakıf çalışanlarının yaşadığı veya yaşattığı sıkıntılar da tespit edilmiştir. Vakıf çalışanlarının şikâyetleri, genellikle vakıftaki vazifelerinin karşılıkları olan paralarının alınamaması hakkında olmuştur. Bu durumla alakalı 11 şikâyet tespit edilmiştir ve bir hadise hariç geri kalan hepsinde vakıf çalışanları mütevellilerden şikâyetçi olmuşlardır. Bu tarz davalarda mütevelliler, ya ödenmesi gereken maaşları ödemeyip kendi zimmetlerine geçirmişler ya da farklı bahaneler üreterek maaş ödemesinden kaçınmak istemişlerdir. Bu hadiseler Divân'a ileildiğinde yapılan ilk şey, müştekinin gerçekten vakıfta çalışıp çalışmadığının tescil edilmesi olmuştur. Bu bağlamda yaşanan hadiselerden ilki Ocak 1743 tarihinde şikâyete konu olmuştur. Bu kayda göre Hoca Sultan Vakfı'nda oduncu ve kapıcı hizmetlerini yerine getiren İbrahim adlı kişi, vazifesinin karşılığı olan maaşını mütevelliden bir türlü alamamıştır. Divân, İbrahim'in hakkı olan maaşın mütevelliden tahsil edilmesini bildirmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 62/2). Buna benzer diğeri bir hadise Nisan 1743 tarihli kayıta söz konusu olmuştur. Yakup Paşa Vakfı'nda cüzhan olan Hüseyin, vazifesinin karşılığı olan maaşını talep etmişse de vakfın mütevellisi olan Ali, bu parayı vermemekle kalmayıp kendi işinde kullanmıştır. Hadisenin bildirilmesi üzerine Hüseyin'e ait olan meblağın ödenmesi emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 110/1).

Vakıf görevlileriyle ilgili hadiselerde mağdur olan tek kesim hizmet taifesi olmamıştır. Tam aksine aldıkları maaşları beğenmeyip daha fazlasını talep ederek mütevellileri sürekli rahatsız etmelerinin yanı sıra bazı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yapmaları gereken görevlerinden imtina ettikleri de görülmektedir. Haziran 1744 tarihli bir şikâyet kaydına göre; Hüseyin Ağa Vakfı'nda câbilik⁵ görevini yerine getiren Osman, Ali ve Mehmet adlı kişiler, vakıftan aldıkları maaşları yeterli bulmayıp

---

⁵ Vakıflara ait gelirleri toplayan görevli (İpşirli, 1992: 529).

zam talebiyle vakfın mütevellisini sürekli rahatsız etmişlerdir. Divân, kayıtlara bakmış ve vakfiyeye göre maaşların ödenmesini ve ismi geçen kişilerin tacizlerinin önüne geçilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 269/2).

İncelenen dönemde vakıf çalışanlarının görevlerini düzgün bir şekilde yapmamaları nedeniyle vakıfların işleyişinde çeşitli sorunlar meydana geldiği de defterlere yansımıştır. Bu husus ile ilgili Temmuz 1745 tarihli bir kayda göre; Hakala köyünde Hoca Mahmut Mescidi'nde imamlık yapan Mehmet Halife adlı kişi, vazifesini yerine getirmemeye başlamıştır. Mütevellinin şikâyeti üzerine kanuna göre hareket edilmesi, vazifesini aksatan Mehmet Halife'nin vazifesinin başına geçmesi, Divân tarafından bildirilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.2, s. 161/4).

2.3. Diğer Hususlar

Defterlerde vakıflarla ilgili daha önce bahsedilen meseleler haricinde başka şikâyet konuları da bulunmaktadır. Nicelik bakımından az olmasına rağmen bu kayıtlar, vakıf hukuku ve tarihi bakımından oldukça kıymetli bilgiler verebilecek niteliktedir. Diğer hususlar başlığı altında bir araya getirilen şikâyetlerin 6'sı vâkıf evlatlığı meselesi, 2'si vakıf malların ferağı ve istibdali ve yine 2'si araziler üzerinde ilgili vakıfların tasarruf haklarının olup olmadığı ile alakalıdır.

Bilindiği üzere vakıflar, niteliklerine göre üçe ayrılırlar. Bunlar; hayrî vakıflar, aile vakıfları ve yarı aile vakıflarıdır. Hayrî vakıflar, vakfedilen mülklerin doğrudan doğruya kamuya bağışlandığı vakıflardır. Bu vakıflarda vakıf kurucusunun ve onun neslinin hiçbir menfaati yoktur. Vakıf idaresinin veya gelirlerinin kurucu vâkıf veya nesline tahsis edildiği vakıflar da aile vakıflarıdır. Bu nevi vakıflarda kurucu vâkıf, vakfın idaresini veya gelirlerini kendi ölümünden sonra nesline bırakmıştır. Yarı aile vakıfları ise vakıf idaresinin kurucu vâkıfa, gelirlerin de kamuya hibe edildiği vakıflardır. Bu tür vakıflarda gelir fazlası, vâkıfın ailesine dağıtılır (Yediyıldız, 2003: 14-17).

Vakıfları bir kurum olarak inceleyen Ömer Lütfi Barkan, aile vakıflarını farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve onları, İslâm miras hukukunun inhilal edici tesirinden kaçınma ve mal sahipleri

tarafından istenen kişilerin vâris olarak tayin edilmesini sağlamada kullanılan önemli bir vasıta olarak nitelendirmiştir (Barkan, 1940: 161). Nitekim tespit edilen bazı kayıtlar, Barkan'ın savını destekleyecek mahiyettedir. Mesela Ağustos 1743 tarihli bir vesikada; Akdağ nahiyesine bağlı Hakala köyünde bulunan Seyyid Yahya Zaviyesi'nin tevliyeti ve gelirleri sadece erkek evlatlara vakfedilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 186/1). Buradan hareketle vâris tayin etme konusunda vakfın kurucusu olan Seyyid Yahya'nın arzusunun erkek evlatlardan yana olduğu ve bu suretle vakfiyesini hazırladığı düşünülebilir. Barkan'ın bu savına misal olabilecek diğer bir durum da Aralık 1742 tarihli başka bir kayıtta görülmektedir. Buna göre; Amasya'da yer alan Şeyh Hasan Karamancık Vakfı'nda tevliyet ve gelirler, sadece erkek evlada vakfedilmiş gözükmektedir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 53/1).

İncelenen şikâyetler içerisinde aile vakıflarının yaşadıkları sorunlar da yer almaktadır. Bu tarz vakıflarda yaşanan temel sorun, vâkıf evlatlığı meselesi olmuştur. Vakıflarla ilgili şikâyetlerde kimilerinin vâkıf evlatlığı iddiasıyla ortaya çıkıp vakıf gelirlerine veya idaresine müdahil olduğu daha önce belirtilmişti. Bunlara ilave olarak vâkıfın birinci dereceden evlatları ile ikinci dereceden evlatları veya erkek evlatlarla kız evlatlar arasında yaşanan tartışmalar da vuku bulmuştur. Nitekim Şadi Bey ve Barak Bey Vakfı'nda bu tarz bir hadise yaşanmış ve yıllarca tartışma konusu olmuştur. Eylül 1742 tarihli bir şikâyette; Şadi Bey ve Barak Bey Vakfı'nın mütevellisi olan Şatır Ebubekir'in, ikinci dereceden vâkıf evladı olmasına rağmen tevliyeti ele geçirdiği tespit edilmiş ve tevliyetin birinci dereceden evlada geçmesi emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 20/1). Bundan üç yıl sonra kayda geçen başka bir şikâyetten, Şatır Ebubekir'in muhalefet etmeye devam ettiği ve tevliyeti ele geçirmek için çabalamaktan geri durmadığı anlaşılmaktadır (BOA, DVNS. AHK. SS, d.2, s. 172/3).

1742-1749 yılları arasında vakıflar ile ilgili tespit edilen iki kayıt, İslâm vakıf hukuku ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbiki ile ilgili önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bu kayıtlardan birisi vakıf malının ferağı, diğeri ise vakıf malının istibdali ile ilgilidir. Ferağ kelimesi vakıf literatüründe bir mülkün sahiplik haklarının başka

birisine devredilmesi anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2017: 294). Bu husus ile ilgili Ocak 1743 tarihli şikâyete göre; Firuz ve Hüseyin Ağa Vakıflarında bulunan birtakım taşınmazlara sahip bazı kişiler, mütevellinin izni olmadan ellerindeki taşınmaz mülkleri devretmişlerdir. Konunun bildirilmesi üzerine Divân, bu tarz işlemlerin mütevellî izni ile yapılabileceğini belirtmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 56/5).

İstibdal ise kelime anlamı olarak, bir malın başka bir mal ile değiştirilmesi demektir. Vakıflarda istibdal, mütevellinin kendi inisiyatifiyle değil, *emr-i sultanî* veya *izn-i kadî* ile yapılabilecek bir işlemdir (Akgündüz, 2017: 377); ancak Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından alınan bir kararla bu işlem sadece padişah onayıyla gerçekleştirilebilmiştir (Akgündüz, 2017: 385). İncelenen yedi yıllık süreçte bu konuyla alakalı sadece bir kayıt tespit edilebilmiştir. Şubat 1744 tarihli bu kayda göre; Amasya'da bulunan Mustafa Bey Hamamı Vakfı'na ait müyâtbanenin⁶, harap bir halde olduğu ve tamirine de müsaade olunmadığı için Zana adlı köyde bulunan bağ ile değiştirilmesi gündeme gelmiş ve 95 kuruş karşılığında istibdal edilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 227/2). Değiştirilecek malın taşınmaz oluşu, bu hususu Divân'a taşıyanın Amasya Kadısı olması ve padişah onayının talep edilmesi gibi hususlar, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin yürürlüğe koyduğu içtihadın hâlâ geçerli olduğunu ve bu tarz davalarda şer'î hukuka riayet edildiğini göstermesi bakımından önemli gözükmektedir.

Vakıflarla ilgili tespit edilen diğer bir mesele, vakıflara ait araziler üzerinde bazı kimselerin hak iddia etmeleri ve bu durumun araştırılmasının istenmesidir. Konuyla alakalı sadece iki şikâyet kaydı vardır. Şikâyetlerden ilki Dere köyü, ikincisi Kervansaray köyü ile ilgilidir. Ağustos 1743 tarihli bir kayıta; Dere adlı köyün malikâne hissesi Ayşe Hatun Vakfı'na ait gözükmektedir, ancak Mehmet adlı bir kişinin ortaya çıkıp vakfa ait hissenin kendisine ait olduğunu iddia etmesiyle durum karmaşık bir hale gelmiştir. Bunun üzerine Divân da durumun

⁶ Müyâtâb, kıl dokuyan, kıldan eşya yapan anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2017: 814).

araştırılmasını talep etmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 177/2). Ocak 1744 tarihli başka bir hadisede; Kervansaray köyünün malikâne hissesi tartışmaya konu olmuştur. Köyün malikâne hissesi vakıf gözükmekte olup, mutasarrıfı olan Osman adlı kişi de ölmüştür. Osman'ın ölümünden sonra ulemadan Veliüddin adlı kişi, bahsi geçen hissenin kendisine verilmesini talep etmiş; ancak Divân-ı Hümayun bunu reddetmiş ve ardından da bu hisseye eskiden beri kimlerin tasarruf ettiğini ve hissenin hâlâ boş olup olmadığını araştırılmasını emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 224/1).

İncelenen defterlere göre kadınların da vakıf meselelerinde son derece etkin bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. Vakıf yönetimini ellerinde bulunduran kadınların yanı sıra vâkıf evlatlığı iddiasıyla vakıf işleyişine muhalefet eden kadınların varlığı da incelenen kayıtlardan tespit edilmiştir. Mesela Mayıs 1743 tarihli bir kayıta; Sultan Alâeddin Vakfı'nın mütevellisi Şerife adında bir kadındır. Şerife Hatun'un ölümünden sonra tevliyet kızlarına intikal etmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 132/2). Buna benzer bir başka durum Mayıs 1743 tarihli kayıta söz konusudur. Amasya'da yer alan Human Bey Vakfı'na ait birtakım köy gelirleri, vâkıfın evladı olmasından dolayı Fatma Hatun'un tasarrufunda yer almaktaydı (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 133/2).

Ağustos 1743 tarihli ve Seyyid Yahya Zaviyesi'ne dair şikâyette ise durum başkadır. Emine, Ümmühan ve Fatma adlı kadınlar, zaviyenin tevliyetinde hak iddiasında bulunarak müdahalede bulunmuşlardır. Hâlbuki zaviyeye ait vakfiyede tevliyet, erkek evlatlara şart edilmiştir. Dolayısıyla adı geçen kadınların muhalefetinin ortadan kaldırılması emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS, d.1, s. 186/1).

Sonuç

Osmanlı halkının gündelik hayatta yaşadığı pek çok sorun bulunmaktadır. Adalet mefhumuna son derece ehemmiyet gösteren Osmanlı İmparatorluğu, tebaasının şikâyetlerine çare bulabilmek ve sosyal hayatta adaleti tesis edebilmek için birden

fazla hukukî mekanizmayı devreye sokmuştur. Mekanizmanın çarklarından biri taşra mahkemeleri, diğeri de Divân-ı Hümâyun'dur. Osmanlı halkı, yaşadığı türlü sorunları bu mercilere taşımış ve devletinden adaleti uygun bir şekilde tesis etmesini beklemiştir. Onların beklentilerine karşılık olarak devlet, halkının şikâyetlerini büyük bir ciddiyetle dinlemiş ve çözüm üretmeye çalışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kurumu son derece önemlidir. Vakıflar, günümüz anlayışına göre sosyal devletin sorumluluğunda olan birçok hizmeti, kendi imkânlarıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Lakin imparatorluğun siyasi, askerî, iktisadî ve idarî hayatıyla paralel bir şekilde varlık sürdüren vakıf müessesesi, koşullar neticesinde olumlu veya olumsuz anlamda gelişme kaydetmiştir. XVI. asrın sonlarından itibaren taşra yönetiminde görülen aksamalar vakıflara da yansımış, dolayısıyla vakıf kurumu da süregelecek bir gerileme dönemine girmiştir. Bu gerileme ile birlikte gerek yerel mahkemelere, gerekse Divân'a pek çok şikâyet dilekçeleri intikal etmiştir.

395

Şikâyetlerin giderilmesi için üretilen çözümlerin kaydedildiği Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nde vakıflara dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Nitekim incelemeye tâbi tutulan ilk üç defterde Amasya Kazâsı ile ilgili tespit edilen 411 şikâyet kaydının 128'i vakıflarla ilgili olup, %31,14 lük oranla büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Sosyal hayatın sürdürülmesinde, birtakım beledî hizmetlerin halka ulaştırılmasında, hatta eğitim ve dinî yaşamın devam ettirilebilmesinde çok önemli rolü olduğu bilinen vakıfların ilgili defterlerde büyük ekseriyeti oluşturması, makul bir vaziyet olarak değerlendirilebilir.

İncelenen dönemde vakıflarla ilgili kayıtlar pek çok konuyu ihtiva etmektedir, ancak çalışmanın ilgili bölümünde bahsedildiği üzere tasnif olarak dar bir çerçeveye sığdırılmıştır. Bu konuların büyük çoğunluğu vakıflara müdahale edilmesiyle ilgilidir. Vakıfların hem kuruluş amacını gerçekleştirebilmesi hem de varlığını sürdürebilmesi için birtakım gelir veya mülklere sahip olmaları gerekliydi. Vakıflar, gelirleri ve mülkleri sayesinde halka hizmet sunabilmiş ve sosyal hayatın devamlılığını sağlayabilmişlerdir. Bu bağlamda genele oranla %53,90 lık bir yer

tutan vakıf gelir ve mülkleriyle ilgili meselelerin çok sayıda şikâyet konusu teşkil etmesi, son derece normal gözükmektedir.

Vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerin de çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Nitekim vakıfların pek çok gelir kalemi bulunmaktadır ve bu hususla alakalı 63 şikâyet kaydı tespit edilmiştir. Müdahale edilen gelirlerin %73 ü arazi gelirleri ile ilgilidir. Ardından sırasıyla nakit para, kira geliri, mahsul ve haraç konuları gelmektedir. Vakıf mülklere yapılan müdahaleler ise daha sınırlıdır. Kendi içerisinde farklı konulara ayrılmış olsa bile sayısal anlamda çoğunluğu oluşturacak yeterlikte değildir. Ancak, içerdiği hadiselerle bakıldığında, vakıflarda gerçekleşen usulsüzlükleri göstermesi bakımından önemi oldukça fazladır.

Vakıflarla ilgili meselelerde çoğunluğu oluşturan ikinci husus, vakıf görevleri ve çalışanlarıyla ilgili sorunlardır. Bu konuyla alakalı toplam 49 şikâyet kaydı tespit edilmiştir ve bunlardan 29'u vakıf görevleriyle ilgili durumlardır. Vakıf görevleriyle ilgili durumların büyük çoğunluğu da vakıf tevliyetine yapılan müdahalelere dairdir. Tevliyet, mütevellinin vakfı yönetme görevidir ve vakıf kurumunun en cazip ve en kârlı vazifesidir. Dolayısıyla tevliyet üzerinden yaşanan anlaşmazlıklar bir hayli çoktur. Vakıf tevliyetlerine müdahale edenler genellikle dışarıdan kişilerdir, ancak aile vakıflarında bu durum farklılık arz etmektedir. Nitekim bu tarz vakıflarda tevliyet anlaşmazlıkları, kurucu vâkıfın neslinden olan kimseler arasında cereyan etmiştir. Tevliyet haricinde vakıf görevleriyle alakalı birtakım başka sorunlar da mevcuttur. Mesela; göreve yapılan müdahaleler, vakıf vazifesinin kaidelere aykırı şekilde ele geçirilmesi ve vazifelerin farklı karşılıklarla birden fazla kişiye tevcih edilmesi sayılabilir. Zikredilen bu hususlar sayıca az olmakla birlikte vakıfların yaşadıkları sorunları veya vakıflarda gerçekleşen usulsüzlükleri yansıtması bakımından kayda değerdir.

Vakıflara dair meseleler arasında vakıf çalışanlarının meydana getirdiği veya onların maruz kaldığı birtakım sorunlar da bulunmaktadır. Tespit edilen kayıtların 20'si bu konuyla ilgilidir. Vakıf çalışanlarının yaşadığı en büyük sıkıntı, vazifelerinin karşılıklarını alamamalarıdır. 11 şikâyet bununla ilgilidir ve şikâyet edilen kişiler çoğunlukla vakıf mütevellileridir. İncelenen

kayıtlara göre mütevelliler, bazı bahaneler ileri sürerek çalışanların haklarını vermekten kaçınmış ve hatta bazı durumlarda zimmetlerine geçirmişlerdir. Bu tarz hadiseler merkeze intikal edildiğinde yapılan işlemlerden ilki, genellikle müştekinin gerçekten vakıf çalışanı olup olmadığını kontrol etmektir. Bundan sonra da müteveli hakkında hüküm verilmiştir. Vakıf çalışanları, yaşadıkları sıkıntıların yanı sıra vakıflara zor anlar da yaşatmışlardır. Onlar ya maaşlarına itiraz etmişler ya da görevlerinden kaçınmışlardır. Bazen bununla da yetinmeyerek vakıftan nakit para veya mahsul de gasp etmişlerdir.

Vakıf müessesesinin imparatorluğun büyük bölümünde yaşadığı sorunlar ve vakıflarda gerçekleşen usulsüzlükler, incelenen dönemde Amasya Kazâsı'nda da şikâyetlere birçok kez konu olmuştur. Devlet, vakıfların yaşadığı sıkıntıları gidermek için uyarılar göndermesinin yanı sıra görevden alma gibi emirler de buyurmuştur. Ayrıca, meselelerin çözümünde bürokrasinin diğer bileşenlerine müracaat etme veya bölgede araştırma yapılmasını talep etme gibi yöntemleri de sıkça uygulamıştır. Bu yöntemler sayesinde bahsi geçen vakıfların tarihçesi, sahip olduğu arazi gelirleri, o dönemde mütevellisinin kim olduğu ve hatta statüsü hakkında bilgiler elde edilebilmiştir.

Sonuç olarak; Amasya'da yer alan vakıflar ile ilgili şikâyetlerin tetkikinin yapılması ile elde edilen veriler ışığında devletin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durumun, Amasya özelinde vakıf müessesesinde ne gibi sorunlara sebebiyet verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece başta Amasya şehri olmak üzere bölge tarihine küçük bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi, Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri No: 1-3.
- Açıkel, A. (2008). Rum Eyaleti, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 225-226
- Akdağ, M. (1975). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – Celâlî İsyânları*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Akgündüz, A. (2017). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Alkan, M. (2007). Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 166, 67-83.
- Barkan, Ö.L. (1940). Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 6(1), 156-181.
- Belge, H. (2020). Seyyah William Quseley’in Gezi Notlarında Amasya (1812), 5. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Diyarbakır, 777-786.
- Buluttekin, M.B. (2013). İstanbul Ahkâm Defterleri Işığında 18. Yüzyılda İstanbul’daki Vakıf Sisteminin Tasnifi (1750-1762), *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.17-18, Sayı. 26-27-28-29, 179-215
- Cevger, G. (2021). Amasya Sancağı’nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798), *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Sayı. 10, 217-235.
- Cin, H. ve Akyılmaz, G. (2013). *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Dursun, K. (2015). *1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genç, M. (2003). Malikâne-Divânî, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 518-519.
- Gök, İ. (2020). 2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterine Göre Kürtün İle İlgili Merkeze Yansıyan Konular (1759-1796), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 443-462.
- Gökçek, M. F. (2018), 1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterinde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 25, 69-102.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 475-479.
- Gürbüz, A. (1993). *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heyet, (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Heyet, (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2020). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- İpşirli, M. (1992). Câbî, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 529-530.
- Koyama, K. (1990). Osmanlıların İlk Devirlerinde Divân-ı Hümayun, *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 5-9 Eylül 1990, Türk Tarih Kurumu, Cilt. 3, Ankara, s.865-871.
- Kundakçı, S. K. (2016). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

- Keçeci Kurt, S. (2021). *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Ziyere*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2022). *Amasya Tarihi Cilt:1-4*, Editörler: Songül Keçeci Kurt-Recep Orhan Özel-Metin Hakverdioğlu, Samsun: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). Mühimme Defterleri, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 519-522.
- Mumcu, A. (1986). *Divân-ı Hümâyün*, Ankara: Toplum ve Birey Yayınları.
- Özel, O. (2018). *Türkiye 1643-Goşa'nın Gözleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, N. (2006). Müteveli, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 217-220.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sertoğlu, M. (2015). *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları.
- Şahin, İ. ve Emecen, F. (1991). Amasya, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1-4.
- Şimşirgil, A. (1990). Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rum Beylerbeyliği, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (5), 289-299.
- Temelkuran, T. (1975). Divân-ı Hümâyün ve Mühimme Kalemî, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), 129-175.
- Tuğluca, M. (2020). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yasar, H. H. (2022). *Amasya Tarihi Cilt: 1-4*, Editörler: Songül Keçeci Kurt-Recep Orhan Özel-Metin Hakverdioğlu, Samsun: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi – Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

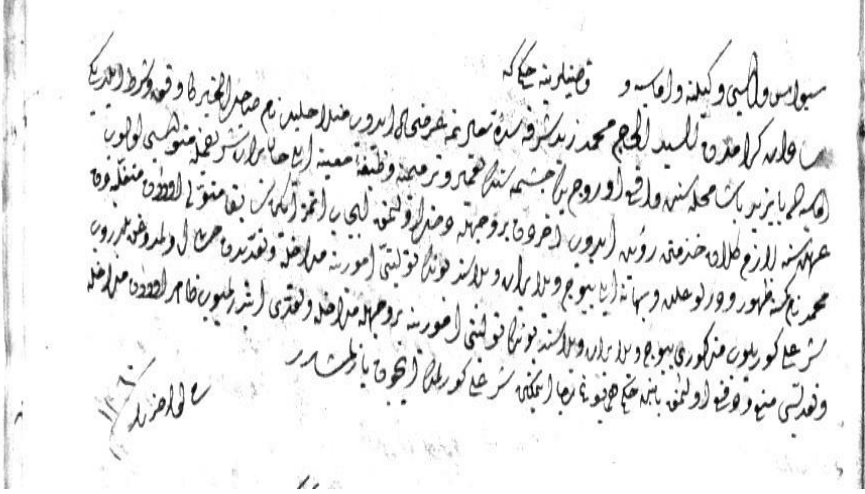

muhalefet ve ibtal-i hak ve gadr-ı küllî sevdasında olduğun ve nazır-ı müşârünileyh tarafından eda için yedine memhur mektub virildüğü ve hâlâ mezbûr taht-ı kazanızda geşt-i güzar üzere olduğunu bildirüb bulunduğı mahalde şer'le görölüb berat mucibince müstehak olduğü salifü'z-zikr vazifesiyle mahsulünde sene-i mezbûrda makbuzatından mezbûrun zimmetinde bâki kalan yetmiş beş keyl mahsul hakkı tamamen tahsil ve kendüye alıverilüb mezbûra bi-vech-i şer' havale ve fûruht itdirilmeyüb icar-i şer' ve ihkak-ı hak olunmak babında hükm-i hümayunum rica eyledüğü ecilden bulunduğı mahalde şer'le görölmek için yazılmışdır.

Fî Evâhir-i Muharrem Sene 1158

Tevliyete Müdahale Edilmesine Dair Şikâyet (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 23/1)

Sivas Valisi Vekiline ve Amasya ve ( ) Kadılarına Hüküm ki

Sadat-ı Kirâmdan Es-Seyyid El-Hac Mehmed zîde şerefehu sūdde-i saadetime arz-ı hal idüb Molla Halil nam sahibül-hayrın vakıf ve şart eyledüğü Amasya'da Bayezid Paşa mahallesinde vaki Oruç Beğ Çeşmesinin tamir ve termimine vazife-i muayyene ile hâlâ berat-ı şerifimle mütevellisi olub uhdesine lazım gelen hizmeti rü'yet idüb ahardan bir veçhile dahl olunmak icab itmez iken sabıka mütevellî olan mütegalibeden Mehmed nam kimesne zuhur ve dürlü illet ile bivech-i ve bilâ berat ve bilâsened bunun tevliyeti umuruna müdahale ve taaddîden hâli olmaduğu bildirüb şer' ile görölüb mezkûru bi-vech-i bilâ berat ve bilâ sened bunun tevliyeti umuruna bir veçhile müdahale ve taaddî itdirilmeyüb zahir olan müdahale ve taaddisi men' ve def' olunmak babında hükm-i hümayunum rica itmeğin şer' ile görölmek için yazılmışdır.

Fî Evâhir-i Rebiülevvel Sene 1160

Belge, H. (2024). Eflak ve Boğdan'da Fenerli Beyler Dönemine Geçiş Süreci: Mihail Rakoviça (1703-1744). *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 406-432.

EFLAK VE BOĞDAN'DA FENERLİ BEYLER DÖNEMİNE GEÇİŞ SÜRECİ: MİHAİL RAKOVIÇA (1703-1744)

THE TRANSITION PROCESS TO THE PERIOD OF THE PHANARIOT
BEYS IN WALLACHIA AND MOLDOVIA: MIHAIL RAKOVIÇA (1703-
1744)

Doç. Dr. Hadi Belge*
Amasya Üniversitesi
hadi.belge@amasya.edu.tr

Öz

1711 yılında gerçekleşen Prut Savaşı'nda Dimitri Kantemir'in ihanetinin anlaşılması üzerine Eflak ve Boğdan'da yerli boyarlardan bey atanması geleneğine son verilmiştir. Bu aşamadan sonra Tuna prensliklerinde artık Fenerli beyler dönemi başlamış olsa da bu geçiş çok keskin olmamıştır. Sayıları çok sınırlı olmakla birlikte birkaç boyar, Tuna prensliklerinin idaresindeki köklü Romen soylu varlığını 18. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmeyi başarabilmiştir. Rakoviça Ailesi bunlardan biridir. Ailenin en öne çıkan üyelerinden biri olan Mihail Rakoviça, üç kez Boğdan'da iki kez de Eflak'ta voyvoda olarak görev yapmıştır. Mihail Rakoviça'nın voyvodalıkları döneminde yaşanan siyasal ve askerî gelişmeler, Poltova savaşına dair başkente sunmuş olduğu istihbarî raporlar onun dönemini ilgi çekici kılmaktadır. Ayrıca Rakoviça'nın bir yönetici olarak ülkedeki boyarlar ve diğer Fenerli ailelere olan yaklaşımları, Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti arasında kurmaya çalıştığı denge, politik

tercihleri, sadakat ve ihanet duyguları arasında yaşadığı çelişkiler incelenmeye değer diğer başlıklar olarak dikkati çekmektedir. Bu yönüyle Mihail Rakoviça'nın yaşamı, fikirleri ve icraatları yalnızca mensup olduğu Rakoviça Ailesi için değil Osmanlılar zamanında Balkanların tarihi için de bir değer taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Eflak ve Boğdan, Rakoviça, Boyarlar, Fenerliler.

Abstract

After Dimitri Kantemir's betrayal in the Pruth War in 1711 was discovered, the tradition of appointing beys from local boyars in Wallachia and Moldavia was ended. After this stage, although the period of Phanariot lords began in the Danube principalities, this transition was not very sharp. Although they were quite small in number, a few boyars managed to maintain the ancient Romanian noble presence in the administration of the Danube principalities until the mid-18th century, one of which was the Rakoviça Family is one of these. One of the most prominent members of the family, Mihail Rakoviça, served as voivode three times in Moldavia and twice in Wallachia. The political and military developments during Mihail Rakoviça's voivodeship and the intelligence reports he submitted to the capital regarding the Battle of Poltava make his period stand out. In addition, Rakoviça's approach as a ruler towards the boyars and other Phanariot families in the country, the balance he tried to establish between the Russian Tsardom and the Ottoman Empire, his political preferences, and the contradictions he experienced between his feelings of loyalty and betrayal attract attention as other topics worth examining. In this respect, the life, ideas and performance of Mihail Rakoviça are of value not only for the Rakoviça Family to which he belonged, but also for the history of the Balkans during the Ottoman period.

Keywords: Ottoman Empire, Wallachia and Moldavia, Rakoviça, Boyars, Phanariotes.

Giriş

Eflak ve Boğdan, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdiği andan itibaren, yerel halkın soylu ailelerinin temsilcileri olan boyarlar tarafından idare edilmiştir. Boyarların seçilmesi ve atanması usulleri zamana göre değişiklik göstermiş olsa da 17. ve 18. yüzyıllara kadar atama ve azl işlemleri padişah tarafından yapılmıştır. Atama işlemi "kuka giyme" gibi birtakım protokollerin

yerine getirilmesi ile tamamlanmıştır. Atanan Eflak ve Boğdan yöneticileri voyvoda ünvanını almışlardır (Uzunçarşılı, 1937:32).¹

Başlangıçta voyvodalar yerli prensler arasından Osmanlı padişahının onayı ile atanırken zamanla atama usullerinde değişiklik oldu. Bunda iki prensliğin bilhassa Boğdan'ın Osmanlı egemenlik sahasının Batı ucunda yer almasının ve müdahaleye açık olmalarının etkisi büyüktür. Batıda Macaristan ve kuzeyde Lehistan ile Rusya'nın 17. ve 18. yüzyıllardaki tazyikleri Eflak ve Boğdan idaresinde değişikliğe gidilmesini zaman zaman zorunlu kılmıştır (Özcan, 1992: 270).

Boyarların idare anlayışlarının ve politik tercihlerinin bu çok merkezli ve son derece girift denklemlerle dolu siyasal ortamdan etkilenmiş olduğu görülmektedir. Zira boyarlar egemenliği altında oldukları Osmanlı sarayına sadık kalmak ya da bağımsızlaşmak üzere Osmanlı yönetimine başkaldırmak ve bu amaçla Rusya başta olmak üzere diğer güç merkezleri ile iş birliği yapmak düşünceleri arasında gelgitler yaşamışlardır (Teodor,2014). Prensliklerin halkı ise kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen boyarlar ile giderek daha fazla fakirleşmelerine neden olan kargaşa ortamından ve soygunlardan rahatsızdılar (Vlahuta,1924: 261).

---

¹ Eflak voyvodaları, verilen ahitname gereği, voyvoda seçilmelerinin karşılığında vergi, asker ve av kuşu vermeyi taahhüt etmişlerdir. Atanan Boğdan voyvodalarına beyaz keçeden yünlü Yeniçeri ustası kukası giydirilirdi. Eflak voyvodalarına ise daha önce isyan ettiklerinden siyah keçeden kuka giydirilirdi. Bu nedenle daha küçük bir idari birimi temsil etmesine rağmen Boğdan voyvodalığının protokolde Eflak voyvodalığına üstünlüğü söz konusudur. Yeni seçilen voyvoda İstanbul'da çavuşlar emini ve bir miktar divan çavuşu ile ikamet ettikleri konaklarından alınır ve divanı hümayuna götürülürdü. Padişah huzuruna kabul iradesi çıktığında voyvoda ve maiyetindekilere hilatler giydirilir, selam ağası tarafından voyvoda adayının başındaki kalpak alınır ve kuka serpuş giydirilirdi. Vezirlerin de huzura gelmesi ile voyvoda maiyetindekilerden birkaç kişi ile huzura girer yer öperek huzurdan çıkar, ardından süslenmiş bir ata binerek aynı alay ile konağına dönerdi. Yeni voyvodanın padişaha ve ileri gelen devlet adamı ve vezirlere para ve hediyeye vermesi usulüdü (Uzunçarşılı, 1937:32).

Eflak ve Boğdan'ın dini açıdan da bir nüfuz çekişmesine sahne olduğu çok açıktır. Kiev metropolitliği burada nüfuz sağlamak üzere birtakım girişimlerde bulunmuşsa da kilise örgütü bakımından Balkanların tamamında baskın bir güç olan İstanbul Fener Rum Patrikliği 17. yüzyıldan itibaren buradaki konumunu iyiden iyiye sağlamlaştırmıştır (Özcan, 1992: 270). Patrikhane ile bürokratik iş birliklerinin yanı sıra ticari girişimlerini de kullanan Rum elitleri bu yüzyıldan itibaren Tuna prensliklerinde giderek daha etkin olmaya başlamışlardır. Öyle ki bir zaman sonra yerel egemenler olan boyarlar için ikbal yolunun bu seçkin zümre ile yakın ilişkiler kurmaktan geçtiği çok iyi şekilde anlaşılmıştır. Bu nedenle boyarlar, Fenerli Rum ailelerle evlilik yapıp akrabalık bağı kurarak yönetici sınıfına dâhil olmaya çalışmışlardır (Pinzar, 2006: 167-170; Belge, 2022: 21-22,49). Bu formülün Romen asilleri tarafından fazlaca benimsendiği, bunun sonucunda Rakoviça Ailesi gibi Eflak-Boğdan'ın tarihine mal olan birtakım Romen kökenli Fenerli ailelerin belirmeye başladığı izlenmektedir.

1. Mihail Rakoviça (1666?-1756)

Rakoviça ailesinin kökenlerinin Moldova tarihinde önemli bir yeri olan Cehan ailesine dayandığına dair kuvvetli deliller bulunmaktadır. Bu görüşün savunucuları, ailenin mazisi ile ilgi açıklamalarını Racova vadisindeki manastırda gerçekleşen bir vaftiz ayinine dayandırır. Buna göre Racova vadisinin dibinde, Vaslui ilçesine bağlı Pungesti köyünün yukarısında bulunan Rakoviça Manastırı'nda Cehan ailesinin bir üyesi vaftiz edilir. Bu olaydan sonra Cehan ailesi üyeleri aynı zamanda ayinin gerçekleştiği manastırın ismini alırlar. Bu nedenle Cehan ve Rakoviça ifadeleri aynı aileyi tanımlayan kavramlar haline gelmiştir (Racoviță – Cehan, 1942: 7).

Banat, Vaslui, Sibiu, Vâlcea, Romanați, Argeș, Mușcel ve Dâmbovița gibi yerlerin farklı noktalarında Rakoviça adının yaşatılıyor olması bu görüşün doğruluğunu desteklemektedir. Dolayısıyla ailenin Moldova kökenli olduğuna dair neredeyse şüphe yok gibidir (Racoviță – Cehan, 1942: 8).

Cehan ailesi mensuplarının ilk nesilden itibaren soylu, servet sahibi, boyar yetiştiren ve ülke idaresinde mühim roller üstlenen üyelere sahip oldukları hemen fark edilmektedir. Bir başka dikkat çekici unsur; aile üyelerinin çok çocuklu olması ve çocukların bir kısmının başka soylu boyar ailelerinin mensuplarıyla ya da Fenerli Rumlarla evlilik yapmalarıdır. Stratejik ve politik evlilikler Cehanların nüfuz ve çevrelerinin güçlenip genişlemesine imkân tanıdığından ailenin birçok üyesi zaman içinde Moldova yönetiminde, *postelnik*, *vornik*, *vistiernic*, *logofet* ve hatta *voyvoda* gibi makamlara atanabilmiştir (Pinzar, 2006:167-170). Örneğin İon Rakoviça ilk evliliğini Rum kökenli *Toma Cantacuzino*; ikinci evliliğini ise *Safta Apostol Costachi* ile yapmıştır. Bu evlilikler zaten soylular arasında yer alan İon'un daha seçkin bir zümreye yükselişinin yolunu açmıştır. İon, *postelnik* olarak Moldova'nın yönetici elitleri arasına katıldığı gibi eşlerine miras yolu ile intikal eden servet, onun siyasetteki konumuna güçlü bir finansal destek sunmuştur (Racoviță – Cehan, 1942: 13). Nitekim Eflak ve Boğdan'da tüm soyluların hayalini süsleyen *voyvodalık* makamı, boyarlardan patrikhaneye, saraydan Babıali'ye kadar uzanan geniş bürokratik yelpazede yer alan çevrelerin hoşnutluğunu ve desteğini almayı gerektirmiştir ki bu yolda sarf edilen harcamalar için kimi zaman boyarların büyük servetleri dahi yeterli gelmemiştir (Jelavich, 2007:114). Bu durum aynı zamanda *voyvoda* atamalarından sonra Eflak ve Boğdan'da ahali için büyük külfet anlamına gelen yeni vergilerin ne amaçla konulduğunun en açık izahı kabul edilmelidir.

Ailenin beşinci neslini temsil eden ve Boğdan sarayında görev yapan Rakoviça Cehan, resmi evraklarda her iki ünvanı (Cehan ve Rakoviça) kullanıp imzalarırken, aynı görevde ona yardımcı olan çocukları Nicolae ve Ion kendilerini Rakoviça olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir (Racoviță – Cehan, 1942: 8). Bu tercih Cehan ailesinin Rakoviça ailesine dönüşümünü başlatan ikinci bir kırılma olarak değerlendirilebilir. Zira ailenin bundan sonraki kuşaklarının temsilcileri Rakoviça tanımlamasını kullanacaklardır.

İon Rakoviça'nın evliliklerinden ikisi erkek olmak üzere 7 çocuk dünyaya gelmiştir. Mihail Rakoviça bu kardeşlerin en büyüğü olarak 1666 (bir başka kaynağa göre 1660) yılında

doğmuştur.² Çocukluk yıllarına ait fazlaca bilgi bulunmamaktadır. Ancak gençlik çağına geldiğinde Mihail, ilk olarak 9 Haziran 1690'da Voyvoda Konstantin Kantemir'nin kızı *Safta* ile ve daha sonra ikinci kez o dönemde ülkeyi yöneten kayınbiraderi Antioch Kantemir'in rızasıyla *Ana Dediu Codreanu* ile evlenmiştir (Racoviță – Cehan, 1942: 25).

Kantemirlerle akrabalık bağı kuran Mihail Rakoviça ilk evliliğinden sonra Voyvoda Konstantin Kantemir tarafından yüksek komiser olarak atanmasıyla Boğdan'da yönetici soylu sınıfının saflarına katılmış oldu. 1700 yılının Şubat ayında bir başka voyvoda Antioch Kantemir'in Yaş (İași) şehrinde Lehistan misyonu başkanı Rafail Lescinschi onuruna verilen ve 8 saat süren bir ziyafete katıldı. Bu katılımlar onun Boğdan idaresine vakıf olmasını sağlayan deneyimler kazanmasını sağlamıştı (Racoviță – Cehan, 1942: 25).

Deneyimleri, serveti, politik evlilikleri ve zaten nüfuzlu bir aileye mensup bir boyar olması özellikleriyle Mihail, Eflak ve Boğdan voyvodalarının yönetici ekibi arasında yer aldı. Bunlardan biri de *Konstantin Duca'dır*. Mihail, 1701 yılının Ekim ayında Konstantin'in hizmetine girmek üzere Muntenia'ya (Eflak) geldi ancak onun yönetiminden memnun olmadığından 1703 yılında ayrılmak zorunda kaldı. Bununla kalmayıp etrafındaki birkaç boyarla birlikte Konstantin'in kendince hatalı bulduğu icraatlarını imparatorluk merkezine şikâyet etmişti. Osmanlı sarayı boyarların isteklerini dikkate almış ve Boğdan'a yeni bir voyvoda ataması yapılmıştı. Bu kişi Mihail Rakoviça'dan başkası değildi (Racoviță – Cehan, 1942: 25).

İlk kez 1703 yılında Boğdan'a voyvoda olarak atanan Mihail Rakoviça, zaman zaman kızağa çekilmiş ve dinlendirilmiş olsa da aralıklarla üç kez Boğdan iki kez Eflak voyvodalığı yapmış ve hem Osmanlı hem de Balkan tarihinin bir parçası olmuştur.

² İon Racovița'nın Anastasia Cantacuzino ile evliliğinden Mihail; Safta Costache ile evliliğinden Dumitrașcu, ayrıca Safta Costache ile evliliğinden Anastasia, Tofana, Ecaterina, Maria ve Elena adlarını taşıyan 5 kız çocuğu olmuştur (Racoviță – Cehan, 1942: 14).

Tablo 1: Mihail Rakoviça'nın Voyvodalıkları ve Dönemleri

Prenslük	Dönemi (Miladi)	Dönemi (Hicri)
Boğdan	4 Eylül 1703 - 23 Şubat 1705	1115 -1116
Boğdan	30 Tem. 1707 - 28 Ekim 1709	1119 -1121
Boğdan	5 Ocak 1716 - Ekim 1726	1128 -1139
Eflak	1730 - 1731	1142/43 - 1143/44
Eflak	1741 - 1744	1153/1154 - 1156/1157

2. Birinci Boğdan Voyvodalığı (Eylül 1703 - 23 Şubat 1705)

Mihail ve kendisiyle birlikte hareket eden bazı boyarların *Voyvoda Konstantin Duca'yı* şikâyet edip onun yargılanmasına neden olmaları Sultan II. Mustafa'nın saltanatının son zamanlarına tekabül eder. İddialar üzerine dikkati çekilen merkezi hükümet temsilcilerinde Voyvoda Konstantin'in halka zulmettiği kanaati oluşmuş sorgulanmak üzere çağrılmasına karar verilmiştir. 1703 yılının Haziran ayında Konstantin'e ulaşan yazıda Padişah; "atalarımdan bana miras kalan Boğdan'da voyvoda olanların huzuruma varıp yüz sürmeleri kadim bir adettir" deyip onun bu amaçla Edirne'ye gelmesini isterken gerçekte onu hesaba çekmek üzere huzura davet etmiştir (BOA.A.DVNSMHH.d.114/946). Böyle bir yol belirlenmesindeki başlıca gerekçe Konstantin'in bunu önceden haber alıp firar etmesini önlemektir.

Bir taraftan voyvoda nazikçe Edirne'ye davet edilirken diğer taraftan olası bir firar girişimini önlemek için Özi Valisi Yusuf Paşa'ya mübaşir gönderilmiş, Konstantin'in derhâl tutuklanıp güvenli bir yerde tutulması, yerine yetkilendirilmiş bir boyar tayin edilip hapsedilen voyvodanın da uygun bir güzergâh belirlenerek Edirne'ye gönderilmesi talimatı verilmiştir (BOA.A.DVNSMHH.d.114/944). Böylece Boğdan idaresi 1703 yılının Haziran ayından yargılamanın nihayet bulacağı Eylül ayına kadar bu boyar (Chancellor Ioan Buhuş) tarafından gerçekleştirilecektir (Treptov & Popa, 1996: Lii).

Sorgu öncesinde bir süre Kavala kalesinde hapsedilen Voyvoda Konstantin'in padişah huzuruna yalnız çıkmadığı (muhtemelen şikâyet sahibi) boyarlar ile yüzleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA.A.DVNSMHH.d.114/1004). Bu heyet içerisindeki boyarlar

arasında Mihail'in varlığı bilinmemekle birlikte yargılamadan çıkan sonuca göre Konstantin suçlu bulunarak azledilmiş ve bir süre sonra da (4 Eylül 1703) onun yerine Mihail Rakoviça yeni Boğdan voyvodası olarak atanmıştır (BOA.AE.SMST.II.6/556).

Rakoviça'nın memleketi ve aynı zamanda görev mahalli olan Boğdan, Balkanlar'ın Macaristan, Lehistan ve Rusya ile verilen egemenlik mücadelesinde ciddi bir askerî öneme sahipti. Boğdan arazisi Macaristan ve Lehistan tehdidi için doğal bir savunma hattı oluşturmaktaydı. Nitekim Boğdan'ın Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra bu sayılan ülkelerdeki fetihler ve askerî başarılar daha kolay hale gelmiştir (Özcan, 1992: 269). Diğer taraftan aynı stratejik önem, bu ülkedeki yönetimin mütemadiyen dış tehdit ve siyasî baskı altında kalması sonucu doğurmuştur (Vlahuta, 2024: 260). Bu aynı zamanda Boğdan'da görev yapan voyvodaların görevlerini ne denli çetin siyasal şartlar altında yerine getirmeye çalıştıklarını anlamak bakımından mühimdir.

Boğdan, siyasi ve askerî önemi dışında Osmanlı ekonomisi açısından da bir değer taşımıştır. İstanbul ve sarayın küçükbaş hayvan ihtiyacı, kaliteli bal üretimi, doğan vb. yırtıcı hayvan yetiştiriciliği ve elbette zahire temininde Boğdan'ın önemi herkesçe malumdu (Gümüş, 2024: 42, 65). Mihail Rakoviça, Boğdan voyvodası olarak atandığı bu ilk dönemde, savaş ve iç kargaşa gibi olağanüstü meselelerle uğraşmak zorunda olmadığı için şanslıydı. Bu nedenle görev süresi boyunca yönetimini tesis etme ve daha çok saraya karşı ekonomik yükümlülükleri yerine getirmeye yönelik bir gündem ile meşgul olmuştur. Buna göre Eflak'tan İstanbul'a düzenli olarak tuz sevk edilirken, Boğdan'dan hemen her senenin zilkade ayında 10.000 kıyye bal ve 9.000 kıyye bal mumu gönderilmiştir (BOA. D.BŞM.MTE.d.10808/00).

Boğdan voyvodalarının atamaları genellikle iki ya da üç yıl gibi süreler için yapılmış, şikâyet sonucu yargılanma, ciddi ihmâller, başarısızlıklar ya da ihanet söz konusu olmadığı sürece görevlerinde kalmışlardır (Brezianu & Spânu, 2007: 366). Bu süre tamamlandığında veya saray tarafından değişmelerine lüzum görüldüğünde voyvodaların yerine yenileri atanmış, yeni atanan voyvoda hediye adı altında böylesine itibarlı bir makama gelişinin bedelini ödemek durumunda kalmıştır. Örneğin 24 Şubat 1705'te

Mihail Rakoviça'nın yerine Boğdan'a atanan voyvodanın (Antioch Kantemir) her birinde 500 akçe olmak üzere 50 kese hazırlayarak toplamda 25.000 akçe tutarında hazineye bir ödeme yaptığı görülmektedir (BOA.TS.MA.d.2352/00).

Eski voyvodalar ise bazen atamaya müsait olması durumunda Eflak'a voyvoda olarak gönderilmiş bazen de yeni bir atama yapılınca kadar payitahtta beklemişlerdir.

3.İkinci Boğdan Voyvodalığı (31 Temmuz 1707- 28 Ekim 1709)

Mihail Rakoviça tekrar Boğdan'a voyvoda olmak için fazlaca beklememiş ve 2 yıldan sonra Antioch Kantemir'den bu görevi devralmıştır. Mihail'in görev mahalline varıncaya değin Boğdan idaresi adet olduğu üzere kaymakam olarak tayin edilen yerli boyarlara emanet edilmiştir. Bu amaçla *Vornik Kubaroğlu Yorgaki* ve *Dimitraško Komsı Salk* isimli boyarlardan Boğdan'ın idari işleri yanında halen tamir edilmekte olan Bender Kalesi için gerekli olan kerestenin kesilmesi, bunların nakledilmesi ve tamirat işlerinde çalışan Boğdan askerinin sevk ve idaresinin titizlikle yürütülmesi istenmiştir (BOA.A.DVNSMHM.d.115/1512).

30 Temmuz 1707'de Mihail Rakoviça'nın Boğdan voyvodası olarak atama yazısı yazılırken aynı belgede önceki voyvoda Antioch Kantemir'in İstanbul'daki hanesinde zorunlu ikamete tabi kılınması son derece ilginçtir. Belli ki Kantemir ya bir yargılama ya da yeni bir atama için İstanbul'da göz önünde bulundurulmak istenmiştir. Mihail, Boğdan voyvodalığının ikinci devresine Bender kalesinin tahkimatı ile ilgili süreci devam ettirerek başlamıştır (BOA.AE.SAMD.III. 21/2019). Esasen bu hazırlıklar, yaklaşan Rus tehdidine karşı alınan önlemler zincirinin bir halkasıydı. Rus çarlığının Çar I. Petro'dan siyaseti doğrultusunda sıcak denizlere ulaşmaya yönelik uğraşları Boğdan'ın kuzeyinde gerilimin artmasına neden olmuştu. Rusya'nın, doğrudan Osmanlı toprağı olan Boğdan'a saldırmasa da Baltık denizine çıkmak amacıyla İsveç ve Lehistan ile vermiş olduğu mücadeleler bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin bu sıcak çatışmalar içine çekilmesine neden olacaktı (Sevinç, 2014: 139-140).

Boğdan'ın kuzeyinde savaş esintilerinin hissedildiği dönemde Mihail, imparatorluk merkezi ile irtibatlı halde ve kendisine verilen görevleri yerine getirmeye çalıştı. Rusya'nın İstanbul'da elçilik bulundurma hakkını kazanmasından sonra çarlık ile olan diplomatik münasebetler yoğunluk kazanmıştı. Bu süreçte Boğdan, Rus elçilik heyetlerinin gerek Osmanlı başkenti ile gerekse diğer devletlerle olan görüşmelerinde güvenli bir güzergâh konumundaydı. 1709 yılının Şubat ayında İstanbul'daki Rus elçisinin temsilcisi olan Vasil iki hizmetkârı ile birlikte Boğdan'a gönderilerek emniyetleri Boğdan voyvodasına emanet edildi (BOA.A.ÇVB.1/8). Aynı yılın Mart ayında bir Rus generalinin başkanlığında ve yüz atlının eşlik ettiği Rus elçilik heyetinin Avusturya'ya gitmek üzere Boğdan'dan geçmelerine müsaade edilmedi. Rus heyeti Lehistan'ın karışıklık içinde olmasını gerekçe göstermiş olsa da İstanbul'dan gelen talimat kesindi ve Voyvoda Mihail'den bu heyetin geçişine katiyetle izin verilmemesi istenmişti (BOA.A.DVNSMHM.d.116/389).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti Avrupa'nın kuzeyinde cereyan eden gelişmeleri izlemekle yetinip taraf olmaktan uzak durmak istemiş olsa da Boğdan'ın bütün bu çatışmaların ortasında kalan konumu buna pek imkân tanımamıştır. Diğer taraftan imparatorluk sınırlarında yaşanan gelişmeler bunların çok iyi takibini ve analizini gerektirmiştir. Böyle nazik dönemlerde Eflak ve Boğdan voyvodaları Babıalı'nın Avrupa'daki gözü kulağı olmuşlardır (Çiftçi, 2010: 40). Zira imparatorluk merkezi Rusya ve İsveç arasındaki mücadelelerin ayrıntılarını Mihail'in raporlarından okumuştur. Bu raporlar, alelade duyumlardan oluşmayıp bilinçli bir istihbarat faaliyetinin sonunda elde edilen bilgileri içermektedir. Nitekim Boğdan'ı çevreleyen ülkelerde Mihail'in casusları bulunmakta ve kendisine sürekli bilgi akışı sağlanmaktadır. Bunlardan biri Poltova Savaşı'na dairdir:

“Büyük savaş gerçekleşmiş olup bize öyle haber ulaştı ki; İsveç kralı bu harpte mağlup olup savaş alanından bir saat uzaklıktaki taburuna sığındı. Rus generalleri takip ederek gelip kuşattılar. İsveç kralı, bu kuşatmadan kurtulmak için kendisi, Mazepa, Perluka'nın başı Poltovnik, Kaş Kazaklarının başı Kuşuy ve daha başka sayıları 200'ü bulan belli başlı ileri gelenlerle birlikte

Cemaziyelevvelinin ikisinde (10 Temmuz 1709) Özi suyunun diğer yakasına geçtiler. Bunlar diğer yakaya geçtikten sonra tabur kuşatılmış iken Çar dahi yetişti. Taburun İsveç Generali Levanhavut (Lewenhaupt) bu büyük musibeti karşıladığında anlatılanlara göre 10.000 yahut 12.000 süvari askeriyile zaruret ve çaresizlik içinde firar ettiler. Sonra bütün hanesini Poltova adı verilen kaleye gönderdi. Daha önce işaret edildiği üzere Mihail'in kardeşi Kara Dimitri askeriyile Özi suyunun beri yakasındaki geçitleri ele geçirip İsveç kralını ve Mazeppa'yı almak için gönderdiler ve her kim ki kralı ele geçirirse kendisine 200 kese ve Mazappa'yı yakalayana 100 kese ve her bir askerini getirene 10 kese verilir diye haber salıp nida ettirdiler. Ve rivayet edilir ki esir olan süvari ve piyade 12.000 yahut 13.000 kişi miktarıdır. Moskov askerinin kayıpları henüz bilinmemektedir, lakin öğrenildiğinde ne miktar olduğu sonradan bildirilir. Bundan önce ifade edildiği üzere Moskov askeri Leh hatmanları ile yeni kral Stanislas'ı takip etmişlerdir ve nakl onulur ki yeni kral Vüvresteklal'i geçmiştir. Ve yine söylenir ki Nalkıran sınırlarına, Sloveska'ya dek ulaşmıştır. Leh içinde dahi mahsus casuslarımız vardır. O tarafta ne olursa hepsi haber verilecektir (BOA.İE.HR.15/1458).

Voyvoda Mihail Rakoviça, görevinde iki yılı tamamladıktan sonra Topkapı Sarayı'na teslim edilmek üzere 1709 yılının Şubat ayında bazı hediyeler göndermiştir. Gerçekte bu yalnızca Mihail'e has bir durum olmayıp görev süresi 2 yılı aşmış voyvodaların görevlerinde kalmalarının (ibka) karşılığı olan bir çeşit yeniden atama bedeliydi. Bu amaçla Mihail, her bir kesesinde 500 kuruş olmak üzere 20 keselik tuğralı altınlardan ve ayrıca değerli kürk ve samurlardan oluşan bir hediye paketi hazırlatmıştı. Tamamı Enderun hazinesine, bir başka deyişle padişahın özel bütçesine gelir kaydı olarak yazıldı (BOA. TS.MA.d. 2352/00). Ardından 20 Nisan'da Mihail'in görevinde ibka edildiğine dair yazı Boğdan'a ulaştı (BOA.AE.SAMD.III.112/11066). Bu yazışmaları müteakiben İstanbul'da bulunan iki direkli çerge, bir oba ve ikişer hazneli üç çadırdan oluşan eşyalarının Boğdan'a gönderilmesini istemesi artık voyvodalık makamında konumunun iyice pekiştiğine dair kanaatinin bir alameti olmalıdır. Eşyaların nakli süreci Mihail'in İstanbul'daki bürokrasisini yürüten kapı kethüdası *Kubaroğlu Sen Sgratem* tarafından takip edildi. Bütün eşyalar bir gemiye

yüklenerek Haziran ayında Boğdan'a gönderildi (BOA.A.DVNSMHM.d.116/545).

Karlofça barışından (1699) ve özellikle İsveç'e karşı Poltava'da kazanılan zaferden (1709) sonra Tuna prenslikleri üzerinde Rus siyasetinin etkisi giderek daha çok hissedilmeye başlanmıştır. Bu ortamda Rusya ile yakınlaşma arayışları içerisinde olmak Avusturya İmparatorluğu'nun yayılmacı politikasına karşı bir duruş sergilemek Eflak ve Boğdan beylerinde ortak bir tutum ve politik bir eğilim olarak giderek daha çok belirgin hale gelmekteydi. Kimi yazarlara göre Rusya ile ittifaka yönelik aynı eğilim, Antioh Kantemir (1695-1700; 1705-1707), Konstantin Duca (1693-1695) ve Mihail Rakoviça (1703-1705; 1707-1709), dönemlerinde de açıkça kendini göstermiştir (Teodor, 2014).

Mihail'in voyvodalıktan alınmasının görünürdeki nedeni görevini kötüye kullanmak olduğu bilinmekle birlikte (BOA.A.DVNSMHM.d. 116/1021) bu görevden almanın politik bir arka plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Rus Çarının bu devirde dahi Ortodoks Hristiyanların hamisi rolünü üstlenmeye çalışması Eflak ve Boğdan beylerinin Ruslara meyletmelerine neden olmuştur. Bu nedenle Veziriazam Çorlulu Ali Paşa'nın himayesine nail olmasına rağmen Mihail, Rus Çarının himayesinde olmayı daha güçlü bir seçenek olarak görmüştür. Öyle ki iddiaya göre Mihail, Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan ve Bender'de korunan İsveç Kralı'nı Ruslara teslim etmeği dahi teklif etmiştir (Uzunçarşılı, 2011: 73) Neticede "Voyvodanın azlini gerektiren suiistimallerinin anlaşılmasından" sonra saraydan bir memur görevlendirilmiş³ Boğdan'a vardığında Boğdan'ın boyarlarını hatmanını ve belli başlı ileri gelenlerini bir mecliste toplayıp onlara padişahın talimatlarını tebliğ etmiştir. Bu emirlere göre; voyvoda tutuklanıp hapsedilecek, nakit, değerli eşya, hayvan vb. her nesi var ise bir nesnesini dahi saklamadan bir deftere kaydedilerek bütün varlığına el konulacaktır. Yeni voyvoda gönderilinceye kadar güvenilir bir boyar kaymakam olarak geçici şekilde Boğdan idaresini üstlenecektir (BOA.A.DVNSMHM.d.116/1022;BOA.C.MTZ.7/303). Bu önlemlerin

³ Saray kapıcıbaşlarından Yusuf görevlendirilen memurdur.

ardından Boğdan voyvodası Kapıcıbaşı Yusuf nezaretinde İstanbul'a getirilmiş (BOA.A.DVNSMHH.d. 116/1125) ve bir süre Yedikule zindanında hapsedilmiştir (Uzunçarşılı, 2011: 73).

4. Üçüncü Boğdan Voyvodalığı (5 Ocak 1716 - Ekim 1726)

Osmanlı padişahlarının Eflak ve Boğdan voyvodalarından başlıca beklentileri en başta sadakattir (BOA.C.MTZ. 7/337). Bu nedenle vatana ihanet ettiği anlaşılan voyvodalar genellikle idam edilmişlerdir (Vlahuta,1924: 260).⁴ Bunun dışında suiistimali veya ihmali görülen, üzerine zimmet çıkan, ahalinin şikâyetlerine duçar olan ya da başarısız addedilen voyvodalar görevlerinden azledilmişlerdir. Bu durumda olan voyvodalar yeniden atama şartlarının oluşması için beklemek zorunda kalmışlardır.

Bekleyiş içerisinde oldukları zamanlarda voyvoda adayları, genellikle bürokrasiye ve patrikhaneye yakın olmak düşüncesiyle İstanbul'da olmayı tercih etmişlerdir. İçinde buldukları dönemdeki siyasal şartlar bazen kendilerine yeniden ikbâl yolunu açabilmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yakınlaşmasını gerektiren bir politik ortamda Rus yetkililerle ikili münasebetleri iyi olan bir voyvoda ya da Avusturya ile ilişkilerin kötüleştiği bir dönemde bu devlete karşıtlığı ile bilinen bir voyvoda adayı atama konusunda öne çıkabilmiştir. Mihail Rakoviça'nın üçüncü dönem Boğdan voyvodalığı tam da böyle bir politik duruş ile ilişkilendirilir. Avusturya'nın Tuna prenslikleri üzerindeki yayılcı emellerinin derinden hissedildiği bir dönemde Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzunun artmasından öteden beri rahatsız olduğu bilinen Mihail üçüncü kez voyvodalık görevine davet edilmiştir(BOA.C.HR 76/3752).⁵ Sadakatini garantisi olarak beş çocuğundan ikisini İstanbul'da rehin bırakmıştı (Salık, 2022: 38-39). Bu Eflak ve Boğdan voyvodaları için kadimden beri uygulanan bir adetti. Aynı usul Mekke emiri olarak seçilen kişilere de uygulanmıştır ki rehin bırakılan kişiler

---

⁴ Örneğin Ştefan Cantacuzino, Avusturya ile gizli bağlantıları olduğundan şüphelenildiğinde yakalanıp İstanbul'da idam edilmiştir (Vlahuta,1924: 260).

⁵ Mihai'nin atama yazısı 30 Aralık 1715 tarihinde yazılmıştır (BOA.C.HR 76/3752).

kimi zaman atanan yöneticinin çocukları, kimi zaman da kardeşleri olmuştur (Çakır, 2022: 62).

Mihail, yeni görevine aldığı talimatlar gereği başta Hotin kalesi olmak üzere batı ve kuzey sınırındaki kaleleri güçlendirerek başlamıştır (BOA.İE.HR.10/1010). Görevinin ilk yıllarına dair merkezi hükümet ile ilgili yazışmalarının neredeyse tamamı bu olağanüstü hâl şartlarının gerektirdiği önlemler ve savaş (Varadin Muharebesi) hazırlıklarına dair organizasyonlarla ilgilidir. Bu çerçevede ihtiyaç duyulan kerestenin kesilmesi ve nakli, zahirenin temini, gıda maddelerinin ilgili yerlere sevk edilerek uygun koşullarda depolanması, asker maaşları ve tayinatları, destek birliklerinin talep edilmesi bu amaçla Kırım'dan Tatar askerlerinin savunma noktalarına yerleştirilmesi titizlikle yürütülmesi gereken bir süreçti. Osmanlı sınırlarının dış saldırılardan emin hale getirilmesi kadar bütün bunların Boğdan halkının huzur ve refahına vereceği zararların en aza indirilmesi gerekiyordu (BOA.A.DVNSMHM.d. 126/1001).

Acil olarak yapılması gereken şey Avusturya tehdidinin bertaraf edilmesiydi. Bu tehdidin öncü kuvvetleri faaliyetleri bir türlü önlenemeyen çetelerdi. Macaristan sınırı ile Boğdan arasındaki yüksek dağın geçiş sağlayan noktalarından 2.000 kadar Katana eşkiyası sınır boylarına gelmiş, buradaki köy ahalisinin canına ve malına ciddi zararlar vermişti. Ayrıca eşkiyadan 200 kadarı Kaş'taki manastıra girerek burayı tahkim etmeye başlamışlardı (BOA.A.DVNSMHM.d. 125/347). Voyvoda Mihail'in bu gelişmeleri rapor ederek yardım istemesi üzerine Özi Beylerbeyi Mehmed Paşa ile İbrail'i savunmakla görevli Haleb Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kuvvetlerine müracaat edildi. Ancak yeterli koordinasyon sağlanamaması bu gruplarla mücadelede zaafaların yaşanmasına sebep oldu (BOA.A.DVNSMHM.d. 125/333).⁶

⁶ Ayrıca yakın olması nedeniyle Hotin kalesinden Başağa Kolçak İlyas bir miktar süvari askerle birlikte Voyvoda Mihail'e yardım için görevlendirildi. Bu yardım ayrıntıları için bkz. (BOA.A.DVNSMHM.d. 126/644 ve BOA.A.DVNSMHM.d. 126/645).

Önceki voyvoda Nikola Mavrakordato'nun kötü yönetimi nedeniyle gücendirdiği boyarların bir kısmı geri dönmüş olsa da muhalifliği devam edenlerin Avusturya ile ittifak kurmaları durumun daha fena bir hâl almasına neden olmuştu. İntikam hissi ile hareket eden eski nüfuzlarını kaybetmiş boyarların (mazili)⁷ "Katana eşkiyası" olarak bilinen bazı Avusturya çeteleriyle birleşip Nikola Mavrokordato'yu tutsak etmeleri tehdidin boyutlarını artırdı.⁸ Voyvoda Nikola'nın yanındaki adamlarını öldürdükten sonra Tuna boyundaki halka âdeta dehşet yaşatmıştı (Chelcu, 2014: 73; Uzunçarşılı, 2011:129). Mihail'in bütün bu başıbozuk güruh ile baş edebilecek imkânı yoktu. Cüretkârlıklarını daha da artıran Katana eşkiyası, Ferentz adlı liderleri öncülüğünde Boğdan voyvodasına taarruz edip onu da esir almak istemişlerse de Mihail bir kaleye sığınmış ve gizlice yardım istediği Tatarların zamanında imdada yetişmeleri sayesinde kurtulmuştu. Tatar yardımı ile tehlike savuşturulmuş Ferentz öldürülmüştü. Öte yandan Tatarlar bu yardım karşılığı olarak voyvodadan para talep ettiklerinde bu ödemeyi yapmaya gücü olmayan Rakoviça, Siret Nehri'nin bir tarafındaki yerleşim yerlerinin yağmalamalarına izin vermiştir. Bu durum eşkiyaya karşı başarı kazanmış olmasına rağmen Voyvoda Mihail Rakoviça'nın itibarının sarsılmasına ve Boğdan halkı için etkileri uzun süre hissedilen badirelerin yaşanmasına yol açmıştır (Chelcu, 2014: 73-74).

Yağmalarda sivil halkın bir kısmının Tatarlar tarafından köleleştirildiği ve satılmak istendiği anlaşılmaktadır. Mihail, halkının böyle bir muameleye maruz kalmasından son derece üzgün olmalıydı ki Tatar kuvvetlerinin taşkınlıklarının son bulması ve yaşanan olumsuzlukların telafisi için padişahın yardımını istemiştir. Topkapı sarayından Hotin muhafızına, Kili, İsmail ve İbrail kadılarına gönderilen yazılar padişahın ve saray ileri gelenlerinin de yaşananlardan ne ölçüde rahatsız olduklarını

---

⁷ 1716-1717 olaylarına katılan boyarlar arasında Vasile Ceaurul, Gheorghe Velicico ve Lupaşcu olduğu bilinmektedir (Chelcu, 2014: 73-75).

⁸ Nikola Mavrakordato, Pasarofça Antlaşması'nı müteakiben sağlan bir esir takası anlaşması ile serbest kalmış, 1730 yılında vebadan yaşamını yitirinceye kadar Eflak voyvodalığı görevini sürdürmüştür (Sincer & Kurt, 2018: 196).

açıkça ortaya koymaktadır. Padişah, bir kısım Boğdan halkının bazı kimseler tarafından hile ile kandırılıp başka vilayetlerde satıldıklarına dair iddiaların araştırılmasını ve aslı var ise asla böyle uygunsuzluklara izin verilmemesini emretmiştir (BOA.A.DVNSMHH.d.129/567). Zaman geçtikçe söylentilerin doğruluğu anlaşıldığından bu defa İstanbul'dan Boğdan'a kadar uzanan hattaki tüm kadılara talimatlar gönderilmiş ve esir edilip satılmaya zorlanan kadınların bulunup derhâl ülkelerine iadelerinin sağlanmasına çalışmıştır. İstanbul'da oldukları tespit edilen 14 kadın ise Voyvoda Mihail'in başkentteki temsilcisine teslim edilip Karadeniz'den gemiye bindirilerek Boğdan'a dönmeleri sağlanmıştır (BOA.A.DVNSMHH.d.124/365). Mihail, bütün bu deneyimlerden en azından barış zamanlarında Tatarların mümkün olduğunca Boğdan'dan uzak tutulması gerektiğini düşünmüştü. Bu gerekçe ile Kırım ahalisinden bazı grupların Hotin yakınlarındaki alanları yurt tutup yerleşmelerine itiraz etmiş, ayrıca bu civarda bulunan firari Boğdanlıların da kendisine iadesini istemiştir (A.DVNSMHH.d. 126/1002).⁹

421

Yaşanan deneyim, aslında Boğdan'ın idaresinde ve özellikle güvenliğinde Kırım'ın ve Tatarların ne derece etkin olduklarını göstermektedir. Bu, aynı zamanda Boğdan'da voyvoda olan yöneticilerin bir açmazını da ifade eder. Voyvodaların içerdeki düzeni sağlamaya yönelik kudretleri bulunmakla birlikte dış tehditlerle mücadele edecek ölçüde bir askerî kuvvetleri yoktu. Diğer taraftan Boğdan'ın dışardan tehditlere karşı emniyeti çoğu zaman Kırım Tatarlarına emanet edildiğinden Tatarların otorite tanımayan tavırları Boğdan idaresini güçleştirmekte ve yönetsel zafiyetlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Boğdan, askerî açıdan adeta Kırım'a bağımlı olmuştur. Boğdan voyvodalarının her yıl Kırım'a ödedikleri aidatlar, bu bağımlılığın göstergesi olarak görülmelidir (A.DVNSMHH.d.132/1132).

⁹ Aynı şekilde Mihail Rakoviça, Bender civarından gelenlerin Boğdan'da bazı alanları kışlak edinmelerine de karşı çıkmıştır (BOA.A.DVNSMHH.d. 126/1003).

Olağanüstü durumlarda Tatar askerine duyulan ihtiyaç onların barış zamanlarında dahi otorite tanımaz davranışlar sergilemesine neden olmuştur. Nitekim Tatarların bazı Boğdan arazilerini tasarruf etmek ya da kışlak olarak kullanmak istemeleri ve bazı alanlara izinsiz yerleşmeleri çoğu zaman Boğdan voyvodasının bütün bu olumsuzlukları merkezi hükümete şikâyetine neden olmuştur (BOA.A.DVNSMHH.d.126/1023 ve BOA.A.DVNSMHH.d. 126/1003).¹⁰ Belli ki Mihail, Kırım ve Tatarlarla ilişkilerini yalnızca askerî alan ile sınırlı tutmak, bunun dışında Boğdan'ın sosyal ve iktisadi yaşamından onları olabildiğine uzak tutmak istemiştir.

Mihail, Osmanlı ordusunun Avusturya seferi sırasında imkânları ölçüsünde ve aldığı emirler doğrultusunda bu sefere katkı sunmaya çalışmıştır. Osmanlı ordusu Edirne sahrasında toplandığında Boğdan voyvodasının, topladığı askerlerle birlikte vezir Recep Paşa'nın emri altına girmesi istenmiştir (BOA.A.DVNSMHH.d.126/198). Yine hazırlıklar kapsamında ordunun ağır silahlarını çekmek ve ödemeleri hazineден gerçekleştirilmek üzere 40 baş topkeşan öküzü ve 211 adet beygir, Mihail tarafından satın alınmış ve orduya teslim edilmiştir (BOA.AE.SAMD.III. 164/16026).¹¹

Mihail Rakoviça'nın üçüncü dönem Boğdan voyvodalığı diğer görevlerine nazaran uzun soluklu olmuştur. Bunda Avusturya kaynaklı tehdidin ve olağanüstü hâl şartlarının etkisi büyüktü. Bu tehdit bertaraf edilinceye kadar imparatorluk merkezi Boğdan'da voyvoda değişikliğini doğru bulmamıştır. Ancak Avusturya ile

---

¹⁰ Mihail'in Tatarlardan şikâyeti bu hadiselerle sınırlı değildir. 1717 yılının Aralık ayında Lipka Tatarları, Hotin kalesinde asker için ayrılan zahireyi almaya kalkışmışlardır (BOA.A.DVNSMHH.d. 126/1004). Osmanlı sultanı sefer için Bucak'ta iken bu civarda bulunan Tatarlar, hayvanlarını ve kaçan esirlerini takip etme bahanesiyle Bucak köylüsüne de zulmetmişlerdir (BOA.A.DVNSMHH.d. 126/1005).

¹¹ Mihail Racovita'nın Avusturya ile savaştaki katkıları ile Avusturya çetelerine karşı olan mücadelesine dair ayrıntılar çoğunlukla Rumen kaynaklarından yararlanılarak hazırlanan bir lisansüstü tez çalışmasında da yer almıştır. Konunun bu yönü ile de değerlendirebilmesi için bkz. (Salık, 2022: 39-42).

mücadelenin Boğdan idaresine olumsuz yansımaları olmuştur. Güvenlik zafiyeti, sert tedbirler ve Tatarların neden olduğu bazı istenmeyen olaylar bazı boyarların ve bir kısım ahalinin ülkeden ayrılarak daha güvenli bölgelere gitmeleri bu olumsuz gelişmelerden bazılarıdır. Mihail, merkezi hükümetin de desteği ile onların yeniden Boğdan'a dönüşünü sağlamaya çalışmış ve kısmen başarılı olmuştur (BOA.A.DVNSMHH.d.130/692). Bununla birlikte halk bu kaos ortamından bitkin; savaş halinin kendilerine yüklediği vergilerden de fakir düşmüştü. Buna kötü iklim şartları ve beraberinde baş gösteren kıtlık da eklenince durum giderek kötüleşmişti. Mihail, bu sıkıntılı günleri yine imparatorluk merkezinin yardımını isteyerek aşmaya çalışmıştır. Boğdan'ın senelik cizye bedeli 65.454 kuruştur. Üç sene öncesinin cizyesinin tamamının, son iki sene cizyesinin ise yarısının ertelenmesine karar verilmişti. İlk aşama yalnızca 11.000 kuruş alınacaktı. Aynı şey mal cizyeleri için de söz konusuydu ve bütün vergiler için Boğdan halkını üzmeyecek bir ödeme takvimi belirlenmişti. Bu kararlarla birlikte Mihail'in voyvodalık görevinde kalması da (ibka) kararlaştırılmıştır (BOA.C.HR.75/3705).

Mihail, görevde kaldığı süre boyunca vergilerini ödemeye ve bayram zamanlarında padişaha hediyelerini takdim etmeye devam ederek ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Örneğin 4 Kasım 1717 tarihinde 10,5 kese içerisinde toplamda 870 tuğralı altın bayram hediyesi göndermiştir (BOA.TSMA.e. 913/15). Ne var ki Boğdan halkının biraz nefes alması ve ekonomik olarak toparlanmalarına fırsat tanınması için yapılan son düzenlemeye rağmen, Mihail'in cizye topladığının öğrenilmesi padişah ve saray ileri gelenleri nezdindeki saygınlığının sona ermesine neden olmuştur. Özellikle Boğdan metropoliti vekili, papazları, manastır yöneticileri (gomnos), kaptanları ve daha başka ileri gelen kişilerin kaleme aldıkları ortak bir dilekçe (mahzar) ile zaten fakirleşmiş Boğdan halkının voyvoda tarafından nasıl mağdur edildiği detaylandırılmıştı. Şikâyetlerin doğruluğu teyit edildikten sonra Mihail'e 66.308 kuruş zimmet çıkarılmış ve bu meblağın kendisinden tahsil edilmesi istenmiştir. Eğer buna muhalefet eder ise borcun karşılığı olarak bütün emval ve eşyasına el konulup satılacaktı (BOA.AE.SAMD.III. 24/2304). Mihail'in bu şartlar

altında görevini sürdürmesine imkân yoktu. Böylece üçüncü dönem Boğdan voyvodalığı sona ermiş oldu.

5. Birinci Eflak Voyvodalığı (Ekim 1730 - 2 Ekim 1731)

Mihail Rakovita'nın Eflak'a voyvoda olarak atanması Patrona Halil isyanının karmaşık siyasî ikliminde ve birbiri ardına yaşanan ilginç gelişmelerin sonunda gerçekleşmiştir. Rakoviça Eflak'ın Boğdan'a göre daha büyük prenslik olup gelirlerinin yüksek olması nedeniyle öteden beri Eflak'a bey olarak atanmak istiyordu. Bu isteğin politik zemininde Rakovita'nın Boğdan voyvodalıklarında yıpranmış olmasının ve Tatarlarla yaşanan sorunların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu girişimler sonucunda Boğdan voyvodalığından ayrıldıktan sonra Kuruçeşme'de ikamet eden Mihail Bey, Divan-ı Hümayun'daki hilat (kuka) giyme merasiminin ardından Eflak'a bey olarak atanmıştır (Salık, 2022: 65).

Eflak Voyvodası İskerletzade Yanaki'nin vefatı üzerine yerine atanacak yeni beyin ismi 1730 yılının Ekim ayı sonundaki Divan-ı Hümayun toplantısında görüşüldü (BOA.AE.SAMD.III.223/21475). Kendisi görev yerine ulaşınca kadar yerine bir vekilin bırakılması, bazı ileri boyarların tutuklanması ve Yanaki'nin mal varlığına el konulması kararı alındı. Bütün bunlar padişah I. Mahmut'un saltanatının ilk ayında gerçekleşmişti. (BOA.A.DVNSMHM.d. 136/971).

Patrona Halil İsyanı sırasında Bosna valisi olan Topal Osman Paşa 1731 yılında sadrazam oldu. Yeni sadrazam Kostantin Mavrokordato'ya yakınlığı ve Mihail Rakoviça'ya karşıtlığı ile bilinmekteydi. Bu husumetin farkında olan bazı Eflak boyarları Mihail'in Boğdan voyvodalığında olduğu gibi geleneklerini bozmasını ve yüksek miktarlarda para talep etmesini gerekçe göstererek sadrazama şikâyetle bulundular. Boyarlar özellikle soygun olarak niteledikleri ağır yükümlülükler nedeniyle Muntenia'daki halkın fakirleşmesinden rahatsızdılar. Diğer taraftan Fransız elçisinin Mihail'in Patrona Halil isyanının ikinci elebaşı olan Muslu ile iş birliğine dair iddiaları da onun üzerindeki kuşkuları daha da artırmıştı. Şikâyetleri değerlendiren sadrazam Topal Osman Paşa, Mihail'in öldürülmesi emrini vermiş ancak ona bu haberi önceden ulaştıran Konstantin Ventura'nın yardımı ile

kurtulmuştu. Ne var ki bu yardım Ventura'nın canına mal oldu. Diğer taraftan Patrona Halil İsyanı'nın neden olduğu kargaşa ortamı Topal Osman Paşa'nın azledilmesine Mihail'in tutukluluğunun sona ermesine neden oldu (Xenopol, 1925: 50-51 ; Salık, 2022: 65).

Serbest kalmış olmasına rağmen hakkındaki söylentiler, özellikle halk ile ileri gelen boyarlarla yaşadığı sorunlar yeni sadrazamın nazarında güven sorununa sebep olmuştu. Bu nedenle Mihail, Midilli'ye sürgüne gönderildi (Xenopol, 1925: 51). Eflak'a ise 5 Temmuz 1731 yılında Nikola, bey tayin edildi ve böylece Mihail'in ilk Eflak voyvodalığı dönemi kapanmış oldu (BOA.AE.SAMD.III.224/21613).

6. İkinci Eflak Voyvodalığı (Eylül 1741-1744)

Mihail Rakoviça, azledildikten sonra tekrar Eflak'a bey olabilmek için 10 yıl beklemiştir. Ona beylik yolunu açan şey, stratejik bir evlilikle kurulan iş birliğidir. Mihail kızını Ligor Gika'nın oğlu ile evlendirmişti. Bu evlilik Gika ailesi için de birtakım siyasî hesapları barındırmaktaydı. Nitekim Gika, düğünün gerçekleştiği dönemde Boğdan voyvodası idi. İki ailenin ittifakı ile kendisinin Eflak'a Mihail Rakoviça'nın ise Boğdan'a voyvoda olarak atanabileceğini düşünmekteydi. Ne var ki Eflak beyliği için daha arzulu olan ve daha çok para teklif eden Mihail, Eflak'a ikinci kez bey olarak atanmayı başarmıştır(Salık, 2022: 68).

Mihail, beyliği döneminde Boğdan'dakine benzer bir idari gündemle meşgul olmuştur. Fakat bu defa kontrolsüz Tatar toplulukları ile uğraşmak ya da Kırım hanlarına aidat ödemek zorunda değildi. Mihail, beyliği süresince imparatorluk merkezinden aldığı emirleri yerine getirmeye çalıştı ve beylik merkezinin kaynaklarını kullanarak başkentini ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için çaba sarf etti. Hayvansal ürünler yönünden İstanbul'un ihtiyaçları öteden beri çok önemsenmekteydi ve bu tür gereksinimler en başta Eflak ve Boğdan'dan karşılanırdı. Bunlara deri vb. ticari emtia da dâhildi (BOA.C.MTZ 11/505).

Hotin ve Özi başta olmak üzere hassas noktalardaki kalelerin güçlendirilmesi ve sefer zamanlarında gerekli askerî ve maddi desteğin sağlanması da onun sorumlulukları içerisindeydi (BOA.C.AS.792/33595; BOA.AE.SMHD.I.239/19284). Bilhassa orduya malzeme taşımakta kullanılan büyükbaş hayvanların ve arabaların önemli bir kısmı Eflak ve Boğdan'dan karşılanmaktaydı. Örneğin 1742 yılının Nisan ayında İran seferi hazırlıkları için her biri 50'şer kuruş olmak üzere Eflak'tan 500 öküz arabası hazırlandı. Toplamda 25.000 kuruşu bulan maliyetin ise voyvodanın İstanbul'da bulunan kapı kethüdasından tahsil edilmesi uygun görülmüştü (BOA.AE.SMHD.I.39/2335).

Mihail, bir taraftan beylikle ilgili sorumluluklarını yerine getirirken diğer taraftan da ataması için sarf ettiği yüksek meblağı telafi etmeye çalışmıştır. Böyle zamanlarda Eflak ya da Boğdan beylerinin başvurduğu başlıca yöntem vergi oranlarının artırılması veya yeni vergiler ihdas edilmesiydi (Jelavich, 2007:114). Bu konuda Mihail'in doyumsuz bir yönetici olduğu Romen kaynaklarında ifade edilir. Öyle ki belirlediği vergi miktarları ve bunların toplanışındaki tehditkâr usuller Eflak halkından 15.000 kadarının ülkeyi terk etmesine neden olmuştu. Neticede yönetiminden duyulan hoşnutsuzluk üzerine voyvodalık görevini Konstantin Mavrakordato'ya¹² devretmek zorunda kaldı (Xenopol, 1925: 75).

1749'da Konstantinopolis'e yerleşerek en büyük oğlu Konstantin'in hükümdarlığı için kapı hizmetinde kalmıştır. 1753 yılında oğlu Konstantin'in Moldova'daki yönetimi sırasında, kendi isteği doğrultusunda babasından kalan taşınmazlar mirasçılar arasında paylaştırılmıştır. Uzun yıllar yaşamış ve 1756 Ocak ayının başında Konstantinopolis'te ölmüştür. İki evliliğinden *Konstantin, Ion, Stefan, Mihail* adlarında 4 oğlu; *Roxanda, Ecaterina*

---

¹²Konstantin Mavrakordato, Mihail Rakoviça döneminde yaşanan olumsuzlukları gidermek için bazı reformları hayata geçirmiştir. Konstantin kendi voyvodalık döneminde köleliğe son vermekle kalmamış aynı zamanda köylülerin üzerlerindeki angaryayı da hafifleterek onları tekrar topraklarına bağımlı hale getirmeye, bu şekilde toprağı ve ülkeyi terk edişlerin önüne geçmeye çalışmıştır (Sincer & Kurt, 2019: 45).

ve Anastasia isimleriyle 3 kızı olmuştur (Racoviță – Cehan, 1942: 26).

Sonuç

Eflak ve Boğdan'a voyvoda olmak isteyen adaylar bazen diğer nüfuzlu boyarlarla ya da Fenerli ailelerle akrabalık bağı kurarak atanma şanslarını artırmak istemişlerdir. İstanbul'un yüksek bürokrat elitleri arasında yapılan bu tarz politik evlilikler, çoğu zaman kendileri için müspet sonuçlar doğurmuştur. Bu meyanda Mihail Rakoviça'nın Ghika ailesi ile kurmuş olduğu akrabalık bağı bu gibi atamaları ne denli kolaylaştırdığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte voyvodaların atanabilmek için yapmış oldukları harcamalar ve yüklü ödemeler sonradan ağır vergiler olarak bu prensliklerin halkına yansıtılmıştır. Bu bedel, bir taraftan ahalinin fakirleşmesine yol açarken bir taraftan da voyvodanın yönetiminden duyulan hoşnutsuzluğun şikâyetlere dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum Eflak ve Boğdan beylerinin görev süreleri dolmadan azledilmelerinin başlıca nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

427

18. yüzyıl başlarında Eflak ve Boğdan'ı çevreleyen ülkelerin bu prenslikler üzerindeki vesayet ve nüfuz çabaları güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Bu gerçeklik, voyvodaları Osmanlı Devleti'ne sadakat ile ihanet arasında gelgitler yaşadıkları çelişkilerle dolu bir siyasal zemine sürüklemiştir. Özellikle Rusya ile iş birliği arayışları Eflak ve Boğdan beylerinde Osmanlı hâkimiyet sisteminden çıkış için çözüm arayışı içerisinde olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mihail'in Avrupa'daki askerî ve siyasî gelişmelere dair imparatorluk sarayına göndermiş olduğu raporlar Eflak ya da Boğdan voyvodalarının Osmanlı hariciyesini ilgilendiren konulardaki bir haber kaynağı olarak önemini ortaya koymaktadır. Bahsi geçen raporlar, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Avrupa politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Mihail'in çevre ülkelerde casusları ile istihbarat faaliyetinde bulunması uluslararası mecrada Osmanlı istihbaratının temellerine işaret eder.

Boğdan'ın askerî açıdan Kırım'a ve Tatarlara olan bağıllığı ülkenin dış tehditlere karşı güvenliği için gerekli görülse de Boğdan idaresine özellikle ülkedeki sosyal ve ekonomik düzene ciddi olumsuz yansımaları görülmüştür. Neticede asayiş sorunlarının yaşanması, sosyal düzenin bozulması ve ahalinin durumunun kötüleşmesi memnuniyetsizliğe ve doğal olarak Boğdan voyvodalarının başarısız sayılıp azledilmelerine neden olmuştur. Savaş zamanlarında bu hoşnutsuzluğun daha da artığı fark edilmektedir.

1711 yılındaki Prut Savaşı'nda Dimitri Kantemir'in ihanetinden sonra Eflak ve Boğdan'da boyarlardan voyvoda atama usulüne son verilmiş olsa da Romen kökenli Mihail Rakoviça'nın Eflak ve Boğdan voyvodalıkları bu prensliklerde Fenerli beyler dönemine geçişin çok keskin olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan Mihail Rakoviça gerek bu prensliklerin, gerekse imparatorluğun bürokrasi tarihinde müstesna bir yere sahip olmuştur.

Kaynakça

Arşiv

428

Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

A.ÇVB.(Bab-1 Asafi, Çavuşbaşılık Kalem): 1/8

A.DVNSMHM.d. (Bab-1 Asafi Dfeterleri): 116/1021; 125/333 ; 125/347 ; 126/1001 ; 126/1003 ; 126/1004 ; 126/1005 ; 126/644 ; 126/645 ; 136/971 ; 114/1004 ; 114/944 ; 114/946 ; 116/1022 ; 116/389 ; 116/545 ; 124/365 ; 126/1023 ; 126/198 ; 129/567 ; 130/692 ; 132/1132

AE.SMHD.I. (Ali Emiri, I. Mahmut): 39/2335 ; 239/19284

AE.SMST.II. (Ali Emiri, II. Mustafa): 6/556

AE.SAMD.III. (Ali Emiri, III.Ahmed): 24/2304 ; 112/11066; 164/16026 ; 223/21475 ; 224/21613

C..AS.(Cevdet, Askeriye): 792/33595

C.HR. (Cevdet, Hariciye): 75/3705

C.MTZ. (Cevdet, Eyalet-i Mümtaze): 7/303; 7/337; 11/505

İE.HR. (İbnülemin, Hariciye): 10/1010 ; 15/1458

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri): 2352/00

TSMA.e. (Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı): 913/15

İnceleme Eserler

Belge, H. (2022). *Aristarki ailesi Osmanlı bürokrasisinde yeni Fenerliler*, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler.

Brezianu, A. and Spânu, V. (2007). *Historical dictionary of Moldova*, Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth, Uk.: The Scarecrow Press, Inc.

Çakır, D. (2023). *Ulusçuluk çağında Arap kökenli bir Osmanlı bürokrati: Şerif Nasır Bey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, C. (2010). Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya çevrilmiş iki gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli voyvodalar (1711-1821), *Uluslararası İlişkiler*, 7 (26), 27-48.

Jelavich, B. (2007). *Balkan tarihi, 18. ve 19.yüzyıllar*. (Çev. İ. Durdu vd.). 1.Cilt, İstanbul: Küre Yayınları.

Gümüş, E. (2024). *Mourouzi ailesi ve Aleksandr Mourouzi'nin Eflâk-Boğdan voyvodalıkları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özcan, A. (1992). Boğdan, *İslam ansiklopedisi*, c.6, İstanbul: TDV Yayınları, s. 269-271.

Pinzar, A. (2006). O carte domnească iinedită de la Mihai Racoviță voievod, *Analele Putnei*, (1-2),167-170.

Racoviță – Cehan, General M. (1942). *Familia Rakoviça – Cehan*, Genealogie și istoric. *Academia Romana, studiu și cercerati*, (LVI). București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Nationala.

- Reptow, K. W. and Popa, M. (1996). *Historical dictionary of Romania*. European historical dictionaries, No. 15, London: The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Md.
- Salık, İ. C. (2022). *Osmanlı ve Romen kaynaklarına göre Memleketeyn idaresinde Fenerli beyler (1711-1768)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevinç, T. (2014). İsveç Kralı XII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne İlticası ve İkameti (1709-1714), *History Studies*, 6 (1), 139-159.
- Sincer, S. ve Keçeci Kurt, S. (2018). Osmanlı Devleti'nde Bir Rum Ailesi: Sadakatten İhanete Mavrokordatolar, (Ed. B. Cetin ve A. Temizer), *Balkanlar'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler*, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 189-218.
- Sincer, S. ve Keçeci Kurt, S., (2019). Eyalet-i Mumtaze'nin Reformist Voyvodası Konstantin Mavrokordato, 4. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 -17 Şubat 2019- Yalova)*, Ankara, Doğan Matbaa ve Yayınları, s. 45-60.
- Teodor, P. (2014). *Istoria Romanei*, (Eds. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor), Corint.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Büyük Osmanlı tarihi*, IX. Cilt, 7.bs., XIII. Dizi - Sa. 16, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1937). 18. Asırda Buğdan'a voyvoda tayini, *Tarih Semineri Dergisi*, (I), İstanbul: Milli Mecmua Basımevi.
- Vlahuta, A. (1924). *Din trecutul nostru*, Bucuresti: Editura, Cartea Romaneasca.
- Xenopol, A. D. (1925). *İstoria Romanilor din dacia traiana*, (Ed.. I. Vladescu), c. IX, Bucureşti : Cartea Romaneasca.

Ekler

Ek 1: Mihail Rakoviça

431

(Racoviță – Cehan, General M. (1942). Familia Rakoviça – Cehan, s. P1.I.)

Ek 2: Rakoviça Ailesinin Amblemi ve Mihail Rakoviça'nın Mührü

(Racoviță – Cehan, General M. (1942). Familia Rakoviça – Cehan, s. P1.I.)

Boğmalık, S.- Yılmaz, A. (2024). Gazneli Devleti'nde Hânedan Üyeleri ve Devlet Ricalı Arasında Elçi Teatisi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 433-453.

GAZNELİ DEVLETİ'NDE HÂNEĐAN ÜYELERİ VE DEVLET RİCALİ ARASINDA ELÇİ TEATİSİ¹

EXCHANGE OF ENVOYS BETWEEN DYNASTY MEMBERS AND STATE OFFICIALS IN THE GHAZNAVID STATE

Doktora Öğrencisi Selime Boğmalık*
Kastamonu Üniversitesi
selimebogmalik52@gmail.com

Doç. Dr. Ahmet Yılmaz**
Amasya Üniversitesi
ahmetyilmaz025@gmail.com

Öz

Diplomasi ve elçilik uygarlığın yükselmeye başlamasıyla ortaya çıkmış, önemini günümüze kadar muhafaza etmiştir. İlk çağlarda insanlar ilkel yaşam koşullarından modern hayata geçerken ilk önce beraber yaşamayı öğrenmiş zaman geçtikçe farklı milletlerin ve toplumların varlığını idrak etmiştir. Bu minvalde diğer topluluklarla iletişim halinde olmanın mecburiyetini fark ederek temel seviyede ilk diplomasi faaliyetlerini başlatmıştır. Geçmişten günümüze değin elçilik müessesesi devletler arası ilişkilerde her daim vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Nitekim devletler için bir elçinin temel görevi, ülkesini en iyi şekilde tanınması ve temsil edebilmesidir. Bu minvalde elçilerden, kendi devletiyle alakalı her türlü siyasî, idarî, sosyal ve iktisadî bilgiye sahip olması; hükümdarının ülkesi için yürütmüş olduğu iç ve dış politikasını iyi bilmesi beklenirdi. Gaznelilerin de elçilik kurumuna olan

¹ Bu çalışma Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Ahmet Yılmaz'ın danışmanlığında Selime Boğmalık tarafından hazırlanan "Gazneli Devleti'nde Diplomasi ve Elçilik" adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* ORCID: 0009-0007-7077-6460

** ORCID: 0000-0003-3825-2660

yaklaşımı bu çerçevede olmuştur. Zira elçi seçimlerinde kadı, hâcib, kâtip gibi devlet görevlileri tercih edilirdi. Bu durum elçilere özel bir temsilci gözlüye yaklaşıldığının işaretidir. Bu çalışmada, Gazneli Devleti'nde sultan ile hânedan üyelerinin elçilik faaliyetleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bürokrasi, Diplomasi, Elçilik, Gazneliler.

Abstract

Diplomacy and ambassadorship emerged with the rise of civilization and have maintained their importance to the present day. In the early ages, people first learned to live together while transitioning from primitive living conditions to modern life, and as time passed, they realized the existence of different nations and societies. In this respect, recognizing the necessity of being in contact with other communities, they initiated the first diplomatic activities at a basic level. From the past to the present, the institution of ambassadorship has always been an indispensable element in inter-state relations. As a matter of fact, the main duty of an envoy for states is to know and represent their country in the best way possible. In this respect, envoys were expected to have all kinds of political, administrative, social and economic knowledge about their own state and to know the domestic and foreign policies of their sovereign for their country. The Ghaznavids' approach to the ambassadorial institution was also within this framework. State officials such as kadı, khajib and katip were favored in the selection of ambassadors. This is a sign that envoys were treated as special representatives. The present study focuses on the ambassadorial activities of the sultan and members of the dynasty in the Ghaznavid Empire.

Keywords: Bureaucracy, Diplomacy, Ambassadorship, Ghaznavids.

Giriş

Buhara merkezli Sâmânî Devleti (204/819-395/1005) idarî, askerî kadrolarda çok sayıda Türk kumandan ve devlet adamına yer vermiştir (Usta, 2013: 16-17). Zaman içerisinde Türk komutanları önemli görevlere yükselmiş ve güçlenmişlerdir. Bu komutanlarından biri de Gazneli Devleti'nin temellerini atan Alptegin'dir (Merçil, 1989: 44; Yılmaz, 2018:106-107). Sâmânîlerle arasının açılmasıyla 351/962 senesinde Belh'te meydana gelen savaşta Alptegin savaşı kazanmış ve Gazne'ye yürüyerek dört aylık bir kuşatma sonucunda şehri ele geçirmiştir.

Böylelikle Gazneli Devleti'nin temellerini atmış ve 20 Şâban 351/13 Eylül 963 tarihinde vefat etmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1941: 165; Nazım, 1931: 25; Bosworth, 1963: 35; Barthold, 1978: 386; Yılmaz, 2021: 23, 25). Alptegin, Gazne tahtında kısa süre kalsa da hâkim olduğu coğrafyadaki izleri günümüze kadar uzanmaktadır (Göksu, 2011: 17).

Sebüktegin (366-389/977-997) Alptegin'in çok sevdiği kumandanlarındandı ve devlet ricali tarafından 27 Şâban 366/ 20 Nisan 977 tarihinde oy birliği ile hükümdar ilan edilmiştir. Yıldırım, 2012: 8; Göksu, 2021: 27). Sebüktegin döneminde Gazneli Devleti'nin yıldızı parlamaya başlamış ve artık babadan oğula geçen bir hânedanlık haline gelmiştir Büst, Tohâristan , Zemindâver, Doğu Gûr ve Kuşdâr, bölgelerine kadar hâkimiyetini genişletmiş ve Şâban 387/ Ağustos 997 senesinde vefat etmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1941: 163-165; İbnü'l Esîr, 2016: VII/440; Merçil, 1989: 8; Merçil, 2002: 461-462; Yılmaz, 2021: 44; Kansoy, 2018: 120).

Sebüktegin'den sonra tahta oğlu Mahmûd geçmiş ve onun döneminde Gazneli Devleti en parlak dönemini yaşamıştır. Sultan Mahmûd, Gazneli topraklarını doğuda Kuzey Hindistan'a, batıda ise Azerbaycan hududuna kadar genişletmiş ve öldüğünde arkasında geniş bir devlet bırakmıştır (Merçil, 1987: V). Şüphesiz Gazneli Devleti'nin bu gücü sultanların liyakati, politika yapabilme kabiliyeti ve ileri görüşlü olmalarından kaynaklanmaktaydı. Böylesine geniş bir coğrafyada hüküm süren bir devletin iyi bir iç ve dış politika uygulaması ve bunu temsil edebilmesi gerekirdi.

1. Sultan ile Hânedan Üyeleri Arasında Elçi Teatisi

1.1. Sultan Mahmûd ile Kardeşi İsmail Arasında Elçilik

Sebüktegin ölmeden önce oğlu İsmail'i veliaht tâyin etmişti. İsmail babasının vefat ettiğini duyunca hemen Belh'e giderek hükümdarlığını ilan etmiş (Kazvînî, 2018: 313; Merçil, 1989: 12; Yılmaz, 2021: 45) ancak İsmail'in karakterinin zayıflığı ve tecrübesizliği başına dert olmuş, askerler, İsmail'in gevşekliğini anlayınca ona kafa tutmaya başlamışlardı. Sürekli maaşlarını yükseltmesini ve bol ihsanlarda bulunmasını istemişler, İsmail, askerleri safında tutabilmek için hazineden bol miktarda para

dağıtmış, bu da askerlerin bitmek bilmeyen isteklerine yol açmış ve bunun neticesinde babasından kalan devlet hazinesi tamamen tüketilmişti (Utbî, trhsz: 76; İbnü'l-Esîr, 2016: VII/440; Habib, 1967: 17; Yılmaz, 2021: 45; Göksu, 2021: 35).

Sultan Mahmûd, babasının ölümü üzerine kardeşine elçi göndermişti. Mektupta² kendisi Nîşâbur'da, uzakta olduğu için babasının kardeşini veliaht yaptığını, babasından sona bir büyüğün tahta geçmesinin daha uygun olduğunu söylemişti. Kardeşine düşen payı vereceğini ve kendisine Belh ve Horasan'ı bırakacağını teklif etse de İsmail bunu kabul etmemişti (Utbî, trhsz: 77; Kazvînî, 2018: 313; Şebâkâreî, 2021: 26; Yılmaz, 2021: 46). İki tarafın elçileri anlaşabilmek için sürekli görüşmelerine rağmen kardeşler arasında uzlaşma sağlayamamışlardı. Mahmûd, sorunu barış yoluyla halledemeyeceğini anlayınca hemen harekete geçmiş ve iki taraf Gazne'de karşılaşmıştı. Savaşta İsmail yenilmiş, Mahmûd kardeşini hapsedmiş, ancak onu iyi ağırlamış ve ihsanlarda bulunmuş, böylece İsmail dönemi sona ermişti (Utbî, trhsz: 77, 80; Kazvînî, 2018: 313; Şebâkâreî, 2021: 27; Barthold, 2019: 284; 45; Palabıyık, 2023: 93-94; Yılmaz, 2021: 46).

1.2. Emîr Mesûd'a Halası Hurre Huttalî'den Mektup

Beyhakî, Debir Hâce Tahir'den işitmiş olduğu bir hadiseye eserinde yer vermiştir. Bu olay Sultan Mahmûd'un ölüm haberinin Emîr Mesûd'a verilmesidir. Debir Hâce Tahir, Emîr Mesûd'un Herât'tan Belh'e geldikten ve işleri yerine koyduktan sonra aralarında geçenleri şu şekilde anlatır: "Bu haberler İsfahan'a

² Mektupta; şu ifadeler yer almaktadır: "Siz sağ olun; başınız sağ olsun. Hepiniz bilirsiniz ki, babam, yedi yaşımdayken beni veliaht tâyin etti. Bütün işleri bana havâle etti. Bu devletin temeli benim çalışmam, kılıcım ve pazumla sağlamlaştı. Bugün ben büyük bir düşman topluluğu karşısında bulunuyorum; niyetim bu memleketi, tek ülke haline getirmektir. Bütün cihan bizim olacaktır. Şu an kardeşim İsmail'in güvenilir olması ve fesatçıların sözlerine itibar etmemesi gerekir. Memleket, hazîne ondan esirgenmiş değildir; ancak orada hutbe ve sikke benim adıma olmalı; miras gereği, hazînedeki hakkım olan gönderilmelidir. Bunları yaptığı sürece, orada gönül huzuru içinde hüküm sürebilir. Ancak bu düşüncenin hilafına iş tutarsa, asla müsamaha göstermem; zira o benim dengim olamaz. Sizler devlet erkânısınız; bu dediklerimi onun kafasına sokun; aksi halde hepiniz suçlu olursunuz; bilesiniz ve's-selam" (Şebâkâreî, 2021: 26).

eriştiği vakit Emîr Mesûd o günün kuşluğunda beni yanına çağırıldı. Kendisiyle yalnız kaldık. Bana, “Babam ölmüş, kardeşimi tahta oturtmak için çağırılmışlar.” dedi. Bende kendisine “Siz sağ olun.” dedim. Sonra bana doğru bir mektup attı ve “Oku!” dedi. Ben mektubu açtım” (Beyhakî, 2019: 12).

Mektup halası Hurre Huttalî tarafından şöyle yazılmıştı: “Sultan Mahmûd, Rebiülâhir'in çıkmasına yedi gün kala perşembe günü (23 Rebiülâhir 421/30 Nisan 1030) öğle vakti öldü, Tanrı rahmet eyleye. Biz kullarının saadet günleri sona erdi. Biz bütün harem ile Gazne kalesinde bulunuyoruz; ölüm haberini yarın ilan edeceğiz. Sultanı yatsı namazı vaktinde Bâğ-i Pîrûzî'ye gömdüler. Biz hepimiz onun yüzüne hasret kaldık. Çünkü bir haftadan beri kendisinin yüzünü görmemiştik. Bütün işler Hâcib Ali'nin eline verildi. Sultanı defnettikten sonra kardeşin Muhammed'i süratle buraya getirip tahta çıkarmak için süvariler gece Guzgânân'a gittiler. Ben halen, sana olan şefkatinden, emîr oğluna gece kendi eliyle bu mektubu yazdı ve bundan evvel mühim birkaç iş için buraya gelen en süratli iki süvarinin sen Emîr'in yanına gönderilmesini emretti ki bu gizli mektubu alsın, Gazne'den çıksın ve mümkün mertebe süratle götürüp sana eriştirsin. Emîr biliyor ki bu büyük iş kardeşinin elinden gelmez. Bu hânedanın düşmanları çoktur. Biz bütün çoluk çocuk harem ve hazînelerle sahralara döküldük. Emîr bir an evvel bu işe teşebbüs etsin, çünkü babasının veliahdıdır. Fethettiği vilâyetlerle meşgul olmasın, vilâyet yine fethedilebilir, fakat şimdiye kadar elde edilen muvaffakiyet, en ziyade babanın şevket ve satveti sayesinde idi. Onun ölüm haberi yayılırsa işler başka türlü olur. Asıl olan, en ziyade ehemmiyet verilmesi lâzım gelen, Gazne ve ondan sonra Horasan'dır, diğerleri fer'idir, ikinci derecede ehemmiyeti haizdir. Emîr bu yazdıklarımı iyi düşünsün ve buraya gelmek hususunda acele etsin, tâ ki bu saltanat tahtı elden gitmesin, biz mahvolmayalım. Gelen haberciler süratle geri gönderilsin. Senin halanın gözü yolardadır. Burada olan biten olaylarda bizim tarafımızdan bildirilecektir.” Bu mektubu okuduktan sonra Debir Hâce Tahir, Emîr Mesud'a, “halanın yazdığı gibi hareket etmek lazımdır, onun söyledikleri iyi nasihattir” demiş ve Emîr Mesûd,

karşılığında, “Evet halamın dediği doğrudur. Allah nasip ederse bende öyle yapacağım.” demiştir (Beyhakî, 2019: 12-13).

1.3. Emîr Mesûd’un, Kardeşi Sultan Muhammed’e Mektubu

Sultan Mahmûd 23 Rebiülâhir 421/30 Nisan 1030 tarihinde vefat ettiğinde (Mirhând, 2017: 124; İbnü’l-Esîr, 2016: VIII/21; Kazvînî, 2018: 319; Şebânkâreî, 2021: 45; Palabıyık, 2023: 92) bunun haberi oğlu Mesûd’a 20 Cemaziyevvel 421/26 Mayıs 1030 tarihinde gelmişti (Beyhakî, 2019: 12; Merçil, 1989: 52). Emîr Mesûd bu sırada Gazne’de değil İsfahan’da bulunuyordu. Halası Hurre Huttalî tarafından yazılan mektupla babasının ölüm haberini almıştı. Bunun yanında Hâcib-i Bozorg Ali tarafından kardeşi Muhammedin tahta çıkartılacağını ve bundan dolayı vakit kaybetmeden hemen Gazne’ye gelmesinin gerektiğini bildirmişti (Beyhaki, 2019: 12-13). Bu sırada Hulvan ve Bağdat üzerine yürümek isteyen Emîr Mesûd ise bu düşünceden vaz geçerek 24 Cemaziyelâhir 421/29 Haziran 1030 tarihinde Rey’e doğru yola çıkmıştı (Beyhakî, 2019: 15; Merçil, 1989: 52). Ancak Emîr Mesûd Rey’e geldiğinde kardeşinin Gazne tahtına oturtulduğunu öğrenmiş ve Seyyid Abdülaziz Alevî aracılığıyla kardeşine bir mektup göndermişti (Beyhakî, 2019: 16; İbnü’l-Esîr, VIII/2016: 22; Şebânkâreî, 2021: 52; Yılmaz, 2021: 97). Mektupta, önce babasının vefatı dolayısıyla kendisine taziyelerini bildirmiş ve Gazne tahtına cülûsu için tebrik etmişti. Ardından, “Sen çok iyi biliyorsun ki, ilk söz ve ikrar muteberdir. Bütün bu cihan bana bi’at ve veliahtlığımıza şehâdet eder. Babam son zamanlarda zayıf düşmüştü; onun bu sırada yaptıkları, nazarımda beni uarmaya ve terbiye etmeye mâtuftu. Şimdi, babamızın birâderi Emîr İsmail gibi yapma; kulağından pamuğu çıkar ve çevrendeki müfsit gençler güruhunun sözlerine aldanma. Bu şekilde Gazne tahtında otur; ancak sikkeyi benim adıma kestir, hutbeyi benim adıma okut. Benim nâibim olman senin hayrınadır. Zira sen benim küçük kardeşimsin; ben senden hiçbir şeyi esirgemem; sen benim gözümün nûrusun. Benim, senin bulunduğun tarafta asla gözüm yok. Eğer o vilâyet pamuklu kumaş ise, Irak tarafı dîbâ (altın ve gümüş işlemeli ipek kumaş) ve altındır; bu memleket ondan daha iyidir. Orada otur ve selamet içinde yaşa. Şimdilik babamızdan

miras kalan iki bin eşek yükü cephaneyi ve üç yüz fil yükü hazîneyi bana gönder; zira şu an buna ihtiyaç vardır. Bütün bu cihanı senden esirgemem, bilesin.” Muhammed ise kardeşi Emîr Mesûd’un teklifini kabul etmedi (Beyhakî, 2019: 16; Şebânkâreî, 2021: 52; Merçil, 1989: 52; Yılmaz, 2021: 97).

2. Sultan ile Bürokrasi Arasında Elçi Teatisti

2.1. Hâcib-i Bozorg Ali'nin Sultan Muhammed'e Mektubu

Sultan Mahmûd vefat ettikten sonra oğulları yanında değildi (Beyhakî, 2019: 3; Şebânkâreî, 2021: 49). Sultan Mahmûd veliaht olarak oğlu Muhammed'i tâyin etmişti. Emîrlere ve devlet erkânı Emîr Mesûd'un İsfahan'da uzakta olmasından ötürü o anda Guzgânân'da olan Muhammed'i tahta oturtmak istemişlerdi. Yaşlılar ve akıllı kimseler bu fikri beğenmeyerek, “Emîr Mesûd böyle bir oyuna gelecek ve böyle bir hileyi yutacak adam değildir” demelerine rağmen Muhammed'in taraftarı olan gençler, “Sultan Mahmûd'un sözünün üstüne söz yok” diyerek tahta oturtmak için Muhammed'i Gazne'ye çağırıldılar (Beyhakî, 2019: 3; Şebânkâreî, 2021: 49; Cûzcânî, 2020: 36; Yılmaz, 2021: 93). Sultan Mahmûd zamanında onun yakını ve naibi, bütün işlerini kendisine havale ettiği Hâcib-i Bozorg Ali, Muhammed'i destekliyordu. Bu sebeple hemen bir kısım ordu büyükleri ve bazı ayan ve vezirlerin onayını alıp bir mektup yazarak Muhammed'e elçi göndererek onu saraya davet etti (Beyhakî, 2019: 3; Şebânkâreî, 2021: 49; Merçil, 1989: 52; Yılmaz, 2021: 93).

Mektupta şöyle deniyordu: “Sultan Mahmûd hakkın rahmetine kavuştu; Tahtı ve ülkeyi siz Muhammed'e vasiyet etti; Ben Ali, siz gelinceye kadar burada duruma hâkim olmak için canla başla çalışacağım. Sultanı defn ve teçhiz ettim. Asker ve ordu arasında fitne çıkacağı korkusu vardır. Herkes bir fikir ileri sürüyor. Maslahata uygun olanı, efendimizin acele azimet buyurması, miras olan tahta oturması ve ülkenin başına geçmesidir. Sen kardeşini iyi biliyorsun, eğer sabah durumdan haberdar olursa akşama tedbirini alır; kulunuz vazifesini ifa etti; gerisini sizin yüce reyiniz daha iyi bilir” (Şebânkâreî, 2021: 49-50). Bu mektubu alan Muhammed şaşırılmış ve yakınında bulunan ileri gelenler ve nedîmleri ile konuşmuştu. İlk başta Muhammed kardeşi Mesûd'a

mektup yazarak onu bilgilendirmek ve onun kararı doğrultusunda yol almayı düşünmüştü. Nitekim kardeşi Mesûd'un kendisini saltanatın nimetlerinden mahrum bırakmayacağını, düşmanların aralarına girmesine müsaade edilmemesi gerektiğini düşünmüştü. Ancak bazı genç ve tecrübesiz kimseler Muhammed'e neden bu acizliği yaptığını, tahtın kendisinin hakkı olduğunu söyleyerek Muhammed'in görüşünü değiştirdiler ve Muhammed maiyetindeki ordu ile Gazne'ye gelerek üç gün boyunca taziyeleri kabul ettikten sonra 421/1030 yılında tahta oturdu (Beyhakî, 2019: 3; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/21-22; Şebânkâreî, 2021: 49-50; Cûzcânî, 2020: 36; Merçil, 1989: 52; Yılmaz, 2021: 93).

2.2. Devlet Ricâlinde Kimselerin Emîr Mesûd'dan Özür Dilemesi ve İtaatlerini Bildirmesi

Devlet ricâlinin bazı ileri gelenleri tarafından Sultan Muhammed tahta çıkartılmış olsa da bundan memnun olmayan amcası Emîr Yusuf, Hâcib-i Bozorg Ali, Hâce Ebû Selh Hamdevî, Reis Hâce Ali-yi Mikâil, Kutvâl Bû-Ali, Emîr Mesûd'a bir özür mektubu göndermişler ve ona itaatlerini bildirerek saltanat tahtına oturmaya çağırılmışlardı (Beyhakî, 2019: 17; Mîrhând, 2017: 132; Merçil, 1989: 53; Yılmaz, 2021: 98).

Emîr Mesûd'a, Emîr Muhammed'in sadece sükûneti ve asayiş sağlaması adına Gazne'ye getirilmiş olduğunu, fakat Muhammed'in zevk ve sefadan başka bir şeyle meşgul olmadığından dolayı bu görevi layığıyla yerine getiremediğini söylemişlerdi (Beyhakî, 2019: 17). Hakiki veliahtın Emîr Mesûd olduğunu ve tam bir şevk ve kalp kuvvetiyle derhâl buraya gelip saltanat tahtına oturması gerektiği, öteden beri Emîr'in adı ve şöhreti Horasan'dan buralara gelip, yayıldığını söyleyerek onu Gazne'ye çağırılmışlardı (Beyhakî, 2019: 17). Bu olumlu mektuba sevinen Mesûd, yakın adamlarıyla bu konuyu istişare ederek Gazne'ye gitmeden önce Rey halkının itaatini istemişti. Halk itaatlerini bildirdikten sonra Nîşâbur'a gitmek için şehirden ayrılmıştı (Beyhakî, 2019: 15-16; Merçil, 1989: 53; Yılmaz, 2021: 98). Nîşâbur'a gitmeden önce kendisine itaat edip Emîr adına Nîşâbûr'da hutbe okutan Hâcib Gâzi ve şehrin önde gelenlerine mektuplar göndererek gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Hâcib Gâzi'nin kendisine göstermiş olduğu teveccüh ve hizmetlerinden dolayı şükranlarını sunmuştu. Hâcib

Gâzi, gerekli tedbirleri aldıktan sonra Mesûd'un gelmesini beklemiş, Mesûd, Beyhak³ şehrine ulaştığında Hâcib Gâzi büyük bir orduyla kendisini karşılamış ve emrinde olduğunu söylemişti. Bu davranışından memnun olan Emîr Mesûd iltifatlarda bulunarak onu ordusunun başkumandanı olarak tâyin etmişti. Ertesi gün bu şehirden ayrılarak Nişâbur'a ulaşan Mesûd neredeyse şehirde bulunan tüm halk ve devletin ileri gelenleri tarafından sevinçle karşılanmıştı (10 Şâban 421/13 Ağustos 1030) (Beyhakî, 2019: 31-32; Merçil, 1989: 53; Yılmaz, 2021: 98-99).

2.3. Emîr Mesûd ile Hâcib-i Bozorg Ali Arasında Elçilik İlişkileri

Sultan Muhammed ve Emîr Mesûd arasındaki taht mücadelesi ile ilgili yukarıda da bahsedildiği üzere iki taraf arasında bir savaş hazırlığı olmuş ve Muhammed, ordusuyla Tekînâbâd'a gelmişti (Mîrhând, 2017: 132; Gerdîzî, 2022: 71; Merçil, 1989: 53; Yılmaz, 2021: 98). Sürekli olarak zevk ve sefa içerisinde olan Sultan Muhammed'e yakınında olan devlet adamları Tekînâbâd'ta isyan etmişlerdi. Sultan Muhammed'e gönderdikleri mektupta, Emîr Mesûd'un kendisinden daha güçlü olduğunu onun ordusu karşısında zafer kazanamayacağını, kendisinin de onun karşısında duramayacağını bundan dolayı olduğu yerde durmasını ve kendileri önden giderek Mesûd'tan özür dileyebileceklerini ve böylece hem kendisinden hem de bizden hoşnut olacağını ve bu sayede kendisini yanına çağırarak hepimizin canını bağışlayacağını, kendisinin ve bizlerin canlarımızdan emin olacaklarını söyleyerek haber gönderdiler. Muhammed'i yakalayıp Tekînâbâd'ta bulunan Kûhtîz Kalesi'ne kapatmışlardı (Beyhakî, 2019: 3; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/22; Mîrhând, 2017: 133; Gerdîzî, 2022: 71; Kazvînî, 2018: 319; Şebânkâreî, 2021: 53; Merçil, 1989: 54; Yılmaz, 2021: 102). Daha sonra Hâcib-i Bozorg Ali, kardeşi Mengiterak ve Sultan Mahmûd'un nedîmi Ebû Bekr Hasîrî ile

³ Nişâbûr'un kaynaklarda zikredilen dört önemli merkezlerden biri Beyhak'tır. Rîvend hududunda Dâmgân vilâyetine kadar uzanır, 25 fersah (144070m) tan fazla uzunluğa sahip olan bir coğrafya parçasıdır. Beyhak, Farsça Beyheh veya Behâeyn kelimelerinden türemiştir ve bu kelimeler çok cömert anlamına gelmektedir (Pırlanta, 2013: 73-74; Coşkun, 2022: 13-25).

birlikte Emîr Mesûd'un huzuruna göndermişti (Beyhakî, 2019: 3-4, 42; Yılmaz, 2021:103). Muhammed'i tahta çıkarttıkları için özür dilemişler, bunu mecburiyetten yaptıklarını ve asıl hükümdarın kendisi olduğunu söyleyen uzun bir mektup yazmışlardı. Elçiler Herât'a ulaştıklarında kardeşleri Muhammed'in tutuklandığını söyleyip, onu tahta çıkartan devlet erkânının pişmanlıklarını ifade etmişlerdi. Emîr Mesûd kendisine bu mutlu haberi getiren elçileri iyi ağırlamış ve ihsanlarda bulunmuş, ayrıca Hâcib-i Bozorg Ali'ye cevaben muhabbet ve samimiyet dolu sözler söylemişti (Beyhakî, 2019: 3, 48; Gerdîzî, 2022: 71; Mîrhând, 2017: 132-133; Merçil, 1989: 54; Yılmaz, 2021: 103). Ayrıca Hâcib-i Bozorg Ali'nin orada bulunan askerleri Herât'a yollamasını ve Hintli askerlerin oluşturduğu orduyla birlikte yanlarına filleri ve hazîneleri alarak gelmesini istemişti. Elçiler bu haberi ulaştırdıkları zaman Hâcib-i Bozorg Ali emirleri hemen yerine getirerek Herât'a doğru yola çıktı. Herât'a 3 Zilkade 421/2 Kasım 1030 tarihinde ulaştığında Emîr Mesûd'un huzuruna çıktığında pişmanlığını dile getirerek itaatlerini bir kez daha ilettiler (Beyhakî, 2019: 48; Merçil, 1989: 54; Yılmaz, 2021: 103).

2.4. Emîr Mesûd'un Hârezm Valisi Altuntaş İle Elçilik İlişkileri

Hârezm Valisi Altuntaş, Sebüktegin döneminden itibaren Gaznelilere hizmette bulunmuş oldukça tecrübeli bir devlet adamıydı. Sebüktegin döneminde Gazneli ordusuna kumandan olarak tâyin edilmiş, Sultana Mahmûd döneminde cesareti ve kabiliyeti dolayısıyla "Hârezmşah" ünvanı ile Hârezm valisi olarak atanmıştı (Özaydın, 1989: 547). Altuntaş Hârezm bölgesinde nispeten bağımsız olarak hareket etse de Emîr Mesûd Herât'a geldiğinde onun huzuruna giderek itaatlerinin bildirmişti. Ancak Emîr Mesûd, Altuntaş'ı kendisi için tehlikeli görüyordu. Hatta onu yakalatmak istemiş ancak Ebû Nasr Müşkân'ın nasihatleri sonucunda bu düşüncesinden vazgeçmişti (Beyhakî, 2019: 72; Merçil, 1989: 55, 58; Özaydın, 1989: 547; Yılmaz, 2021: 103, 111).

15 Zilkade 421/14 Kasım 1030 tarihinde Herât'tan Belh'e doğru yola çıkan Mesûd'un yanında Altuntaş da vardı. Bu yolculuk esnasında Altuntaş olayını Emîr Mesûd tekrar Ebû Nasr Müşkân ile konuştu. Ebû Nasr Müşkân ise Altuntaş'ın kendisine sadık bir

kişi olduğunu söyleyerek Hârezm bölgesinin Türklerin hududu olduğunu ve Altuntaş'ın orada olması gerektiğini söyledi (Beyhakî, 2019: 72; Hunkan, 2011: 173; Yılmaz, 2021: 111-112; Erdoğan, 2013: 161). Bunun ardından Emîr Mesûd, Altuntaş'a hil'at vererek Hârezm'e gitmesine izin vermiş ancak Altuntaş Emîr Mesûd'un yanına giderek artık yaşlandığını ve bundan sonraki ömrünü merhum Sultan Mahmûd'un türbesinde inzivaya çekilmek istediğini, ancak vereceği emri de yerine getireceğini söylemişti (Beyhakî, 2019: 72-73; Merçil, 1989: 58; Yılmaz, 2021: 112). Altuntaş Mesûd'un fermanını beklemeden Hârezm'e doğru yola koyulmuş ve bunu öğrenen Mesûd, Altuntaş'ın korktuğu için hemen gittiğini düşünmüş, ancak Ebû Nasr Müşkân, Altuntaş'ın sadık bir insan olduğunu tekrarlamıştı (Beyhakî, 2019: 73; Şebânkâreî, 2021: 55; Yılmaz, 2021: 112; Erdoğan, 2013: 161-162). Bunun üzerine Emîr Mesûd ülkede gerekli olan işler ve dış politika ile alakalı yapılması gereken konuları içeren bir mektubu iletmesi için Abdûs ve Altuntaş'ın vekili Ebû Said Mesadî'yi elçi olarak göndermişti. Mektubun cevabının hemen geri getirilmesini emretmişti. Mektupta, Mesûd Altuntaş'ı kendi babası Sultan Mahmûd gibi gördüğünü ve tanıdığını, onun tecrübelerinden faydalanmak istediğini söylemişti. Memleket işleri ile ilgili gerekenlerden dolayı gönül rahatlığıyla geri dönebileceğini söylemiş ve Türkistan meselesi ile ilgili konulara değinmişti. Emîr Mesûd Belh'e ulaştığında Altuntaş'ın mektubu ona ulaşmıştı (Beyhakî, 2019: 73-74; Şebânkâreî, 2021: 55; Yılmaz, 2021: 112-113; Erdoğan, 2013: 162). Altuntaş mektubunda, Türkistan Han'ı ile mektuplaşma ve muharebe halinde elçiler gönderilerek antlaşmalar yapılması gerektiğini vurgulamıştı. Aynı zaman da Sultan Mahmûd'un sağlam temeller üzerine kurulmuş bir devlet bıraktığını ve hiç kimsenin bu kaidelerden birini dahi değiştirmeye cesaret etmemesini, eğer ederse bütün sistemin bozulacağını söyleyerek mütevazı ve itaatkâr bir cevap vermişti. Emîr Mesûd bu cevaba sevinmiş ve Altuntaş'ın fikirleri doğrultusunda Karahanlı hükümdarı Kadir Han Yusuf'a elçiler gönderilmişti (Beyhakî, 2019: 78; Merçil, 1989: 55-56; Köymen, 2016: III/133; Barthold, 2019: 309; Yılmaz, 2021: 116-117; Coşkun, 2018: 52).

2.4.1. Altuntaş'a Alitegin ile Mücadele için Elçi Gönderilmesi

Daha önce zikrettiğimiz üzere Sultan Mesûd taht mücadelesi sırasında Ebu'l-Kâsım er-Rehhâl adlı elçiyi göndererek Alitegin'den yardım istemiş ve karşılığında Huttalân'ı vermeyi vaat etmişti (Beyhakî, 2019: 308; Barthold, 2019: 310; Hunkan, 2011: 171; Merçil, 1989: 58; Yılmaz, 2021: 157; Erdoğan, 2013: 165). Ancak Alitegin'e ihtiyaç kalmamıştı. Alitegin Sultan Mesûd'un tahta geçmesine yardım etmemiş olsa da süreç içerisinde güçlenmiş ve hak iddia etmeye başlamıştı. Sultan Mesûd'un Horasan'daki casusları Alitegin'in Gaznelilere karşı harekete geçtiğini haberini vermiş ve Sultan Mesûd hemen hazırlıklara başlamış, Vezir el-Meymendî ve Ebû Nasr Müşkân ile istişare yapmıştı. Bu istişareden Hârezm Valisi Altuntaş'ı görevlendirme kararı çıkmıştı (Beyhakî, 2019: 308-309; Mirhând, 2017: 135; Barthold, 2019: 311; Hunkan, 2011: 173; Yılmaz, 2021: 158; Erdoğan, 2013: 165; Coşkun, 2018: 54). Bu görev için Altuntaş'ın yanına itibarı yüksek olan kethüda Abdûs elçi olarak gönderilmişti. Abdûs Hârezm'e vardığı vakit hediyelerini Altuntaş'a sunduktan sonra 1 Rebiülâhir 423/17 Mart 1032 tarihinde Gazne'ye gönderdiği haberde Altuntaş'ın hil'at'ı giydiğini ve sefere hazırlandığını, işlerin yolunda olduğunu belirtmişti. Altuntaş, Alitegin ile mücadele etmiş, ancak kendisi başka bir savaşta yara almış olduğu ayağından tekrar ok isabet ederek ağır bir şekilde yaralanmış ve bir süre sonra bu değerli devlet adamı vefat etmişti (Beyhakî, 2019: 309; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/100; Şebânkârê, 2021: 55; Hunkan, 2011: 173,177-178; Yılmaz, 2021: 157-158,163; Erdoğan, 2013: 169; Özaydın, 1989: 547; Coşkun, 2018: 54).

2.5.Sultan Mesûd'a Hârezm Sâhbi-i Berîd'in, Harun İsyanı için Elçi Göndermesi

Hârezm Valisi Altuntaş öldükten sonra yerine oğlu Harun, Hârezm valisi olarak tâyin edilmişti (Beyhakî, 2019: 324; Merçil, 1989: 59; Hunkan, 2011: 83; Özaydın, 1989: 548; Köymen, 2016: III/145; Barthold, 2019: 312; Yılmaz, 2021: 176; Coşkun, 2018: 54). Harun Gaznelilere karşı sadakat içerisinde görevini yürütüyordu. Ancak bazı fırsatçılar Harun'un kardeşi Sitti'nin

damdan düşerek ölmesi üzerine bu işin arkasında Sultan Mesûd'un olduğunu hakkında mektuplar yazmışlardı. Kendisine Sultan Mesûd'un Hârezmşâh evladından kimseyi sağ bırakmak istemediğini söylüyorlardı (Beyhakî, 2019: 372; Merçil, 1989: 60; Özaydın, 1989: 548; Hunkan, 2011: 183-184; Barthold, 2019: 312; Yılmaz, 2021: 177). Bu olaylar üzerine artık Harun, Gaznelilere karşı olumsuz fikirler beslemeye başlamıştı. Hatta Sultan Mesûd'un onun yanında göndermiş olduğu Abdülcabbar'ın sözlerine itimat etmiyordu. Üstelik bir müneccimin ona Horasan emîri olacağını söylemesi üzerine sultanlık hayallerine kapılmıştı. Alitegin ve Selçukluları safına çekerek Merv üzerine yürümeye karar verecek kadar ileri gitmişti (Beyhakî, 2019: 648; Barthold, 2019: 312-31; Köymen, 2016: III/146; Yılmaz, 2021: 177; Erdoğan, 2013: 172; Coşkun, 2018: 55). Harun'un bu hareketlerini gören Hârezm sâhib-i berîd'i gelişmeleri Sultan Mesûd'a bildirmek amacıyla bir mektup yazarak elçi ile Gazne'ye göndermişti. Elçi 10 Ramazan 425/29 Temmuz 1034 tarihinde Gazne'ye gelmiş ve hurcun içine dikilmiş olan bu mektubu teslim etmişti. Mektupta, ayrıca Harun'un bu hareketlerinin karşısında Sultan Mahmûd'un adamlarının durduğu ancak ellerinden bir şey gelmediği ve geç olmadan hemen Hârezm'i kontrol altına almak için hazırlıkların yapılması gerektiği yazılıydı (Beyhakî, 2019: 390-391; Köymen, 2016: III/146; Yılmaz, 2021: 178; Erdoğan, 2013: 174).

2.6. Sultan Mesûd'un Vezir Ahmed Abdûssamed'in Fikrini Alması

Sultan Mesûd, Harun'un isyanı ile ilgili mektuplar aldıktan sonra eskiden Hârezm'in idarî işleri ile meşgul olan ve Altuntaş'ın yanında çalışmış olan vezir Ahmed Abdûssamed'in deneyimlerinden faydalanmak, bu konudaki düşüncesini ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili bir mektup göndermesini istemişti (Beyhakî, 2019: 391; Yılmaz, 2021: 179). Ebû Nasr Müşkân, bu mektubu yazarak bir seyyah ile göndermiştir. Ahmed Abdûssamed, Sultan'ın bu mektubunu okuduğunda şifreli mektuplar göndermiş, Ahmed Abdûssamed, Huttalân ve Tohâristan'daki işlerle uğraşmakla birlikte Harun ve Hârezm meselesinin çok fazla önemli gördüğünü söylemişti. Bu işler için çok fazla altın harcadığını ve harekete geçeceği zaman Harun'u

öldürmek için yanındaki on köleyi kendi safına çektiğini, ancak Harun'un çok dikkatli davrandığını ve Merv'e gitmek için hazırlıklara devam ettiğini söylemişti (Beyhakî, 2019: 407-408; Yılmaz, 2021: 179,181).

2.7. Sultan Mesûd'un Hâcib Beytoğdu'ya Fetihnâme Göndermesi

Sultan Mesûd Ziyârî hükümdarı Menûçehr b. Kabûs ile babası Sultan Mahmûd'un sağlığında gizlice mektuplaşarak birbirlerine sadakat yemini vermişlerdir⁴ Menûçehr b. Kabûs vefat edince yerine oğlu Anûşîrvân geçmiş, Sultan Mesûd'a bir mektup yazarak hükümdarlığını tebrik edip hâkimiyetini tanımış, Cürcân ve Taberistân'da hutbeyi Sultan Mesûd adına okutmuştu (Beyhakî, 2019: 118-119; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/24-25; Yılmaz, 2021: 192; Küçükbeğir, 2017: 144; Öner, 2019: 52). Ancak Anûşîrvân'ın yaşının küçük olması sebebiyle ülkenin idarî işlerini dayısı Ebû Kalincar yönetiyordu. Sultan Mesûd ülkeyi yönetecek başka kimse olmadığı için Kalincar'ın Cürcân ve çevresinin emîrliğini tasdik etmiş ve menşûrunu yazmış, hil'at giydirmişti. Karşılığında ise her yıl belirli bir miktarda vergiyi Nîşâbur'daki eyalet divânına göndermesi kararlaştırılmıştı (Mayıs-Haziran 1033) (Beyhakî, 2019: 246, 344; Merçil, 2013: 499; Yılmaz, 2021: 194-195). İlerleyen süreçte Kalincar bu vergileri geciktirmeye ve ödememeye başlamıştır (Yılmaz, 2021: 197) Sultan Mesûd bunun üzerine 9 Rebiülevvel 426/22 Ocak 1035 tarihinde Serahs'tan hareket ederek Nîşâbur'a gelmişti. Sultan Mesûd'un Kalincar'ın üzerine yürümesi sadece vergileri ödememesi ve itaatsiz davranmasını cezalandırmak için değil aynı zamanda Cürcân ve Taberistân'ı Gazneli hâkimiyetine katmaktı (Merçil, 2013: 499; Yılmaz, 2021: 197). Sultan Mesûd zorlu şartlara rağmen Ebû Kalincar'ı bozguna uğratmış ve mücadeleyi kazanmıştı. Zaferden sonra Beytoğdu borular ve davulları çaldırarak⁵ galibiyeti kutlamaya başlamıştı. Akşam namazı vaktinde ise Sultan Mesûd'un Cürcân ve Taberistân fetihlerini anlatan ve Debîr Ebû'l

⁴ Mektuplaşmalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Beyhakî, 2019: 118-119).

⁵ Orta Çağ Türk İslâm Devletlerinde nebet çalınması ile alâkalı ayrıntılı bilgi için bkz. (Aslan, Şahin., 2020: 2602-2567).

Irâkî'nin hattıyla kaleme alınan fetihnâmesi⁶ Beytoğdu'ya ulaşmıştı (Beyhakî, 2019: 423-424; İbnü'l-Esîr, 2016: VIII/53-54; Merçil, 2013: 499; Yılmaz, 2021: 204).

2.8. Sultan Mevdûd'un Tuğrul Bozan'a Elçi Göndermesi

Gazellilerin başarılı kumandanlarından birisi olan Tuğrul Bozan, Sultan Mevdûd tarafından 438/1046 yılında kalabalık bir orduyla Büst şehri üzerine göndermişti. Ancak Tuğrul Bozan Tekinabad'a geldiği vakit isyan etmiş ve bu durumdan Sultan Mevdûd'un haberi olmuştu. Hemen olayın iç yüzünü öğrenmek ve Tuğrul Bozan'ın niyetini anlamak amacıyla bir elçi gönderilmiş, Tuğrul Bozan ise amacının sadece kendisini korumaktan ibaret olduğunu, çünkü saraydaki bazı kişilerin kendisine entrikalar düzenlediğini, isyan ettiğini ve geri dönmeyeceğini söylemişti. Elçi Gazne'ye döndüğünde Sultan Mevdûd'a, Tuğrul Bozan'ın yanındaki bazı hâciblerin hâlâ Sultan Mevdûd'a sadakatli olduğunu söylemişti. Sultan onun yanındaki adamlarının başkaldırabileceğini anladığında on bin kişilik bir süvariyle üzerine ordu sevk etmiş, Tuğrul Bozan bu orduya kaşı gelemeyeceğini anlayınca kendi yanında birkaç sadık adamlarıyla kaçarak Selçuklulara sığınmıştı (Demir, 2023: 38-39).

3. Elçi Münasebetlerinde Protokol Kuralları

Elçi, başka bir devlet nezdine gönderileceği zaman, bir meclis kurulur, vezir ve Sahib-i Divan-Risalet'in bulunduğu bu meclise elçi çağırılır, söylenmesi lazım gelen sözler söylenir, kendisine emirler verilirdi. Gittiğinde götürüleceği hediyeler ve bu hediyelerin kimlere verileceğine dair bir bilgi deftere yazılır ve elçiye verilirdi. Daha sonra hazîneden hediyeler çıkarılır ve elçiye teslim edilirdi. Elçinin beraberinde hazînedar ve hazîne hamamları da gönderilirdi. Elçiler yola çıkmadan önce resûldâr tarafından elçiye hil'at verilirdi (Beyhakî, 2019: 202-203; Nuhoğlu, 1995: 144-145).

Elçi yolcu edilir ve gittiği ülkenin sultanı elçinin karşılanması için emir verirdi (Beyhakî, 2019: 338, 269). Önde Sipehsâlâr, onun arkasında kadılar, seyyîdler, âlimler ve fâkihler, onun peşinden dergâhın ileri gelenleri ve idarî memurlar sıralanırdı (Beyhakî,

⁶ Fetihnâme hakkında detaylı bilgi için bkz. (Beyhakî, 2019: 424-426).

2019: 38). Bir alay oluşturulur ve elçi karşılamaya gidilirdi. Elçi şehre getirilerek ikamet edeceği eve götürülür (Beyhakî, 2019: 270, 338, 38) bu esnada, elçinin şehre girişi ve ikamet edeceği yere kadar merasim düzenlene bilirdi (Beyhakî, 2019: 38, 338, 394). Ancak bu sürede sultan ile elçi görüşmezdi.

Elçi ikâmet edeceği eve geldiğinde belirli bir süre burada dinlenir ve izzetü ikramlarda bulunulurdu. İstirahat süresi duruma göre değişiklik gösterebilmektedir. Beyhakî eserinde bazı yerlerde üç gün (Beyhakî, 2019: 39, 270) bazı yerlerde ise bir haftalık süreden bahsetmektedir (Beyhakî, 2019: 338) Elçi dinlendikten sonra artık sultanın huzuruna çıkarma vakti gelirdi. Sultan, elçiyi huzura kabul eder (Beyhakî, 2019: 270) tahtına oturur ve vezirler, büyük memur divanları ayrılan yerlerine geçerlerdi. (Beyhakî, 2019: 270, 338; Nuhuğlu, 1995:106) Sonrasında mihmandarlar, kumandanlar, perdedârlar ve muhafızların yer aldığı ve yedek atlar ile bir alay oluşturulur ve elçinin evine gidilerek, sultanın huzuruna getirilmek üzere yola çıkılır ve büyük bir debdebe ile elçi ve maiyeti saraya getirilirdi (Beyhakî, 2019: 271).

Elçi saraya geldiği vakit sultanın huzuruna alınır, ayakta durur ve selam verirdi (Beyhakî, 2019: 271). Beyhakî, elçinin selam verdikten sonra sultanın elini öptüğünü (Beyhakî, 2019: 40, 338-339) hizmetçilerinin ise yer öptüğünü söyler (Beyhakî, 2019: 338-339). Hârezmşah Altuntaş'ın elçi kabulünde ise elçilik heyetinin ihtişamla kabul edildiği ve hepsinin yer öptüğünü söylemiştir (Beyhakî, 2019: 319). Selamlaşma merasiminin ardından elçi ayakta kalır ve bir Hâcib gelerek elçinin kolundan tutar ve tahsis edilen yere oturturdu (Beyhakî, 2019: 271, 339).

Elçinin geliş amacı doğrultusunda görüşme yapılır ve elçi getirdiği mektubu ayağa kalkarak sultanın eline verip yerine otururdu. Daha sonra mektup herkesin önünde okunurdu ve tercümesi yapılırdı (Beyhakî, 2019: 271). Tebrik ve tehniyet vazifeleri yerine getirildikten sonra elçinin getirmiş olduğu hediyeler açılırdı. Verilmesi gereken hil'at sultana sunulurdu (Beyhakî, 2019: 339). Sultan ise menşûrunu yazarak divit çekerek mühürlerdi. Elçinin hizmetçisine teslim ederdi. Elçiye hediyeler sunulur ve hil'at verilirdi (Beyhakî, 2019: 339, 462, 40). Elçiye

verilen hil'atın uygun zamanı olmalıydı. Beyhakî, elçinin saraya getirilmesi için gönderilen alay tarafından elçiye evinde erkenden hil'at verildiğini aktarmaktadır (Beyhakî, 2019: 338). Erken verildiğini söylediğine göre, normal protokol, sultanla olan görüşmesinin ardından hediyelerin sunulmasıdır. Mevcut usuller tamamlandıktan sonra sultanın emri üzerine elçiler memleketlerine resûldâr eşliğinde gönderilirdi (Beyhakî, 2019: 394, 462; Merçil, 2007: 588).

Sonuç

Gazneli Devleti'nde elçilik müessesesi devletin diplomatik ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Elçilik kurumu, devletin siyasî, sosyal, idarî ve iktisadî durumunu yansıtan, çok boyutlu bir diplomasi pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda elçiler gerek siyasi gerekse sosyokültürel bağlantıyı tesis eden önemli görevliler arasında zikredilmektedir. Elçiler, dış ve iç güveni tesis eden, çatışmaları önleyici ve işbirliğini arttıran misyonlar üstlenmişlerdir. Bu minvalde elçilik müessesesi devletin dış politikasının yanı sıra iç dinamiklerini etkileyen çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Zira elçilik münasebetleri dış politikada olduğu kadar devlet içi ilişkilerde de elzemdir. Gaznelilerde elçilik kurumsal bir kimliğe sahip olup devletin iç ve dış siyasetinde aktif bir rol üstlenmektedir. Zikredilen kurumsal yaklaşım ve elçiye gösterilen ihtimam müessesenin kıymetini artırarak devleti temsil noktasında fayda sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aslan, E, Şahin, M. (2020). Orta Çağ Türk-İslam Devletlerinde Nevbet. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. "8", 107-144.
- Barthold, V. V. (1978). Alp Tegin. *İslâm Ansiklopedisi* (C 1, 386). İstanbul: MEB.
- Barthold, V. V. (2019). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (hızl). İstanbul: Kronik Yayınları.

- Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. (2019). *Târih-i Beyhakî*. Necati Lugal (trc.). Hicabi Kırlangıç (hzl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1963). *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*. Edinburgh University Press.
- Coşkun, D. (2022). İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Beyhak ve Sınırları, *Türkiye ve İran Tarihi Üzerine Yazılar*, (Ed. Ersin Doğantekin), Sonçağ Yayıncılık, Ankara.
- Coşkun, S. (2018). *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri (Târih-i Bayhakî'ye Göre)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Cüzcânî. Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. (2020). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeylikler ve Harezmsâhlar)*. Erkan Göksu (Tercüme ve Notlar.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, K. (2023). *Gazneli Mes'ûd Sonrası Gaznelilerin Siyasî Tarihi (1040-1180)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Erdoğan, C. (2013). Harezm'de Gazneli Hâkimiyeti'nin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. "50", 143-180.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd. (2022). *Zeynü'l-Ahbâr (Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler)*. Filiz Akçay (çev.). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Göksu, E. (2011). Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, "191/0", 97-116.
- Göksu, E. (2021). *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Habib, Mohammad. (1967). *Sultan Mahmud of Ghaznin*. New Delhi.
- Huncan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar). Kuruluş-Gelişme-Çöküş (760-1212)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- İbnü'l-Esîr, Eb'ül-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (2016). *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*. (C 7,8,). Abdullah Köşe vd., (çev.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Kansoy, U. (2018). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. (C 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçükbeğir, E. (2017). Gazneliler İle Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârilere. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, "2/1", 139-151.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merçil, E. (2007). Resuldar. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 34, 588). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2013). Ziyâriler, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 44, 498-499). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E.(1987). *Gazneli Mahmûd*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, E. (2002). Gazneliler. *Türkler Ansiklopedisi* (C 4, 479-508). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (2017). *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülük-i Gazneviyye)*. Erkan Göksu (çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Müstevfi'yi Kazvînî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr. (2018). *Târih-i Güzide*. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nazım, M. (1931). *The Life and Times of Sultan Mahmûd of Ghanza*. Cambridge at University Press.

- Nizâmü'l-Mülk, Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâh et-Tûsî. (1941). *Siyasetname*. Mehmet Taha Ayar (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nuhoğlu, G. (1995). Beyhaki Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Öner, E. (2019). *Ziyârîler (928-1090)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Özaydın, A. (1989). Altuntaş el-Hâcib. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C 1, 390). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2023). *Gazneli Mahmud*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.
- Pırlanta, İ. (2013). Orta Çağ'ın İncisi Nişabur (Fetihden Sâ mânîler Dönemi Sonuna Kadar). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2021). *Mecma'ul-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)*. Fahri Unan (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Usta, A. (2013). *Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâ mânîler)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Utbî, (trhsz). *Târîh-i Yeminî*. A. R. Yelgar (çev.). Yayınlanmamış Eserler Bölümü. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, N. (2012). *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*. Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, A. (2018) "Alp Tegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Tohâristan'daki Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart, Yıl 11, Sayı XXXIII.
- Yılmaz, A. (2018). Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 62, Erzurum.
- Yılmaz, A. (2021). *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, Fenomen Yayınları, Erzurum.

Yılmaz, A. (2021). *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Hakverdioğlu, M- Onat, Ö. (2024). Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuasının (Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey Bölümü 615) Tanıtımı ve Mecmuada Yer Alan Sıra Dışı Şiirler. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9(16), s. 454-478.

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ ŞİİR MECMUASI'NIN (SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ ZÜHDÜ BEY BÖLÜMÜ 615) TANITIMI VE MECMUADA YER ALAN SIRA DIŞI ŞİİRLER¹

INTRODUCTION OF YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ POETRY JOURNAL (POETRY JOURNAL REGISTERED IN SÜLEYMANİYE LIBRARY ZÜHDÜ BEY 615) AND THE EXTRAORDINARY POEMS IN THE JOURNAL

Prof. Dr. Metin Hakverdioğlu*
Amasya Üniversitesi
metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr

Doktora Öğrencisi Ömer Onat**
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
omaronat.05@gmail.com

Öz

Mecmualar, içerdikleri metinlerin tür, şekil ve konularına göre risale mecmuaları, dua mecmuaları, fetva mecmuaları, fevâid mecmuaları, münşeât mecmuaları gibi pek çok farklı isimle adlandırılır. Mecmua türlerinden biri de şiir mecmualarıdır. Şiir mecmuaları, müretteplerinin zevk, ilgi ve müktesebatları doğrultusunda farklı nazım şekil ve türlerinde şiirleri bir araya getirdikleri eserlerdir.

Üzerine çalışma yaptığımız Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası (Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey Bölümü 615 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası), mensur bölümler içermekle beraber esas olarak muhtelif tür ve şekillerde yazılmış şiirleri ihtiva eden bir şiir

¹ Bu çalışma, "Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey Bölümü 615 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası'nın Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi'ne (MESTAP) Göre Tasnifi" adlı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

* ORCID: 0000-0002-9674-3292

** ORCID: 0009-0007-1770-7642

mecmuası örneğidir. Birden fazla mürettip tarafından ortaya konduğunu düşündüğümüz mecmua, 78 sayfadan oluşmakta olup çoğunlukla 16 ve 17. yüzyıl divan şairlerinin şiirlerini içerir. Bununla beraber mecmuada 15 ve 18. yüzyıl divan şairlerinin şiirleri de görülür. Genel olarak Türkçe metinleri içeren mecmuada Arapça ve Farsça kaleme alınmış manzum-mensur metinler de karşımıza çıkar. Tütün, duhân, boza, tiryak, kahve gibi içeceklerin helalliği-haramlığı konusunda mensur ve manzum metinler içermesi mecmuanın ilginç yanlarından. Mecmuanın özellikle 40-48. sayfalarının muhtelif kısımlarında genel olarak deneysel edebiyat ürünleri başlığı altında değerlendirilebilecek sıra dışı ve ilgi çekici şiirler yer almaktadır.

Bu çalışmada mecmua tanıtılarak mecmuanın içeriği hakkında bilgi verilmiş; mecmuada yer alan sıra dışı diye nitelendirilebilecek şiirler ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Şiir Mecmuası, divan edebiyatı, görsel şiirler.

Abstract

Journals are called by many different names, such as treatise journals, prayer journals, fatwa journals, favaid journals, munşeat journals, depending on the type, form and subject of the texts they contain in Turkish Literature. One of the journal types is poetry journals. Poetry journals are works in which the composers bring together poems of different verse forms and genres in line with their tastes, interests, and acquisitions.

Yenikapı Mevlevihânesi Poetry Journal (Poetry Journal Registered at Number 615 in Süleymaniye Library Zühdü Bey Section), on which we studied, is an example of a poetry journal that mainly contains poems of various types and forms, although it contains prose sections. The journal, which we think was created by more than one composer, consists of 78 pages and mostly includes poems by 16th and 17th century divan poets, but also includes poems by 15th and 18th century divan poets. In the journal that generally contains Turkish texts, we also encounter verse-prose texts written in Arabic and Persian. One of the interesting aspects of the journal is that it contains prose and verse texts on being halal or haram of beverages such as tobacco, cigaret, boza, theriac and coffee. There are unusual and interesting poems that can generally be evaluated under the title of experimental literary products especially in various parts in between 40th to 48th pages of the journal.

In this study we introduced the journal which we classified according to MESTAP, then we presented some information in terms of the content of the journal, and poems that can be described as extraordinary in the journal.

Keywords: Poetry Journal, MESTAP, divan literature, visual poems.

Giriş

Şiir mecmuaları; müretteplerinin zevk, beğeni, ilgi ve müktesebatları doğrultusunda oluşturdukları eserlerdir. Mecmuayı oluşturan mürettepler, divanlardaki gibi standart denilebilecek tertip kaidelerine bağlı kalmazlar. Şiir mecmuaları başta müretteplerin beğendikleri şiirler olmak üzere fetvalar, veciz sözler, doğum-ölüm tarihi türü bilgiler, dualar, ilaç ve yemek tarifleri, tarihî olaylar, nüsha (muska) ve tılsımlar, bilmece gibi çok muhtelif konu ve türlerde metinleri de içerebilirler. Adı duyulmamış şairlerin tespiti, şairlerin divanlarında yer almayan şiirlerinin belirlenmesi, tezkirelerde adları geçtiği hâlde şiirleri tespit edilemeyen şairlerin şiirlerinin ortaya çıkarılması, tertip edildikleri dönemlerin edebî zevk ve anlayışlarının belirlenmesine katkı sağlaması gibi yönleri ile edebiyat tarihi araştırmacıları için kaynaklık teşkil ederler. Ayrıca zengin içerikleri ile tarih, sosyoloji, ilahiyat, coğrafya gibi diğer disiplinlerin araştırmacılarının da müracaat edebilecekleri eserlerdir.

Bugün ülkemizde ve yurt dışında bulunan kurumsal-şahsî kütüphanelerde binlerce şiir mecmuasının varlığı söz konusudur. Bu mecmuaların bazılarına dair kapsamlı veya kısmî çalışmalar yapılmış; farklı çalışmalarda kimi mecmualardan istifade edilmiştir. Fakat bu çalışmalar birbirinden kopuk, bazen tesadüflere dayalı, amaç-yöntem yönüyle ortaklığı bulunmayan, çoğunlukla sadece mecmuanın transkripsiyonu ile iktifa edinilen çalışmalar olmuştur.

Edebiyat tarihimizce meçhul yeni eserler, yeni şairler, her türden yeni metinlerin gün yüzüne çıkarılmasında, elimizdeki en değerli malzemeler ise “mecnûa-i eş’âr” adıyla andığımız şiir mecmuaları ve kısmen cönklerdir. Ne yazık ki, daha önceki kimi yazılarımızda da değindiğimiz, kütüphanelerimizdeki “şiir mecmuaları”nın ve cönklerin ayrıntılı tasniflerinin yapılmamış olması birçok bilinmeyene hâlâ ulaşamamış olmamızın da en temel saikidir. Kayıp olduğunu sandığımız birçok eser, adını duymadığımız pek çok şair, meşhur veya divanı bilinen şairlerin divanlarında yer almayan şiirleri, hiç kuşku yok ki hâlâ bu mecmuaların küf kokulu sayfaları arasında gizlidir (Köksal, 2016: 170).

Şiir mecmularını belli bir sistem dâhilinde inceleyerek, ortaya konan çalışmaları ortak bir havuzda toplamak, bu sayede çok daha verimli bir şekilde mecmua çalışmalarını araştırmacıların istifadesine sunmak amacıyla Prof. Dr. Fatih Köksal'ın teklifi ile Şiir Mecmualarının Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP) başlatılmıştır. MESTAP, bir üniversiteye veya şahsa münhasır olmayıp gönüllülük esası ile birçok üniversitemizin lisansüstü ve doktora çalışmaları ile katkıda buldukları bir projedir. Çalışmamızda mecmuada yer alan manzum ve mensur metinlerin transkripsiyonu yapılmış; manzum metinler, MESTAP tablosunda sırası ile varak numarası, mahlas, matla beyti, makta beyti, nazım şekli, nazım türü ve vezni belirtilerek gösterilmiştir. Gerekli yerlerde açıklamalar bölümünde izahat yapılmıştır. Aynı şekilde mensur bölümler tablosu; varak numarası, müellif adı, eserin adı, baş ve son kısmı, konusu belirtilmiş; açıklama gereken yerlerde izahata gidilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey Bölümü 615 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası, mensur sayfa ve bölümler içerse de esas itibarı ile şiir mecmuası özellikleri taşımaktadır. Birden çok mürettip tarafından bir araya getirilen bu mecmua, Süleymaniye Kütüphanesine, Yenikapı Mevlevîhânesi Kütüphanesinden nakledilmiştir. Mevlevî şairlerin şiirlerini de barındırmakla beraber tertibinde Mevlevîliğe mahsus özelliklerin belirleyici unsur olmadığı mecmuayı, Yenikapı Mevlevîhânesi'ne vakfedilerek uzunca bir dönem burada kalması nedeniyle Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası şeklinde adlandırdık. Mecmua; 21 sayfası mürettip tarafından boş bırakılmış, 3 sayfasında yer alan metinler karalanmış-silinmiş olmak üzere toplam 78 varaktan oluşmaktadır. Çoğunlukla 16 ve 17. yüzyıl şairlerinin şiirlerini ihtiva eden mecmuada 15 ve 18. yüzyıl şairlerinin de şiirleri yer almaktadır. Şiirlerin geneli Türkçe olmakla beraber Arapça ve Farsça şiirlere de yer verilmiştir. Çalıştığımız mecmua, karışık mecmua örneğidir. Farklı nazım şekli ve türlerinde yazılmış şiirlerin yanı sıra musikî makamlarının adları, muhtelif makamlarda bestelenmiş şiirler, hatt-ı şecerî örneği, müselsel gazeller, huruf-ı muttasıla ile yazılmış beyitler, çeşitli görsel şiir örnekleri ile mensur-manzum fetva metinlerini ihtiva etmektedir.

1. Mecmuanın Nüsha Tavsifi

Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası, Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey Kitaplığı 615 numarada “Mecmû‘a-i Eş‘âr” adıyla kayıtlı olup nüsha tavsifi şöyledir:

Cilt: Üstü ebrulu, koyu vişne renkli meşin
Kâğıt: Abadi kâğıt
Yazı: Çoğunluk talik, muhtelif
Yaprak: 78 yaprak
Sütun: Muhtelif
Satır: Muhtelif
Ebad: 215x140 mm dış ölçüler, 175x70 mm iç ölçüler
İstinsah Tarihi: Belirsiz

Başı: Geldi ol mâh üç kez evvelde
Gizledi bizden iki ruhsârın

Sonu: Dil-berde murâd ân olur endâm degüldür
Keyfiyyet olur meyde ğaraż câm degüldür

2. Mecmuanın Adı

Pek çok mecmuada görüleceği üzere incelediğimiz mecmuada da müretteplerin mecmua için verdikleri müstakil bir isim yer almamaktadır. Sadece mecmuanın 1-a sayfasında “Mecmû‘a-i Eş‘âr” başlığı yazılıdır. Yazı tiplerinin farklılığı, içerikteki farklılaşmalar, ve 17-a sayfasında yer alan muharrir kayıtları mecmuanın en az üç farklı mürettibi olduğunu düşündürmektedir. Mecmuayı üç farklı mürettibin ismine nispetle adlandırmanın münasip olmayacağına kanaat getirdik. Mecmuanın 1-a sayfasının üzerinde yazan “mecmûa-ı eş‘âr” başlığına göre daha büyük bir yazı ile yukarıdan aşağıya doğru yazılan “Vakf-ı Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd” başlığı, mecmuayı Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası şeklinde adlandırmamızın temel gerekçelerindedir. Diğer bir

gerekçemiz ise mecmuanın, hâlihazırda bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesine tekkelerin kapatıldığı 1928 yılı sonrasında Yenikapı Mevlevîhânesi Vakıf Kütüphanesinden nakledilmiş olmasıdır. Mecmuanın, Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan tanzim fişinde “Nereden ve ne suretle geldiği” sorusunun karşısına eski yazı ile “Yeñi kapu mevlevîhânesinden” notu yazılmıştır. Bu adlandırmanın bir diğer nedeni de şudur: Mecmua, şahsî bir kitaplıktan değil de bir Mevlevîhâne kütüphanesinden intikal etmiş, mevlevîhânedeki meşâyihın ve dervîşânın elinden geçmiştir. İçerisinde yer alan kimi şiirlerin karalandığı veya üzerlerinin çizildiği, derkenarlara notların düşüldüğü, farklı ellerden çıktığı çok belirgin yazı tarzlarının olduğu, mürekkep renklerinin bölümden bölüme değişebildiği mecmuaya bu müdahalelerin mevlevîhânedeki yapılmış olması ihtimal dâhilindedir. Diğer taraftan mecmua; mevlevîhâne müntesiplerinin edebî zevk ve beğenilerine, kültür dünyalarına dair önemli ipuçları barındırmaktadır.

3. Mürettibin Kimliği

Mecmuanın 17-a sayfasında yer alan bir manzumenin başında “li-muḥarrihî el-Faḫîr ‘Abdullah en-Nâkîd” ifadesi yer almaktadır. Buradan hareketle mecmuanın ilk mürettibinin 18. yüzyıl divan şairi Şa’rânî-zâde Abdullah Nâkîd Efendi² olabileceği tahmin edilebilir. Aynı sayfanın derkenarında farklı bir yazı stili ve mürekkep rengine sahip bir kıt’anın üzerinde “li-muḥarrihî Şeyḫ Nihân” kaydı düşülmüştür. Bu kaydın derkenarda yer alması nedeniyle mecmuanın ikinci mürettibinin “Şeyḫ Nihân” olduğu düşünülebilir. Şeyḫ Nihân’ın kimliğine dair biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 17-a sayfasının derkenarında yer alan Şeyḫ Nihân’a ait kıt’anın hemen altına kıt’a ile aynı redifte bir beyit yazılmış ve üzerine “li-muḥarrihî İslâmî” kaydı

² İstanbul’da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı Abdullah’tır. Şa’rânî-zâde Abdullah Nâkîd Efendi olarak tanındı. Şa’rânî-zâde; Sâlim ve Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü’nde Şi’rânî-zâde, Tuhfe-i Nâilî’nin şairler dizininde Şu’rânî-zâde olarak kayıtlıdır. Medrese öğrenimi görerek 1125/1713-14 yılında Anadolu kazaskeri Mîrzâ-zâde Şeyḫ Mehmed Efendi’den mülâzım oldu. Haric adreselerinden birinde müderrislik yaptı. Vefat tarihi bilinmemektedir (Kesik, 2014).

Eserlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

düşülmüştür. Mecmuanın 3. mürettibinin de İslâmî mahlaslı şair olması muhtemeldir. Burada mahlası geçen İslâmî mahlaslı şairin, 15.-16. yüzyıllarda yaşadığı tezkirelerde belirtilen İslâmî mahlaslı şairlerle ilgisi olması mümkün görünmemektedir. “Li-muharririhî” kayıtları, farklı farklı sayfalarda değil de aynı sayfada biri gövde metinde, diğer ikisi alt alta derkenarda yer alacak şekilde düşülmüştür. Bu durum, mecmua mürettiplerinin bir anlamda imzalarını görünür kılmak; mürettibin kimliğine dair önceki bilgileri genişletmek maksadıyla hususi tercihleri gibi değerlendirilebilir.

Manzum bölümler haricinde bazı mensur fetva metinlerinin altlarına da “ketebe” kaydı düşülmüştür. Bu kayıtlarda da Muhammed, Ali, Esad, Ebu’s-su’ûd, Yahyâ gibi farklı isimler geçmektedir.

Mecmuanın 41-a ve 41-b sayfalarında yer alan iki farklı manzumenin üzerinde yer alan “li-şerîkinâ Râsih Muştafâ el-Konevî” ve “li-şerîkinâ Cûdî Loqmân el-Akşehrî” kayıtlarından söz konusu manzumelerin şairlerinin mürettibin arkadaşları olduğu anlaşılmaktadır. Mezkur şairlerden ilkinin 19. yüzyıl Mevlevî divan şairi Seyyid Mustafa Râsih Efendi olması muhtemeldir. Cûdî Lokman el-Akşehrî’ye dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

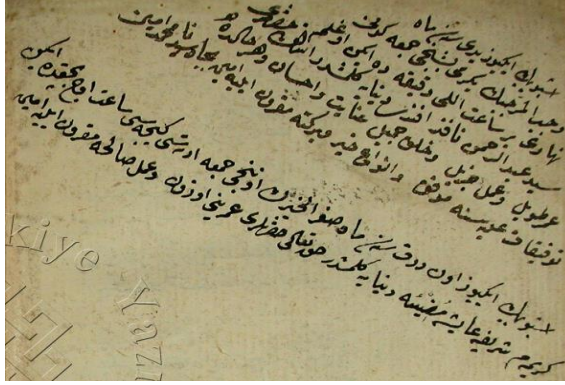
Mecmuanın 77-b sayfasında iki çocuğun doğum tarihlerinin yıl, ay, gün, saat olarak belirtildiği iki kayıt vardır. İlk kayıta doğum tarihi yazılan ve ismi Seyyid Abdurrahman Nâfiz olarak belirtilen kişinin Yenikapı Mevlevîhânesi’nde kendi adıyla bir kütüphane inşa ettirecek olan, valilik ve maliye nazırlığı gibi görevlerde bulunmuş Mevlevî devlet adamı Abdurrahman Nafiz Paşa (1793-1853) olduğu anlaşılmaktadır. Çalıştığımız mecmuanın, Abdurrahman Nafiz Paşa’ya babasından kaldığı, Paşa’nın da sonradan mecmuayı Mevlevîhâne Kütüphanesine vakfettiği kanaatindeyiz. Ahmed Bâdî Efendi, Nafiz Paşa’nın babasının Tekfurdağlı Ahmed Ağa olduğunu belirtmektedir (Adıgüzel-Gündoğdu, 2014). Tekfurdağlı Ahmed Ağa ile ilgili mecmuanın herhangi bir kısmında bilgi geçmemektedir. Mecmuanın mürettiplerinden biri mi yoksa sadece maliki mi olduğu sorusuna net bir cevap vermek mümkün değildir.

4. Mecmuanın Tertip Tarihi

Mecmuada eserin tertip tarihine dair yaklaşık olarak çıkarımlarda bulunmamızı sağlayan bazı bilgi ve hususiyetler vardır. Bunlardan ilki mecmuanın 77-b sayfasında yer alan ve Tekfurdağlı Ahmed Ağa'nın çocukları Abdurrahman Nafiz Efendi ve Şerife Ayşe Münise'nin doğum tarihlerine dair düştüğü kayıtlardır (Bkz. Resim 1). Bu kayıtlar şu şekildedir:

İşbu biñ iki yüz yedi senesi mâh-ı recebü'l-müreccebüñ yigirmi beşinci cum'a günü nehârî bir sâ'at elli dakîkâda iken oğlum Seyyid Abdurrahman Nâfiz Efendi dünyaya gelmişdür. Allâhu Hâkku Hazreti 'ömr-i tavil ve 'amel-i cezil ve hulk-ı cemil 'inâyet ve ihsân ve her hâlde her tevfiķât-ı 'aliyyesine muvaffak ve envâ'-ı hayr ve berekete maķrûn eyleye. Âmin. Bi-câhi Seyyidinâ Muhammed Emîn.

İşbu biñ iki yüz on dört senesi mâh-ı şaferü'l-ḥayruñ onuncu cum'a ertesi gicesi sâ'at üç buçukda iken kerimem Şerife 'Ayşe Münise dünyaya gelmişdür. Hâkku Te'âlâ Hazretleri 'ömrini uzun ve 'amel-i şâliḥe maķrûn eyleye. Âmin.

Resim 1: Tekfurdağlı Ahmed Ağa'nın çocuklarının doğum tarihlerine dair mecmuaya düştüğü kayıtlar (77-b)

Ahmed Ağa'nın, çocuklarının doğum tarihi olarak yazdığı tarihler, miladi 1793 ve 1800 yıllarına tekabül etmektedir.

Mecmuanın tertip tarihine dair yaklaşık olarak çıkarımlarda bulunmamızı sağlayan ikinci bir husus da mecmuada yer verilen şairlerin yaşadıkları dönemlerdir. Buna göre mecmuada şiirlerine yer verilen mahlası belirtilmiş veya tarafımızca tespit edilmiş şairlerin çoğu 16 ve 17. yüzyıl şairleridir. Ayrıca 15. yüzyıldan birkaç şair ile 18. yüzyılda yaşadığı bilinen 8 şairin şiirlerine de mecmuada yer verilmiştir.

Mecmuanın ilk mürettibi olduğunu düşündüğümüz Şa'rânî-zâde Abdullah Nâkıd Efendi'nin 18. yüzyıl şairi olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda mecmuanın esas olarak 18. yüzyılda tertip edildiğini; sonrasında uzun yıllar içinde son hâlini aldığını söylemek mümkün olacaktır.

5. Mecmuanın Muhtevası

İncelediğimiz mecmua; 21 sayfası mürettip tarafından boş bırakılmış, 3 sayfasında yer alan metinler karalanmış-silinmiş olmak üzere toplam 78 varaktan oluşmaktadır. 15, 16, 17 ve 18. yüzyıl şairlerinin şiirlerini ihtiva eden mecmuada şiirlerin geneli Türkçedir. Ayrıca Arapça ve Farsça şiirlere de yer verilmiştir. Farklı nazım şekli ve türlerinde yazılmış şiirlerin tertibinde katî bir düzen görülmez. Müfredler, musammatlar, gazeller genellikle peş peşe gelecek şekilde sıralanmıştır. Bazı şiirlerin şairleri belirtilirken bazılarının kime ait olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Manzum metinlerin yanı sıra musikî makamlarının adları, muhtelif makamlarda bestelenmiş şiirler, hatt-ı şecerî örneği ve çeşitli görsel şiir örnekleri ile kahve, tütün, boza, tiryak gibi ürünlerin haramlığı-helalliği, talak, nikâh bahsi gibi fikhî meselelere dair mensur fetva metinlerini ihtiva eden karışık mecmua örneğidir.

Mecmuada yer alan 720 adet manzumeden 362'sinin şairi mürettip tarafından belirtilmiş, 157 şiirin şairi belirtilmediği hâlde divanlar, biyografik kaynaklar taranarak tespit edilmiştir. 201 manzumenin kime ait olduğu mürettip tarafından belirtilmemiş, tarafımızca da tespit edilememiştir. Mecmuada mahlasları belirtilen veya tespit edilebilen şairlerden 4 tanesi 15., 52 tanesi 16., 2 tanesi 15-16., 5 tanesi 16-17., 17 tanesi 17., 4 tanesi 17-18., 5 tanesi 18., 1 tanesi ise 17-18. yüzyıl şairidir. 53 şairin yaşadıkları yüzyıl tespit edilememiştir. Mecmuada şiirlerine en çok yer verilen şair 72 gazel/nâ-tamam gazel, 2 kaside, 1 kıt'a-ı kebire, 1 mesnevi, 15 müfred, 3 tahmis ile Nâbî'dir.

Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası'nda 488 müfred, 125 gazel ve nâ-tamam gazel, 15 mesnevi, 12 rubai, 12 kıt'a, 11 nazm, 7 kaside, 6 tuyuğ, 4 kıt'a-ı kebire, 4 şarkı, 4 tahmis, 2 terkiib-i bend, 1 mısra, 1 murabba, 1 müseddes, 1 müsemmen, 1 çâr-ender-çâr (satrañç) ve 1 vezn-i âhar yer almaktadır.

6. Mecmuada Yer Alan Sıra Dışı Şiir Örnekleri

Divan şiiri; belirli usûl ve kaideler üzerine inşa edilmiş nazım tür ve şekillerini içerisinde barındıran bir şiir geleneğidir. Divan şairi; bu geleneğin sınırlarını çizdiği çerçeve içerisinde kalarak şiirlerini yazar ve söyler. Bununla beraber divan şairlerinin zaman zaman arayışlar içerisine girerek söylemiş, mânâ, kafiye, vezin, mazmun, şekil bakımından bu sınırları zorladıkları, genişlettikleri de görülebilir. Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası'nda bu kabil sıra dışı örnekler diye niteleyebileceğimiz görsel şiirler, müselsel-müşterek-mülemma-pürnukat-bînukat gazel ve beyitler, müşeccer mısra, huruf-ı muttasıla beyitleri, mablûb-ı müstevi ve çâr-ender-çâr (satranç) örnekleri yer almaktadır.

Mecmuanın 47-a, 48-a ve 48-b sayfalarında dokuzu Türkçe, dördü Farsça olmak üzere on beş adet görsel şiir örneği vardır.

47-a sayfasında yer alan görsel şiirin ilk dizesinde dörder tane elif ve mim harfi ile med kelimesi, ikinci dizesinde iki lam harfinin arasında üç nokta konulmuştur. Üçüncü dizede "Her kim okursa bu haţtı âferîn" mısraı ve son dizede ise iki kuş resmi ile ortalarında daire şeklinde noktalar yer almaktadır (Bkz. Resim 2). Prof. Dr. Özer Şenödeyici'nin "*Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*" adlı eserinde başka şiir mecmualarından farklı örneklerine yer verdiği (Şenödeyici, 2012) şiiri, şu şekilde çözümlenmek mümkündür:

Çâr elif ü çâr mîm ü çâr med
İki lâmin arasında se nuqat
Her kim okursa bu haţtı âferîn
Bir avuç buğdayı yerler iki bat

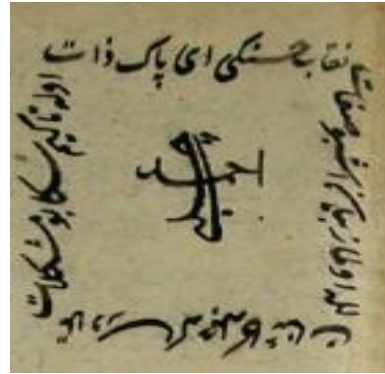

Resim 2: Görsel şiir örneği (47-a)

Mecmuanın 47-a sayfasında yer alan başka bir görsel şiir örneğinde mısraları kare şeklinde yazılmış görsel şiirin içerisinde Aḥmed Çelebi yazmaktadır (Bkz. Resim 3). Mısra başlarındaki kelimeler ilk bakışta okunamamaktadır yahut anlamsız ifadeler ortaya çıkmaktadır. “Aḥmed Çelebi” isminin ilk ve ikinci kelimelerindeki harfleri sıra ile yan yana getirdiğimizde “Aç, ḥall, müb, di” kelimeleri ortaya çıkar ki başları eksik bırakılan mısraları tamamlamaktadırlar. “Osmanlı'nın Görsel Şiirleri” adlı eserde başka şiir mecmualarından örneklerine yer verilen (Şenödeyici, 2012) şiir, bu mantıkla şu şekilde okunabilir:

Aḥmed Çelebi

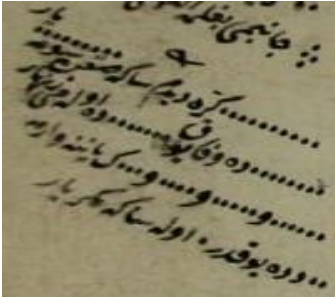
(Aç) niḳâb-ı ḥüsnüni ey pâk-i zât
(Ḥall)ola tâ kim saña bu müşkilât
(Müb)telâdur saña cümle kâinât
(Di)lle olmaz beyân işbu şifât

Resim 3: Görsel şiir örneği (47-a)

48-a sayfasının kenarında yer verilen bir görsel şiirde ise sayıları ifade eden kelimeler yerine sayıları karşılayacak şekilde nokta adedine yer verildiği görülür (Bkz. Resim 4). Şiir, şu şekilde okunabilir:

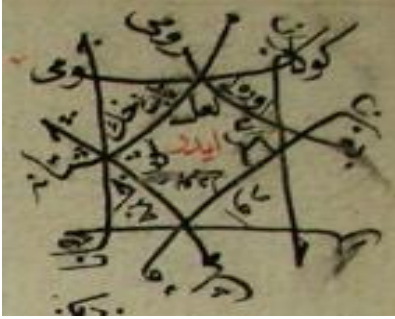
10 kerre didüm saña şaşın sevme 9 yâr
8de vefâ yoç 7de ola mı zinhâr
6 vü 5 ü 4 ü 3üñ yanuna varma
2de de yoçdur 1 ola saña meger yâr

Resim 4: Görsel şiir örneği (48-a)

48-b sayfasında yer alan bir diğer görsel şiir örneğinde ise kırmızı mürekkeple yazılı “ider” redifi merkeze alınmış, mısralar Davut yıldızını andıracak bir geometrik şekille redifin etrafına sıralanmıştır (Bkz. Resim 5). Şiiri şu şekilde okumak mümkündür:

Gönlümi cânâ saçun hayrân ider
Bağrumı mestâne çeşmüñ kan ider
Tâb-ı ruhuñ cânıma od uralı
La'l-i şûmuñ bu dili sekrân ider

Resim 5: Görsel şiir örneği (48-b)

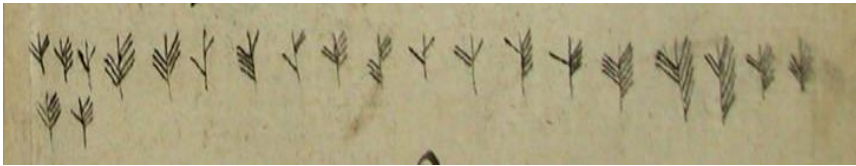
Mecmuanın 48-b sayfasında hatt-ı şecerî ile yazılmış bir beyit yer almaktadır (Bkz. Resim 6). “Şecer” Arapçada ağaç anlamına gelir ve bu yazı tarzı, standart yazı biçimlerinden farklı olarak ağacı andıran şekillerin seslere karşılık geldiği bir kodlama ile oluşturulur. Müşeccer şeklinde de adlandırılan bu gizli yazı biçiminin Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında örnekleri görülür.

Hatt-ı şecerî; ebced harflerinin daha kolay ezberlenmesi ve hatırda kalması için kullanılan “ebced, hevvez, हुٹ्टî, kelemen, sa’faş, qaraset, şehhaz, zaziğ” kelimelerinde yer alan harflerin kelime grubu ve kelime içindeki sırası üzerine kurulan bir sitemdir.

Dik çekilen düz bir çizginin sağına ve soluna genellikle yukarı meyilli eğik çizgiler koymak suretiyle resmedilen yazının sağ tarafındaki çizgiler alfabeyi formüle eden sekiz kelimeye, sol tarafındaki çizgiler ise harfin ilgili kelimedeki kaçınıcı sırada yer aldığına delalet eder (Taş, 2019: 331).

Mecmuada Türk usûlü hatt-ı şecerî ile yazılan şekillerin harfi karşılıkları yan yana getirildiğinde bu mısra ortaya çıkmaktadır:

Ma’rifet kesb eyle dâimâ gönül

Resim 6: Hatt-ı şecerî ile yazılmış mısra (48-b)

Mecmuanın ilginç yanlarından biri de kârînin okuma hünerini ölçen, bu anlamda ona meydan okuyan, mânâ ve lafız yönüyle olmasa da şekil yönüyle bilmece, lügaz diyebileceğimiz şiirleri barındırıyor oluşudur. Mecmuanın 48-a sayfasında yer alan Hâfız'a ait gazel, bahsettiğimiz meydan okuma ifadeleriyle başlar (Bkz. Resim 7):

Her kim okur bu gazeli digil aña ey pür-hüner

Oğumayup kalur ise hiç zekâdan yok eser

Sonrasında ilk bakışta okunamayan; karışık, anlamsız gibi duran yazılar ancak tersten yani soldan sağa doğru okunduğunda anlamlı ifadeler ortaya çıkmaktadır:

'Acîb mi aķsa cânâ eşk-i çeşmüm Őu gibi her sũ

Beni kũyuñdan ayırdı raķıb-i dıv olan bed-ħũ

Firâķuñ mâcerâsıyla demâdem aķdı mı dil-cũ

Bu çeşm-i ħũn-feşânumdan aķan demdür degũldür Őu

Yüzũñ güldür Őaķuñ sũnbũl dişũñ dũrdür gözũñ âħũ

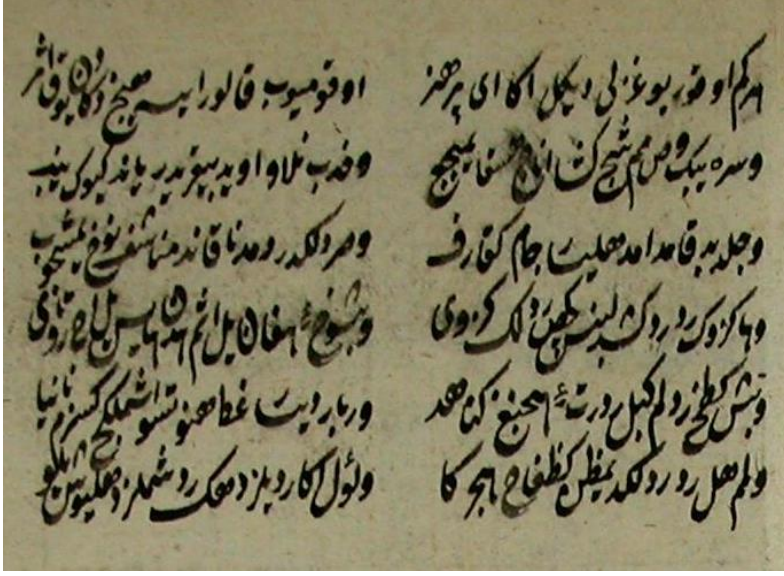
Yatur ħâl-i siyehinde misâl-i nâfe-i ħ'oş-bũ

Deħânuñ ğonce-i terdür lebũñ müldür ħaķuñ Őeb-bũ

İnanmazsañ çekilmiş üstine taĝ aşıdur âb-rũ

Egerçi Ħâfızuñ nazmı degũldür dũr ile memlũ'

Velî Şöyle dizilmişdür ki dizilür aña lũ'lũ'

Resim 7: Tersten yani soldan sağa yazılmış gazel örneği (48-a)

Arap alfabesinde kendinden sonraki harflerle birleşen harfler, hurûf-ı muttasıla, birleşmeyen harfler ise hurûf-ı munfasıla diye adlandırılır. Mecmuanın 48-b sayfasında hurûf-ı muttasıla ile yazılmış iki müselsel beyit yer almaktadır (Bkz. Resim 8). İlki Lâmi'î'ye ait olan, ikincisinin kime ait olduğu tespit edilemeyen bu iki beyit şu şekilde okunmaktadır:

Memleket zâbıtına sensin müsteħakk-ı salţanat

Kim cemî' maħlûka fazluñ şu'lesi şems-i zuħâ

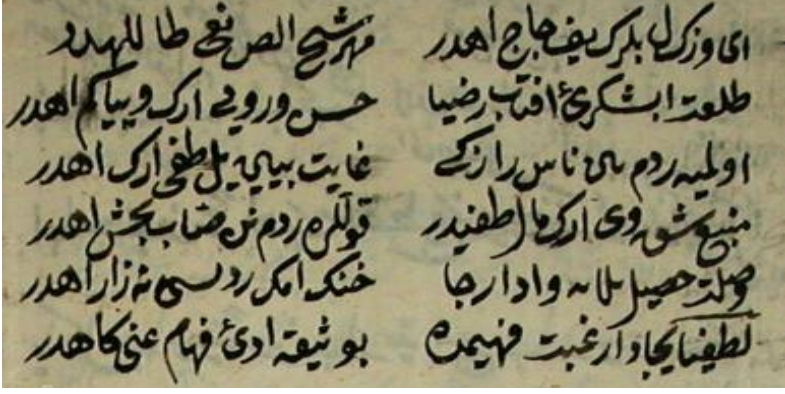
Ne mümkin 'aşkuña kıлмақ taħammül ey şacı leylâ

Felek mülkine gelmiş mi senüñ gibi melek-sîmâ

Luṭfiyâ îcâd-ı dâr-ı raġbet-i tefhîmde

Bu vesîka hâdî'-i ifhâm-ı ma'nâkâhdur

Resim 9: Müselsel gazel örneği (46-b)

Mecmuanın 48-a sayfasında yer alan diġer bir müselsel gazelde ise gazelin Şairi Őâfi, Farsça kaleme aldığı Şiiri okuyabilenleri makta beytinde Türkçe Őu ifadelerle ödüllendirecektir:

Saṭṡ-ı Ői're **Őâfiyâ** bir ṡarṡ-ı nev Őalduñ yine

Her kim oġursa bu ṡaṡṡi âferîn olsun aña

Mecmuanın 37-b sayfasında iki adet müşterek gazel yer almaktadır. Birden fazla Şairin aynı redif ve vezinle yazıkları beyitlerin bir araya getirilmesiyle tertip edilen müşterek gazellerden ilki Rûhî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Tıflî'nin beyitlerinden oluşmaktadır:

R Nice teŐbîh olunur ol ruḡ-ı âl üstine gül
Rengden rene girür ḡalmaz o ḡâl üstine gül

R Tâb-ı meyden kızarup ruḡları olmuş gül gül
'Aks salmıŐ Őanasun âb-ı zülâl üstine gül

- Y Naḥl-bend oldu meger şeh-r-i gülistânda nesîm
Tırmadın dizmededür bir nice dâl üstine gül
- Y Şaḥn-ı gül-zârda bir ḥub kenâr-ı cûda
Câmesün tâzeleyüp serdi nihâl üstine gül
- T Dâğlar sînede dil nâlede gûyâ ḳodılar
Ḳafes-i bülbül-i şûrîde maḳâl üstine gül
- T Hâşidur var ise sulṭân-ı bahâruñ gülşen
Jâle naḳdüni alur sâl-be-sâl üstine gül
- R Beñzedürdüm lebüne berg-i güli ey **Rûḥî**
Ḳonula gelse idi 'aḳd-i leâl üstine gül

Mecmuanın aynı sayfasında yer alan diğerk müşterek gazel örneğinde ise Sabrî ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın beyitleri bir araya getirilmiştir:

- Ş Eşk ile eyledüm vuzû irdi dem-i şabâḥ-ı 'aşḳ
Cân gözin açdı na'ra-i ḥayya 'ale's-şalâḥ-ı 'aşḳ
- Ş Âḥ dem-â-dem idegör ḥâşıl-ı vaşl ise murâd
Menzil alur mı fülk-i dil esmeyicek riyâḥ-ı 'aşḳ
- Ş Ḥanceri çek bir elif sînede yazılır göñül
Olur o şerḥa 'âşıḳa mâye-i inşirâḥ-ı 'aşḳ

Y Etme 'azîmet ey göñül kûyına tîğ-ı âhsuz
Korukulu yoldur uğrama olmayıcağ silâh-ı aşğ

Y Çün ola meyle pür-ğadeh olur o mâye-i ferâh
Nûş ideğör hemîşe **Yahyâ** bu imiş şalâh-ı 'aşğ

Divan şiirinde birden fazla dille yazılmış bölümlerden oluşan şiirlere mülemma adı verilir. Mecmuanın 27-b sayfasında bir mısrai Türkçe diğeri Arapça kaleme alınmış, şairi belirtilmeyen bir mülemma gazel örneği yer almaktadır:

Gög dütüni eylediler halk-ı cihân keyf ü gıdâ
Kad haracet min enfihim mâ vecedû minha's-şafâ

Def-i maraz deyü içen bir gün olur fec'et ile
Fenzur ileyhim yâ ağı lem ya'rifû keyfe'd-devâ

Şubh u mesâ nûş idene eyle nazar diğkat eyle
Hüm sevvedû esnânehüm bi'se'l-miğen bi'se'l-belâ

Mübtedi'i men' eylemek lâzım iken hâkimlere
Hüm ibtede'û evvelen mâ yef'alû ehlü'l-hevâ

Sa'y idüben şurbı içün hüsni-rızâ vir diyüler
Veyh lehüm veyh lehüm yevmü'l-bükâ' yevmü'l-likâ'
Fectenibû yâ kavmenâ lâ yenbeğî ehle't-tükâ
Yâ Rabbenâ vağfirlenâ isrâfenâ fi emrinâ

Arap alfabesinde yer alan noktalı harflerle yazılan eserlere pür-nukat, noktasız harflerle yazılanlara ise bî-nukat adı verilir. Mecmuada bî-nukat yazılmış dört Türkçe gazel ve bir adet pür-nukat beyit vardır. 40-a sayfasında Kemal Paşa-zâde'ye ait olduğu belirtilen ve bütün sessiz harfleri noktasız harflerden oluşan bî-nukat gazel (Bkz. Resim 10) örneği şu şekildedir:

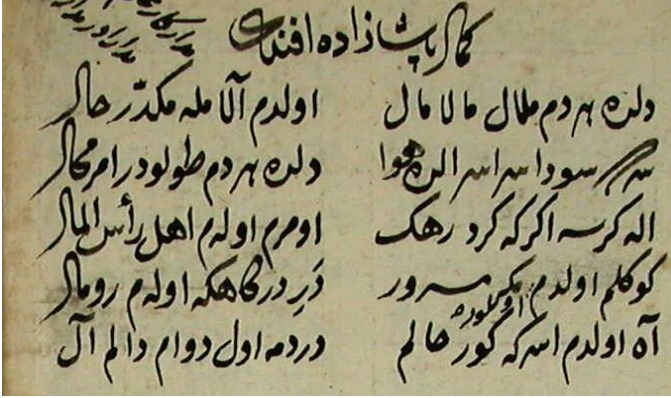
Dilde her dem melâl-i mâlâmâl
Oldum âlâm ile mükedder-i hâl

Serde sevdâ ser-â-ser elde hevâ
Dilde her dem töludur emr-i muhâl

Ele girse eger ki gerd-i rehüñ
Umarum olam ehl-i re'sü'l-mâl

Göñlüm ol dem meger olur mesrûr
Der-i dergâhuña olam rû-mâl

Âh ol dem eser ki gör hâlüm
Derdüme ol devâm dâlüm âl

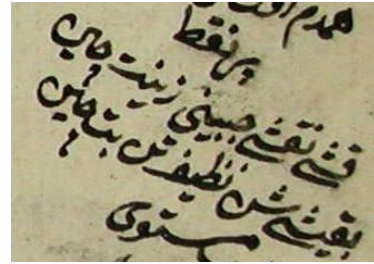

Resim 10: Bî-nukat gazel örneği (40-b)

Mecmuanına 40-a sayfasında ikisi Rûhî ve Feyzî'ye ait, diğerinin şairi belirtilmeyen üç adet bî-nukat gazel örneğine yer verilmiştir. 40-b sayfasının derkenarında Tecellî'ye ait pür-nukat bir beyite yer verilmiştir (Bkz. Resim 11). Beyti oluşturan bütün sessiz harfler noktalı harflerden oluşmaktadır:

474

Bakışı şen nazîf-ten büt-i çîn
Çaşı nakşî cebîni zînet-i çîn

Resim 11: Pür-nukat beyit örneği (40-b)

Düzden de tersten de okunduğunda aynı okunan ibareler çıkarma sanatına maktûb-ı müstevî adı verilir. Mecmuanın 40-b sayfasında Arapça-Farsça dillerinde yazılmış maktûb-ı müstevî örneklerinin yanı sıra Edirneli Nazmî'ye ait Türkçe yazılmış bir maktûb-ı müstevî örneğine yer verilmiştir (Bkz. Resim 12).

Al bi la'l derd-i la'lî belâ

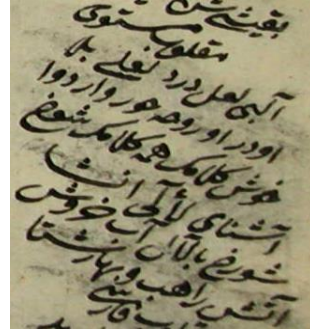
Âteş-i râhib ü bahâr-ı şitâ

Odur o rûha hûr-vâr devâ

Hûş kelâmuñ heme kelâmuñ şûh

Âşinâ-yı le'âlî-yi inşâ

Şu ruh-ı bal al âb-ı hurûş

Resim 12: Maklûb-ı müstevî örneği (40-b)

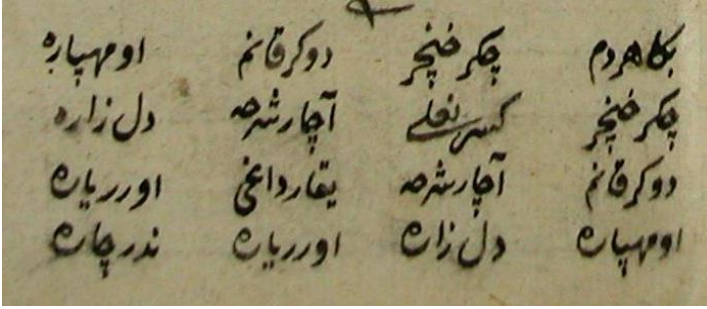
Mecmuanın 48-a sayfasında tedvir sanatıyla oluşturulmuş, murabba veya çâr-ender-çâr şiir şeklinde nitelenen bir manzumeye yer verilmiştir. Bu tür şiirler halk edebiyatında, şekli bir satranç tahtasını andırdığı için satranç veya vezn-i âhar gibi isimlerle anılır (Bkz. Resim 13).

Bir metinde ibareleri tekrar kullanarak, söz dizimi bakımından yeni ifade üretmeye tedvîr denir. Tekrar edilen kelime veya söz birlikleri tef'ileler hâlinindedir. Tedvîrde çoğunlukla dört mefâilün veya dört müstefilün veya iki müstefilün fa'ülün gibi kalıplar tercih edilmiştir. Tedvîr sanatı özellikle divan, semâî, vezn-i aher gibi aruzla yazılmış halk edebiyatı nazım şekillerinde yazılmıştır (Tökel, 2010: 304).

Tedvir sanatıyla ortaya konmuş yani sağdan sola ve yukarıdan aşağıya okunduğunda aynı ifadelerin ortaya çıktığı şiirler, murabba veya çâr-ender-çâr şeklinde isimlendirilir (Topal, 2017).

Şairi belirtilmeyen söz konusu manzume şu şekildedir:

Baňa her dem	çeker hançer	döker kanum	o meh-pâre
Çeker hançer	keser na'li	açar şerha	dil-i zâre
Döker kanum	açar şerha	yağar dâğı	urur yâre
O meh-pâre	dil-i zâre	urur yâre	nedür çare

Resim 13: Çâr-Ender-Çâr (Satranç) örneği (48-a)

Sonuç

Şiir mecmuaları; şairlerin bilinmeyen şiirlerinin tespiti, adı duyulmamış şairlerin ortaya çıkarılması, şairlerin eserlerinde yer alan manzumelerin farklı şekil ve içeriklerini barındırabiliyor olmaları, oluşturuldukları dönemin edebî zevk ve anlayışının belirlenmesinde temel kaynaklardan olmaları gibi özellikleri bakımından edebiyat tarihçileri için temel kaynaklardır. Ayrıca şiirlerin yanı sıra özellikle derkenarlarında fetva, ilaç-yemek tarifleri, tarihî, sosyal ve siyasi olaylara dair kayıtları barındırmaları gibi özellikleri bakımından farklı disiplinlerin araştırmacıları için önemli eserlerdir. Şiir mecmualarına dair yapılan çalışmaları sistematik bir hâle getirerek araştırmacıların mecmualardan çok daha hızlı, sağlıklı ve verimli bir şekilde yararlanmalarına zemin hazırlamayı amaçlayan Şiir Mecmualarının Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP) kapsamında üniversitelerimiz bünyesinde çok sayıda çalışma yapılmış ve hâlen yapılmaktadır. İncelediğimiz mecmua zengin içeriği ile bu projeye katkı sağlayacak bir mecmuadır.

Yenikapı Mevlevîhânesi Şiir Mecmuası; tütün, duhân, afyon, boza, tiryak gibi Osmanlıda bir dönem fikhî mahfillerde helallikleri-haramlıkları noktasında tartışmaların yaşandığı muzır müskirata dair farklı görüşleri dile getiren manzum ve mensur metinleri içermesi yönüyle bu alanda çalışacak sosyal bilimcilere de kaynaklık teşkil edebilir.

Çalıştığımız mecmuanın muamma ve lügaz türüne dair örnekler bakımından zengin oluşu kayda değerdir. Özellikle genel olarak

“deneysel edebiyat” başlığı altında değerlendirilen görsel şiirleri, müselsel-mülemma-müşterek gazelleri, müşeccer bir mısrayı, hurûf-ı muttasıla ile yazılan iki beyti, çâr-ender-çâr (satranç), maktûb-ı müstevi gibi sıra dışı örnekleri barındırması yönüyle bu alanlarda yapılacak çalışmalara kaynaklık teşkil edebilir.

Farklı ellerden çıktığı belirgin yazı tarzlarıyla kaleme alınmış; bazı metinlerin üzerinde ekleme, karalama, silme gibi müdahalelerin yapıldığı bu mecmuanın birden fazla mürettip tarafından oluşturulduğu ve bu mürettiplerin sırası ile Abdullah Nâkîd Efendi, Şeyh Nihân ve İslâmî mahlaslı şairler olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca mecmuanın sonunda Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın babası Tekfurdağlı Ahmed Ağa'nın çocuklarının doğum tarihlerini yazdığı bir bölüm yer almaktadır. Tekfurdağlı Ahmed Ağa'nın aynı zamanda mecmua mürettiplerinden biri mi yoksa sadece mecmuanın maliki mi olduğuna dair mecmua içerisinde herhangi bir bilgi ve işaret yer almamaktadır.

Çoğunlukla 16 ve 17. yüzyıl divan şairlerinin şiirleri içermekle birlikte az da olsa 15 ve 18. yüzyıl şairlerinin şiirlerine de yer verilen mecmua; öncelikle 18. yüzyılda yazılmış; sonradan türlü ilave ve müdahalelerle son şeklini almıştır. 720 manzumenin yer aldığı mecmuada müfred ve gazellerin ön planda olduğu görülmektedir. Mecmuada yer alan manzumelerin çoğunluğu Türkçe iken 56 manzume Farsça, 19 manzume ise Arapça kaleme alınmıştır. Mecmuada 136 şairin mahlası belirtilmiş veya tespit edilebilmiştir. Şairi belirtilmeyen 242 manzumenin kimlere ait olduğu belirlenememiştir. Mecmuada en çok şiirine yer verilen şair; 72 gazel, 2 kaside, 1 kıt'a-ı kebire, 1 mesnevi, 14 müfred, 3 tahmis ile Nâbî'dir. Mecmua; Necâtî, Cemâlî, Hayâlî Bey, Hüdâyî, Hayretî, Ulvî, Meâlî, Nâbî, Rûhî, Ahdî, Kemalpaşazâde, Şeyhî, Edirneli Nazmî, Vehbî, Emrî, Muhibbî, Ubeydî gibi divan edebiyatı şairlerinin divanlarında veya diğer eserlerinde yer almayan manzumelerini içermesi bakımından çok mühim bir mecmuadır.

Kaynakça

Adıgüzel, N. ve Gündoğdu, R. (2014). *Ahmed Bâdî Efendi Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*. Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, s. 1055.

- Kesik, B. (2014). *Nâkîd, Şa'rânî-zâde Abdullah Nâkîd Efendi*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim: 10.07.2024 <https://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/nakid-saranizade-abdullah-nakid>
- Köksal, F. (2016). *Yâ Kebikeç Mecmualar Arasında*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şenödeyici, Ö. (2012). *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, s. 44-45, 108-109.
- Taş, B. (2019). *Kadim bir şifreleme yönteminin kültürümüzdeki yansıması: Hatt-ı Şecerî*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (16), s. 328-339. DOI: <http://dx.doi.org/10.29000/rumelide.618948>
- Topal, A. (2017). *Klasik Türk Şiirinde Çâr-Ender-Çâr Şiirler*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (60), s. 84. DOI: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3776>
- Tökel, D. A. (2010). *DeneySEL Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*. Ankara: Hece Yayınları.

Özbayraktar, A. (2024). Yahyâ el-Himmânî: Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Nitelikleri. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 9 (16), s. 479-501.

YAHYÂ EL-HİMMÂNÎ: HAYATI, İLMİ FAALİYETLERİ VE NİTELİKLERİ YAHYÂ AL-HİMMÂNÎ: HIS LIFE, SCHOLARLY ACTIVITIES, AND QUALITIES

Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR*

Amasya Üniversitesi

aykut.ozbayraktar@amasya.edu.tr

Öz

Hârezmli alimler, ilmi faaliyetleri ve eserleri vasıtasıyla Orta Çağ'da İslam biliminin gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Onlardan biri olan Yahyâ el-Himmânî, dini ilimlerde hadis sahasında temayüz etmiş ve Müsned edebiyatının öncüleri arasına girmiştir. Bu makale Yahyâ el-Himmânî'nin detaylı bir biyografisidir. Onun nesebi, etnik menşei, ailesi, tahsili, hocaları, talebeleri, mezhebi ve *el-Müsnedü'l-kebir* başlıklı kitabı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Çoğu akranı olan hadis alimlerinin Yahyâ el-Himmânî'ye yönelttikleri ithamlara ve eleştirilere değinmektedir. Çünkü ona karşı takınılan menfi tavır Yahyâ el-Himmânî'nin hadis ilminde belki de hak ettiği şöhretini ve itibarını gölgelemiştir ve naklettiği hadislerin Kütüb-i Sitte külliyyatı içinde yer bulmasını engellemiştir. Elbette ki Yahyâ el-Himmânî'nin lehinde ileri sürülen müspet görüşlere de çalışmada yer verilmiştir. Bu suretle makale, II-III/VIII-IX. yüzyıllara tanıklık eden Müslüman bir muhaddisin portresini çizmekte ve dönemin ilmi atmosferini de Yahyâ el-Himmânî örneğinde yansıtmaktadır. Araştırma tabakat ve rical edebiyatı başta olmak üzere, dönemin muteber kaynaklarında İslamî nakil usullerine göre aktarılan farklı rivayetler esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis Edebiyatı, Hârezmli Alimler, Himmânîler, Muhaddis, Müsned.

Abstract

Khawārazmian scholars significantly contributed to the evolution of Islamic science in the Middle Ages through their scientific activities and works. One of them, Yahyā al-Himmānī, stood out in the field of hadith in Islamic religious sciences and became one of the pioneers of Musnad literature. This article is a comprehensive biography of Yahyā al-Himmānī. It contains information about his lineage, ethnic origin, family, education, teachers, students, sect, and his book named *al-Musnad al-Kabīr*. This study addresses the accusations and negative criticisms leveled against Yahyā al-Himmānī by hadith scholars, most of whom were his peers. The negative attitude towards him overshadowed Yahyā al-Himmānī's fame and reputation in the science of hadith, which he perhaps deserved, and prevented the hadiths he narrated from being included in the Kutub Sittah collection. Of course, the positive views put forward in favor of Yahyā al-Himmānī were also included in the study. In this way, the article draws the portrait of a Muslim hadith scholar who lived in the II-IIIth/VIII-IXth centuries and sheds light on the scientific atmosphere of the era through the example of Yahyā al-Himmānī. The research was carried out based on different narrations conveyed by Islamic methods in the reliable sources of the period, especially in the *tabaqat* and *rijal* literature.

Keywords: Hadith Literature, Khawārazmian Scholars, Himmānīs, Muhaddith, Musnad.

Giriş

Hârezm toplumu; bünyesinden çıkardığı sayısız alim, bilgin, şair, edip, mutasavvıf ve filozof marifetiyle İslam Uygarlığının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. O kadar ki Orta Çağ'da hemen her İslam şehrinde Hârezmli kökenli alimlerin faaliyette buldukları dikkati çekmektedir. Hatta onlar arasında ilmi mirası babadan oğula intikal ettirerek kuşaklar boyunca sürdürenlere dahi rastlanmaktadır. Söz konusu ailelerin iyi bir örneği olan Himmānîler Irak'ın Kûfe şehrine yerleşip dini ilimlerle ve tasavvufla iştigal etmiş ve nihayet Müsned müellifi bir hadis hafızı olan Yahyâ el-Himmânî'yi yetiştirebilmiştir. Bu makale, Yahyâ el-Himmânî'nin kapsamlı bir biyografisidir. Onun nesebi, etnik kökeni, ataları, ilmi faaliyetleri ve kitabı hakkında bilgi vermektedir. Hadis alimlerinin Yahyâ el-Himmânî'ye yönelik görüş, itham ve eleştirilerini ele almaktadır. Bu suretle makale, onun hadis alanındaki niteliklerini belirlemekte ve II-III/VIII-IX. yüzyılda İslam dünyasının ilmi ortamına el-Himmânî örneğinde ışık tutmaktadır.

1. Nesebi ve Etnik Kökeni

Yahyâ el-Himmânî, 150/767 yılında Irak'ın Kûfe şehrinde hayata gözlerini açmıştır (Zehebî, 2006, C. 8: 521). İslamî usullere uygun kaydedilen tam ve detaylı ismi *Ebû Zekerıyyâ Yahyâ ibn Abdülhamîd b. Abdurrahmân b. Meymûn b. Abdurrahmân el-Himmânî el-Kûfî*'dir (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 251). Bu kayıttta onun dört atasının Müslüman olduğu görülmektedir. Ceddinin erken bir devirde İslam dinini benimsediği anlaşılmaktadır. Yahyâ ve ailesi Kûfe'de yerleşik Temîm kabilesinin Benî Himmân koluna velâ¹ yöntemiyle katılması hasebiyle el-Himmânî, Kûfe'de ikamet ettiği için el-Kûfî nisbeleriyle anılmıştır (Buhârî, t.y., C. 6: 45; Sem'ânî, 1962, C. 4: 235-237).

Yahyâ el-Himmânî'nin etnik kökeni itibarıyla Acem asıllı Hârezm halkından geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü onun babası Abdülhamîd, "*Hârezm halkından idi.*" (Yahyâ b. Ma'în, 1979, C. 3: 296) ifadesiyle tanımlanmıştır. Söz konusu kaydın güvenilirliği yüksektir çünkü bu bilgiyi sunan İbn Ma'în gerek Yahyâ'yı gerekse babası Abdülhamîd'i şahsen tanımıştır (Yahyâ b. Ma'în, 1979, C. 3: 269, 296, 516; Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 252-254). Halihazırda mevali statüsünde bulunması Himmânî ailesinin Arap olmadığını göstermektedir.

Hârezm bölgesi 93/712 yılında Emevîler tarafından fethedilerek İslam egemenliğine katılmıştır. Yahyâ el-Himmânî'nin dört atasının Müslüman olması, Hârezm menşeli bu ailenin Hârezm'in fethinden dahi önce Kûfe şehrinde yaşadığını düşündürmektedir. Bu çelişkiye karşı Yahyâ el-Himmânî'nin atalarından birinin esaret, kölelik ya da ticaret gibi sebeplerden dolayı İslam fethinden evvel Hârezm'i terk ederek Irak'a geldiği yahut getirildiği, hürriyet halindeyken İslam'a girdiği ve Himmân aşiretine velâ yoluyla bağlanıp Kûfe'de yaşamayı sürdürdüğü düşünülebilir. Nitekim Müslümanlar Hârezm'in fethini tamamlamadan önce 32-93/652-712 seneleri arasında bölgeye altı kez hareket düzenlemiş ve seferleri sırasında çok sayıda esir alarak İslam ülkelerine getirmişlerdir. Hârezmli tutsaklar arasından *A'yen el-Hârezmî* gibi esaretten kurtulduktan sonra İslam'ı benimseyerek Irak'ta yaşamayı sürdüren ve ilmi faaliyetlerde bulunanlara tesadüf edilmektedir (Özbayraktar, 2024: 65-66).

¹ *Velâ*, azat yahut sözleşme yoluyla kurulan hükmi akrabalık bağıdır. Velâ yapana mevlâ (çoğulu mevâlî) denmiştir (Özen, 2013: 11-12).

2. Ailesinin İlmî Birikimi

Yahyâ el-Himmânî kültür seviyesi yüksek bir aileden yetişmiştir. Onun ilmi niteliklere haiz ilk dedesi *Beşmîn el-Himmânî*² dir. Beşmîn (بشمين) kelimesi bir lakap² olup dönemin Acem dilinde sûfi anlamına geldiği kaydedilir (Bedreddîn Aynî, t.y., C. 20: 56). Tâbiîn kuşağına tanıklık eden Beşmîn, *Ebû Zür'a b. Amr b. Cerîr el-Becelî* (ö. 91/709) ile görüşmüş ve ondan öğrendiği hadisleri nakletmiştir. *Ebû'l-Ahvas Ammâr b. Züreyk ed-Dabbî* (ö. 159/776) ise Beşmîn'den öğrendiğini aktarmıştır (Berdîcî, 1987: 102). Beşmîn sika (güvenilir) bir hadis râvîsi olarak nitelenmiştir (İbn Hibbân, 1973, C. 7: 121). Lakabına bakılırsa tasavvufla da ilgilenmiş olmalıdır.

Beşmîn lakaplı kişinin kimliği ihtilafıdır. Bu konuda tekrarlanan iki farklı rivayet mevcuttur. İlkinin kaynağı Yahyâ b. Ma'în (1979, C. 3: 296)'e göre; Beşmîn, Yahyâ'nın dedesi Abdurrahmân'dır. İkinci rivayetin kaynağı Halîfe b. Hayyât (1993: 293) ise Beşmîn denilen kişiyi Yahyâ'nın dedesinin babası Meymûn ile tanımlamıştır. Bunun yanında Yahyâ'nın babası Abdülhamîd için de Beşmîn lakabına haiz olduğu belirtilmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1971, C. 7: 276) fakat Abdülhamîd'i Beşmîn ile bağdaştırmamız mümkün değildir. Çünkü Beşmîn, 91/709'da ölen tâbiîn râvîsi *Ebû Zür'a el-Becelî* ile akrandır (Berdîcî, 1987: 102). Oysa Abdülhamîd el-Himmânî 120/738'den sonraki bir yılda doğmuştur (Zehebî, 2006, C. 8: 528) ve Ebû Zür'a ile görüşmüş olması imkansızdır.

Yahyâ el-Himmânî'nin iki amcası ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. *Zafer b. Abdurrahmân el-Himmânî*, tasavvuf ile ilgilenmiş ve meşhûr zâhidlerden *Ebû Süleymân Dâvûd b. Nusayr et-Tâî* (ö. 165/781)'nin ashabında yer almıştır (Ezdî, t.y.: 176). Yahyâ'nın bir diğer amcası *Muhammed b. Abdurrahmân el-Himmânî* ise hadis râvîsidir. Kendisi gibi Himmân kabilesinden olan *Ebû Abdullâh Habîb b. Ebî Umare el-Himmânî* (ö. 142/759)'den duyduğu hadisleri aktarmıştır (Sem'ânî, 1962, C. 4: 238). O, *Ebû İshâk Hâzım ibnü'l-Hüseyn el-Humeysî*'den de nakillerde bulunmuştur. *Hamdân b. Ubeyd b. Hârûn en-Nevvâ* ise Muhammed el-Himmânî'den hadisler işiterek rivayet etmiştir (Ebû Sa'îd İbnü'l-A'râbî, 1997, C. 4: 235).

² "Beşmîn" lakabını hadis hafızı *Ebû Alî el-Hüseyn b. el-Velîd el-Kureşî en-Nîsâbûrî* de kullanmıştır (İbn Asâkir, 1995, C. 14: 342).

Yahyâ'nın babası ise büyük bir fakih ve hadis alimidir. *Ebû Yahyâ Abdülhamîd b. Abdurrahmân el-Himmânî*, 120-130/738-748 yılları arasında doğmuştur (Zehebî, 2006, C. 8: 528). O, Kûfe'de başladığı ilmi seyahatlerinde çok sayıda alimden hadis dinlemiş ve rivayetler nakletmiştir (İbn Sa'd, 1990, C. 1: 285; C. 4: 133, 226; C. 6: 213, 261). Tâbiîn neslinden *el-A'meş* lakaplı hadis hafızı *Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî* (ö. 148/765) ile görüşmüş ve ashabında yer almıştır (Zehebî, 2006, C. 8: 521). Aralarında *Ebû Sa'îd Esed b. Mûsâ el-Emevî* (ö. 212/827) ve *Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî* (ö. 235/849) gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu birçok alim ondan hadis işitip aktarmıştır (Hatîb el-Bağdâdî, 1997, C. 3: 1530; Zehebî, 2003, C. 5: 106; İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 6: 120).

Abdülhamîd el-Himmânî, fanatik bir Mürcî³ olarak nitelenmiştir (Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel, 1986, C. 1: 196). Rical alimlerinden Ebû'l-Hasan el-İclî (1985, C. 2: 70) ve İbn Sa'd (1990, C. 6: 386)'a göre zayıf bir râvîdir. Yahyâ b. Ma'în (1979, C. 3: 269, 516), ondan sika diye söz etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (1326, C. 1: 334), bazı hatalar işlese de sadûk (dürüst) vasıflı olduğu görüşündedir. Hanefî mezhebinin müctehid İmam-ı Azam'ı *Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî* (ö. 150/767)'nin ashabında yer almıştır (Yahyâ b. Ma'în, 1979, C. 3: 296). Ebû Hanîfe'nin vefatını takiben de Kûfe Mürcie'sinin en mühim temsilcilerinden biri haline gelmiştir (Van Ess, 2017, C. 1: 246-252). Ama Mürcie'ye mensubiyetinden dolayı hoş görülmemiş, hadisleri ihtiyatla kullanılmıştır (Fesevî, 1981, C. 3: 82).

3. Tahsili, Râvîleri ve Talebeleri

Saygın bir ailede yetişen Yahyâ el-Himmânî tahsiline babasından aldığı derslerle başlamış ve Kûfe ulemasından sonra Irak ve Hicaz'a ilmi seyahatleri düzenleyerek birçok alimin hadis meclislerinde yer almıştır. Bilhassa ünlü hadis hafızı *Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî* (ö. 198/814)'nin gözde talebesi olmuştur. Hocalarından en yaşlısı tâbiînden *İbnü'l-Ğasîl* denilen *Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Süleymân el-Evsî el-Medenî* (ö. 171/787-88)'dir (Zehebî, 2006, C. 7:

³ *Mürcie*, en eski itikadi ve siyasi gruplardan biridir. Bu fırka mensuplarına Mürcî denmiştir. Amelin imanı etkilemediğini savunan ve politik rekabetlere fazla dahil olmayan Mürcie, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'yi manevi lideri olarak kabul etmiştir. Mürcie'nin itikadi ve fihhi yönü Kûfe'de şekillenmiştir ve Kûfe şehrine Mürcîabâd (Mürcie'nin Kalesi) denmiştir (Kutlu, 2006: 41-45).

26; C. 8: 521). Yüzlerce alimden⁴ hadis aktaran İbnü'l-Himmânî, şu tanınmış hocalarından da rivayet etmiştir:

- Ebû Muhammed Kays b. er-Rebî'a el-Esedî* (ö. 167/783-84)
Ebû Abdullâh Amr (Mündel) b. Alî el-Anzî (ö. 167/783-84)
Ebû'l-Hâris Ya'lâ b. el-Hâris el-Muhâribî el-Kûfî (ö. 168/784-85)
Ebû Muhammed Abdullâh b. Ca'fer ez-Zührî (ö. 170/786-87)
Ebû Muhammed Süleymân b. Bilâl et-Teymî (ö. 172/788-89)
Ebû 'Avâne Vaddâh b. Abdullâh el-Vâsîtî (ö. 176/792)
Ebû Abdullâh Şerîk b. Abdullâh en-Nehâî (ö. 177/794)
Ebû Muhammed Hâlid b. Abdullâh el-Vâsîtî (ö. 179/795-96)
Ebû İsmâîl Hammâd b. Zeyd el-Ezrak (ö. 179/795-796)
Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mübârek el-Hanzalî (ö. 181/797)
Ebû İshâk İbrâhîm b. Sa'd ez-Zührî (ö. 183/799)
Ebû Mu'âviye Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (ö. 183/799)
Ebû Alî el-Fudayl b. İyâz et-Temîmî (ö. 187/803)
Ebû Bîşr Abdülvâhid b. Ziyâd el-Abdî (ö. 187/803)
Ebû İsrâîl İsmâîl b. Ebî İshâk Halîfe el-Mülâî (ö. 187/803)
Ebû Abdullâh Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî (ö. 188/804)
Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Yemân el-İclî (ö. 189/805)
Ebû Hâlid el-Ahmer Süleymân b. Hayyân el-Ezdî (ö. 189/805)
Ebû'l-Hasen Alî b. Müshir el-Kureşî (ö. 189/805)
Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş el-Esedî (ö. 193/809)
Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî (ö. 197/812)
Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî (ö. 198/814)
Ebû Muhammed el-Hakem b. Züheyr el-Fezârî (Buhârî, t.y., C. 3: 212; C. 8: 291; İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 168; Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 251; Zehebî, 2006, C. 8: 521).

Dini ilimlerde tahsil gören Yahyâ el-Himmânî daha ziyade hadise yoğunlaşmış ve tedris faaliyetini Kûfe'de yürütmüştür fakat Abbâsî başkentleri Bağdat ve Sâmer râ'yı da ara sıra ziyaret etmiştir (Hatîb

⁴ Yahyâ el-Himmânî'nin hadis aktardığı 176 râvîsinin listesi için bk. <http://hadith.islam-db.com/narrators/8287/> يحيى بن عبد الحميد- عبد الرحمن بن-ميمون بن-عبد الرحمن

el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 251, 263). Sayısız talebesini yetiştirmiştir ve ondan hadis öğrenip nakledenlerin⁵ bazıları şunlardır:

- Ebû Bekr Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî* (ö. 265/878-79)
Ebû Ca'fer Hamdân b. Alî el-Varrâk el-Cürcânî (ö. 272/885-86)
Ebû Kulâbe Abdülmelik b. Muhammed er-Rakkâşî (ö. 276/890)
Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890)
Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894)
Ebû Amr Osmân b. Hürzâd el-Antâkî (ö. 281/894)
Ebû Bekr Muhammed b. Ubeyd el-Mervezî (ö. 282/895)
Ebû'l-Hasen Alî b. Abdülazîz el-Beğavî (ö. 286/899)
Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. İshâk et-Tüsterî ed-Dakîk (ö. 290/)
Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Bûşencî (ö. 291/902-03)
Ebû İmrân Mûsâ b. Hârûn el-Bağdâdî (ö. 294/906-07)
Ebû Abdullâh Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (ö. 294/906-07)
Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ el-Hulvânî (ö. 296/908-09)
Ebû Husayn Muhammed b. el-Hüseyn el-Vâdî'î (ö. 296/908-09)
Ebû Bekr Mûsâ b. İshâk el-Ensârî el-Hatemî (ö. 297/909-10)
Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullâh el-Hadramî (ö. 297/909-10)
Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî (ö. 317/929) (İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 168; Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 251-252; Zehebî, 2006, C. 8: 521).

Yahyâ el-Himmânî'nin ölüm tarihine dair kaynaklarda ihtilaf söz konusudur. Buhârî (1977, C. 2: 357), onun 228/842-43 senesinde vefat ettiğini belirtmiştir. Halîfe b. Hayyât (1993: 295) bu tarihten 229/843-44 olarak bahsetmiştir. İbn Sa'd (1990, C. 6: 374)'a göre ise Sâmerâ'da iken Ramazan 230/Mayıs-Haziran 845'te ölmüştür. Hatîb el-Bağdâdî (2001, C. 16: 263), 225/839-40'ta öldüğüne dair bir rivayeti aktarmış ancak bu bilginin hatalı olduğunu bildirmiştir. Hatîb'e göre İbnü'l-Himmânî, Ramazan 228/Haziran-Temmuz 843 tarihinde Sâmerâ'da hayata göz yummuştur. Yahyâ el-Himmânî'ye

⁵ Yahyâ el-Himmânî'den hadis nakleden çok sayıda muhaddis mevcuttur. Onların içinden 155 râvînin listesi için bk. <http://hadith.islam-db.com/narrators/8287/> - يحيى بن عبد الحميد - عبد الرحمن بن ميمون بن عبد الرحمن

dair ittifakla kabul edilen bilgi, yakın zamanda kurulan⁶ Sâmerâ'da vefat etmesidir. O, büyük muhaddisler arasında Sâmerâ'da ölen ilk alim olarak nitelenmiştir.

4. Müsned'i ve Dârimî'nin İthamları

Yahyâ el-Himmânî hadis edebiyatında müsned türünde bir kitap kaleme almıştır. Onun kitabı *el-Müsnedü'l-kebîr* adıyla anılmaktadır (Zehebî, 2006, C. 8: 521). Çağımıza ulaşamayan veya henüz ortaya çıkarılmamış olan müsnedin muhtevasıyla ilgili bazı bilgileri Hatîb el-Bağdâdî (2001, C. 16: 252) aracılığıyla öğrenmek mümkündür. Yahyâ el-Himmânî'nin 4000 rivayeti ardı ardına sıraladığı, bir vakit sonra 3000 rivayet daha eklediği, nihayet eserinde takriben 10.000 rivayete yer verdiği belirtilmektedir. İbn Adî (1997, C. 9: 98)'deki bilgiye göre İbnü'l-Himmânî'nin eseri, Kûfe'de derlenen ilk müsned olup sakıncalı bir hadis ihtiva etmemektedir ve salih (doğru, yararlı ve kullanışlı) bir kitaptır. Fakat Yahyâ el-Himmânî ve eseri, müsned müellifi ve cerh-ta'dîl ilminde saygın bir bilgin olan *Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî* (ö. 255/869) tarafından adi bir suçla itham edilerek eleştirilmiştir.

Dört ayrı râvî tarafından bizzat Dârimî'den işitilerek aktarılan ve özü aynı olan rivayetlere göre; günlerden bir gün Dârimî, eski dostu İbnü'l-Himmânî'yi Kûfe'de ziyaret eder. Birlikte el-Müsnedü'l-kebîr kitabını okurlar. Dârimî eserde Hâlid el-Vâsîtî ve Süleymân b. Bilâl'e ait bazı hadislerin bulunmadığını görür, konuyla ilgili olarak İbnü'l-Himmânî'yi bilgilendirir ve onun bu hadislerden habersiz olduğunu anlar. Sonra yanında bulunan bazı kitapları paketleyip mühürler ve İbnü'l-Himmânî'ye emanet edip oradan ayrılır. Seyahatinden döner iken Kûfe'ye uğrayıp arkadaşından kitaplarını geri ister ama İbnü'l-Himmânî emanetin kendisinde olduğunu reddeder. İki arasındaki tartışma kavgaya dönüşünce ve insanlar olay mahaline toplanmaya başlayınca panikleyen İbnü'l-Himmânî; Dârimî'den susmasını ister, yardımcısına derhal kitapları getirmesini söyler ve onları geri verir. Emaneti teslim alan Dârimî, önceki mührün kırıldığını ve kitapların alelade paketlenildiğini görür. Bazı sayfalarda da kırmızı mürekkepli işaretler bulur fakat bunları orada toplananlar görmez. Bu işaretler

⁶ Sâmerâ, Abbâsî Halifesi Mu'tasım tarafından 221/836 senesinde kurulmuştur. 221-279/836-892 arasında Abbâsîlerin başkent olmuştur (Demirci, 2009: 70).

Mervân et-Tâterî'nin Derâverdi ve Süleymân b. Bilâl'den rivayetleri üzerindedir. Dârimî, ilerleyen bir tarihte İbnü'l-Himmânî'nin kitaba Hâlid el-Vâsîfî ve Süleymân b. Bilâl'e ait daha önce kaydetmediği bir kısım hadisleri eklediğini fark eder. Ona Süleymân b. Bilâl'in rivayet ettiklerini bizzat işitip işitmediğini sorar. İbnü'l-Himmânî ise onları duyduğunu belirtip açıkça yalan söyler. Bu usulle Dârimî, Yahyâ el-Himmânî'nin kendisinden işiterek veya kitaplarından izinsiz alarak öğrendiği hadisleri esas râvîsinden dinlemiş gibi naklettiği kanısına sahip olmuştur (İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 169; Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 260-261).

Yukarıda farklı rivayetlerden derlediğimiz bir anlatısıyla Dârimî; Yahyâ el-Himmânî'yi hadis aşırılık, tedlîs yapmak, açıkça yalan söz söylemek, emanete ihanet etmek, ilmi hırsızlık yapmak gibi çok ağır ithamlarla eleştirmektedir. İddiaların hakikatini elbette tam olarak bilemiyoruz ancak müsnedler üzerine hazırlanan bir doktora tezini Yahyâ el-Himmânî'nin *el-Müsnedü'l-kebîr*'i özelinden eleştirebiliriz. Zekeriya Tüfekçioğlu, "*Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler*" adlı doktora tezinde İbnü'l-Himmânî ve eserine dair hususi bir başlık açmıştır ki hem müellif hem de kitabı hakkında bilgileri vermesine rağmen ona yöneltilen tenkitlerden neredeyse hiç söz etmemiştir. Hatta Dârimî tarafından yapılan bu ağır ithamlara hiçbir surette yer vermemiştir. Tüfekçioğlu yalnız Dârimî'nin bu eseri Kûfe'de İbnü'l-Himmânî'den dinlediğini söylemekle yetinmiş ve bunda İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb* isimli kitabına atıf yapmıştır (Tüfekçioğlu, 2012: 82-84). Oysa Tüfekçioğlu'nun atıf yaptığı kaynakta hem Dârimî'nin el-Müsnedü'l-kebîr'e hem de alimlerin İbnü'l-Himmânî'ye dair sert tenkitleri detaylıca anlatılmaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 243-249). Tez müellifi Tüfekçioğlu'nun Dârimî'nin esere karşı ithamlarından haberdar olmaması mümkün değildir. Sonuçta tezde kasten bilgi gizlendiği ve saptırma yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü yalnız Dârimî'nin el-Müsnedü'l-kebîr'i Kûfe'de İbnü'l-Himmânî'den dinlediğini söylemek Dârimî'nin eseri tasdik ettiğini ve beğendiğini düşündürmektedir. Oysa Dârimî, el-Müsnedü'l-kebîr'e kendisinden ve kitaplarından çalınan hadislerin eklendiğini düşünmektedir.

5. Ahmed b. Hanbel'in Muhalefeti

Müsned müellifi büyük bilgin *Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî* (ö. 241/855) hem Dârimî'nin tesirinde kalarak

(Aydınlı, 1993: 494) hem de yaşadığı tecrübelerle dayanarak Yahyâ el-Himmânî'ye muhalefet etmiş ve onu şiddetle eleştirmiştir.

İbn Hanbel'in İbnü'l-Himmânî'ye muhalefetinin ana sebebi tedlîs yapması ve açıktan yalan söylemesidir. İbn Hanbel'in oğlu Abdullâh tarafından rivayet edildiği üzere İbnü'l-Himmânî ilim meclislerinde İshâk el-Ezrak'ın Şerîk b. Abdullâh'tan naklettiği namazla bağlantılı "أَبْرُدُوا بِالصَّلَاةِ" hadisini İbn Hanbel'e isnat ederek aktarır ve bu hadisi İsmâîl b. Uleyye'nin dersindeki müzakere sırasında İbn Hanbel'den işittiğini söyler. Bu haber kendisine verildiğinde İbn Hanbel; İbnü'l-Himmânî ile bir arada olduğu derste sadece fıkıh ve sureler üzerine müzakere ettiklerini, söz konusu hadisi İbn Uleyye'nin meclisinden uzun zaman sonra İshâk el-Ezrak'ın kitabından okuyup öğrendiğini ve ona bu hadisi anlatmadığını bildirerek İbnü'l-Himmânî'nin yalan konuştuğunu belirtir. Mecliste bulunan bir şahıs İbnü'l-Himmânî'ye dair başka tedlîs şüphesinden bahseder. Müzakere edilen bir hadisi Abdullâh b. el-Mübârek'in kitabında Şerîk b. Abdullâh'tan rivayetle gördüğünü, İbnü'l-Himmânî'nin de bu hadisi doğrudan Şerîk'e isnat ederek aktardığını dile getirir. İbn Hanbel hiç şaşırılmaz ve şöyle der: "Bu, onun en şiddetli cüreti değildi. Onun hadis çaldığını ya da oradan buradan topladığını ya gasp ettiğini bilirken yanılmıyoruz." (Ahmed b. Hanbel, 2001, C. 3: 40-41).

Cerh ve ta'dîl alanında otorite sayılan, Kûfeli râvîlere dair görüşü itibar gören ve *İbn Nümeyr* denen muhaddis (Toksarı, 1999: 237) *Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdullâh el-Hemdânî* (ö. 234/849) hem Dârimî'nin daha evvel aktarılan ithamlarına inanmadığını hem de İbn Hanbel'in söz konusu tedlîs iddialarına şüpheyle yaklaştığını belirtmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 249). İbn Nümeyr, İbn Hanbel'in ithamını ve İbnü'l-Himmânî'yi kastedip şöyle açıklar: "Onun nezdinde Şerîk'ten 7000 hadis vardı. ... Şüphesiz ki onu (hadisi) İshâk el-Ezrak (yoluyla) ondan (İbn Hanbel'den) aktardı. Eğer Yahyâ el-Himmânî yalan söylemek isteseydi 'Bize Şerîk anlattı.' derdi. Çünkü ondan çok hadis dinlemişti ve Şerîk'in müstemlîsiydi." (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 249).

⁷ Bir alimin ezberden ya da kitaptan rivayet ettiği hadisleri etrafındaki talebesine yazdırmasına imlâ denir. Bu şekilde yazılan esere imlâ (ç. emâlî), talebeye rivayet yazdıran hocaya mümlî, onun söylediklerini yazana da müstemlî denir. Bazen de kâtib denmiştir (Aydınlı, 2000: 225).

Yukarıda alıntıladığımız ifadesinde İbn Nümejr, İbnü'l-Himmânî hakkında dile getirilen tedlîs iddiasına katılmadığını belirtmektedir ve Yahyâ el-Himmânî'nin doğrudan Şerîk b. Abdullâh'a isnad etmek yerine rivayet zincirinde İshâk el-Ezrak ve İbn Hanbel'i de anmasını dürüst bir davranış olarak görmektedir. Fakat İbn Hanbel'in İbnü'l-Himmânî'ye karşı menfi tutumunda tek sebebin kendisinden tedlîs yapması olmadığı anlaşılmaktadır. Oğlu Abdullâh'tan aktarıldığına göre İbn Hanbel, *Ebû Bekr Kureyş b. Hayyân el-İclî* (ö. 161-170/777-787 arası) üzerinden hadis naklettiği için de İbnü'l-Himmânî'ye sırt çevirmiştir. Çünkü İbn Hanbel, Basra'da oturan Kureyş b. Hayyân'ın İbnü'l-Himmânî Basra'ya gitmeden evvel öldüğünü düşünmektedir (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 258-259). Bundan dolayı da İbnü'l-Himmânî'nin hiç görüşmediği bir râvîden görüşmüş gibi konuşarak yani tedlîs üzere rivayette bulunduğuna kanaat getirmiştir.

Kaynaklardan öğrenildiği üzere birçok hadis talebesi İbn Hanbel ile görüştüğü zaman ona İbnü'l-Himmânî hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Bu kayıtlarda İbn Hanbel'in Yahyâ el-Himmânî'yi ısrarla eleştirdiği, hatta başka alimleri de İbnü'l-Himmânî'yi tenkit etmeye çağırdığı, İbnü'l-Himmânî'den bahsedildiğinde sinirlendiği ve onun gönderdiği mektupları cevaplamaya bile lüzum hissetmediği dikkat çeker (İbn Adî, 1997, C. 9: 96; Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 255-256, 259; İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 168-170). İbn Hanbel, İbnü'l-Himmânî için şöyle demiştir: *"İşittiğiyle yetinmek yerine araştırdı ve yazdı."* (Ahmed b. Hanbel, 2001, C. 1: 172). Farklı bir rivayete göre oğlu Abdullâh, İbn Hanbel'in Yahyâ el-Himmânî hakkında söylediği en güzel sözün bu olduğunu belirtmiş ve devamında şöyle söylediği bilgisini vermiştir: *"Kendini duyduğuyla sınırlasaydı yeterli olurdu."* (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 258).

6. Şia'ya Meylettiğine Dair İddialar

Zehebî (2006, C. 8: 522), Yahyâ el-Himmânî'nin Şia'ya meylliyle alakalı bir söylentiyi kaynağını belirtmeden nakletmiştir. Bu ithamı *Deleveyh* (دلوييه) lakabıyla tanınan ve İbn Hanbel'in en saygın dostları arasında yer alan (İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 3: 525) hadis hafızı *Ebû Hâşim Ziyâd b. Eyyûb et-Tûsî* (ö. 252/866) dile getirmiş olabilir. Zira rivayete göre Yahyâ el-Himmânî, Emevî iktidarını kuran Muâviye b. Ebû Süfyân'ı küfür ile suçlayıp kafir öldüğünü söylemiştir. Deleveyh bu sözü İbnü'l-Himmânî'den bizzat işittiğini vurgulamış ve *"Allah'ın*

düşmanı yalan söyledi.” (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 262) deyip onu eleştirmiştir.

Yahyâ el-Himmânî'nin Şia'ya meylettği bilgisini destekleyebilen başka bulgulara da rastlanmaktadır. Bir gün Hz. Osman hakkındaki görüşü sorulduğunda İbnü'l-Himmânî'nin açık bir cevap vermediği, sualin sahibine hitaben *“Osman'ı sever misin?”* (Zehebî, 2006, C. 8: 522) diyerek yanıtı geçiştirdiği kaydedilmiştir. Muhtemelen soruyu soran kişi Hz. Osman'a dair müspet bir düşünceye sahiptir ki bunun Yahyâ el-Himmânî'nin Şia'ya meylini ölçmek maksadıyla sorulduğu anlaşılmaktadır. Zehebî (2006, C. 8: 526), İbn Hanbel'in Yahyâ el-Himmânî'ye karşı menfi tutumunu sahabe tekfirine bağlamaktadır. Çünkü sahabeye saygısızlık, Ehl-i Sünnet uleması tarafından hiç hoş karşılanmamış hatta bunu yapanları kafir, fasık, sapkın vb. şekilde tanımlayanlar olmuştur (Efendioğlu, 2010: 7-30).

Hadis-rical bilgini *Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb es-Sa'dî el-Cûzcânî* (ö. 259/873), İbnü'l-Himmânî'yi *sâkit* (güvenilirlik vasfını yitirmiş) ve *mütelevvin* (huyları değişip duran kimse) sıfatlarıyla niteleyerek onun hadislerinin terk edildiğini, bundan dolayı evvelki durumuna dönemeyeceğini belirtmiştir (Ebû İshâk el-Cûzcânî, t.y.: 136). Ebû İshâk el-Cûzcânî tarafından cerh edilmesi bile Yahyâ el-Himmânî'ye yöneltilen Şiilik iddiasının etkili olduğuna delalet sayılabilir. Çünkü Cûzcânî, Nâsıbî (Hz. Ali ve destekçilerine karşı düşmanlık besleyen) olup özellikle Kûfeli râvîleri değerlendirirken mezhep taassubunun tesirinde kalmasıyla bilinmektedir (Aydın, 2022: 63). Anlaşılan o ki; Ebû İshâk el-Cûzcânî, Yahyâ el-Himmânî'yi Şii olarak kabul etmiş ve bundan dolayı onun rivayetlerinin sıhhatini reddetmiştir. Babası Abdülhamîd el-Himmânî fanatik bir Mürcî olmakla eleştiriliyorken (Fesevî, 1981, C. 3: 82) Yahyâ el-Himmânî'nin Mürcie olduğundan bahseden herhangi bir kayda rastlanmadığı da belirtilmelidir.

7. Kûfe Ulemasından Gelen Tenkitler

İbnü'l-Himmânî'ye suçlamalar Dârimî ve İbn Hanbel'in ithamları ile sınırlı kalmamıştır. Onun cerh ve ta'dîl alimleri tarafından birçok sebeple ve farklı şekillerde eleştirildiği görülmektedir. Ona tenkitte bulunanlar arasında Kûfeli alimleri ayrı bir grupta ele almamız icap eder. Zira Kûfeli Yahyâ el-Himmânî ile Kûfeli muhaddisler arasında kıskançlık hissine dayanan bir çeşit rekabet ve husumet bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kûfeli ve Şii bir hadis alimi olan *Ebû Muhammed (İshâk) İsmâîl b. Mûsâ el-Fezârî* (ö. 245/859); Yahyâ el-Himmânî'ye yalancılık, tedlîs gibi ithamlarda bulunmuştur. Tenkidi şöyledir: “*Yahyâ el-Himmânî geldi ve Şerîk (b. Abdullâh)'tan (aktarılan) hadislerine dair bana soru sordu. Sonra gitti ve onu Şerîk'ten rivayet etti. O yalancıdır.*” (İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 169). Mezkûr suçlamanın hakikatini tam olarak bilemeyiz fakat buna karşın hadis hafızı *Ebû'l-Hasen Alî b. Hakîm es-Semerkandî* (ö. 235/849) tarafından verilen bir bilgiyi aktarabiliriz. O Şerîk b. Abdullâh'ın rivayet ettiği hadisleri Yahyâ el-Himmânî'den daha fazla ezberleyene rastlamadığını söylemiştir (İbn Adî, 1997, C. 9: 97). Halihazırda İbn Nümeyr dahi İbnü'l-Himmânî'nin Şerîk'ten 7000 hadisi ezberlediğini belirtmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 249).

Fezârî'nin iddiasına benzer bir ithamı Kûfeli hadis alimi olan *Ebû Alî el-Hasen b. er-Rebî'a el-Becelî* (ö. 221/836) de dile getirmiştir. Şu sözü aktarıyor: “*Yahyâ el-Himmânî bana geldi ve İbnü'l-Mübârek'in hadisinden iki hadisi bana sordu. Bunun üzerine o ikisini ona söyleyip yazdırdım. Daha sonra bana ikisini İbnü'l-Mübârek'ten rivayet ettiği haber verildi.*” (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 248). Bu iddiayı ortaya atan Ebû Alî el-Becelî, tanınmış muhaddis *Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Hanzalî* (ö. 181/797)'nin ashabından sika bir alim olarak nitelenmekte ve büyük bir şeyh kabul olunmaktadır. Diğer taraftan İbnü'l-Himmânî'nin İbnü'l-Mübârek'ten birçok hadis aktardığı da bilinmektedir (Zehebî, 2006, C. 8: 445, 521).

Kûfe'de oturduğu anlaşılan *İsâ b. el-Cüneyd* isimli yaşlı bir şeyhin İbnü'l-Himmânî hakkında şöyle bir ithamda bulunduğu aktarıyor: “*Vâsıtlıların (Vâsıt halkının râvîleri) hadislerinden (oluşan) kitapları İbnü'l-Himmânî'nin yanına bırakıp Mekke'ye gittim. Döndüğüm vakit kitaplarımdan hadisleri kopyalayıp naklettiğini gördüm.*” (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 248). Bu iddiayı ileri süren şahsın kimliği belirsizdir ve *Ebû Ahmed İsâ b. el-Cüneyd el-Keşşî* (İbn Hibbân, 1973, C. 8: 496) olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu itham, garip bir şekilde Dârimî'nin İbnü'l-Himmânî'ye yönelttiği suçlamayla benzer mahiyettedir.

Kûfe ulemasından müsned müellifi bir muhaddis olan ve *İbn Ebû Şeybe* diye de tanınan (Yardım, 1999: 442-443) *Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî* (ö. 235/849)'nin İbnü'l-Himmânî'den asla haz

etmediği anlaşılmaktadır. İbn Adî (1997, C. 9: 96)'nin naklettiğine göre bir gün Ebû Bekr ibn Ebû Şeybe'nin yanına Horasanlı bir adam oğluyla birlikte gelir. Adam, oğlunun hadis hıfzettiğinden bahseder. İbn Ebû Şeybe ezberlediği hadisleri sorunca genç talebe, ona İbnü'l-Himmânî'den öğrendiği hadisleri okumaya başlar. Üçüncü hadisten sonra İbn Ebû Şeybe söze karışıp o talebenin sözünü keser ve Yahyâ el-Himmânî'den aktarılan üç hadisten fazlasına katlanamayacağını söyleyerek onu dinlemeyi bırakır.

Kendisine yöneltilen ağır suçlamaların farkında olduğu anlaşılan İbnü'l-Himmânî'nin yanıt niteliğinde sözü kayda değerdir. Rivayete göre İbnü'l-Himmânî meclisinde hazır bulunan yabancı bir cemaate memleketlerinde kendisi hakkında konuşan ve hadiste zayıf olduğu iddiasını dile getirenlerin olup olmadığını sorar. Cevabı alınca şöyle konuşur: "*Kûfelilerin sözüne kulak asmayın! Çünkü onlar el-Müsned'i derlemekte ilk olduğum ve diğer şeylerde onlardan önde gittiğim için beni kıskanıyorlar.*" (Zehebî, 2006, C. 8: 525). Alıntılanan bu sözler Kûfeli bir muhaddis olan İbnü'l-Himmânî'nin Kûfeli alimlerin tenkit ve ithamlarını kıskançlık hissine bağladığını göstermektedir. Bu ise tabii bir refleks olup Yahyâ el-Himmânî'nin kendisini muasırlarının önünde ve üstünde gördüğünü vurgulamaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki İbnü'l-Himmânî'nin sözünü aktaran Zehebî (2006, C. 8: 525), ona karşıt bir söylentiye de naklederek Ahmed b. Hanbel'in ve Dârimî'nin cerhinin kıskançlıktan muaf olduğunu vurgulamıştır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden İmam Buhârî (t.y., C. 3: 212), Kûfe ulemasından olan İbn Nümeyr'in de İbnü'l-Himmânî'yi itham ettiği bilgisini verir ama sebebini açıklamamıştır. İbn Nümeyr'in Yahyâ'yı yalancılıkla suçladığına dair bir rivayet kaydedilmiştir ancak bunun kaynağı olarak gösterilen, *Abdân el-Ahvâzî* adıyla ma'ruf hadis alimi *Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed el-Cevâlîkî* (ö. 306/918) mezkûr iddiayı İbn Nümeyr'den bizzat duymadığını vurgulamıştır (İbn Adî, 1997, C. 9: 96). Ayrıca İbn Nümeyr'in Yahyâ el-Himmânî hakkında müspet bir kanaate sahip olduğuyula ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. *Mutayyen* lakabıyla bilinen muhaddis-tarihçi *Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullâh el-Hadramî* (ö. 297/909-10) İbnü'l-Himmânî'yi sorduğu zaman İbn Nümeyr'in onu meclisinde bulunan tüm alimlerden daha üstün olmakla övdüğünü söylemiştir (İbn Adî, 1997, C. 9: 97). Söz konusu rivayetin başka bir versiyonuna göre İbn Nümeyr, Yahyâ el-

Himmânî'yi sika olarak nitelemiştir ve "Ondan yazınız!" diye tavsiye etmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 255). İbn Hacer'in rivayeti de Mutayyen'in şahadetini desteklemektedir. Ona göre İbn Nümeyr Yahyâ el-Himmânî'yi sika diyerek nitelemiş, onun hafızasını övmüş, onu sadûk bir muhaddis şeklinde gördüğünü de vurgulamıştır (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 249). Halihazırda Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'nin iddialarına karşı İbn Nümeyr'in Yahyâ el-Himmânî'ye destek verdiği de açıklanmıştır. Bu suretle İbn Nümeyr'in yalancılık ithamının bir söylentiden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

8. Yahyâ b. Ma'în'in Görüşü ve Desteği

Cerh ve ta'dîl ilminin muteber alimlerinin itham ve eleştirileriyle birlikte yine bu sahanın önde gelenlerinden *Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în el-Mürri* (ö. 233/848)'nin İbnü'l-Himmânî'ye dair son derece olumlu bir kanaat taşıdığı görülmektedir.

Yahyâ b. Ma'în'in Yahyâ el-Himmânî'yi sika bir hadis alimi olarak nitelediğine dair çok sayıda râvînin şahadeti söz konusudur. Bunlar arasında bazı kayıtlara göre İbn Ma'în, Yahyâ el-Himmânî hakkında şunları demiştir: "Yahyâ b. Abdülhamîd ölene kadar sikadır." "İbnü'l-Himmânî sadûk ve meşhurdur. Kûfe'de onun benzeri yoktur. Ona dair haset dışında bir şey söylenemez." (İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 169-170). "Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî sikadır ki babası da sikadır." (İbn Adî, 1997, C. 9: 97). Bir kayda göre İbn Ma'în, hususi ziyaretle Yahyâ el-Himmânî'nin evine gelmiş ve onunla görüşmüştür. Ziyaret bitince kendisine İbnü'l-Himmânî hakkındaki görüşü sorulur ve İbn Ma'în, onu "Sika ibn sika (Güvenilir oğlu güvenilir)" diyerek tanımlar (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 254). İbnü'l-Himmânî'ye karşı bazı menfi ithamlar kendisine sorulduğu zaman İbn Ma'în, şöyle karşılık vermiştir: "Onu kiskanyorlar. Vallahi o sikadır." (İbn Adî, 1997, C. 9: 97).

Yukarıda aktarılan bütün rivayetlere zıt olarak Yahyâ b. Ma'în'in İbnü'l-Himmânî hakkında olumsuz görüşleri beyan ettiğine dair bir kayda da rastlanmaktadır. *Ebû Ca'fer Muhammed b. Hârûn el-Fellâs* (ö. 265/878-79) tarafından aktarıldığına göre İbn Ma'în; Müsedded el-Basrî, Ubeydullâh el-Kavârî ve Yahyâ el-Himmânî için görüşleri sorulduğunda üçünü de birbirinden ayırt etmeden hiçbirinin sadûk vasfında saymadığını söylemiştir. Fakat bu rivayetin daha öncekiler karşısında yalnız kaldığını vurgulamak gerekmektedir.

Görüldüğü gibi İbn Ma'în, zikredilen eleştiri ve ithamlara rağmen babasını da tanıyıp tevsik ettiği Yahyâ el-Himmânî'ye karşı müspet bir tutum takınmıştır. İbnü'l-Himmânî'nin kendisine yöneltilen ağır suçlamaları kıskançlık hislerine bağladığı savunmasının İbn Ma'în'i etkilediği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in ithamlarına rağmen İbn Ma'în'in Yahyâ el-Himmânî'yi sika görüp savunması ilginçtir.

İbn Hanbel ile İbn Ma'în'in râvîler hakkında görüş farklılıklarının ele alındığı bir lisansüstü çalışmaya göre mezkûr iki alim tarafından müştereken değerlendirilen râvî sayısı 2245'tir. Bunlardan 2122'si, yani %95'i için benzer kanaatler taşımışlardır ama %4'e denk gelen 86 râvî üzerinde ittifak edememişlerdir. İhtilafli râvîlerden 39'unda İbn Ma'în, 47'sinde İbn Hanbel cerh etmiştir. Onlardan 11'inin cerhi kizb (yalancılık) ile ilgilidir ve 8'i İbn Ma'în, 3'ü İbn Hanbel'in ithamı hasebiyle cerh olunmuştur. Yahyâ el-Himmânî söz konusu 11 kişiye dahildir ve İbn Hanbel'in cerhine maruz kalan 3 râvîden biridir. İbn Ma'în'in cerh ettiği 8 râvînin tümü başka münekkitler tarafından da eleştirilmiştir. Diğer münekkitler İbn Hanbel'in cerh ettiği 3 râvînin 2'sine dair onunla hemfikir olmuşlardır ama yalnız İbnü'l-Himmânî hakkında İbn Hanbel ile ters düşerek İbn Ma'în'e katılanlara tesadüf edilmiştir (Özbek, 2019: 73-74, 79-80, 86-87, 90). Oysa İbn Ma'în, müteşeddid bir münekkit olarak sınıflandırılırken; İbn Hanbel daha ziyade mutedil şeklinde nitelenmiştir (Büyükorhan, 2019: 48-52, 88-94). Şayet Yahyâ el-Himmânî, isnad edilen hataları işlemeyi adet haline getirseydi; İbn Ma'în'in de onu eleştirmesi gerekirdi. Halbuki daha evvel ifade edildiği gibi sadece İbn Ma'în değil, İbn Nümeyr de İbnü'l-Himmânî'yi sika görerek desteklemiştir. Hatta İbn Hanbel'in ithamları karşısında İbn Nümeyr, Yahyâ el-Himmânî'yi savunan bir beyanda bulunmuştur.

9. İddialar Karşısında Ulemanın Tutumu

İbnü'l-Himmânî'ye yöneltilen mezkûr ithamlar hadis ulemasının ona karşı tutumunu etkilemiştir. Bizzat tanık olmasalar dahi işitilen değerlendirmelerin tesirinde kalarak Yahyâ el-Himmânî aleyhinde görüş beyan eden alimleri de zikretmek gerekmektedir.

İbnü'l-Medînî diye tanınan *Ebû'l-Hasen Alî b. Abdullâh es-Sa'dî* (ö. 234/848-49) Yahyâ el-Himmânî'yi iyi hatırlamadığı/ezberlemediği şeyleri anlatmaktan çekinmemekle eleştirmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 254-255).

İbn Ammâr diye de tanınan hadis hafızı *Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullâh el-Mevsilî* (ö. 242/856), Yahyâ el-Himmânî'nin hadislerine sâkit (güvenilirlik vasfını yitiren râvî) nitelemesinde bulunmuştur. Sebebi sorulduğunda ise İbnü'l-Himmânî'nin garîb ceyyid hadisleri çok rivayet etmesi olduğunu söylemiştir (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 259-260). Mutedil ile mütesâhil arasında bir münekkit sayılan İbn Ammâr hocası *Ebû Sa'îd Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân* (ö. 198/813)'ın da etkisinde kalarak bazı râvîlere karşı müteşeddid davranmıştır ki Yahyâ el-Himmânî, İbn Ammâr'ın katı bir tavır takındığı alimlerden biri olarak gösterilmektedir (Yılmaz, 2021: 190, 194-195).

Sâ'ika lakabıyla tanınan *Ebû Yahyâ Muhammed b. Abdürrahîm el-Adevî* (ö. 255/869), çok sert bir tutum takınarak şöyle demiştir: “*Ne zaman el-Himmânî'nin yanına otursak belalar bize açık oldu.*” (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 262).

Ebû Abdullâh Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî (ö. 258/872), “*Ondan rivayetin helal olduğunu düşünmüyorum.*” (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 260) demiş ve “*Solan dün gibi çekip gitti.*” (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 261) sözüyle hadis ilminde kaybettiği itibarına vurgu yapmıştır.

Hadis hafızı *Ebû Sa'îd Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî* (ö. 280/894), onu şöyle tanımlamıştır: “*İbnü'l-Himmânî, ihmalkar bir şeyhti. Ashâbü'l-hadîs'in yaptığı gibi nefisini muhafazaya gereken önemi vermiyor idi.*” (İbn Ebû Hâtim, 1952, C. 9: 170; İbn Adî, 1997, C. 9: 97).

Kütüb-i Sitte müelliflerinden *Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî* (ö. 303/915) ise Yahyâ el-Himmânî'yi hadiste zayıf saymış ve ondan hadis almamıştır (İbn Adî, 1997, C. 9: 97). Bir kez de onu “*Sika değildir.*” (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 247) diye cerh etmiştir.

Yahyâ el-Himmânî'yi reddedenler olduğu gibi güvenilir sayanlar da bulunmaktadır. İbnü'l-Himmânî'nin kendisine yöneltilen eleştiri ve ithamları kıskançlık hislerine bağlaması Yahyâ b. Ma'în dışındaki bazı alimleri de etkilemiştir. Örnek olarak *Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Bûşencî* (ö. 291/904), İbnü'l-Himmânî'yi sika şeklinde nitelemiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 1326, C. 11: 249). Hadis hafızı *Ebû Bekr Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî* (ö. 265/878-79) ise Yahyâ el-Himmânî hakkında görüşü sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: “*Bana*

göre o, *Ebû Bekr ibn Ebû Şeybe'den daha güvenilirdir. Onun hakkında yalnız kıskançlıktan konuşuyorlar.*" (Hatîb el-Bağdâdî, 2001, C. 16: 260).

Hakkındaki olumsuz eleştirilere, ortaya atılmış ağır ithamlara ve aleyhinde takınılan son derece menfi tavırlara rağmen çok sayıdaki muteber muhaddisin Yahyâ el-Himmânî'den hadis rivayet etmekte beis görmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Yahyâ el-Himmânî'den rivayet edilen hadislerin *Kütüb-i Sitte* külliyyatında yer bulamadığını vurgulamak gerekir. Bu çelişkili durumu fark eden Zehebî'nin izhar ettiği mutedil beyanları dikkate değerdir. Zehebî İbnü'l-Himmânî'yi kastederek şöyle der: "*Kuşkusuz ezberde Süleymân eş-Şâzekûnî⁸ gibi üstün idi. Ancak eş-Şâzekûnî'den daha sağlamdı. Hiç kimse onun asla hadis uydurduğunu söylemedi. Fakat belki hadisleri toplar, rivayetini iddia eder, duymuş gibi yaparak tedlîs üzere nakleler idi. ... Bu, metin uydurmaktan daha hafiftir.*" (Zehebî, 2006, C. 8: 525). Açıklamaya ilaveten Zehebî, şöyle devam eder: "*Onun Yahyâ b. Ma'în'den tevsîki çok defa tekrarlanmıştır. Aynı şekilde sahabi tekfirinden dolayı İmam Ahmed'den tecrîhi çok kez tekrarlanmıştır. Kütüb-i Sitte'de ondan bir hadis yoktur. Hadisini (rivayetten) kasten kaçındılar.*" (Zehebî, 2006, C. 8: 526).

Kûfeli râvîlere yönelik bir araştırmaya göre; İbnü'l-Himmânî'nin de hayatta bulunduğu H. II-III. yüzyıllarda, İslam dünyasında en çok tedlîs yapılan yer Kûfe olmuştur. Kûfeli birçok alim yalanla ilişkisini dikkate almadan tedlîsi hadis naklinde sıkça başvurulan bir yöntem olarak kullanmıştır. Çok sayıda Kûfeli, tedlîste bir beis görmemiştir. Hatta İbnü'l-Himmânî'nin Kays b. er-Rebî'a, Süfyân b. Uyeyne, Şerîk b. Abdullâh gibi hocalarına dahi tedlîs ithamlarında bulunulmuştur. Fakat tedlîs yapan Kûfeli alimlerin kahir ekseriyeti hadis rivayetinde ehil sayılmıştır (Çelik, 2020: 100-121). Tedlîse ilaveten fıkhîta rey ekolünün Kûfe'de gelişmesi, ilk uydurma hadislerin Kûfe'deki Şiiler tarafından yapılması, Kûfe'de cereyan eden siyasi hadiseler gibi çok sayıda etkenden dolayı Kûfeli muhaddisler hadiste kötü bir şöhrete

⁸ Zehebî'nin Yahyâ el-Himmânî için *Ebû Eyyûb Süleymân b. Dâvûd eş-Şâzekûnî* (ö. 234/848) örneğini vermesi ve ikisini kıyaslaması manidardır. Nitekim Şâzekûnî, Yahyâ el-Himmânî ile muasırdır ve tıpkı İbnü'l-Himmânî gibi bir yandan çok ağır ithamlarla eleştirilirken bir yandan da övülmüştür. Şâzekûnî hakkında detaylı bir inceleme için bk. (Saylan, 2024: 36-55).

kavuşmuşlardır ve Kûfe, bu sahada her zaman menfi gelişmeleri arz eden bir şehir olmakla tanınmıştır. Alimlerin peşin hüküm vermesi, genelleme yapması, rekabetleri, cerh terimlerini şahıslara göre ayrı manalarda ve muhtevalarda kullanmaları gibi faktörler Kûfe'nin bu kötü şöhretini perçinlemiştir (Kahraman, 2006: 115). Belki Yahyâ el-Himmânî'ye karşı bu kadar menfi bir tavır takınılması, Kûfe şehri ve ulemasının kötü şöhretinin de etkisinde gelişmiştir.

Sonuç

Yahyâ el-Himmânî, üç kuşak boyunca hadis ilmiyle alakadar olan kültürlü bir ailenin mensubu olarak doğmuştur. Tahsiline Kûfe'deki Mürcie camiasının ileri gelen alimlerinden olan babası Abdülhamîd el-Himmânî'nin gözetiminde ve küçük yaşta başlamıştır. Ailesinden devraldığı ilmi birikim Yahyâ el-Himmânî'nin nitelikli ve donanımlı bir muhaddis olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Babasının fanatik bir Mürciî olduğu bilinse de kendisinin Mürcie ile irtibatının ön plana çıkmadığı görülmektedir. Bilakis onun Şia'ya meylettğiyle ilgili belli belirsiz rivayetlere rastlanmaktadır.

Yahyâ el-Himmânî ve ailesinin etnik bakımdan Acem menşei ve Hârezmli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Irak'ın Kûfe şehrine nispet edilmişlerdir. Dedeleri Hârezm'in 93/712 yılında fethinden evvelki bir tarihte Kûfe'ye gelmiş ya da getirilmiştir. Himmân kabilesindeki mevkileri mevâlî statüsü olsa da aşirete bağlılıklarını kuşaklar boyu korumuşlardır. Hatta el-Himmânî nisbesi Yahyâ ve ailesi tarafından meşhur ve temsil edilmiştir. Yine de onları etnik kimliğe dayanarak Hârezm ulemasından sayabiliriz.

Yahyâ el-Himmânî, eğitimi esnasında yüzlerce büyük alimin ders halkalarında bulunmuş ve 10 bine yakın hadis ezberleyerek bunları *el-Müsnedü'l-kebîr* başlıklı kitabında toplamıştır. O, Kûfe'de Müsned kaleme alan ilk muhaddis olarak kabul edilmektedir. Eseri ise güzel ve salih görülmüş ve iyi nitelikleriyle övülmüştür. Ancak Dârimî'nin ağır ithamları el-Müsnedü'l-kebîr'in şanına gölge düşürmüştür. Öte yandan eserin günümüze intikal edememesi Yahyâ el-Himmânî'nin şöhretini ciddi şekilde kısıtlamıştır. Yine de onun itibarını en ziyade zedeleyen husus akranlarının ona karşı takındıkları menfi tutum ve yönelttikleri sert tenkitleri olmuştur. Özellikle İbn Hanbel gibi taviz vermez bir münekkide hedef olması ulemayı Yahyâ el-Himmânî'nin karşısına geçirmiş ve onların tavrını ya da cüretini etkilemiştir.

Yahyâ el-Himmânî'ye yöneltilen suçlamalar tedlîs ve yalancılıkla ilişkilidir. Râvîlerden duyduğu ya da kitaplardan çıkardığı hadisleri kendine mal etmek, açıkça yalan konuşmak, emanete ihanet, sahabi tekfiri yapmak gibi ithamlar ile eleştirilmiştir. İddiaların hakikatine ulaşmamız ispat imkânı bulunmadığından dolayı mümkün değildir. Ancak Yahyâ el-Himmânî'nin hadis uydurduğuyla ilgili herhangi bir kaydın bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna rağmen bahse konu ithamlardan dolayı onun rivayetleri Kütüb-i Sitte külliyyatında yer bulamamıştır.

Hakkındaki ithamlar doğruysa Yahyâ el-Himmânî, hadis alimleri tarafından kabul edilmesi imkânsız bazı hataları işlemekte asla beis görmemiştir. Kûfe ulemasının tedlîs yöntemini sıkça kullanması, bu durumu etkilemiş olabilir. Nitekim Yahyâ el-Himmânî'nin üstadları dahi tedlîs ile itham edilmişlerdir. Rivayette gereken hassasiyete ve titizliğe sahip olmaması tepki çekmiştir. Tabii ki Kûfeli muhaddisler aleyhinde ön yargı bulunması, kıskançlık ve rekabet gibi hisler veya istemsizce düşünülen yanlış anlamalar gibi etkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Yahyâ b. Ma'în ve İbn Nümeyr'in pek müspet görüşleri ve destekleri kayda değerdir. Yine de haklı veya haksız bir şekilde ortaya atılan ithamlar baskın gelerek Yahyâ el-Himmânî'nin itibarını yitirmesine yol açmıştır.

Kaynakça

- Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel (1986). *es-Sünne*. (Thk. M. el-Kahtânî). 2 Cilt. Dammâm: Dâru İbnü'l-Kayyim.
- Ahmed b. Hanbel (2001). *el-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. (Thk. V. Abbâs). 3 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hânî.
- Aydın, N. (2022). Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin Kûfe Ehline Yönelik Cerhlerinin Mezhep Taassubu Bağlamında Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(45), s. 62-84.
- Aydınlı, A. (1993). Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 494-495.
- Aydınlı, A. (2000). İmlâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 225-226.

- Bedreddîn Aynî (t.y.). *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî.
- Berdîcî (1987). *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfrede mine's-sahâbe ve't-tâbi'în ve ashâbü'l-hadîs*. (Thk. S. eş-Şihâbî). Dımaşk: Telâs.
- Buhârî (1977). *et-Târîhü'l-evsat*. (Thk. M. İ. Zâyed). 2 Cilt. Halep ve Kahire: Dârü'l-Ve'y ve Mektebetü Dârü't-Turâs.
- Buhârî (t.y.). *et-Târîhü'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye.
- Büyükorhan, Ş. (2019). *Cerh-Ta'dîl İmamları ve Kategorileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, A. (2020). Tedlîs Yapmakla İtham Edilen Kûfeli Râviler, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, s. 99-123.
- Demirci, M. (2009). Sâmer râ. Türkiye TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 70-71.
- Ebû İshâk el-Cûzcânî (t.y.). *Ahvâlü'r-ricâl*. (Thk. A. A. el-Bestevî). Faysalâbâd: Hadîsü'l-ekâdemî.
- Ebû Sa'îd İbnü'l-A'râbî (1997). *Mu'cemu İbnü'l-A'râbî*. (Thk. A. İ. el-Hüseynî). 3 Cilt. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî.
- Ebû'l-Hasen el-İclî (1985). *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. (Thk. A. A. el-Bestevî). 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr.
- Efendioğlu, M. (2010). Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8(1), s. 7-32.
- Ezdî (t.y.). *Zikri ismi külli sahâbî revâ 'an Resûlillâh (s.a.v.) emren ev nehyen ve men ba'dehu mine't-tâbi'în ve ğayrihim mimmen lâ eha lehu yuvâfiku ismihi min nakaleti'l-hadîs min cemâ'i'l-emsâr*. (Thk. Z. Selefi). Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Fesevî (1981). *el-Ma'rife ve't-târîh*. (Thk. E. Z. el-Ömerî). 3 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle.
- Halîfe b. Hayyât (1993). *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*. (Thk. S. Zekkâr). Beyrut: Dârü'l-Fikr.

- Hatîb el-Bağdâdî (1993). *el-Müttefik ve'l-müfterik*. (Thk. M. S. A. el-Hammâdî). 3 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kâdirî.
- Hatîb el-Bağdâdî (2001). *Târîhu Medînetü's-Selâm*. (Thk. B. Avvâd). 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- İbn Adî (1997). *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. (Thk. Â. A. Abdülmevcûd ve A. M. el-Mu'avvâz). 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Asâkir (1995). *Târîhu Dımaşk*. (Thk. A. Ğ. el-Amravî). 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Ebû Hâtim (1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye.
- İbn Hacer el-Askalânî (1971). *Lisânü'l-mîzân*. 7 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'l-A'lemî.
- İbn Hacer el-Askalânî (1326). *Tehzîbü't-tezhîb*. 12 Cilt. el-Hind: Dâiretü'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye.
- İbn Hibbân (1973). *es-Sikât*. (Thk. M. A. Hân). 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye.
- İbn Sa'd (1990). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. (Thk. M. A. Attâ). 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Kahraman, H. (2006). Sosyal Değişim Sürecinde Kûfe Hadisçiliği, *Marife*, 6(2), s. 87-115.
- Kutlu, S. (2006). Mürcie. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 41-45.
- Özbayraktar, A (2024). Hârezm'de İslamiyet'in Yayılışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı, s. 63-72.
- Özbek, M. S. (2019). *Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Ş. (2013). Velâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 11-15.

- Saylan, İ. (2024). Süleymân b. Dâvûd eş-Şâzekûnî ve Hadis İlmindeki Yeri. *İlahiyat Akademi*, S. 19, s. 33-60.
- Sem'ânî (1962). *el-Ensâb*. (Thk. A. Y. el-Muallimî el-Yemânî). 13 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye.
- Toksarı, A. (1999). İbn Nümeyr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 237.
- Tüfekçioğlu, Z. (2012). *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Van Ess, J. (2017). *Theology and Society in the Second and Third Century of the Hijra: A History of Religious Thought in Early Islam*. Cilt 1. (Çev. J. O'Kane, Ed. M. Fierro, M. Ş. Hanioglu, R. Holod ve F. Schwarz). Leiden ve Boston: Brill.
- Yahyâ b. Ma'în (1979). *Târîhu İbn Ma'în (Rivâyetü'd-Dûrî)*. (Thk. A. M. N. Seyf). 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-'İlmî ve İhyâ'i't-Turâsi'l-İslâmî.
- Yardım, A. (1999). İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 442-443.
- Yılmaz, S. (2021). İbn Ammâr el-Mevsilî'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri. *Harran İlahiyat Dergisi*, 45, s. 179-200.
- Zehebî (2006). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Zehebî (2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. (Thk. B. Avvâd). 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- hadith.islam-db.com/narrators/8287/-/يحيى-بن-عبد-الحميد-عبد-الرحمن-بن-ميامون-بن-عبد-الرحمن

YAYIN TANITIM/BOOK REVIEW

Geçit, B. (2022), *İnsan Hakları Nedir?*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.102 s.

Yüksek Lisans Öğrencisi Zeki Talustan GÜLTEN*

Marmara Üniversitesi

talustann@gmail.com

Bekir Geçit tarafından kaleme alınan “İnsan Hakları Nedir?” başlıklı kitap, ilk olarak “Önsöz” ile başlamaktadır. Kitap; “Giriş” bölümü, “İnsan ve Hak Kavramları” isimli birinci bölüm, “İnsan Hakları Nedir?” başlıklı ikinci bölüm, “İnsan Hakları ve Özgürlükleri” başlıklı üçüncü bölüm ve “Sonuç” bölümüyle toplam beş bölümden oluşmaktadır. Kitapta en son olarak “Kaynakça” kısmı yer almaktadır.

Kitabın “İnsan ve Hak Kavramları” isimli birinci bölümü; “İnsan Nedir?”, “Hak Nedir?” ve “Hak ve Ödev” bölümlerine ayrılmıştır. “İnsan Hakları Nedir?” başlıklı ikinci bölümü ise “Temel Hakların Amacı”, “İnsan Haklarının Korunmasının Yararları”, “İnsan Haklarının Kaynağı Olarak Özgürlük ve Eşitlik”, “Birinci, İkinci ve Üçüncü Kuşak Haklar” ve “İnsan Haklarının Tarihsel Kökeni ve Gelişimi” başlıklarıyla birlikte beş bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden “İnsan Haklarının Kaynağı Olarak Özgürlük ve Eşitlik” bölümü ise “Özgürlük”, “Eşitlik” ve “Özgürlüğün Sınırlandırılması” olarak üçe ayrılmıştır.

Aynı zamanda “Birinci, İkinci ve Üçüncü Kuşak Haklar” bölümü de “Birinci Kuşak Haklar”, “İkinci Kuşak Haklar” ve “Üçüncü Kuşak

---

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5818-8331

Haklar” bölümlerine ayrılmıştır. Son olarak “İnsan Haklarının Tarihsel Kökeni ve Gelişimi” başlıklı bölümde de “İnsan Haklarıyla İlgili Uluslararası Sözleşmeler” alt başlığı yer almaktadır.

Kitabın “İnsan Hakları ve Özgürlükleri” başlıklı üçüncü bölümünde ise “İnsan Hakları Çeşitleri” ve “Temel Özgürlükler” olmak üzere iki alt başlık yer almaktadır. Bu bölümlerden “İnsan Hakları Çeşitleri” bölümünde; “Yaşama Hakkı”, “Kişi Dokunulmazlığı Hakkı”, “Sağlık Hakkı”, “Eğitim Hakkı”, “Dilekçe Hakkı”, “Özel Yaşamın Gizliliği Hakkı”, “Konut Dokunulmazlığı Hakkı”, “Seçme ve Seçilme Hakkı”, “Çalışma Hakkı”, “Barınma Hakkı” ve “Beslenme Hakkı” bölümleri yer almaktadır. Öte yandan bahse konu olan bölümün ikinci alt başlığı olan “Temel Özgürlükler” kısmında; “Düşünce ve İfade Özgürlüğü”, “Basın Özgürlüğü”, “İnanç Özgürlüğü”, “Haberleşme Özgürlüğü”, “Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü”, “Toplantı Hakkı ve Özgürlüğü” ve Sanat ve Bilim Özgürlüğü” bölümleri yer almaktadır.

Giriş kısmında ilk olarak devlet ile birey ilişkisine değinilmiş ve bahse konu olan bu ilişkinin nasıl olması gerektiği incelenmiştir. Nitekim bunun Antik Yunan’dan beridir üzerinde tartışılan bir konu olduğu ve o dönemlerde bu tartışmaların daha çok yurttaşlık eksenini üzerinden ilerlediği dile getirilmiştir.

Ardından günümüzde yurttaşlık kavramının hak evrensel çaptaki hak ve özgürlüklere dayandığı belirtilmiştir. Bu kapsamda John Locke ve Thomas Humphrey Marshall’ın yurttaşlık ve insan hakları üzerindeki çalışmalarına değinilmiştir. Nitekim insan hakları kavramının çok geniş bir spektruma sahip olduğu ve bu görüşün, insan haklarının doğuştan olduğunu, vazgeçilmez, devredilmez, sınırlandırılmaz ve evrensel olduğuna dayandığı dile getirilmiştir.

Daha sonra geçmişteki gibi günümüzde de temel hak ve özgürlüklere yönelik tehditlerin bitmediğinden ve insan hakları kapsamında birçok farklı ihlalin ve olumsuz durumun yaşandığından bahsedilmiştir. Bu bağlamda son olarak insan haklarının insanların yalnızca insan olmalarından kaynaklı olarak sahip oldukları haklar olduğu söylenmiştir.

Ardından kitap, “İnsan ve Hak Kavramları” isimli birinci bölümü ile devam etmektedir. Bu bölümde ilk olarak insan hakları kavramının “insan” ve “hak” kavramlarının birleşiminden oluştuğu belirtilmiş ve bu noktada İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin ilk iki maddesine vurgu yapılmıştır.

Daha sonra bölüm insan nedir sorusuna cevap aramış ve insanın her şeyden önce biyolojik ve toplumsal bir varlık olduğundan bahsetmiştir. Nitekim insanın toplumsal bir varlık olmasından kaynaklı olarak başka insanlarla bir arada yaşamasının gerekli olduğu, aksi halde insanın varlığını sürdüremeyeceği dile getirilmiştir. Aynı zamanda insanın dünyaya ve evrene açık olan, çevresinde değişiklik meydana getirebilen, hem kendisinin hem de çevresinin bilincini kavrayabilmiş olan, eylemlerine karşı sorumluluk üstlenen ve akıl sahibi bir varlık olduğu söylenmiştir.

Bu bağlamda insanın özgür ve özerk olmasının onu değerli kılan unsurlar olduğu dile getirilmiştir. Dahası, insanın önceden olmasının, tarihsel olmasının, seven, eğitilen, eğiten ve çalışan olmasının ve devlet kurma, sanat icra etme, teknik hayata geçirme noktalarında aktif olmasının ve konuşmasının, onun ayırt edici özellikleri olduğuna dikkat çekilmiştir.

Bu kapsamda insan kavramının tanımlanışında belli ilkelerin olduğu ve bu kavramların beş farklı konseptte incelenebileceği söylenmiştir. Bunlardan ilkinin insanı değerli yapan özelliklerin diğer canlılarda olmaması, ikincisinin insan yaşadığı her çağ ve toplumda insanlığın tüm özelliklerini içerisinde barındırdığı, üçüncü olarak insanın önce kendisini geliştirip daha sonra da insanlık için çalışması gerektiği, dördüncüsünün insanların doğuştan gelen özelliklerini geliştirmeleri gerektiği, beşinci ve son olarak da her insanın, insanların tamamının sahip olması gereken haklarla sorumlulukları koruması ve bilmesi gerektiği olduğu dile getirilmiştir.

Hakkın ne olduğu tartışmasıyla devam eden bölümde ilk olarak “Hak” kavramının meşru ve açık bir kurala uygun olan tanımlamalarının olduğu söylenmiştir. Aynı zamanda bir hakkın güvenceye alınmasının, o haktan yararlanan herkesin haktan

yararlanma durumunun korunmasıyla mümkün olacağı belirtilmiştir.

Ardından kitap, “İnsan Hakları Nedir?” başlıklı ikinci bölümü ile devam etmektedir. Burada ilk olarak, literatürde “insan hakları” ile “insanların hakları” kavramları arasında bir uzlaşma olmadığı, nitekim insan haklarının, insanların sahip olduğu ve olabileceği haklara kıyasla daha dar bir anlama sahip olduğu söylenmiştir.

Bu bağlamda hem özgürlükler hem de dokunulmazlık noktasında insanların istemleri olduğu söylenmiştir. Bunlardan ilkinin doğrudan insan olanaklarıyla alakalı olduğu ve insanların dokunulmazlık isteği olduğu, ikincisininse bireylerin olanaklarının geliştirilmesine yönelik istemler olduğu söylenmiştir. Nitekim ilk istemlerde devletlerin, insanların bu hak ve özgürlüklerini engellememeleri gerekirken, ikincisinde devletlerin bahse konu olan hak ve özgürlükleri bireylere sağlaması gerektiği öne sürülmüştür.

Daha sonra insan haklarının 1989 senesinden itibaren yeni dünya düzeninin resmi ideolojisi olduğu ve bu tarihten sonra ortaya çıkan savaşların hemen hepsinin de bu özgürlük, insan hakları ve demokrasi kavramları nedeniyle ortaya çıktığı öne sürülmüştür.

Bu bağlamda insan hakları düşüncesinde birbirinden farklı olarak üç geleneğin yer aldığı söylenmiştir. Bunlardan ilki “doğal haklar” geleneğidir. Bu geleneğe göre insanlar, doğumla birlikte tanrının verdiği haklara sahip olmaktadır.

İkinci gelenek ise “hukuk ya da devletin yükümlülüğü” geleneğidir. Buna göre de insanların sahip oldukları haklar, devlet tarafından korunmaktadır ve insanlar haklar ancak bu şekilde ulaşabilirler. Üçüncü gelenek ise “inşa edilmiş haklar” geleneğidir. Buna göre insan hakları hem şahıs hem de grup olarak çeşitli ödevleri ve görevleri tanımlamaktadır.

Ardından insan haklarının özgürlük, hukuk ve demokrasi gibi kavramlar ile bir mana kazandığı ileri sürülmüştür. Bu bağlamda “özgürlük” kavramı incelenmiştir. Nitekim bu kavramın, insanların, yani bireylerin bilince sahip olmalarından kaynaklı olarak eylem ve faaliyette bulunma potansiyellerine sahip

olmaları olduğu dile getirilmiştir. Sonrasında “eşitlik” kavramı incelendiğindeyse, her insan temel hak ve özgürlükler bağlamında eşittir ve insanların sadece insan olmalarından kaynaklı olarak bu haklara sahiptir yargısına ulaşılmıştır.

Bölüm daha sonra insan hakları kuşakları yaklaşımı ile devam etmektedir. Nitekim bu noktada ilk olarak “birinci kuşak haklar” incelenmiştir. Bu hakların, kronolojik olarak diğer haklara kıyasla daha önce ortaya çıkmış olan “sivil ve politik” haklar olduğu belirtilmiştir. Bu haklar bireylere aittir ve her insan bir toplum veya bir devlete üye olmasıyla bu haklara doğal olarak sahiptir. Bunlar aynı zamanda doğal haklar kapsamında da değerlendirilmektedir. Evrenseldirler. Dahası bu haklar klasik haklar olarak da adlandırılmaktadır.

Kitaba göre bu haklar aşağıdaki gibidir:

- Yaşam Hakkı ve Kişi Dokunulmazlığı
- Kişi Özgürlüğü ve Kişi Güvenliği
- Düşünce ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü
- İnanç ve İbadet Özgürlüğü
- Konut Dokunulmazlığı
- Mülkiyet Hakkı
- Eşitlik Hakkı
- Dernek Kurma Hakkı
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı
- Çalışma Özgürlüğü
- Dilekçe Hakkı
- Seçme ve Seçilme Hakkı
- Kamu Hizmetine Girme Hakkı
- Tarafsız bir Yargıç Önünde Yargılanma Hakkı

Daha sonra ikinci kuşak haklar incelenmektedir. Nitekim bu hakların da İnsan Hakları Bildirgesi’nde buldukları ve “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar” olduğu öne sürülmüştür. Nitekim bu haklara neden ikinci kuşak haklar dendiği sorusunun cevabı aranmış ve temel olarak bu hakların ikinci kuşak haklar

olarak adlandırılmalarının sebebinin, 1776 yılındaki “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi” ve 1789 yılındaki “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”nde” yer almamış olmalarından kaynaklı olduğu söylenmiştir. Bu hakların aynı zamanda devlete aktif ve pozitif bir yükümlülük yüklemesinden kaynaklı olarak, pozitif haklar olarak da adlandırıldığı öne sürülmüştür.

Nitekim kitaba göre ikinci kuşak haklar aşağıdaki gibidir:

- Çalışma Hakkı
- Sendika Kurma Hakkı
- Grev ve Toplu Sözleşme Hakkı
- İşyeri Yönetimine Katılma Hakkı
- Dinlenme Hakkı
- Sosyal Güvenlik Hakkı
- Parasız Öğrenim ve Eğitim Görme Hakkı
- Kültürel Yaşama Katılabilme Hakkı
- Sağlık Hakkı
- Beslenme Hakkı
- Konut Hakkı
- Anne, Çocuk, Sakat, Yaşlı gibi korunmaya muhtaç kesimlerin korunmasıyla ilgili haklar.

Ardından kitap üçüncü kuşak hakların tanımıyla devam etmektedir. Nitekim bu hakların, uluslararası hukukta yer aldığı söylenmiştir. Bu hakların aynı zamanda “dayanışma hakları” olarak isimlendirildiği öne sürülmüş ve bunun iki sebebi olduğu belirtilmiştir. Bunlardan ilki, bu hakların kişi haklarından ziyade grup hakları olmasıdır. İkincisi ise bu hakların suçu şahıslara değil, tüm insanlığa ve insanlara yüklemekte olmasıdır. Bu haklar, dünya genelinde ortak bir hareket olması gerektiğini söylemektedir.

Bu haklarda, hakların taşıyıcılarının kişiler yerine gruplar ve topluluklar olduğu öne sürülmüştür. Dahası bu nedenle üçüncü kuşak hakların, insan hakları sınıfına dahil edilmesinin doğru olmadığı fikrine sahip olan araştırmacıların ve yazarların varlığından da bahsedilmiştir.

Kitaba göre üçüncü kuşak haklar aşağıdaki gibidir:

- Ekonomik Kalkınma Hakkı
- Dünya Ticaretinden ve Ekonomik Büyümeden Yararlanma Hakkı
- Barışçıl ve Uyumlu Bir Toplumda Yaşama Hakkı
- Temiz Hava Hakkı
- Temiz Suya Erişim Hakkı
- İnsanlığın Ortak Mal Varlığına Saygı Hakkı

Bu fikirlere göre grup hakları aslında o grubu oluşturan kişilerin haklarıdır.

Ardından kitap, İnsan Haklarının Tarihsel Kökeni ve Gelişimi” alt başlığıyla devam etmektedir. Bu gelişimin felsefe ve siyaset alanındaki gelişmelerle birlikte değerlendirilebileceği vurgulanmıştır. Öte yandan kimilerine göre bu tarihsel serüvenin, M.Ö. 1780 yıllarına, Hammurabi Yasaları’na kadar gidebildiği vurgulanmıştır.

Bu bağlamdaki ilk siyasal gelişme olarak 1215 yılında, İngiliz Kral John ile İngiltere Baronları arasında hayata geçirilen “Magna Carta” öne sürülmüştür. Magna Carta’nın her ne kadar insan hakları temelli bir anlaşma olmasa da siyasal temelleri ve düzenleme yöntemleri nedeniyle insan hakları açısından önemli olduğu dile getirilmiştir.

Öte yandan modern insan hakları düşüncesinin 18. Yüzyılın sonlarına doğru kabul gördüğü söylenen felsefi ve politik yazınlardan oluştuğu dile getirilmiştir. Bu kapsamda örnek olarak 1776 yılındaki Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi kullanılmıştır. Daha sonrasında 1789 yılında Fransa’da ortaya çıkan İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi’nin önemine dikkat çekilmiştir. Her iki bildirmede de günümüz insan hakları düşüncesinden enstantaneler olduğu söylenmiş ve yine her iki bildirin de insan aklı, liberal toplum fikri ve doğal hukuk kavramı gibi düşüncelerden esinlendiği dile getirilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra bu hakların, devletler hukukunda ve uluslararası yazınlarda yer almasının da bahse konu olan bu hakların yalnızca teoride değil, pratikte de önemli bir işlevselliğe

sahip olduğunu göstermekte olduğu söylenmiştir. Bilhassa 1948 yılında onaylanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin, insan hakları kapsamında oldukça temel bir metin olduğu ve bir anahtar görevi görmekte olduğu öne sürülmüştür.

Bu noktada kitap, "İnsan Hakları ve Özgürlükleri" başlıklı üçüncü bölümüyle devam etmektedir. Burada ilk olarak yaşama hakkına değinilmiştir. Yaşama hakkının, insanın ilk hakkı olduğu belirtilmiştir. Ardından kişi dokunulmazlığı hakkının bireyin temel haklarından biri olduğu, sağlık hakkının ise kişilerin hem ruhsal hem de bedensel manada ulaşabilecekleri en üst standartlara ulaşma hakkı olduğu dile getirilmiştir. Sonrasında eğitim hakkının, şahısların beceri ve yeteneklerini geliştirmek için yaptıkları eylemler olarak tanımlanabileceği söylenmiş ve dilekçe hakkının da demokratik hukuk devletlerinde insanların hak talepleri için kullandıkları bir hak olduğundan bahsedilmiştir. Özel yaşamın gizliliği hakkının, kişilerin kendilerine özgü yaşayış tarzları, davranışları olduğu, konut dokunulmazlığı hakkının, özel yaşamın gizliliği hakkı ile oldukça yakından ilgili olduğu, seçme ve seçilme hakkının bireylere hem devlet kademesinde yönetimde yer alacak kişileri seçme hem de yönetimde yer alabilmek için seçilme hakkını, dolayısıyla iki farklı siyasi hakkı verdiği, çalışma hakkının sanayileşme ile birlikte önem kazandığı ve toplumsal hayata entegre olduğu, barınma hakkının insanların konut ihtiyaçlarının onurlarına uygun bir biçimde çözülmesiyle alakalı olduğu, son olarak beslenme hakkının ise yaşamın devam edebilmesi için en önemli haklardan biri olduğu dile getirilmiştir.

Üçüncü bölümün son kısmında ise temel özgürlükler incelenmiş ve bu bağlamda, düşünce ve ifade özgürlüğünün insanların hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan düşünmesi ve fikir üretmesi noktasında gerekli olduğu, basın özgürlüğünün düşünce ve ifade özgürlüğünün kullanımı ile ortaya çıktığı, inanç özgürlüğünün devlet tarafından garanti altına alınması gerektiği, haberleşme özgürlüğünün bireylerin diğer bireylerle teknik araçlar kullanımıyla haberleşmesi anlamına geldiği, yerleşme ve seyahat özgürlüğünün bireylerin ülke sınırları içerisinde özgürce seyahat edebileceği manasına geldiği, toplantı hakkı ve özgürlüğünün vatandaşların problemlerini tartışmak için bir

araya gelme özgürlüğü olduğu ve sanat ve bilim özgürlüğünün de sanatsal faaliyetlerin hem içerik hem de yönelimlerinin engellenmesinin önüne geçilmesi amacını taşıdığı dile getirilmiştir.

Kitapta son olarak değerlendirme ve sonuç kısmında genel bir özet yapılmıştır. Bu bağlamda insan hakları kavramının insanın haklarını içerdiği, insanlığın gelişmesi ile birlikte gelişerek farklı anlamlar kazandığından bahsedilmiştir.

Kaynakça

Geçit B. (2022). İnsan Hakları Nedir?, İstanbul: Çizgi Kitabevi.